



YALOVA SOSYAL BİLİMLER DERGİSİ

YALOVA JOURNAL OF SOCIAL SCIENCES

Altı Aylık Hakemli Bilimsel Dergi

Yıl: 5, Sayı: 10 (2015)

ISSN: 2146-1333



Derginin Sahibi/Owner:

Yalova Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Adına

Prof. Dr. Kenan DAĞCI

Editör/Editor: Doç. Dr. H. Yunus TAŞ

Editör Yardımcısı/Asistant Editor: Doç.Dr. Mehmet KARAKAŞ

Yayın Kurulu/Editorial Board:

Prof.Dr. Kenan DAĞCI
Doç.Dr. H. Yunus TAŞ
Doç.Dr. Mehmet KARAKAŞ
Doç.Dr. Selami ÖZCAN
Prof. Dr. Tuncay GÜLOĞLU
Doç.Dr. Muharrem ES
Prof.Dr. Tahir YAREN
Doç.Dr. Musa ŞAHİN
Prof.Dr. Elif Eda Balkaş ERDOĞAN
Prof. Dr. Elif Yüksel OKTAY
Doç.Dr.Fahri APAYDIN
Doç.Dr. M.Nusret BEDÜK
Doç Dr. Mehmet ADAK
Doç.Dr. Bilge Leyli ELİTAŞ
Yrd. Doç. Dr. Recep YILDIZ
Yrd. Doç. Dr. Mahmut KÜÇÜKOĞLU
Yrd.Doç.Dr. Nuraydın TOPÇU

Danışma Kurulu/Advisory Board:

Prof. Dr. Abdullah YILMAZ, Balıkesir Üniversitesi
Prof. Dr. Adem KORKMAZ, Süleyman Demirel Üniversitesi
Prof. Dr. Ali Rıza ABAY, Yalova Üniversitesi
Prof. Dr. Ali SEYYAR, Sakarya Üniversitesi
Prof. Dr. Cemal ELİTAŞ, Yalova Üniversitesi
Prof. Dr. Cihangir AKIN, Yalova Üniversitesi
Prof. Dr. Coşkun ÇAKIR, İstanbul Şehir Üniversitesi
Prof. Dr. Eyüp ZENGİN, İstanbul Üniversitesi
Prof. Dr. Hacı Musa TAŞDELEN, Sakarya Üniversitesi
Prof. Dr. Haluk Hadi SÜMER, Selçuk Üniversitesi
Prof. Dr. Hamza AL, Sakarya Üniversitesi
Prof. Dr. Hamza ATEŞ, İstanbul Medeniyet Üniversitesi
Prof. Dr. İsmet ÇAVUŞOĞLU, Yalova Üniversitesi
Prof. Dr. Mehmet Efe ÇAMAN, Türk- Alman Üniversitesi
Prof. Dr. Mehmet KARAKAŞ, Afyon Kocatepe Üniversitesi
Prof. Dr. Metin TOPRAK, İstanbul Üniversitesi
Prof. Dr. M. Fatih UŞAN, Yıldırım Beyazıt Üniversitesi
Prof. Dr. Musa EKEN, Sakarya Üniversitesi
Prof. Dr. Seyfettin ERDOĞAN, İstanbul Medeniyet Üniversitesi
Prof. Dr. Şamil DAĞCI, Ankara Üniversitesi
Prof. Dr. Vedat DEMİR, İstanbul Üniversitesi
Prof. Dr. Yusuf BALCI, İstanbul Üniversitesi
Doç. Dr. Bekir GÜNAY, İstanbul Üniversitesi
Doç. Dr. Fatih ÖZBAY, İstanbul Teknik Üniversitesi
Doç. Dr. İbrahim SUBAŞI, Marmara Üniversitesi
Doç. Dr. İsmail AKTAR, Yalova Üniversitesi
Doç. Dr. İsmail HİRA, Sakarya Üniversitesi
Doç. Dr. M. Mustafa KISAKÜREK, Cumhuriyet Üniversitesi
Doç. Dr. Mustafa Kemal ŞAN, Sakarya Üniversitesi
Doç. Dr. Mustafa KURT, Yalova Üniversitesi
Doç. Dr. Yüksel BAYRAKTAR, İstanbul Üniversitesi
Doç. Dr. Zekeriya ARI, Uludağ Üniversitesi

Sekreter/Secretary: Avni DURUCAN

İdare Merkezi/Administration Center:

Çınarcık Yolu Üzeri 2. km Yalova Üni. Merkez Yerleşkesi B Blok 1. Kat No:124 Posta kodu
77200 Merkez-YALOVA
Tel: 0226 815 57 14 Fax: 0226 815 64 69
sbdergi@yalova.edu.tr

Tasarım ve Uygulama LEGES GRAF

Baskı Yıldız Matbaacılık ve Baskı Sistemleri

Ziya Gökalp Mah.42/4 Sok.No:18/2 Zeytinburnu - İST. Tel.: 0212 558 01 05 – 416 09 39

Türü

Yalova Sosyal Bilimler Dergisi yılda iki defa yayınlanan hakemli bir dergidir.

Yayınlanan yazıların sorumluluğu yazarlara aittir. Kaynak göstererek alıntı yapılabilir.

Tarandığımız İndeksler / Indexes: Ulakbim- DergiPark Akademik, Acarindex (Akademik Araştırmalar İndeksi) ve ASOSindex (Akademik Sosyal Bilimler İndeksi)

<http://www.yalova.edu.tr/sosyalbilimlerenstitusu>

BU SAYININ HAKEMLERİ THE REFEREES OF THIS ISSUE

Prof. Dr. Ali ARSLAN

İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Tarih Bölümü

Prof. Dr. Bahattin DARTMA

Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Temel İslam Bilimleri Bölümü

Prof. Dr. Eyüp ZENGİN

İstanbul Üniversitesi Avrasya Enstitüsü

Prof. Dr. Fethi GEDİKLİ

İstanbul Üniversitesi Hukuk Fakültesi Kamu Hukuku Bölümü

Prof. Dr. Hamza AL

Sakarya Üniversitesi Siyasal Bilimler Fakültesi Siyaset Bilimi ve Kamu Yönetimi Bölümü

Prof. Dr. Kenan DAĞCI

Yalova Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Uluslararası İlişkiler Bölümü

Prof. Dr. Salim CÖHCE

İnönü Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Tarih Bölümü

Prof. Dr. Songül SALLAN GÜL

Süleyman Demirel Üniversitesi Fen Edebiyat Fakültesi Sosyoloji Bölümü

Prof. Dr. Zekeriya Güler

İstanbul Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Temel İslam Bilimleri Bölümü

Prof. Dr. Ziya Kazıcı

İstanbul Sabahattin Zaim Üniversitesi İslami İlimler Fakültesi

Doç. Dr. Fatma Kızıl

Yalova Üniversitesi İslami İlimler Fakültesi Temel İslam Bilimleri Bölümü

Doç. Dr. H.Yunus TAŞ

Yalova Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Çalışma Ekonomisi ve Endüstri İlişkileri Bölümü

Doç. Dr. Kemal AYDIN

Kocaeli Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Siyaset Bilimi ve Kamu Yönetimi Bölümü

Doç. Dr. Mehmet KARAKAŞ

Yalova Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi İktisat Bölümü

Doç. Dr. Musa ŞAHİN

Yalova Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Sosyal Hizmet Bölümü

Doç. Dr. Sinem SAÇ YILDIRIMALP

Sakarya Üniversitesi Siyasal Bilimler Fakültesi Çalışma Ekonomisi ve Endüstri İlişkileri Bölümü

Doç. Dr. Süleyman BERK

Yalova Üniversitesi İslami İlimler Fakültesi İslam Tarihi ve Sanatları Bölümü

Doç. Dr. Tuncay YILMAZ

Sakarya Üniversitesi İşletme Fakültesi İnsan Kaynakları Yönetimi Bölümü

Doç. Dr. Zafer AKTAŞ

Düzce Üniversitesi İşletme Fakültesi Uluslararası İlişkiler Bölümü

Yrd. Doç. Dr. Ahmet SÜRURİ

Yalova Üniversitesi İslami İlimler Fakültesi Temel İslam Bilimleri Bölümü

Yrd. Doç. Dr. Gül Tuba DAĞCI

Yalova Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Uluslararası İlişkiler Bölümü

Yrd. Doç. Dr. Kevser KOÇ

Gaziantep Üniversitesi Eğitim Fakültesi İlköğretim Bölümü

Yrd. Doç. Dr. Mahmut KÜÇÜKOĞLU

Harran Üniversitesi Sosyal Bilimler MYO, Pazarlama ve Reklamcılık Bölümü

Yrd. Doç. Dr. Necibe Nevra ESENTÜRK

Yalova Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Uluslararası İlişkiler Bölümü

Yrd. Doç. Dr. Nurullah PEKER

Yalova Üniversitesi İslami İlimler Fakültesi Temel İslam Bilimleri Bölümü

Yrd. Doç. Dr. Suzan ÜNAL

Yalova Üniversitesi Hukuk Fakültesi Kamu Hukuku Bölümü

Yrd. Doç. Dr. Süleyman AYDIN

Yalova Üniversitesi İslami İlimler Fakültesi Temel İslam Bilimleri Bölümü

İÇİNDEKİLER

07 • Editör'den

09 • Kenan DAĞCI • Elif SAK

AB'nin Dış Politikası Açısından Filistin-İsrail Sorununa Temel Yaklaşımı ve Araçları:
Deklarasyonlar ve Ekonomik Yardımlar 9-30

31 • Selami ÖZCAN • H. Yunus TAŞ • Yaprak BOYSAN

Sağlık Sektöründe Bir İş Analizi Uygulaması 31-58

59 • Murat ALAKEL

Avrupa Bütünleşmesi Sürecinde: Hukuk, Devlet ve Egemenlik Tartışmaları 59-99

100 • Süzan ÜNAL

Türkiye'de 1923- 1960 Yılları Arasında Kapatılan Siyasi Partiler 100-156

157 • Tarık SAYGI

Lozan Antlaşması'nda Musul Sorunu ve Hatay Meselesi 157-174

175 • Gül Tuba DAĞCI • Asiye ŞİMŞEK

Makedonya ile Yunanistan Arasındaki 'İsim Sorunu'nda Rol Oynayan
Temel Parametrelerin Analizi 175-200

201 • Süleyman AYDIN

Kur'an'da "Baba" Kelimesi ve Âzer'in İbrahim (A.S)'In Babası Olması
Meselesi 201-230

231 • Fatih CANKURT

Tefsire Etki Eden Kırâat Farklılıkları Bakımından Yûsuf Sûresi 231-240

241 • Alper KASIMOĞLU

Milliyetçiliğe Dair Çözümlemelerde Toplumsal Cinsiyet Olgusu 241-273

274 • Kutluğ Kağan KARAHAN

Sait Faik Abasıyanık'ın Eserlerinde Çalışma İlişkileri 274-313

314 • Habibe KAZANCIOĞLU

Eremya Çelebi Kömürciyan'ın Gözüyle İstanbul Kapıları 314-340

341 • Galia ASSIL'BEKOVA

Kazak Hukukunda Medeni Hukuk Münasebetlerinde Françayzingin
Gelişme Merhaleleri 341-348

CONTENTS

07 • Editorial

09 • Kenan DAĞCI • Elif SAK

Basic approaches and tools of the EU over Palestinian Israeli Conflict in terms of its foreign policy: Declarations and Economic Aids 09-30

31 • Selami ÖZCAN • H. Yunus TAŞ • Yaprak BOYSAN

Application Of The Task Analysis In Health Sector 31-58

59 • Murat ALAKEL

European Integration Process: Law, State and Sovereignty Discussions 59-99

100 • Süzan ÜNAL

The Political Parties which are closed in Turkey Between
The Years 1923- 1960 100-156

157 • Tarkan SAYGI

The Problem Of Musoul and The Matter Of Hatay In Treaty Of Lauzanne 157-174

175 • Gül Tuba DAĞCI • Asiye ŞİMŞEK

The Analsis of The Basic Parameters That Have Role in The Name Issue Between
Macedonia and Greece 175-200

201 • Süleyman AYDIN

The Word Of “Father” İn The Qur’ân and The Issue Of Âzar’s Being
Abraham’s Father 201-230

231 • Fatih CANKURT

Reading Differences Affecting to Tafsir of Surah Yusuf 231-240

241 • Alper KASIMOĞLU

The Analysis In The A Bout Nationalism, The Communal Gender
Phenomenon’s 241-273

274 • Kutluğ Kağan KARAHAN

Labour Relations In The Works Of Sait Faik Abasıyanık 274-313

314 • Habibe KAZANCIOĞLU

İstanbul Doors With The Eye Of Eremya Çelebi Kömürçian 314-340

341 • Galia ASSIL’BEKOVA

Development Stages of Franchising Relations in Civil Law Relations in
Kazakh Law 341-348

Editör'den

Çok Değerli Yalova Üniversitesi, Sosyal Bilimler Dergisi Okuyucuları,

Yalova Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi, okuyucu ve yazarlarının destekleri ile 6. Yılında yeni bir sayı ile sizlerle birlikte olmanın mutluluğunu yaşıyor. Bu sayımızla toplamda 10. dergimizi çıkarmış bulunmaktayız. Her sayıda olduğu gibi bu sayımızda da sosyal alanlarda birbirinden farklı çok değerli makaleleri yer almaktadır. Dergimiz, Ulakbim'e bağlı Dergi Park Akademik sitesinde online olarak yayınlanmakla birlikte, basılı halini de okuyucuları ile buluşturmaktadır. Ayrıca dergimiz Ulusal Akademik Araştırma indeksleri olan ASOSindex ve Aca-rindex tarafından taranmaktadır.

Bu sayımızda ilk olarak, Kenan DAĞCI ve Elif SAK 'ın "AB'nin Dış Politikası Açısından Filistin-İsrail Sorununa Temel Yaklaşımı ve Araçları: Deklarasyonlar ve Ekonomik Yardımlar" isimli makaleleriyle AB'nin Filistin-İsrail sorununa dış politika açısından yaklaşımı ve sorunun çözümüne ilişkin olarak kullandığı araçlar incelenmiştir. Murat ALAKEL "Avrupa Bütünleşmesi Sürecinde: Hukuk, Devlet ve Egemenlik Tartışmaları" isimli makalesi ile, öncelikli olarak, 'Vestfalya Avrupa ulus devlet sisteminin, Vestfalya sonrası düzende uluslararası entegrasyonda uluslararası sistemde, nasıl Avrupa Birliği üye devleti haline geldiği' tartışmalarını ele almıştır. Ayrıca, Avrupa entegrasyon süreci, tarihsel içerikle, uluslararası örgütlerin gelişimi çerçevesinde ele alınmıştır.

Selami ÖZCAN, H. Yunus TAŞ ve Yaprak BOYSAN'ın hazırlamış oldukları "Sağlık Sektöründe Bir İş Analizi Uygulaması" isimli makalede ise, literatürde yok denecek kadar az çalışıldığı bilinen sağlık sektöründe iş analizinin, özellikle performansla dayalı bir sistemin uygulandığı aile sağlık merkezlerinde çalışan aile hekimleri ve hemşirelerin yaptıkları işlerle ilgili gözlem ve görüşme yolu ile elde edilen bilgiler ışığında, görev tanımlarının oluşturulması gibi önemli bir konu gündeme taşınmıştır. Süzan ÜNAL, Türkiye'de 1923- 1960 Yılları Arasında Kapatılan Siyasi Partiler" isimli makalede, Türkiye'de 1923 ile 1960 yılları arasında kapatılan siyasi partileri kapatılma nedenlerine göre sınıflandırarak incelemiştir. Tarık SAYGI'nın "Lozan Antlaşması'nda Musul Sorunu ve Hatay Meselesi" isimli makalesinde ise, ağırlıklı olarak daha önce hazırlanmış makalelerden, araştırma kitapları, internet kaynakları ve TBMM Zabıtlarından yararlanılarak Musul ve Hatay meselesi incelenmiştir. Gül Tuba DAĞCI, Asiyе ŞİMŞEK'in hazırlamış oldukları "Makedonya ile Yunanistan Arasındaki 'İsim Sorunu'nda Rol Oynayan Temel Parametrelerin Analizi" başlığını taşıyan çalışma ile, Makedonya'nın 1991 yılında 'Makedonya Cumhuriyeti' ismiyle bağımsızlığını ilan etmiş olmasına rağmen, ülkenin bu ismi kullanmasına Yunanistan'ın bazı

endişelerle karşı çıkması ve bu iki ülke arasında ortaya çıkan ‘İsim Sorunu’nun bugüne kadar çözülememesinin altında yatan nedenler araştırılmıştır.

Süleyman AYDIN ise “Kur’ân’da “Baba” Kelimesi ve Âzer’in İbrahim (A.S)’in Babası Olması Meselesi” isimli çalışması ile, Kur’ân lügatinde ب /el-eb kelimesinin kullanımı ile Kur’an’daki baba kelimesinin kullanımları taranmış, Eb/baba kelimesinin amca manasında kullanımları ile gerçek manasında kullanımları incelenmiş ve bu kullanımlardaki dilsel incelikler tespit edilmeye çalışılmıştır. Fatih CANKURT “Tefsire Etki Eden Kırâat Farklılıkları Bakımından Yûsuf Sûresi” isimli çalışması ile, Kur’an’ın farklı okunuş biçimleri ve bu okuyuş biçimlerinin tefsire etkilerine örnek teşkil etmesi bakımından Yûsuf Sûresini incelemiştir. Alper KASIMOĞLU, “Milliyetçiliğe Dair Çözümlemelerde Toplumsal Cinsiyet Olgusu” isimli makalesinde, Milliyetçilik ve Toplumsal Cinsiyet konusundaki kavramları ve bu alanda yapılan çalışmaları metodolojik olarak incelemiş, milliyetçiliğe dair konularda uzun bir süre görmezden gelinen kadınların, milletler ve milliyetçiliklerin inşa süreçlerindeki rollerini ortaya koymuştur.

Kutluğ Kağan KARAHAN “Sait Faik Abasıyanık’ın Eserlerinde Çalışma İlişkileri” isimli makalesi ile, Sait Faik Abasıyanık’ın eserlerini incelemiş olup, 2. Dünya Savaşı sırasında (1939-1954) olan ve hemen sonrasında çok partili döneme geçiş zamanında çalışma ilişkilerine dair verileri toplamaya çalışarak o döneme ait ücretler ve çalışma ilişkileri hakkında bilgiler vermektedir. Habibe KAZANCIOĞLU “Eremya Çelebi Kömürciyan’ın Gözüyle İstanbul Kapıları” isimli makalesi ile, Birçok seyyah ve tarihçinin eserlerine konu olan İstanbul kapılarının civarındaki yaşantıyı, XVII. yüzyılda İstanbul’da yaşamış olan Eremya Çelebi Kömürciyan tarafından açıklayıcı bilgiler ve renkli tasvirlerle anlatmıştır. Galia ASSIL’BEKOVA “Development Stages of Franchising Relations in Civil Law Relations in Kazakh Law”, isimli çalışması ile, Kazakistan hukukunda fran-çayz(ing) (imtiyaz verme) sözleşmelerinin tarihini, kurulması ve yayılması ile ilgili bilgileri ele almıştır.

Bu sayının yayına hazırlanmasında, dergimize el emeği göz nuru makalelerini gönderen yazarların ve bu makaleleri değerlendirmede bulunan hakemlerin emeği büyüktür. Diğer taraftan derginin yayına hazırlanmasında büyük bir özveri ile çalışan Avni Durucan ile, dergimizin daha kaliteli ve hızlı bir şekilde yayın ve devamlılığı konusunda desteklerini esirgemeyen Sosyal Bilimler Enstitüsü Müdürü Prof. Dr. Kenan Dağcı’ ya da ayrı ayrı teşekkürlerimizi sunarız. Bu vesile ile yeni bir sayıda tekrar buluşmak dileği ile hepinize başarılar dileriz.

Doç. Dr. H. Yunus TAŞ
EDİTÖR

AB'nin Dış Politikası Açısından Filistin-İsrail Sorununa Temel Yaklaşımı ve Araçları: Deklarasyonlar ve Ekonomik Yardımlar

Kenan DAĞCI *

Elif SAK **

Özet

Avrupa Birliği (AB) için Filistin-İsrail sorunu, hem kendi iç güvenlik ve istikrarını hem de yakın bölgenin güvenlik ve istikrarını bozucu bir etkiye sahiptir. Bu nedenle Filistin-İsrail sorunu bugüne kadar AB'de üzerinde hassasiyetle durulan önemli bir konu haline gelmiştir. Bu çalışmada AB'nin Filistin- İsrail sorununa dış politika açısından yaklaşımı ve sorunun çözümüne ilişkin olarak kullandığı araçlar incelenmiştir. Bu bakımdan, AB tarafından kullanılan ortak dış politika araçlarından şimdiye kadar ağırlıklı olarak kullanılan deklarasyonlar ve ekonomik yardımlar üzerinde durulmuştur. Deklarasyonlar özellikle AB'nin ortak dış politika yapım sürecinde sorununun çözümüne ilişkin temel ilkelerin belirlenmesine katkı sağlamıştır. Ekonomik yardımlar ise Filistin Yönetimi'nin ayakta durmasına ve ekonomisinin çöküşüne engel olarak sorunun çözümü için uygun zeminin oluşturulmasına yardımcı olmuştur.

Anahtar kelimeler: AB, Filistin-İsrail Sorunu, Dış Politika, Deklarasyon, Ekonomik Yardım

Basic approaches and tools of the EU over Palestinian Israeli Conflict in terms of its foreign policy: Declarations and Economic Aids

Abstract

The Palestinian-Israeli conflict has disruptive effects on not only EU's own security and stability but also constancy and safety of the region. Therefore, this

* Prof.Dr., Yalova Üniversitesi Öğretim Üyesi, kdagci@gmail.com.

** Araştırma Görevlisi, Yalova Üniversitesi, elifsak81@gmail.com.

conflict has become one of the most important issue dwelled upon by EU. In this study, EU's foreign policy approach towards the Palestinian-Israeli conflict and instruments used for the resolution of this problem have been examined. In this respect, it has given special emphasis on declarations and financial aids as common foreign policy instruments used predominantly by EU. Particularly, the declarations have contributed to identify guiding principles in the process of making common foreign policy. As for financial aids, they have helped to provide a suitable basis for the solution of the conflict by contributing to survival of Palestinian Authority and preventing economic collapse in Palestinian.

Key words: EU, Palestinian-Israeli Conflict, Foreign Policy, Declaration, Financial Aid

Giriş

Kuruluşundan bu yana Avrupa bütünleşmesinin önemli aşamalarından birini ortak dış politika geliştirme konusu oluşturmuştur(Dağcı, 2008). Siyasi işbirliğini derinleştirme konusunda devam eden bu süreçte Avrupa Birliği'ne (AB) üye devletler ortak bir dış politika yürütmeyi kolaylaştıracak temel ilkeler belirlemeye çalışmıştır. Ortak dış politika çerçevesinde “özgürlüğe ve şeffaflığa dayalı yönetimi benimseme, hukukun üstünlüğüne saygı, insan haklarının korunması, serbest piyasa ekonomisinin tüm kurumlarıyla inşası, Batı Avrupa'nın güvenliğinin sağlanması, üyeler arasında kurumsallaşmış çok taraflı işbirliği, anlaşmazlıkların barışçıl yollarla çözümü ve barışın korunması”¹ (Smith, 2000) gibi ilkeler AB'nin temel ilkeleri arasında yer almıştır. Zorlama yerine diplomasinin işletilmesi, çatışmaların çözülmesinde arabuluculuk, siyasi sorunlar karşısında uzun vadeli ekonomik araçların kullanılması, kendi halklarının ve az gelişmiş ülkelerinin halklarının desteklenmesi bu ilkelerin dayandığı normları meydana getirmiştir. AB uzun soluklu bir süreç neticesinde meydana getirdiği genel ilkeler ve tüm birikimi oluşturan müktesebat bağlamında çeşitli bölgelerde çatışmaların çözümünde aktif rol oynamaya başlamıştır (Smith, 2000,3). AB'nin bu yaklaşımı aslında kendi istikrar ve kalkınma-

1 Bkz. Consolidated Version of the Treaty on European Union Article 21/2, *Official Journal of the European Union*, 26.10.2012, C 326/28.

sı açısından önemli bir araç olarak kullanılmaktadır. AB bütünleşmesinin getirdiği kalkınma, barış ve istikrar ancak, özellikle yakın çevresinde, bölgesel politikalar geliştirilerek çatışmaların engellenmesi bu sayede kendi güvenliliğine halel getiren/getirebilecek gelişmelerin engellenmesi ya da kontrol altında tutulması ile önlenebilecektir. Ayrıca böyle bir yaklaşımın sonucu olarak ticari ilişkilerin kurulabileceği güvenli alanların oluşturulması da sağlanabilecektir.

Yukarıda kısaca ifade edilen nedenlerden dolayı bu çalışmanın konusunu oluşturan İsrail-Filistin sorunu Avrupa bütünleşmesi açısından en önemli dış politika konularından birisi olma özelliği taşımaktadır. 1967'de İsrail-Filistin çatışmasının şiddetini arttırması sonrasında ortaya çıkan sorunlar karşısında o zamanki Avrupa Toplulukları'nda² (AT) 1970'lerde ortak dış politika oluşturma çabaları yoğunluk kazanmıştır. Bu bağlamda, İsrail-Filistin sorunu AT için ortak karar alabilme konusundaki arayışlara ivme kazandıran önemli bir faktör olmuştur. İsrail-Filistin çatışmasının neden olduğu sorunlara işaret eden ilk bildiri (Schumann Raporu) 1971 yılında yayınlanmıştır (Shehaan, 1976). AB için Filistin-İsrail sorunu, hem kendi iç güvenlik ve istikrarını hem de yakın bölgenin güvenlik ve istikrarını bozucu bir etkiye sahiptir. Bu nedenle Filistin-İsrail sorunu o zamandan bugüne kadar AB'de üzerinde hassasiyetle durulan önemli bir konu haline gelmiştir.

Bir dış politika konusu olarak görülen Filistin-İsrail sorunu AB içerisinde zaman zaman ortak dış politika oluşturma tartışmalarının içerisinde kendini bulmaktadır. AB'nin meydana gelen ya da gelmekte olan bir uluslararası soruna yaklaşımının ne olacağı ya da ne olması gerektiğine ilişkin tartışmalar genelde AB kurumsal çatısı altında, özelde ise AB'ye üye ülkelerde olabilmektedir. Çoğunlukla, AB dış politikası deyince tüm AB'ye üye ülkelerin belirli bir dış politika konusunda ortak bir politika uyguladığı aklı gelmektedir. Ancak, bazen AB üyesi bir ülkenin örneğin Almanya'nın ya da Fransa'nın uluslararası bir soruna yaklaşımı AB'nin

2 O zamanlar Avrupa Kömür ve Çelik Topluluğu (AKÇT), Avrupa Ekonomik Topluluğu (AET) ve Avrupa Atom Enerjisi Topluluğu (AAET) gibi üç topluluk vardı. Bu toplulukların kurumları 1967'de yürürlüğe giren Füzyon Antlaşması ile birleştirilmiştir. Bu nedenle makalede bu üç topluluğu ifade eden Avrupa Toplulukları (AT) kavramı kullanılmaktadır.

dış politika yaklaşımı olarak da değerlendirilebilmektedir. Burada temel sorun, bir tüzel kişilik olarak AB'nin uluslararası olgu ya da olaylara tüm üyelerinin ortak iradelerinin sonucu olarak belirgin bir yaklaşım benimseyip tepki verip veremediği sorunudur. Bu sorun aslında AB'nin "ortak bir dış politikasının" mümkün olup olmadığıyla da yakından alakalıdır. Keza bu soruya verilecek cevap "evet" ise ancak o zaman AB'nin Filistin-İsrail sorununa ilişkin bir yaklaşımının olup olmadığından bahsedilebilir. Bu sorulara cevap verebilmek için AB'nin kurucu anlaşmalarına bakmak gerekmektedir. Nitekim konumuz ile alakalı olarak AB Antlaşması³21/2c maddesi BM Şartı ve ilkeleri çerçevesinde "...barışın korunması, çatışmaların önlenmesi ve uluslararası güvenliğin güçlendirilmesi..." konusunda AB'nin ortak politika ve eylemler tanımlamasını ve takip etmesini öngörmektedir. Dolayısıyla ortak bir dış politika ya da eylem belirlenmesi ve uygulanması AB kurucu antlaşması açısından mümkündür. Genel anlamda AB aşamalı olarak "yapısal bir dış politika" geliştirmiştir. Bu yapısal dış politika AB'nin dünyadaki diğer bölgelerle sahip olduğu ortaklıklar ve stratejiler üzerine bina edilmekte ve bu bölgelerde uzun dönemli yapısal değişimler gerçekleştirmeyi hedeflemektedir(Dağcı, 2008).

AB'nin Filistin-İsrail sorununa yaklaşımı konusu AB'nin temel çıkarlarından birisi olarak görülmektedir. AB'nin bu konudaki temel yaklaşımı iki devletli bir çözümü öngörmekte; Filistin'in bağımsız, demokratik, yaşayabilir ve sürdürülebilir bir devlet olarak İsrail ve diğer komşuları ile barış ve güvenlik içinde yaşamasını hedeflemektedir. Bu nedenle iki devletli bir çözümün gerçekleşmesini zorlaştıracak ve imkansız hale getirecek gelişmelere yakından alaka göstermektedir. Bu çözümün gerçekleşmesi için de tek yolun 1967'de başlamış olan İsrail işgaline ve her iki tarafın da iddialarına son verecek, iki tarafın taleplerini karşılayabilecek bir anlaşmanın yapılmasının gerektiği savunulmaktadır. Bununla beraber son çözümün BM Güvenlik Konseyi Kararları, Madrid İlkeleri, Yol Haritası, taraflarca ve Arap İnisiyatifi tarafından evvelce varılmış anlaşmalar bağlamında olması gerektiği öne sürülmektedir ⁴.

3 Bkz. Consolidated Version of the Treaty on European Union Article 21/2, *Official Journal of the European Union*, 26.10.2012, C 326/28.

4 Detay bilgi için bkz. http://eeas.europa.eu/mepp/index_en.htm , Erişim Tarihi 10.10.2015

AB, Filistin-İsrail sorunun çözümüne yönelik olarak çeşitli araçlar kullanmaktadır. Bu çalışmada AB'nin Filistin-İsrail sorununun çözümüne zemin oluşturmada rol oynayan dış politika araçlarından ikisi incelenecektir. Bu araçlar siyasal ve ekonomik boyutlara sahiptir. Çalışmada AB gelişim sürecinde çeşitli zirve ya da toplantılarda ilan edilen deklarasyonlar siyasal boyut içerisinde ele alınacak; günümüze kadar yapılmış olan ekonomik yardımlar da ekonomik boyutta ele alınacaktır. Bu nedenle, çalışmanın birinci bölümünde AB'nin Filistin-İsrail sorununa yönelik olarak yayınlamış olduğu deklarasyonlar, ikinci bölümde ise AB'nin Filistin'e yaptığı ekonomik yardımlar inceleme konusu yapılacaktır.

Metodoloji:

Literatürde AB'nin uluslararası kapasitesine ilişkin çalışmaların bir kısmı karar alma ve AB Ortak Dış ve Güvenlik Politikası üzerine odaklanmakta ve politika süreçlerini anlamaya çalışmaktadır. Bir kısmı da AB'nin dünya siyaseti üzerindeki genel etkilerini değerlendirmeye odaklanmakta ve AB Dış Politikasını anlamak için açıkça Dış Politika Analizi Yaklaşımını kullanmayı reddetmektedir (Everts, Steven, *Shaping a Credible EU Foreign Policy*, 2002, 31-55; White, Brian, "Foreign Policy Analyzes and European Foreign Policy", Ed. By Ben Tonra, Thomas Christiansen, *Rethinking European Foreign Policy*, 2004, 45-62.; Smith, Karen E, *European Union Foreign Policy in a Changing World*, 2004, 1-13; Tervarent, Phillipe de Schoutheete de, "The Creation of common Foreign and Security Policy", Ed. By Karen E. Smith, *European Union Foreign Policy in a Changing World*, 2004, 19-41). Dış Politika Analizi Yaklaşımı politika çıktılarının değerlendirilmesi ve açıklanması ile daha az, politika sürecinin kendisini anlamakla daha çok ilgilenmektedir. Politika nasıl oluşturulur, kim tarafından ve niçin sorularına cevap vermektedir. Bununla birlikte, literatürde AB'nin tek bir aktör olarak analiz edilebileceği ve değerlendirilebileceğini öne süren varsayımlar da mevcuttur (Dağcı, 2008). Benzer şekilde bazı çalışmalarda da uluslararası ilişkiler teorisinin içerisinde "*kurumsalcılık*" olarak ifade edilen yaklaşımlar kullanılmaktadır. Kurumsalcılık yaklaşımı, aktör-temelli davranış üzerine odaklanmak yerine, aktör davranışlarını

uluslararası kurumların ya da aktörlerin içerine yerleştiği diğer yapıların bir fonksiyonu olarak açıklamaya çalışmaktadır. Bu çalışma da konusu itibariyle “kurumsalci” bir yaklaşım benimseyerek aktör düzeyinde olmaktan daha ziyade AB’yi bir kurum, üyelerini ise AB içerisine yerleştirilen yapıların (Konsey, Komisyon, parlamento vd.) bir fonksiyonu olarak ele almakta ve analizlerini bu bağlamda yapmaktadır.

Çalışmanın hipotezi “AB, Filistin-İsrail sorununun çözümü konusunda dış politika araçları olarak deklarasyon yayınlama ve mali destek sağlama gibi araçlarla sorunun çözümüne katkı sağlamayı amaçlamaktadır” şeklindedir. Bu nedenle iki bağımsız değişken bulunmaktadır. Birinci bağımsız değişken “deklarasyon yayınlama”, ikinci bağımsız değişken ise “mali destek sağlamaktır”.

Söz konusu deklarasyonlar ve sağlanan mali destekler konusunda öncelikle birinci derecede kaynak olarak değerlendirilen AB resmi kaynakları, ilave olarak da literatürdeki diğer ikinci kaynaklar metin inceleme ve vaka analizi yöntemiyle değerlendirilmiştir.

1. Deklarasyonlar

AB Filistin –İsrail sorununa yaklaşımını 1967 yılından itibaren yapmış olduğu toplantılarında ilan etmiştir. Bu ilan edilen metinler içerik itibariyle AB’nin Filistin-İsrail sorununu nasıl okuduğunu ve pozisyon aldığını, zamanla ne tür değişimler yaşadığını açıkça ortaya koymaktadır. Günümüze kadar bu konuda yapılan deklarasyonlar doğal olarak AB’nin kendi içinde yaşadığı bütünleşme ve derinleşme sürecinin bir sonucu olarak aşamalı olarak gelişme kaydetmiştir.

1967 yılında Filistin- İsrail arasında Altı Gün Savaşları patlak vermeden önce AT üyeleri zirve toplantısında bir araya gelmiştir. Ortadoğu’da tansiyon oldukça yükselmiş olmasına rağmen bu konu toplantıda gündeme getirilmemiş ve ortak bir duruş sergilenememiştir (Smith,2004,116). AT’nin Filistin- İsrail sorununa yönelik ilgisi 1970’li yıllarda başlamıştır. Avrupa devletlerinin böylesine ciddi bir konuda ortak bir tutum benimsememesi ortak dış politikanın oluşturulması yönündeki görüşlere ağırlık

kazandırmıştır (Boulder,1997). Filistin- İsrail çatışmasının neden olduğu sorunlara işaret eden ilk ortak deklarasyon (Schuman Deklarasyonu) 1971 yılında yayınlanmıştır. Bu deklarasyon ile AT Birleşmiş Milletler Güvenlik Konseyi'nin (BMGK) 2421 sayılı yerleşim tartışmasına yönelik kararının içeriği teyit etmiştir (Sheehan,1976).

Schuman Deklarasyonu'nun ardından Avrupa'nın soruna yönelik tutumunu belirginleştiren asıl gelişme 1973 Yom Kippur Savaşı sonrasında meydana gelmiştir. AT, savaş sonrasında, Filistin- İsrail sorununa yönelik ortak dış politika geliştirme yolunda ikinci girişimi 6 Kasım 1973 Brüksel Zirvesi'nde AT'nin Filistinlilerin meşru haklarını tanıdığını açıklayarak İsrail'in Filistin topraklarını işgalini kınamış ve bu işgale bir son vermesini istemiştir (Khader.1984, 165-167). Şüphesiz böyle bir deklarasyonu yayınlamasında Yom Kippur Savaşı sonrasında petrol üreticisi devletlerin Avrupa'ya ambargo uygulamaya yönelik niyetleri etkili olmuştur. Eş zamanlı olarak AT Arap dünyasını daha yakından tanımak maksadıyla “Avrupa-Arap Diyaloğu'nu” başlatmıştır. Bunun dışında 29 Haziran 1977 tarihli Londra Deklarasyonun'da da AT Ortadoğu'da kalıcı bir barışın tesis edilmesi ve Filistin-İsrail sorununun kapsamlı bir çözüme kavuşmasının ancak BMGK'nın 242 ve 338 sayılı kararları bağlamında Filistin halkının bir yurda sahip olması ile mümkün olacağını ilan etmiştir (Khader, 1984,170).

1970'li yıllar boyunca AT'ye üye devletler Filistin-İsrail konusuna ilişkin deklarasyon yayınlamaya devam etmiştir. Bu dönemde soruna ilişkin yayınlanan belgelerin ana teması Filistin halkının “ulusal kimliklerini ifade edebilmeleri” hakkı olmuştur. Örneğin, Londra Deklarasyonu bağlamında yapılacak barış görüşmelerinde Filistin halkının temsilinin kabul edilmesi gerektiği hususları vurgulanmıştır (Altunışık, 2008, 106). Yayınlanan deklarasyonlardan bir diğeri de 13 Haziran 1980 tarihli Venedik Deklarasyonu'dur. Venedik Deklarasyonu, Avrupa Siyasi İşbirliği'nin başlangıcından itibaren AT'nin Filistin-İsrail sorununa yönelik yaklaşımının ve daha önceki deklarasyonlarda açıkça belirtilmeyen düşüncelerinin yansıdığı geniş kapsamlı tek ortak belge niteliğine sahip olmuştur. Deklarasyonda kabul edilen ilkeler bundan sonra Filistin-İsrail çatışmasına yönelik izlenecek politikanın temel dayanağı kabul edilmiştir (Mer-

can,2008,109). Deklarasyonda, ABD'nin sponsorluğunda Mart 1979'da Mısır ve İsrail arasında yapılan Camp David Anlaşması'na atıf yapılmakta ve bunun üzerine Ortadoğu'daki son gelişmeler hakkında görüş alışverişinde bulunulduğu, yükselen tansiyonun bölgede ciddi tehlikeli oluşturduğu ve Arap-İsrail sorununa kapsamlı bir çözüm bulunmasını zorunlu kıldığı ifade edilmektedir. Bu deklarasyon bağlamında AT'ye üye dokuz devletin Filistin-İsrail sorununun çözümüne ilişkin olarak ne düşündükleri ortaya konulmuştur⁵. Buna göre: Avrupa ve Ortadoğu'yu birbirine bağlayan geleneksel bağlar ve ortak çıkarlar AT'nin barış yolunda özel bir rol oynamasını ve daha somut bir biçimde çalışmasını gerekli kılmaktadır. Daha önceki deklarasyonlarda olduğu gibi bu deklarasyonda da BM-GK'nin 242 ve 338 sayılı kararlarının altı çizilmekte ve Filistin halkının meşru haklarının tanınmasını da içeren bir dizi uluslararası hukuk kurallarına atıf yapılmaktadır. Bu kurallardan bir tanesi "var olma hakkı", diğeri ise "güvenlik hakkı"dır. Bu haklar bölgedeki hem İsrail hem de Filistin için temel hak olarak görülmekte ve güvenli, tanınmış ve garanti edilmiş sınırlara sahip olarak barış içinde yaşamaya haklarının olduğu vurgulanmaktadır (Presidency Conclusions, Brussels European Council, 22 March 1983, and Dublin European Council, 4 December 1984). Bununla birlikte, Filistin halkının kendi kaderini tayin hakkı olduğu ve dolayısıyla barışa ulaşılabilmesi için ilgili tüm tarafların, Filistin halkı ve Filistin Kurtuluş Örgütü'nün (FKÖ) de, barış görüşmelerinde yer almasının gerektiği ortaya konmuştur. AT barış sürecinde aktif olarak gerekli desteği vermeye hazır olduğunu ifade ederek daha önceki bildirilerde öne sürdüğü gibi işgale son vermesini, 1967 sınırlarına dönmesini ve işgal edilmiş Filistin topraklarındaki uluslararası hukuka aykırı yerleşimlere son verilmesini istemiştir (Statement by the spokesperson on Israel's new annocument of settlement tendlers).

Bir diğer deklarasyon ise Haziran 1982 tarihli Brüksel Deklarasyonudur. Bu deklarasyon ile birlikte ilk defa İsrail'in güç kullanarak ve emrivaki yöntemlerle güvenliğini sağlayamayacağı, bunun ancak Filistin halkının yasal isteklerini gerçekleştirmek vasıtasıyla mümkün olabileceği görüşü ifade edilmiştir (Patkollo,2004,37).

5 Deklarasyonun tam metni için bakınız. http://eeas.europa.eu/mepp/docs/venice_declaration_1980_en.pdf, Erişim Tarihi 18.11.2014

1980'lerden Soğuk Savaş'ın bitimine kadar Venedik Deklarasyonu ve yayınlanan diğer deklarasyonlar vasıtasıyla AT, sorun üzerinde ortak bir pozisyon belirleme üzerine odaklanmıştır. Soğuk Savaş'ın bitimi ve Berlin Duvarı'nın yıkılması ile birlikte Filistin-İsrail anlaşmazlığı farklı bir boyut kazanmıştır. 1990 Körfez Krizi sırasında Avrupa siyasi varlık gösteremeyince, bölgede inisiyatifi tamamen ABD'ye bırakmıştır ve 1991 Madrid Barış Konferansı⁶ sürecinden de dışlanmış (Gianniau,2006,6). Avrupa Birliği (AB) ile taraflar arasındaki bu kısa süreli durgunluk, Filistin Devleti'ni kurulması için açık bir taahhüt içeren 25 Mart 1999 tarihli Berlin Deklarasyonu'nun (Declaration of Berlin European Council on the appointment of the President of European Commission (24_25 March 1999) yayınlanmasının ardından sona ermiştir.

2000 yılında İkinci intifadanın⁷ başlamasının ardından, AB Sevilla Deklarasyonu'nu (Haziran 2002) yayınlamıştır. Sorunun çözümüne yönelik 1967 sınırları⁸ temelinde bir yaklaşımın geliştirilmesi önerilmiştir. Buna göre:

“Anlaşma müzakere vasıtasıyla gerçekleştirilebilir. Amaç işgali durdurmak ve gerekli görüldüğü takdirde tarafların da üzerinde uzlaştığı küçük düzenlemelerle, 1967 sınırları temelinde demokratik, geçerli, barışçıl ve egemen Filistin Devleti kurmaktır. Nihai sonuç komşularıyla birlikte iyi ilişkiler geliştiren, güvenlik içinde yan yana yaşayan iki devlet olmalıdır.”(Seville European Council, Presidency Conclusions)

-
- 6 SSCB ve ABD desteğinde İspanya Hükümetinin ev sahipliğinde 30 Ekim 1991 tarihinde üç gün süren toplantılar, uluslararası ilişkiler literatüründe Madrid Süreci olarak adlandırılır. Anılan süreç Suriye, Lübnan ve Ürdün'ün de dahil olduğu Arap ülkeleri ile İsrail ve Filistin arasında bir barış altyapısı oluşturmak maksadı ile yapılan bir girişimdir.
 - 7 Filistin ile İsrail arasındaki mücadelede asimetrik güç dengesinden kaynaklanan, tam donanımlı İsrail ordusuna karşı taş ve sopalarla mücadele etmeye çalışan Filistinlilerin direniş hareketi intifada olarak anılmaktadır. İlk 1987 yılında İsrail tarafından öldürüldüğü iddia edilen 6 Filistinlinin cesedinin olası olayları engellemek maksadı ile İsrailliler tarafından ailelerinden zorla geri alınması üzerine başlamıştır. İkincisi 2000 yılında meydana gelmiştir.
 - 8 1967 sınırları tabiri aynı yıl yapılan 6 gün savaşları sonrasında İsrail'in işgal ettiği topraklardan çekilerek 1949 anlaşmasında belirlenen sınırları ifade için kullanılmaktadır.

2007 ve sonrasında Filistin- İsrail sorununun çözümüne yönelik AB benzer kararlar almıştır⁹. Konsey kararlarında bölgede istikrar, güvenlik ve barışı sağlayacak her türlü çabanın destekleneceği belirtilmiştir. Daha önceki deklarasyonları teyit edecek şekilde İsrail- Filistin çözümü konusunda AB'nin bağımsız, demokratik, geçerli ve birbirine komşu olarak barış ve güven içinde yan yana yaşayan iki devletli çözümden yana olduğu ifade edilmiştir. Bu çerçevede Filistin'in devlet olma çabalarına yardımcı olma ve bu geçiş sürecinde ona destek sağlanması hususunda çaba sarf edileceği vurgulanmıştır.

Özetle, 1970'lerden itibaren Avrupa tarafından Filistin-İsrail sorunu ve bu sorunun çözümü üzerine yayınlanan deklarasyonlarda özellikle iki konu ön plana çıkmıştır (Tocci,2009). Birincisi İsrail ve Filistin halkının self-determinasyon hakkına saygı duyulması olmuştur. AB, bu çerçevede tarihsel olarak İsrail'in devlet olma ve komşularıyla birlikte güven içinde yaşama hakkını tanımıştır. Birliğin Filistin'in durumuna ilişkin fikirlerinde ise zamanla gelişmeler meydana gelmiştir. Filistin'in self-determinasyon hakkı 1980'de Venedik Deklarasyonu ile desteklenmesine rağmen, ancak 1999'da "Oslo Barış Süreci"nin sonunda "Filistin Devleti" için verilen destek arttırılmıştır (European Council (1999) Meeting in Berlin on 24-25 March, Presidency Conclusions). İkinci intifadanın başlamasıyla birlikte Bush yönetimindeki ABD'nin Ortadoğu diplomasisinden geri adım atması, AB'yi bölgedeki barışa yönelik görüşlerini açıklama konusunda cesaretlendirmiştir. Birlik tarafından uluslararası tanınmış sınırlar çerçevesinde barış ve güven içinde yaşayan iki devletin kurulması gerektiği ifade edilmiştir. Ayrıca kurulacak olan Filistin Devleti'nin 1967 sınırları

9 Ayrıntılı Bilgi için Bakınız: http://www.eeas.europa.eu/mepp/docs/eu_action_strategy_2007_en.pdf, http://www.consilium.europa.eu/uedocs/cms_Data/docs/pressData/en/ec/104692.pdf#page=20, http://www.consilium.europa.eu/uedocs/cms_Data/docs/pressData/en/gena/105545.pdfhttp://www.consilium.europa.eu/uedocs/cms_data/docs/pressdata/en/gena/108500.pdf, http://www.consilium.europa.eu/uedocs/cms_data/docs/pressdata/EN/foraff/111829.pdf, https://www.consilium.europa.eu/uedocs/cms_data/docs/pressdata/EN/foraff/130195.pdf, <http://www.consilium.europa.eu/en/workarea/downloadAsset.aspx?id=15792>, <http://www.consilium.europa.eu/en/workarea/downloadAsset.aspx?id=27404>, http://www.consilium.europa.eu/uedocs/cms_data/docs/pressdata/en/foraff/144313.pdf, http://eeas.europa.eu/delegations/israel/documents/press_corner/20141117_council_conclusions_on_the_middle_east_peace_process_01_en.pdf, Erişim: 19.10.2015.

temelinde bağımsız, egemen ve demokratik bir devlet olması gerektiğinin altı defa ifade edilmiştir (European Council (1999) Meeting in Berlin on 24-25 March, Presidency Conclusions).

Avrupa Birliği tarafından Filistin-İsrail sorunu konusunda yayınlanan deklarasyonlarda ikinci önemli konu, Orta Doğu'da insan haklarının, demokrasinin ve uluslararası insani hukuka verilen saygının önemi olmuştur (Tocci,2009,388). 1970'lerden itibaren yayınlanan birçok deklarasyonda hakların ve uluslararası hukukun ihlaline işaret edilerek Filistin'deki şiddet ve terör eylemleri kınanmıştır. Ayrıca İsrail'in işgal edilen topraklarda yerleşim yeri inşasını durdurması ve iptal etmesi için çağrıda bulunulmuştur (Tocci,2009,388-389).

Deklarasyonlar, Filistin-İsrail sorunun çözümüne sınırlı etkide bulunmakla birlikte, uzun dönemde bu sorunun çözümüne ilişkin temel ilkelelerin belirlenmesinde önemli rol oynamıştır. Filistin Kurtuluş Örgütü'nün (FKÖ) barış sürecine katılımı, Filistin halkının bir yurda sahip olma hakkı gibi deklarasyonlarda tanımlanan ilkeler, 1990'ların başında Orta Doğu'da başlatılan barış sürecinin taraflarınca da temel ilkeler olarak kabul edilmiştir (Mueller,2013). Daha sonra AB'nin öncü rolü sayesinde bu ilkelelerin ABD, İsrail ve Arap ülkeleri tarafından benimsenmesi Orta Doğu'da barışın tesis edilmesi sürecinde uluslararası konsensüsün ortaya çıkışını kolaylaştırmıştır.

2. Ekonomik Yardımlar

AB'nin Filistin-İsrail sorununun çözümüne katkı sağlamak için baş vurduğu bir diğer dış politika aracı maddi yardımlar olmuştur. Bu yardımlar uluslararası toplumun BM çatısı altında düzenlediği yardım programları bağlamında olduğu gibi, ekseriyetle Topluluğun kendi oluşturduğu programlar çerçevesinde gerçekleşmiştir. Yardım miktarı aşamalı olarak artmakla birlikte özellikle 2006 Ocak ayında Filistin'de yapılan seçimlerde siyasal koşulların değişmesi AB'nin yaptığı yardımların bir müddet dondurulmasına neden olmuştur.

Topluluk tarafından Filistin halkına yönelik yardım faaliyetleri 1971 yılında BM Filistinli Mültecilere Yardım Kurulu'sunun (UNRWA) bütçesine yapılan katkı ile başlamıştır (EC Assistance to the Palestinians). Bu dış politika aracı özellikle 19. yüzyılda sorunun çözümünde AB'yi görür hale getirmiştir. 1991'de düzenlenen Madrid Barış Konferansı'nda siyasi olarak varlık gösteremeyen AB, sorunun çözümünde aktif olarak varlığını devam ettirebilmek için alternatif bir araç olarak maddi yardımları kullanmıştır.

1993 yılında Filistinlilere yapılacak yardımın koordinasyonunu sağlamak amacıyla bir uluslararası mekanizma (Ad Hoc Liaison Committee, AHLIC) (EC Assistance to the Palestinians) kurulmuştur. “29 Aralık 1993 tarihinde Avrupa Komisyonu tarafından Konsey'e Ortadoğu barış sürecine katkıda bulunulacağı yönünde bildirimde bulunulmuştur. Komisyon, 1994-2004 yılları arasında Filistin'in yıllık ortalama sermaye ihtiyacının 500-550 milyon ECU civarında olabileceğın tahmin etmiş ve bu tutarın bir kısmının Topluluk tarafından geri kalan kısmının ise ABD, Körfez Ülkeleri, Avustralya, Kanada, Japonya ve diğer Avrupalı ülkeler tarafında tarafından karşılanabileceğini ortaya koymuştur. Bu bağlamda, Filistin halkına 1994-1998 yılları arasında toplam 500 milyon ECU¹⁰ ödemede bulunma önerisi getirilmiştir.” (EC Support to the Middle East Peace Process) Aralık 1993 tarihinde Oslo Anlaşması'nın imzalanmasının ardından AB'nin barış sürecindeki ekonomik rolü belirginleşmiştir. 1990'lı yıllarda Topluluk Filistin'e değişik programların farklı bütçe kalemleri üzerinden önemli miktarlarda mali yardımlar yapmıştır. Bu programlar arasında Topluluğun 1995'te başlattığı Barselona Süreci (The Barcelona Process) ile 1996'da oluşturduğu MEDA¹¹ programı sayılabilir. AT Avrupa-Akdeniz Ortaklığı (EUROMED) bağlamında MEDA programı için toplam 3.424. 5 milyon Ecu bütçe ayırmıştır” (Official Journal of the European Communities, No L 189/2, 30.7.1996). Topluluk Filistin topraklarına bu farklı bütçe kalemlerinden “1995-1999 yılları arasında MEDA I bağlamında toplam

10 ECU Avrupa Birliği'nin eski para birimidir.

11 MEDA Programı hakkında detaylı bilgi için bkz. Council Regulation (EC) No 1488/96 of 23 July 1996 on financial and technical measures to accompany (MEDA) the reform of economic and social structures in the framework of the Euro-Mediterranean partnership [Official Journal L 189 of 30.07.1996].

111 milyon Avro taahhüt etmiş 50 milyon Avro ödemiş; MEDA II bağlamında 2000-2006 yılları arasında toplam 522,3 milyon Avro taahhüt etmiş 486,4 milyon Avro ödemiştir (Mediterranean Neighbourhood Countries : Commitments and Payments).

İkinci intifadan önce Avrupa Birliği tarafından, Filistin’de daha çok kalkınma yardımlarına öncelik verilmiştir. 1994 yılında AB, ilk ortak eylemi çerçevesinde Filistin Otoritesi polis gücünün maaşlarını ödeme sorumluluğunu üzerine almıştır, ayrıca polis teşkilatının mali yetersizliklerden çökmesini engellemiştir. 1995 yılında hastanelerde çalışan personelin maaşlarının ödenmesi için bir fon sağlanarak temel sağlık hizmetlerinin mali sıkıntılar nedeniyle aksamasının önüne geçilmiştir. 9 Ocak 1996 tarihinde Paris’te düzenlenen Bakanlar Konferansı’nda Filistin halkına 1996-1998 arası dönemde 200 milyon Ecu yardımda bulunulacağı sözü verilmiştir (Lamont,2001,26). Buna ek olarak 1996 yılında bütçe açığının kapatılmasına yardımcı olmak ve ekonomik istikrarın bozulmasını engellemek amacıyla 15 milyon Ecu tahsis edilmiştir (Ginsberg,2001,136,138,145). Aynı yıl Filistin’de yapılan ilk genel seçimlerin gerçekleştirilebilmesi amacıyla da maddi kaynak sağlanmıştır (Ginsberg,2001,137). Kasım 1998 tarihinde Washington’da düzenlenen toplantıda 1999-2003 dönemi için AB, 500 milyon Euro taahhütte bulunmuştur (Ginsberg,2001,137). Filistinlilerin temel ihtiyaçlarını karşılamak için AB yardımları “1998-2000 Filistin Kalkınma Planı” kapsamında ”altyapının geliştirilmesi, kurumsal altyapının oluşturulması, sosyal kaynakların ve insan kaynaklarının geliştirilmesi, ekonomik sektörün geliştirilmesi”(Evaluation of the EC Programme of Assistance to the West bank and Gaza Strip) olmak üzere belirlenen dört temel öncelik çerçevesinde yapılmıştır. 1998’de üye ülkelerin ve AB Komisyonu’nun mali desteğiyle inşa edilen ve Filistin yönetiminin kontrolünde olan Gazze Uluslararası Havalimanı vasıtasıyla Filistinlilerin dünyadan izolasyonu sona erdirilerek AB ve dış dünya ile ticari ilişkiler kurmalarının önü açılmıştır (Ginsberg,2001,136,138,145). Eğitime yönelik mali yardımlar vasıtasıyla Filistin yönetiminin istihbarat ve güvenlik güçlerinin antiterör eğitiminden geçirilmesi sağlanmıştır. Olağanüstü durumların yönetilmesi, istihbarat bilgilerinin paylaşılması ve güvenlik hizmetlerinin geliştirilmesi amacıyla Güvenlik Komitesi kuru-

olarak Filistin yönetimin terörizm karşısında tepki gösterebilmesine, önlem alabilmesine, mücadele yeteneklerinin artmasına yardımcı olunmuştur (Ginsberg,139-146). AB tarafından çeşitli alanlara yönelik yapılan bu yardımlar, Filistin yönetiminin kurumlarının varlığını devam ettirmesinde önemli rol üstlenmiştir.

2000 yılında ikinci intifadanın başlaması AB'nin finansal yardımlarında önemli değişim meydana getirmiştir. Ekonomik ve sosyal şartların kötüleşmesi nedeniyle direkt bütçe yardımları ön plana çıkmıştır¹². İnsani programlar, sığınmacıların desteklenmesi, kalkınma alanlarına yönlendirilmiş ve sağlık, eğitim gibi kamu hizmetinde bulunan personelin maaşlarının ödenmesi hususunda direkt bütçe yardımları yapılmıştır. Ayrıca AB tarafından insani krizleri ve Filistin yönetiminin çökmesini önlemeye yönelik yardımlar da finanse edilmiştir (EC Assistance to Palestinians). Bu amaçlar çerçevesinde yalnızca 2000 yılı içerisinde Filistin Yönetimine 155.6 milyon Euro tahsis edilmiştir (Commissioner for External Relations, on “Joint debate on common strategy for the Mediterranean and reinvigorating the Barcelona process)

2006 Ocak seçimleri AB'nin bölgeye yönelik yardımlarında bir başka değişimi beraberinde getirmiştir. AB, BM, Rusya ve ABD'nin şartlarını yerine getirmekte isteksiz davranan Hamas yönetimindeki Filistin Hükümeti direkt bütçe yardımlarının askıya alınması ile karşı karşıya kalmıştır. Ancak AB, Filistin halkına yapılan ekonomik yardımların tamamıyla askıya alınması durumunda bölgede insani kriz çıkma ihtimali nedeniyle “Geçici Uluslararası Mekanizma”¹³ (TIM) oluşturmuştur. Bu yolla Hamas Hükümetini direkt geçerek Filistin halkına yaşamlarını devam ettirebilmeleri için gerekli olan yardımların ulaştırılması amaçlanmıştır. 2006 ve 2007 yılında AB'nin yardımlarının çoğu TIM vasıtasıyla gerçekleştiril-

12 2000 yılından günümüze kadar Avrupa Komisyonu İnsani Yardım ve Sivil Savunma Departmanı (ECHO) tarafından Filistin halkının temel ihtiyaçlarını karşılamak amacıyla toplamda 700 milyon Avro insani yardım yapılmıştır. Bkz. <http://ec.europa.eu/echo/en/where/middle-east-north-africa/palestine> ve http://ec.europa.eu/echo/files/aid/countries/factsheets/palestine_en.pdf, 23.11.2014.

13 Ayrıntılı Bilgi için Bakınız: http://ec.europa.eu/europeaid/how/evaluation/evaluation_reports/reports/med/951403_en.pdf, 23.11.2014.

miştir. 1 Şubat 2008'de TIM'in yerini "PEGASE"¹⁴ adıyla reform ve kalkınma yardımlarını desteklemek amacıyla kurulan yeni bir mekanizma almıştır. AB bu mekanizmayla Filistin yönetiminin sürekli harcamalarına ve yatırım programlarına fon sağlamayı amaçlamıştır (EC Assistance to Palestinians).

2000-2006 yılları arasında AB tarafından Filistin halkına toplam 1825.23 milyon Euro yardım yapılmıştır. Direkt bütçe yardımları (518.25 milyon Euro) ve insani yardımlar (436.79 milyon Euro) başta olmak üzere çeşitli alanlara yönelik yardım faaliyeti gerçekleştirilmiştir (Musu,2010,132). 2007 ve 2008 yıllarında ise farklı alanlara tahsis edilmek üzere sırasıyla 550.5 ve 486 milyon Euro taahhüt edilmiştir (Musu,2010,133). 2008-2012 yılları arasında Filistin Yönetimi'nin kamu çalışanlarına, emeklilere ve ihtiyaç sahibi ailelere karşı yükümlülüklerini yerine getirebilmesi, gerekli kamu hizmetlerini sürdürebilmesi ve kamu maliyesini geliştirebilmesi için PEGASE Doğrudan Finansal Destek programı aracılığıyla yaklaşık 1 milyar Avro yardım sağlanmıştır (European Union Direct Financial Support to the Palestinian Authority). 2013 yılında iki aşama da yardım yapılması öngörülmüştür. İlk aşamada PEGASE mekanizması çerçevesinde bütçe açığından kamu hizmetlerinin değişik alanların finansmanına yardım edecek şekilde Filistin Ulusal kalkınma Planına 60 milyon Avro, eğitim, sağlık ve sosyal hizmetlere destek olmak maksadıyla da UNWRA 2013 bütçesine 40 milyon Avro tahsis edilmesi öngörülmüştür (New European Union Assistance for the Palestinian People). İkinci aşamada ise Avrupa Komşuluk ve Ortaklık Enstrümanı (ENPI) ve 2013 Filistin için Yıllık Eylem Programı'ndan (AAP) Filistin Yönetimine ve Filistinli Mülteciler için UNWRA'ya toplamda 148 milyon Avro (EU Releases Further Assistance to the Support Palestinian People and Refugees) katkıda bulunulacağı ilan edilmiştir. 2014 yılı içerisinde 69.000 Filistinli kamu personelinin ve emeklilerin yalnızca ekim ayına ilişkin maaşlarının ödenmesi için AB, PEGASE aracılığıyla 15.5 milyon Avro katkıda bulunmuştur.

14 Ayrıntılı Bilgi için Bakınız: http://ec.europa.eu/europeaid/how/evaluation/evaluation_reports/reports/med/951403_en.pdf, 23.11.2014.

Günümüzde Filistinlilere yönelik yardımların önemli bir bölümü ENPI ile gerçekleştirilmektedir. Avrupa Birliği Dış İlişkiler Müdürlüğü'nün Avrupa-Yardım İşbirliği Ofisi tarafından finansman planları oluşturulmakta ve projeler tanımlama aşamasından gelişim evresine kadar yönetilmektedir. İnsani yardımlar, İnsani Yardım Ofisi tarafından gerçekleştirilirken Filistinlilere yönelik yardım programlarının çoğu Batı Şeria ve Gazze Şeridi'nde, Avrupa Topluluğu Teknik Yardım Ofisi tarafından yürütülmektedir (EC Assistance to the Palestinians).

ENPI ile gerçekleştirilen yardımların “işgal edilen topraklarda altyapının geliştirilmesi; kamu hizmetlerinin yürütülmesi için destek sağlanması; Gazze'deki doğal kaynakların sürdürülebilir yönetimi; Batı Şeria'daki ve Gazze Şeridi'ndeki özel sektörün desteklenmesi; BM Filistinli Mülteciler Yardım Kuruluşu'nun bütçesine katkıda bulunulması; yönetime, hukukun üstünlüğüne ve sosyal sektöre ilişkin kurumlara destek verilmesi ve PEGASE vasıtasıyla Filistin Yönetiminin sürekli harcamalarının finanse edilmesi” (The European Commission Announces New Large-Scale Support the Occupied Palestinian Territory) olmak üzere yedi öncelikli alanı vardır. ENPI kapsamında gerçekleştirilen yardımların büyük çoğunluğunu PEGASE aracılığıyla yapılan yardımlar ve UNRWA'ya yapılan bütçe yardımları oluşturmaktadır. Bu doğrultuda 2012 yılında ENPI vasıtasıyla yapılması öngörülen 100 milyon Euro yardımın dörtte birinden fazlası bütçe açığını finanse etmek amacıyla PEGASE'ye aktarılmıştır. Ayrıca UNRWA bütçesine 11 milyon Euro'dan fazla katkı sağlanmıştır (The European Commission Announces New Large-Scale Support the Occupied Palestinian Territory). 2013 yılında kabul edilen yardım paketinde yalnızca PEGASE ve UNRWA'nın bütçesi fon sağlanacak alanlar arasında yer almıştır. 148 milyon Avro tutarındaki toplam yardımın 108 milyon Euro'su PEGASE'ye tahsis edilirken geri kalan 40 milyon Avro UNRWA'nın 2013 bütçesine katkı sağlamak için ayrılmıştır (The EU Releases Further Assistance to the Support Palestinian People and Refugees). 2014 yılında AB tarafından, Filistin Yönetimi'ni ve BM Filistinli Mülteciler Yardım Kuruluşu'nu desteklemek amacıyla 200 milyon Euro değerinde yardım paketi oluşturulmuştur. Bu yardımın 130 milyon Euro'sunun PEGASE aracılığıyla aktarılması öngörülürken, 70 milyon Euro'su Filistin halkının

eğitim, sağlık gibi temel hizmetlerini karşılayabilmek amacıyla UNRWA bütçesine tahsis edilmiştir (EU Announces New Support for the Palestinian People).

AB Yüksek Temsilcisi Catherine Ashton tarafından da ifade edildiği gibi Filistin'e yapılan yardımların nihai amacı İsrail ile barış ve güven içerisinde yan yana yaşayan bir Filistin Devleti'nin kurulması olmuştur (The EU Announces Assistance Package for the Development in Palestine during Prime Minister Hamdallah's Visit to Brussels). AB, bu amaç doğrultusunda öncelikle Filistin'de yönetiminin tamamen çökmesini ve insani krizleri engellemeye yönelik yardımlarda bulunmuştur. Yapılan yardımlar vasıtasıyla Filistin Yönetimi'nin kurumlarının ayakta kalması ve işlevselliğini sürdürmesi sağlanmıştır. Böylece Filistin- İsrail arasında barışın inşa edilmesinde AB'nin temel katkısı Filistin ekonomisinin çöküşünü engellemek ve gelecekte bir Filistin Devleti'nin kurulması için gerekli zemini hazırlamak olmuştur.

Sonuç

AB Antlaşması'nın 21/2c maddesi BM Şartı ve İlkeleri çerçevesinde "...barışın korunması, çatışmaların önlenmesi ve uluslararası güvenliğin güçlendirilmesi..." konusunda AB'nin ortak eylemler ve politikalar belirleyebileceğini öngörmektedir. Dolayısıyla kurucu anlaşma çerçevesinde AB'nin ortak dış politika ya da eylem belirlemesinin önünde herhangi bir engel bulunmamaktadır. Ancak bir tüzel kişilik olarak AB'nin uluslararası olgu ya da olaylar karşısında tüm üyelerinin ortak iradeleri sonucu bir yaklaşım benimsemesi nadir olarak gerçekleşmektedir. Filistin- İsrail sorunu bu bağlamda AB'nin önemli bir ortak dış politika örneğini teşkil etmektedir. 1967 yılında Filistin-İsrail arasındaki çatışmaların şiddetlenmesi ile AT'nin ortak dış politika oluşturma çabalarının yoğunlaştığı dönemin çakışması buna zemin hazırlamıştır. Öncelikle bütünleşmenin getireceği kalkınmanın, barışın ve istikrarın ancak AB'nin güvenliğini tehdit edecek gelişmelerin bertaraf edilmesi ile mümkün olabileceği düşüncesiyle "çok taraflı işbirliği, anlaşmazlıkların barışçıl yollardan çözümü ve barışın korunması" ortak dış politikaya yön veren temel ilkeler olarak benim-

senmiştir. Bu ilkelere paralel olarak diplomasi, az gelişmiş halkların desteklenmesi, siyasi sorunların çözümünde uzun vadeli ekonomik araçların kullanılması ve çatışmaların sona erdirilmesinde arabuluculuk faaliyetleri AB'nin önemli dış politika araçları arasında yer almıştır.

Filistin- İsrail sorununun çözümüne katkıda bulunmak amacıyla AB deklarasyonları ve mali desteği etkin araçlar olarak kullanmıştır. 1971 tarihli Schumann Belgesi'nin ardından günümüze kadar yayınlanan çeşitli deklarasyonlar ve Konsey Kararları vasıtasıyla AB, bu sorunun çözümüne ilişkin görüşlerini ifade etmiştir. “Nihahi olarak bağımsız, demokratik, geçerli ve yan yana barış ve istikrar içinde bir arada yaşayan iki devletli çözüm”den yana olduğu belirtilerek uzun vadede sorunun çözümüne ilişkilerin temel ilkelerin belirlenmesine katkıda bulunulmuştur. Ayrıca “iki devletli” çözüm için uygun zemini hazırlayabilmek amacıyla Birlik tarafından Filistin Yönetimi'nin ve ekonomisinin çöküşünü engellemeye yönelik maddi destek sağlamıştır. Filistin-İsrail sorununun çözümünde AB, anlaşılacağı gibi deklarasyonlar yayınlarak siyasi, yapmış olduğu yardımlar vasıtasıyla da ekonomik olarak katkısını hissettirmiş ve sorunun çözümündeki aktif varlığını devam ettirmiştir. Filistin tarafından AB'nin uluslararası bir destekçi olarak görülmesi Filistin'in barış müzakerelerine girme konusundaki kararını güçlendirici rol oynamıştır.

Kaynakça

- Altunışık, Meliha, “EU Foreign Policy and the Israeli-Palestinian Conflict: How much of an Actor?”, European Security, 2008, 17:1.
- Bichare Khader, “Europe and The Arab-Israeli Conflict 1973-1983: An Arab Perspective”, Ed. By David John Allen ve Alfred Pijper, European Foreign Policy-Making and the Arab-Israeli Conflict, 1984.
- Boulder, Lyne, Foreign Policy of European Union from EPC to CFSP and Beyond, 1997, (Ed. Elfriede Regelsberg)
- Chris Patten's Speech, Commissioner for External Relations, on “Joint debate on common strategy for the Mediterranean and reinvigorating the Barcelona process”, 01/49, 31 Ocak 2001, http://europa.eu/rapid/press-release_SPEECH-01-49_en.htm?locale=FR, 28.11.2014.

Consolidated Version of the Treaty on European Union, *Official Journal of the European Union*, 26.10.2012, C 326/28. Article 21/2.c.

Dağcı, Kenan, “Avrupa Birliği’nin Dış Politikası: Soğuk Savaş sonrasında ortak bir dış politika yapımı mümkün mü?,” Bildiriler. Uluslararası Türkiye Cumhuriyeti Sempozyumu, Süleyman Demirel Üniversitesi, İsparta, 22-24 Ekim 2008.

Declaration of Berlin European Council on the appointment of the President of European Commission (24_25 March 1999)

EC Assistance to the Palestinians, http://ec.europa.eu/europeaid/how/evaluation/evaluation_reports/reports/med/951403_en.pdf, 23.11.2014.

EC Assistance to the Palestinians, http://eeas.europa.eu/palestine/ec_assistance/index_en.htm, 28.11.2014

EC Assistance to the Palestinians, http://eeas.europa.eu/palestine/ec_assistance/index_en.htm, 28.11.2014.

EC Support to the Middle East Peace Process, Communication from the Commission to the Council and the European Parliament, COM(93) 458 final, Bruxelles, 29 September 1993 <http://aei.pitt.edu/4300/1/4300.pdf>, 23.11.2014.

EU Announces New Support for the Palestinian People, http://europa.eu/rapid/press-release_IP-14-617_en.htm, 08.12.2014.

European Council, Meeting in Berlin on 24-25 March, 1999, Presidency Conclusions, http://europa.eu//european-council/index_en.htm, 18.11.2014.

European Union Direct Financial Support to the Palestinian Authority, http://europa.eu/rapid/press-release_ECA-13-43_en.htm, 03.12.2014

Evaluation of the EC Programme of Assistance to the West bank and Gaza Strip, EuropeAid Evaluation Unşt, Ref. 951403, 1999, http://ec.europa.eu/europeaid/how/evaluation/evaluation_reports/reports/med/951403_en.pdf, 23.11.2014.

Ginsberg, Roy H., The European Union in International Politics, Rowman and Littlefield Publishers, Oxford, 2001.

<http://ec.europa.eu/echo/en/where/middle-east-north-africa/palestine>, 23.11.2014

http://ec.europa.eu/echo/files/aid/countries/factsheets/palestine_en.pdf, 23.11.2014.

http://ec.europa.eu/europeaid/how/evaluation/evaluation_reports/reports/med/951403_en.pdf, 23.11.2014.

http://ec.europa.eu/europeaid/how/evaluation/evaluation_reports/reports/med/951403_en.pdf, 23.11.2014.

http://eeas.europa.eu/delegations/israel/documents/press_corner/20141117_council_conclusions_on_the_middle_east_peace_process_01_en.pdf, 19.10.2015.

http://eeas.europa.eu/euromed/barcelona_en.htm, 28.11.2014

http://eeas.europa.eu/mepp/docs/venice_declaration_1980_en.pdf, 18.11.2014

http://eeas.europa.eu/mepp/index_en.htm, 10.10.2015

http://eeas.europa.eu/palestine/docs/opt_ahcl_bfw_en.pdf, 28.11.2014.

http://eeas.europa.eu/palestine/ec_assistance/index_en.htm, 28.11.2014

http://eeas.europa.eu/statements-eeas/2015/150130_04_en.htm, 30.01.2015

http://trade.ec.europa.eu/doclib/docs/2005/july/tradoc_124236.pdf, 28.11.2014.

<http://www.consilium.europa.eu/en/workarea/downloadAsset.aspx?id=15792>, 19.10.2015.

<http://www.consilium.europa.eu/en/workarea/downloadAsset.aspx?id=27404>, 19.10.2015.

http://www.consilium.europa.eu/ueDocs/cms_Data/docs/pressData/en/ec/104692.pdf#page=20, 19.10.2015.

http://www.consilium.europa.eu/ueDocs/cms_Data/docs/pressData/en/gena/105545.pdf, 19.10.2015.

http://www.consilium.europa.eu/uedocs/cms_data/docs/pressdata/en/gena/108500.pdf, 19.10.2015.

http://www.consilium.europa.eu/uedocs/cms_data/docs/pressdata/EN/fo-raff/111829.pdf, 19.10.2015.

http://www.consilium.europa.eu/uedocs/cms_data/docs/pressdata/en/fo-raff/144313.pdf, 19.10.2015.

- http://www.eeas.europa.eu/mepp/docs/eu_action_strategy_2007_en.pdf, 19.10.2015
- https://www.consilium.europa.eu/uedocs/cms_data/docs/pressdata/EN/foraff/130195.pdf, 19.10.2015.
- Lamont, Alison, A Decade of European Peace Building Efforts in the Israeli-Palestinian Conflict: 1991-2001, 2001.
- Mediterranean Neighbourhood Countries : Commitments and Payments (15.1 2007)
- http://eeas.europa.eu/euromed/docs/meda_figures_en.pdf, 28.11.2014
- Mercan, S. Sezgin , “ Avrupa Dış Politikası: İsrail- Filistin Çatışması Örnek Olayı”, Akademik Orta Doğu, Cilt 3, Sayı 1, 2008.
- Mueller, Patrick “Europes Foreign Policy and the Middle East Peace Process: The Construction of EU Actorness in Conflict Resolution”, Perspectives on European Society, Vol 14, No. 1, 2013.
- Musu, Costanza (2010, European Union Policy towards the Arab-Israeli Peace Process, Palgrave Macmillian, 2010.
- New European Union Assistance for the Palestinian People, http://ec.europa.eu/rapid/press-release_IP-13-18_en.htm , 03.12.2014.
- Official Journal of the European Communities, No L 189/2, 30.7.1996 <http://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/PDF/?uri=OJ:L:1996:189:FULL&from=EN>, 28.11.2014.
- Patokallio, Pasi , “European Union Policy on the Israeli-Palestinian Conflict: From Payer to Player”, 2004.
- Seville European Council, Presidency Conclusions, 21 and 22 June 2002, http://www.consilium.europa.eu/ueDocs/cms_Data/docs/pressData/en/ec/72638.pdf, 18.11.2014.
- Sheehan, Edward R. F., How Kissenger Did It: Step by Step in the Middle East, Foreign Policy, No. 22, 1976, ss. 3-70.
- Smith, E. Michael, “Institutionalization Policy Adaptation, and European Foreign Policy Cooperation”, European Journal of International Relations, Cilt 10, No1, 2004,

Smith, Michael, “Understanding Europe’s New Common Foreign and Security Policy: A Premier for Outsiders”, IGCC Policy Paper, 2000, s.52.

The EU Announces Assistance Package for the Development in Palestine during Prime Minister Hamdallah’s Visit to Brussels, http://europa.eu/rapid/press-release_IP-13-825_en.htm, 03.12.2014.

The EU Releases Further Assistance to the Support Palestinian People and Refugees”, http://europa.eu/rapid/press-release_IP-13-294_en.htm, 03.12.2014.

The EU Releases Further Assistance to the Support Palestinian People and Refugees”, http://europa.eu/rapid/press-release_IP-13-294_en.htm, 03.12.2014.

The European Commission Announces New Large-Scale Support the Occupied Palestinian Territory, http://europa.eu/rapid/press-release_IP-12-964_en.htm, 03.12.2014

The European Commission Announces New Large-Scale Support the Occupied Palestinian Territory”, http://europa.eu/rapid/press-release_IP-12-964_en.htm, 03.12.2014

Tocci, Nathalie, Firm in Rhetoric, Compromising in Reality: The EU in the Israeli-Palestinian Conflict, Ethnopolitics: Formerly Global Review of Ethnopolitics, 2009, 8:3-4.

Sağlık Sektöründe Bir İş Analizi Uygulaması

Selami ÖZCAN *

H. Yunus TAŞ **

Yaprak BOYSAN ***

Özet

Bir işletmede çalışan kişilerin görevlerinin tanımlanması, incelenmesi, ergonomik şartların sağlanması, fiziki imkanların iyileştirilmesine yönelik gözlem, yüzyüze görüşme ve anket yoluyla bilgilerin toplanması, toplanan bilgilerin düzenlenmesi, analiz edilerek çözümlerin üretilmesi, en uygun olan çözümün seçimi, seçilen çözümün uygulanması, uygulamanın takip edilerek kalıcı hale getirilmesi çalışmaları her zaman yapılmalıdır.

Yukarıdaki açıklamalar ışığında yapılan bu çalışmanın amacı, iş analizin literatürde yok denecek kadar az yapıldığı sağlık sektöründe husussan performans dayalı bir sistemin uygulandığı aile sağlık merkezlerinde çalışan aile hekimleri ve hemşirelerin yaptıkları işlerle ilgili gözlem ve görüşme yolu ile elde edilen bilgiler ışığında görev tanımlarının oluşturulması, görev tanımları kapsamında iş analizlerinin yapılması, iş akış diyagramlarının çizilmesi, sağ ve sol el süreç şemalarının oluşturulması, aile sağlık merkezinde 0-6 yaş grubu çocuklara, öğrencilere, yetişkinlere ve yaşlılara veya rutin bir muayeneye yönelik yapılan işlerin standart zamanlarını hesaplanması, iş akış sistemlerinin ayrıntılı bir incelemesini yapmaktır. Ayrıca yapılan inceleme ile ilgili elde edilen bilgi belge, sonuç ve önerileri yetkililere iletmektir.

Anahtar Kelimeler: İş Analizi, İş Akışı, İş Tanımları, Aile Hekimliği, Aile Sağlık Merkezi

* Doç.Dr., Yalova Üniversitesi, İİBF, İşletme Bölümü, Öğretim Üyesi / selamiozcan@hotmail.com.

** Doç .Dr. , Yalova Üniversitesi, İİBF, Çalışma Ekonomisi Bölümü, Öğretim Üyesi / tasyunus@hotmail.com.

*** Yalova Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Öğrencisi / yboysan.yboysan@hotmail.com.

Application Of The Task Analysis In Health Sector

Abstract

Application always must be make works permanent to following via survey and face to face meeting and regulating to gathered information , generating to solutions by the way of analysis choose of the most suitable solution , applying to solution that chosen devote to developing to physical possibilities, providing to ergonomic conditions, workers' evaluating and describing in a bussiness, gathering to information.

Purpose of this work that made in the light of above statements it make that the workflow like system is to make a detailed review. in task analysis of the literature scarcely any in health sector basing on performance a system family physicians and nurses who worked family health services about their works via observation and meeting in the light of gained information consisting to tas description making to task analysis within tas description drawing to diagram of workflow building up process chart of left hand and right hand 0-6 age group children, students and adults and olds in family health service or devote to routine inspection calculating standard time for jobs .Beside another purpose of this, suggestion, result, document, information that gained about observation to transmit to the authorities.

Key Words: Task Analysis, Workflow, Work Statements, Family Physician, Family Health Service

Giriş

Üretim faktörlerinden mümkün olan maksimum faydayı elde etmek için faktörler arasındaki ilişkilerin bilinmesi, düzenlenmesi ve ölçülmesine yönelik sistematik araştırmaların tümüne iş analizleri denir (Kobu, 1999:329). Diğer bir iş analizi tanımı ise, üretim veya hizmet sisteminin verimliliğini arttırmak, sistemde kullanılan girdilerden (malzeme, makine ve işgücünden) en iyi çıktının elde edilmesine yönelik yapılan bir çalışmalara denir (Tekin, 1996:153). İş analizi, bir işin maliyetini azaltmak, yapılış süresini kısaltmak ve yapılış tarzını kolaylaştırmak amacıyla işle ilgili

tüm faaliyetlerin planlı bir şekilde ele alınması ve geliştirilmesi sürecidir. İş analizi bilinenin aksine sanayi sektöründen daha çok hizmet sektörüne yönelik yapılması durumunda daha başarılı olur. Çünkü hizmet sektörü emek yoğun bir sektördür.

Türkiye Cumhuriyeti Sağlık Bakanlığı, sağlık sektöründeki uygulamaları 15 Eylül 2004 tarihi itibarıyla değiştirmiştir. Bu değişiklik “Sağlık Ocakları” yerine “Aile Sağlık Merkezleri” (ASM) sistemi kurulmuş ve ASM’de çalışan sağlık çalışanlarının görevleri de yeniden tanımlanmıştır. İlk olarak ASM’de asgari fiziki şartlar ve kriterleri hakkında bilgi verilecektir.

Aile Sağlık Merkezi kriterleri, Bakanlıkça öngörülen nüfus kriterlerini esas alınmak suretiyle, sözleşme yapmış bir ya da birden fazla aile hekimi tarafından açılabilir ve aynı aile sağlığı merkezinde görev yapan her bir aile hekimi ayrı ayrı sözleşme yapmak zorundadır. Aile Sağlığı merkezleri aşağıdaki asgari fiziki şartları sağlamalıdır: (Bursa Sağlık Müdürlüğü Aile Hekimliği Uygulama Rehberi, 2009)

Aile Sağlığı Merkezlerinde Bulunması Gereken Özellikler

- Bina, kolay ulaşılabilir, güvenli, uygun havalandırma ve aydınlatma imkanlarına sahip olmalıdır. Toplam alanı bir aile hekimi için 60 metrekaredir. Birden fazla hekimin çalışması durumunda ise, her aile hekimi için 20 metrekare eklenir.
- Bekleme ve Sekreter kayıt odası bulunmalıdır.
- Muayene odası her aile hekimi için en az 8 metrekare olmalıdır.
- Tıbbi müdahale odası, hastaya tıbbi girişimlerin yapılabileceği ve sterilizasyon cihazlarını alabilecek büyüklükte olmalıdır. Bu odada aşı, enjeksiyon, küçük cerrahi müdahalelerin yapılmasına uygun muayene ve müdahale masası, jinekolojik muayene masası ve bu muayeneler için acil müdahale malzemeleri, dezenfeksiyon ve sterilizasyon cihazlarının bulunması gereklidir.

- Çalıştırılması planlanıyorsa, laboratuvar cihazlarının bulundurulacağı ve çalıştırılacağı uygun bir oda bulunmalıdır.
- Sağlık kayıtlarının tutulacağı, dosyalama, istatistik tutma, resmi kurum ve sigorta kurumlarına yapılacak bildirimlerin hazırlanması gibi çalışmaların yapılacağı arka büro veya bir bölme bulunmalıdır.
- Hastaların kullanabileceği ayrı bir lavabo ve tuvalet olmalıdır.

Yukarıda belirtilen tüm fiziki koşullar, Mudanya Aile sağlığı merkezlerinin tamamında gözlemlendiği gibi, araştırma alanı olan Mudanya 2.No’lu ASM’de yönetmelikte belirtilen tüm fiziki şartlar mevcuttur. Araştırma kapsamında yer alan 2.no’lu ASM ile ilgili genel bilgiler vermek gerekirse şunlardır:

- Mudanya 2.no’lu Aile Sağlığı Merkezi’nde 5 adet Aile Hekimi bulunmaktadır. Hepsisi Pratisyen hekim olup, 5 aile hekiminin de birer adet hemşiresi bulunmaktadır.(Hemşireler sekreterlik işlemlerini de yerine getirmektedir).
- Her bir doktorun ortalama 4000-4500 hastası bulunmaktadır.
- Bir adet Hizmetli sıfatında çalışan personel bulunmaktadır.
- 1 Kişi de laboratuvar da çalışmak sureti ile hemşire olarak çalışmaktadır.
- Tüm hemşireler, hemşirelik görevlerinin yanı sıra, ‘’ebe’’lik görevleri ve ünvanları da bulunmaktadır.

Mudanya 2.No’lu Aile Sağlığı Merkezinde İş Analizi Çalışması

1. Aile Hekimi

1.1. Görev Tanımları

Aile hekimliğini, tüm yaş, cins, organ ve hastalığı kapsayan bir uygulama alanında, fiziksel, ruhsal ve sosyal yapısı ile bir bütün olarak değerlendirilen uzmanlık alanı olarak betimlemek mümkündür (Tekin, vd., 2010:13). Birinci basamak sağlık hizmeti vermektedirler ve gerektiği

durumlarda ikinci ya da üçüncü basamakta görev yapan daha teşkilatlı hastanelere yönlendirme yapmaktadırlar (Şahin,2013). Bireylerin ve aile fertlerinin ikametlerinin yakınlarında ya da kolaylıkla ulaşabilecekleri bir yerde bulunan, ilk başvuracakları ve sağlık hizmetini alacakları hekimlik uygulaması, aile hekimlerinin iş tanımına girmektedir. Bu hekimler, koruyucu hekimlik uygulamaları ile birlikte, ayakta tanı ve tedavi işlemlerinin büyük çoğunluğunu üstlenmektedirler (Korukluoğlu, vd., 2004: 15).

Mudanya 2 No’lu Aile Sağlığı Merkezi’nde (ASM) de aynı görevler icra edilmektedir. Tablo:1’de hekimlerden ayrıntılı olarak alınan bilgiler doğrultusunda hazırlanan Aile hekimine ait görev tanımı verilmiştir. Genel olarak görev tanımları, iş analizi çalışmasının bir uzantısıdır ve iş analizi çalışmasından sonra ikinci aşama olarak mutlaka görev tanımlarından söz edilmektedir. Görev tanımı formlarında, işin özellikleri, gerekleri, sorumluluklar ve işin içeriğinin yer aldığı bilgiler düzenli bir şekilde işlenmektedir (Sabuncuoğlu, 2011).

Tablo 1: Aile Hekimi Görev Tanımı

	AİLE HEKİMİ
<i>İşin Kodu</i>	00001 Aile Hekimi
<i>Bölümü</i>	Mudanya 2 No’lu Aile Sağlığı Merkezi
<i>Bağlı Olduğu Üst Görev</i>	Bursa İl Sağlık Müdürlüğü
<i>Kendisine Bağlı Görevler/Ünvanlar</i>	Hemşire/ebe hemşire, Laboratuvar Hemşiresi, Hizmetli
<i>İşin Amacı</i>	Doktorun ikamet ettiği bölge de olan ya da olmayan (misafir hasta) tüm hastalara birinci basamak sağlık hizmeti vermek suretiyle, hastaların tüm ihtiyacını karşılamak, yönlendirmek, tüm toplumun sağlığını düşünerek etik kurallar çerçevesinde hekimliğini sürdürmektir.

<i>Yapılması Gereken İşler</i>	Birinci basamak sağlık hizmeti verilmek suretiyle hasta muayene etmek,
	Hastaları, önemli ya da hayati önem taşıyan hastalıklarda ikinci ya da üçüncü basamak sağlık hizmeti veren kuruluşlara yönlendirmek,
	Rutin hasta bakımları için (çocuk aşıları, gebe takipleri vb.) hemşire ile koordineli çalışma yürütmek,
	Sigarayı bıraktırma, zararlı maddeleri halktan uzaklaştırma gibi faaliyetleri kapsayan bir eğitim planı ile hastaları, halkı ve tiryakileri bilinçlendirmek,
	Tedavi edilen hastaların kayıtlarını veri tabanına işleyip, sağlık müdürlüğüne ve bakanlığına göndermek,
	Ehliyet yeterliliği, Adli melekeler, sporcu raporları ve sağlık durumlarının son raporları, avcılarının yivsiz silah
	bulundurma raporları gibi bazı yetkili mercilerden istenen hususi raporların tedavi sonucuna göre verilmesi,
	Ölüm halinde hazırlanan defin raporlarının düzenlenip hazırlanması. (mesai saatleri içerisinde her hekim kendi hastasının defin raporunu düzenlemekte yükümlüdür.
	Öğrencilerin, gerekli durumlar da periyodik olan aşılarının yapılması ve hemşirelerle birlikte koordineli olarak çalışarak, aşılama için okula gidilmesi ya da Aile Sağlık Merkezine çağırılması,.
	Tüberküloz, kanser gibi toplumsal hastalıklar için izlem yapılması,
	Evde bakılan yatalak hastalara durum analizi yapıp, bakımının evde mi yoksa hastanede mi devam edeceğinin karar verilmesi.
	Tetkik hizmetleri verilmesini sağlamak ya da buz hizmetleri bizzat vermektir.

SORUMLULUK

<i>Genel Sorumluluk</i>	<i>Düşük</i>	<i>Yüksek</i>	<i>Yok</i>	<i>Orta</i>
<i>Kendi İşinden</i>		X		
<i>Çalışanların İşinden</i>		X		
<i>Bilgi Paylaşma</i>		X		
<i>Araç-Gereç-Malzeme</i>		X		
<i>Koordinasyon</i>		X		
<i>İş Sürekliliği</i>		X		
<i>Süreçlerin denetim ve Gözetimi</i>		X		
<i>Raporlama</i>		X		
<i>Sürekli eğitim ve Geliştirme</i>		X		
Hasta Sorumluluğu	Düşük	Yüksek	Yok	Orta
<i>Kurum İçi</i>		X		
<i>Kurum Dışı</i>		X		

<i>YETKİLERİ</i>	
Genel	Sorumluluğu altında çalışanları (hemşire, laboratuvar sorumlusu vb) yönetmek, koordinasyonunu sağlamak ve yönlendirmek.
	Bebek, çocuk, yaşlı ve gebelerin sağlık durumları hakkında hemşirelerden bilgi alıp çeşitli kararlar vermek,
	Yasal düzenlemeler çerçevesinde sağlık merkezinin yeniden yapılanmasını ya da düzenlemelerin oluşturulmasını sağlamak,
	Muayene gereçleri, laboratuvar malzemeleri gibi ihtiyaç ürünlerinin giderilmesini talep etmek,
	Kişilerin çeşitli raporlarını tastik etmek (sporcu, avcı, ehliyet yeterlilik ya da öğrenci hastalık onay raporları)
	İl sağlık müdürlüğünde belirtilen kriterleri oluşturmak ve tamamlamak
	Reçete yazma ve onay, hastalık onay ve hangi ilaçların verileceği konusunda karar vermek
	Hastalık teşhisi ve gerektiğinde ikinci ya da üçüncü basamak sağlık hizmetlerine yönlendirmek
	Toplumsal hastalıklar konusunda kurum içi sağlık çalışanlarını halka bilinçlendirme yapması konusunda talimat vermektir.
<i>İŞ GEREKLERİ</i>	
<i>Çalışan Profili</i>	Aile Hekimi
<i>Eğitim</i>	En az 6 yıllık tıp fakültesi mezunu (mezuniyet sonrası 4 yıllık “Aile Hekimliği Uzmanlığı Diploması”)
<i>Deneyim</i>	Kıdem esastır.(En az 8-10 yıl arası)
<i>Bilgisayar Programları</i>	İleri düzey (Sağlık Bakanlığı’nın düzenlediği Aile Hekimliği Hasta Giriş-Kontrol-Reçete Programları)
<i>Muayene Gereçleri</i>	İleri Düzey
<i>Cinsiyet</i>	Erkek / Bayan

<i>Alması Gereken Ek Eğitimler</i>	Aile Hekimliği sertifikası (Aile Hekimliğinin ön şartı)
	Sağlık mevzuatıyla ilgili mevcut ve yenilenen tüm eğitimler
	Hasta ve hekim hakları eğitimleri ve malpraktis
	İl Sağlık Müdürlüğü'nün periyodik olarak hazırladığı tüm eğitim programları ve web üzerinden istenilen zamanda tüm eğitim programlarını tamamlamak
	Cinsel hastalıklardan korunma tedavi tanı yöntemleri
	Aşılama programları
	Rahim içi araç takma (Ria)
	Aile içi şiddet eğitimi
	EKG eğitimi
	Hayvan ısırıkları tedavi ve acil müdahale yöntemleri
	İshal, zehirli ishal gibi son yıllarda yoğunlaşan hastalıklarla güncel tedavi yöntemleri
	Çocuk hastalıkları birinci adım tanı yöntemleri
	Tüm hastalıklarla ilgili olan tedavi ve tanı yöntemleri eğitimi

Mudanya 2 No'lu Aile Sağlığı Merkezi'nde bir Aile Hekiminin görev tanımı, sorumlulukları ve yapmakla sorumlu olduğu işler yukarıda belirtil- diği gibidir. Üç haftalık Aile Sağlık Merkezi'nde yapılan araştırma doğrul- tusunda, ilk olarak yapılan işlerden bir örnek olarak akış diyagramı şekil 1'de gösterilmiştir.

İş akış diyagramları (şeması) genellikle, yapılan iş ile ilgili bilgileri düzenli ve açık-seçik göz önüne sermek amacına hizmet etmektedir. Me- tot etüdü kapsamına girmekle beraber, ilgili bilgilerin kayıt edilmesi için geliştirilmiş diyagramlardır (Özcan, vd., 2011).

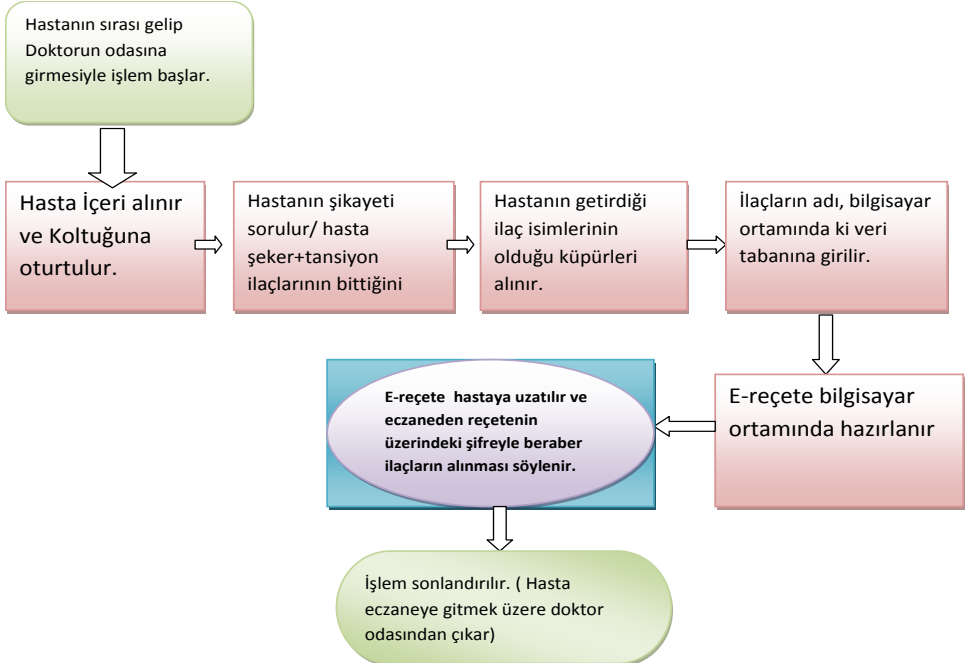
1.2. Aile Hekimi Muayene Akış Diyagramları ve İşlem Analizleri

Gün içerisinde Aile Sağlık Merkezi'nde görevli olan tüm sağlık çalı- şanları belirli bir sürede ve belirli bir sistem çerçevesi içerisinde işlerini yapmaktadırlar. Hekim ve hemşirelerin işleri genellikle tekdüze olmayıp, hastasına, rahatsızlığına göre tamamen değişmektedir. Sabit bir görev akı- şı olmamakta birlikte genellikle; Hastaların doktor muayene sırası için

Şekil:1’ de, rutin hasta şikâyetinden bir süreci, akış diyagramı olarak aktarılmıştır. Ancak, genellikle sabit bir süreç işlememekte ve her hasta ya da tanı için farklı süreçler işleyebilmekte ve zaman harcanabilmektedir. Şekil 1’de ki akış diyagramının uygulamada ki süresi 10 dakikada gerçekleşmiştir.

Bazı hastalar için 2-5 dakikalık zaman yeterli oluyor iken, bazı hastaların bakımı 10 dakikaya kadar çıkabilmektedir.

Şekil 2. Reçete Yazma İş akış Diyagramı



Şekil: 2’de görüldüğü üzere, bir hekimin hastasının isteği üzerine ilaç yazdırma (Reçete) işlemi gerçekleştirilmiştir. Hastanın hekimin odasına girip, işlemini gerçekleştirip odadan çıkması 2 dakikadır. Hekimin veri tabanına bakıldığında bu süreç, 10.51 – 10.53 arası gerçekleşmiştir

İzlenilen tüm muayene, reçete yazma, vb. süreçleri tüm doktorlarda hemen hemen aynı olduğu gözlemlenmiştir. ASM’de toplam 5 hekim

bulunduğunu en başta belirtilmiştir. Ancak burada, 2 hekimden edinilen gözlem ve analizler karşılaştırıldığında çıkan standart süreler aşağıdaki tablo 2.'de gösterilmiştir.

Tablo.2: Standart İşlem Süreleri

	A Hekimi		B Hekimi	
	İşlem Yapılan Kişi Sayısı	Ortalama İşlem Süresi	İşlem Yapılan Kişi Sayısı	Ortalama İşlem Süresi
Gebe izlem	2	4 dk.	1	2 dk.
Bebek izlem	1	5 dk.	2	3.8 dk.
Muayene	65	4.9 dk.	93	3.9 dk.
Aşılama	2	9.5 dk.	4	1.8 dk.
15-49 Yaş kadın	13	3.8 dk.	3	2.3 dk.
Loğusa İzlem	1	6 dk.	1	8 dk.
Obezite İzlem	3	7.4 dk.		
Toplam	87	4.9 dk	104	3.7 dk

Tablo.2 'de görüldüğü gibi, haftanın bir günü, bir hekim toplam 87 hastaya; kişi başına ortalama 4.9 dakika ayırıyorken; diğer hekim 104 hastaya 3.7 dakika ayırmaktadır. Bu istatistiklerin, bir günü baz alınarak yapıldığını varsayıldığında ve her gün hasta profilinin değiştiğini düşünüldüğünde rakamlar arasında çok uçurum olmadığı sonucu çıkarılmaktadır. Ancak belirtmek gerekir ki; hekim ile hemşirelerin veri tabanları ortak olduğundan ve bazı durumlarda hekimler hastalarını hemşirelerine yönlendirdiği için süreler arasında açılma olabilmektedir. Örneğin; A Hekiminin yaptığı aşı işlemi süresi 9.5 dakikada 2 kişi iken; B Hekimi, ortalama 1.8

dakikada 4 kişi gözükmektedir. Bunlar kişi başına düşen sürelerdir. Bu açıdan bir aşılama işlemi hemşireye yönlendirilip başka tetkiklerde aradan çıkarılıyorken; diğer hekim aşırıyı tamamlayıp işlemi bitirmiş olabilmektedir.

Yukarıda belirtilen sonuçların yanında, bir hekimin ‘‘iki el proses (akış) şeması’’ incelendiğinde, işin daha da detayına inmiş olunacaktır. İki el proses şemaları, çalışanın elleriyle yaptığı ve birbiriyle ilişkili olan faaliyetlerin kaydedilmesinde kullanılan şemalardır. İş akış şemalarının özel bir türüdür ve genellikle tekrarlanan faaliyetlerin çok olduğu işler için yararlı bir kayıt tekniğidir (Kurt ve Dağdeviren, 2003). İki el sağ ve sol el şemalarında süre ifade edilmez (Doğruer, 2008: 83). Buna göre, hekimin yaptığı muayene işlemi, iki el proses şemasında detaylı bir şekilde ve belirli semboller ile aktarılacaktır.

Kullanılan sembollerin manası şu şekildedir: (Özcan vd., 2011: 38)



İşlem, araç, malzeme ve parçaları kavrama yakalama, koyma, yerleştirme, çıkarma, kullanma ve bırakma vb. işlemler için kullanılır.



Taşıma, el, kol ve ayakların bir noktadan işe ve işten, araca ve araçtan, malzemeye takip ettiği hareketleri göstermek için kullanılır.



Bekleme, gecikme, boş kalma; elin ve kolun boş anlarını veya malzemenin ayrı kalma durumunu gösterir.



Tutma, iki el proses şemasında depolama terimi yerine tutma terimi kullanılır. Eldeki işin araç ve malzemenin tutulma durumudur.



Kontrol, muayene, denetim ve kontrol işlemlerini ifade eder.

Çocuk muayene işlem sıralaması aşağıdaki gibidir.

1. Hasta içeriye girer
2. Hasta koltuğa oturtulur
3. Hastaya şikayeti sorulur
4. Gerekli muayene yapılır
5. Hasta hakkında kanaat geliştirilir

6. Hastaya rahatsızlığı ve nedeni belirtilir
7. Gereken ilaçlar yazılır
8. İlaçların nasıl kullanılacağı açıklanır
9. E-Reçete yazılır
10. Hastaya ilaçlarının nasıl kullanılacağı açıklanır
11. Hastanın 1 hafta sonra kontrole gelmesi söylenir
12. Süreç tamamlanır.

Bu sürece istinaden, bir hekimin yukarıdaki sürece bağlı olarak uyguladığı el hareketlerinin gösterildiği sağ ve sol el proses şeması örneğinin adımları aşağıda belirtilmiştir.

Şekil 3: Çocuk Muayene İşleminde Sağ ve Sol El Proses Şeması Örneği

	SAĞ EL			SOL EL	
		ADET	ZAMAN	ADET	ZAMAN
	İŞLEM	6	230	3	70
	TAŞIMA	2	10		
	TUTMA	1	10	1	10
	BEKLEME	4	248	7	376
	KONTROL	1	2	3	52

Şekil 4: Hasta Muayene

N O	İş	SÜRE	İŞLEM	TAŞIMA	TUTMA	BEKLEME	KONTROL	SÜRE	KONTROL	BEKLEME	TUTMA	TAŞIMA	İŞLEM	İş
1	Hasta ismine ekrandan bak	2						2						Hastayı içeri çağır
2	Hastanın içeri girmesini bekle	12						12						sistemden kişiyi tanı
3	Oturmasını söyle/şikayetini sor	186						186						Ekrana bak
4	Yatağa uzanmasını söyle	50						50						Hasta yatağının yanına git
5	Karnına bastır-çek	20						20						kontrol et
6	Karnına vur(perküsyon)	25						25						dokun
4	Steteskopu masadan al	8						8						Masaya git
5	Sırtı dinle /öksürt	35						35						Steteskop başını sırtı koy
6	Kalbi dinle	20						20						Steteskopu sabitle
7	Masaya git	8						8						Masaya git
8	Bilgisayarda mauseye dokun/sistemi aç	10						10						Bilgisayarda mauseye dokun/sistemi aç
9	Verilecek ilaç isimlerini sisteme gir	120						120						Sisteme bak
10	Yazıcıdan e-reçeteyi al	10						10						Yazıcıdan e-reçeteyi al
11	E-reçeteyi hastaya ver	2						2						1 hafta sonrası için sözleş

Yukarıda ki sol-sağ el işlem şemasına göre, hasta muayene süreci 8 dakika 46 saniye de; yani ortalama 9 dakikada tamamlanmıştır. Sol el ve sağ el hareketlerine de bakıldığında en çok zaman ‘bekleme’ ve ‘işlem’ sürelerine ayrılmıştır. Ancak bilindiği üzere sol-sağ el şemaları daha çok

üretim faaliyeti gösteren işletmeler için gösterge teşkil etmektedir. Zira; bekleme süresi olarak belirttiğimiz şeklin açılımına bakıldığında; bu bekleme süresi boş geçen süreyi değil; hasta şikayetleri için dinlenirken, fiilen hareket etmeden geçen süreyi bize açıklamaktadır. Ancak, hangi işleme ne kadar süre ayrılıp, hangi işleminden ne kadar gerçekleştirildiğini bize göstermesi açısından faydalı olan bir şema olduğu açıktır. Siyah renk ile boyanan şekiller, hekim tarafından hangi sıra hangi işin yapıldığını bize göstermektedir. Bu tabloya göre de; 9 dakikada toplam sürecin bittiği varsayıldığında ortalama 4'er dakika işlem ve bekleme (şikayet dinleme) süresine zaman ayrılmış; geriye kalan kısa süreler de 'kontrol', 'taşıma' ve 'tutma' süreçlerine ayrılmıştır.

Genel anlamda işin yapılış biçimi ve mahiyetine göre de bu süre ve işlemler değişiklik gösterebilmektedir. Burada örnek teşkil etmesi açısından sadece rutin bir muayene sürecini ele alınmıştır.

2. Hemşire

2.1. Görev Tanımı ve İşlerinin Analizi

Hemşire; en genel tanımıyla bireyleri, hastalıklardan korunma yolları konusunda bilgilendiren, beden veya ruh sağlığının bozulması halinde hekim tarafından verilen tedaviyi uygulayan, hasta bakımını planlayan, uygulayan, denetleyen ve izleyen kişidir (TC. Milli Eğitim Bakanlığı, 2013).

Genel olarak; hemşirelerin görevlerine şu şekildedir ;

- ✓ Hastayı kabul eder ve muayeneye hazırlar,
- ✓ Hasta bakımını yaparken, solunum, beslenme, boşaltım, hareket ve uygun pozisyon, uyku, dinlenme, uygun giyim, temizlik vb. temel insan ihtiyaçlarını dikkate alır ve uygulama yapar,
- ✓ Acil durumlarda ilk yardım tedavisi yapar,
- ✓ Hasta için öngörülen tedaviyi uygular, takip eder ve düzenli olarak hastaya verilecek ilaçları temin eder, enjeksiyon yapar, serum takar, ameliyat yaralarını temizler, bandajlar, tansiyon ve vücut ısısını ölçer,

- ✓ Ameliyathanede fiziksel ortamı hazırlar, ameliyat ekibine yardımcı olur,
- ✓ Hastaların genel durumları hakkında yazılı rapor tutar,
- ✓ Ana-çocuk sağlığı ve aile planlaması hizmetlerinin yürütülmesinde, insanların bulaşıcı hastalıklardan korunması ve istatistik bilgilerin toplanması ve değerlendirilmesi gibi görevlerde bulunur (TC. Milli Eğitim Bakanlığı, 2013).

Bir hemşirenin genel görevleri yukarıda belirtildiği gibidir. Araştırma konusu olan Mudanya Aile Sağlığı Merkezi'nde yetkili hekime bağlı olan bir hemşirenin görevler ve sorumlulukları şu şekilde özetlenmiştir ;.

2.2. Mudanya 2 no'lu ASM'de Bir Hemşirenin Yaptığı Görev Ve Sorumlulukları

- ✓ Bebek, çocuk, gebelerin periyodik aşılamaalarının yapılması,
- ✓ Bebek, gebe, çocukların her ay büyüme, gelişme izlemlerinin yapılır, gebelerin her ay gebelik takiplerinin yapılması,
- ✓ 15-49 yaş arası kadınların üreme gelişmeleriyle ilgili izlemlerinin yapılması
- ✓ Hastaların obezite izleminin yapılması,
- ✓ Hastaların diabet izleminin yapılması,
- ✓ Özellikle 15-49 yaş arası kadınların ruh sağlığı izleminin yapılması,
- ✓ Günlük enjeksiyon, pansuman, sütür atımı gibi acil operasyonlar için müdahalede bulunmak,
- ✓ Ay sonlarında bütün yapılan işleri, istatistik çıkararak sağlık müdürlüğüne göndermek,
- ✓ Özellikle 15- 49 yaş arası kadınların hastalıklarıyla ilgili ölüm araştırmasını yapmak ve doktora analiz yapılması üzere araştırma sonuçlarını sunmak,

- ✓ Çocuk ve bebeklerin boy, kilo, göğüs, kol, baş çevresini ölçmek ve büyüme gelişimlerini değerlendirmek, sorun bulunan kısımları doktora iletmek,
- ✓ 15-49 yaş arası kadınların aylık takiplerinde, aile planlaması eğitimi verilmesi; beslenme durumları, Loğusa ise; emzirme danışmanlığı, evlilik/ gebelik öncesi üreme sağlığı danışmanlığı , menopoz danışmanlığını yapmak ve bilinçlendirmek,
- ✓ 15-49 yaş arası kadınların evlendirme başlangıç işlemlerinin yapılması.
- ✓ *Ayrıca eklenmesi gereken önemli bazı görevler daha vardır. Bunları da önemle belirtmemiz gerekmektedir;*
- ✓ Bir ay içerisinde bakılması gereken gebe, bebek, çocuk, 15-49 yaş arası kadın sayısı Sağlık Bakanlığı tarafından belirlenir. Bu belirlenen sayıya göre hemşire işlemlerini yapmak zorundadır. Aksi taktirde doktor ve hemşirenin performans ücretlerinden kesilme gerçekleştirilir,
- ✓ Senede bir kere nüfus tespiti yapılır. “Bir hanede kaç kişi yaşıyor?”, “Medeni durumları nedir?”, Yaşlılık durumları nasıl bir süreçten geçmektedir?” gibi durumlar araştırılır. Aynı zamanda, “Evde içilen su türü”, “Kanalizasyon durumu”, “Al-dıkları maaş ve ödedikleri vergi durumu” Eğitim, iş” durumu araştırılır ve gereken biçimde durum analizi yapılır.
- ✓ Hanede yaşayan kişilere komşu analizi yapılır(Hastanın bulunamadığı durumlarda bilgi almak için).

Bu gibi işlemlerin gerçekleştirilmesinin nedeni, hastaların ayrıntılı özlük bilgilerinin bilinmesi ve veri tabanına işlenmesi gerekliliğinden doğar.

Yukarıda belirtilen görevlerin yanında, ASM’de çalışan bir hemşirenin; bir hekimin sağ kolu olduğu söylenilebilir. Yardımcı sağlık hizmetlerinden, özellikle kadınların izlem durumlarına kadar tüm işlemlerde hekime yardımcı olmakla birlikte; bu görevlerden de ayrıca sorumludurlar. Sekreteryaya ve ebe görevlerini de ayrıca görmektedirler.

Gözlemlenilen Mudanya 2 No'lu ASM'de, her iş günü hasta sirkülasyonundan dolayı oldukça yoğun geçmektedir. Araştırmanın yapıldığı 3 haftalık zaman diliminde de (15 iş günü), yoğun günler ve farklı işlemler gerçekleşmiştir. Özellikle hemşirelerin daha çok ayakta işlem yapmaları ve daha hızlı hareket etmeleri gerektiğini gözlemlenmiştir.

Araştırmada, gözlem yapılan günler içerisinde, hemşirenin rutin bir işgününden örneklem çıkarılmış; ayrıca iş akış diyagramı olarak da aktarılmıştır.

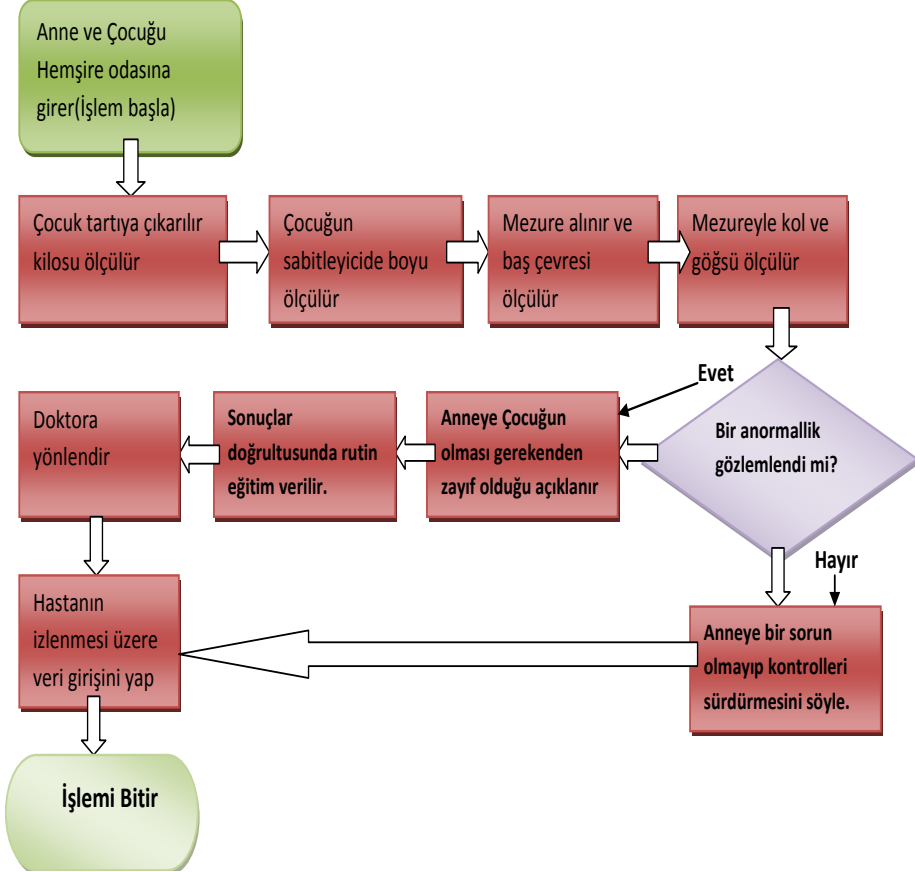
Bir iş gününde hemşirenin yaptığı işlere dair hazırlanan örneklem tablosu aşağıdaki gibidir.

Tablo 3: Hemşire Görev Özeti

Sıra	YAPILAN İŞLERİN ÖZETİ
1.	08.00'den itibaren, günlük yapılacak işlerin, işlemi ve izlemi olan hastaların listesi çıkarılır.
2.	09.00'dan itibaren, yarım saat ara ile; gebe, bebek, çocuk ve 15-49 yaş arası izlemi olan kişilere randevu verilir. (30 kişiye randevu verilmiştir)
3.	Evlenecek olan 3 kişiye sağlık raporlarının verilmesi için kan tahlili yapılmıştır. (Hemşire; aynı işlemleri olan kişileri arka arkaya çağırarak ve aynı grupta toplamaktadır)
4.	İki Hamile bayan gelir, kimlik bilgileri dahilinde bilgisayara gebelik bildirimi yapılır. Gebenin boyu, kilosu tansiyonu ölçülür ve rutin kimya, biyokimya, hemogram, tit(tam idrara tahlili) istenir. USG(Ultrasonografi) için ayrıca uzman hekime yönlendirilir. Takribinde ruh sağlığı izlemi yapılır. (Kilit sorular ile içinde bulunduğu psikolojik durum (eş şiddeti, depresyon,vb) değerlendirilir.

5.	Çocuklu bir bayan gelir. 0-6 yaş gruba dahil olduğu için rutin izlem gerçekleştirilir. Boy, kilo, kafa, göğüs, kol çevresi ölçülerek büyüme gelişimi izlenir. Bu işlemler veri tabanına işlenir. Çocuğun beslenme durumu analiz edilir ve çocuk biraz zayıf bulunduğu için anneye çocuk beslenmesiyle ilgili rutin eğitim verilir(10.dk sürer ve resimlidir) Ayrıca; ev kazalarına karşı önlem alma ve çocuğun yaşına uygun oyuncak seçimi gibi konular hakkında bilgi verilir..
6.	5 kadına, rutin meme muayenesi yapılır ve kitle olup olmadığı kontrol edilir. (1 kadının muayene süresi yaklaşık 5 dakika sürmüştür
7.	3 Loğusanın tansiyon takibi, bacaklarında ödem olup olmadığı, kanama durumu, ateş derecesi ve emzirme danışmanlığı yapıldı. Anne sütünün yararları anlatılıp, süt arttırıcı etkenler aktarıldı.
8.	2 Bebeğe rutin aşılama işlemi yapıldı (4 aylık bebeğe 2 adet; 6 aylık bebeğe 4 adet aşı yapıldı, 1 aşı ortalama 5 dakika sürdü) ve veri tabanına işlendi.
9.	Bir bayanın aile hekimi değiştirme işlemi gerçekleştirildi.(İkameti değiştiği için Mudanya 2. No'lu Sağlık Merkezi'ne kaydedildi). Kimlik bilgileri veri tabanına işlendi ve "evin reisi "belirtmek zorunlu olduğu için gelen bayan evin reisi olarak kayıt altına alındı (Bu işlem 20 dakika sürmüştür)

Rutin bir iş günü içerisinde, 0-6 yaş grubunu izlemine gelen anne ve 4 yaşındaki oğlunun izlem akış diyagramı aşağıdaki gibi aktarılmıştır;

Şekil 5 : 0-6 Yaş Çocuk İzlemi Akış Diyagramı

Yukarıdaki akış diyagramında, önceden belirlenmiş olan 0-6 yaş çocuk izlemi Gerçekleştirilmiştir. İşlem ortalama 20 Dakika sürmüştür ve çocuğun, yaşlarıyla kıyaslandığında kilosu görece daha az bulunmuştur. Bu işlem sonrasında, anneye çocuk bakımı hakkında yineleyici bilgiler verilmiş (rutin eğitim) ve takribinde doktora yönlendirilmiştir. Doktor da gerekli bulursa, 2. ya da 3. Basamak sağlık merkezine yönlendirmek suretiyle izleme devam etmiştir. Hemşire bundan sonra, veri kayıt girişlerini güncellemiş ve çocuk hakkında bilgi verip işlemin gerçekleştirildiğini rapor etmiştir. Şayet çocuğun kilosu normal değerlerde olsaydı, anneye yine bunun hakkında bilgi verilip işlem sonlandırılacaktı.

Bir ASM’de hekim ve hemşirelerin görevleri ayrıntılarıyla incelendiğinde, her gün ve belki dakika farklı ve çok çeşitli işlemler yapıldığı görülecektir. Ancak burada konunun bir kuş bakışı resmini çizmek amacıyla, kısa örnekler ve diyagramlar vermekle yetinilmiştir. Zira, özellikle aile hekimliği sistemi yürürlüğe girmesiyle beraber, işler eskisinden daha fazla hareketli ve rutin olmayan bir biçime

Yukarıdaki akış diyagramında, önceden belirlenmiş olan 0-6 yaş çocuk izlemi gerçekleştirilmiştir. İşlem ortalama 20 Dakika sürmüştür ve çocuğun, yaşlılarıyla kıyaslandığında kilosu görece daha az bulunmuştur. Bu işlem sonrasında, anneye çocuk bakımı hakkında yineleyici bilgiler verilmiş (rutin eğitim) ve takribinde doktora yönlendirilmiştir. Doktor da gerekli bulursa, 2. ya da 3. Basamak sağlık merkezine yönlendirmek suretiyle izleme devam etmiştir. Hemşire bundan sonra, veri kayıt girişlerini güncellemiş ve çocuk hakkında bilgi verip işlemin gerçekleştirildiğini rapor etmiştir. Şayet çocuğun kilosu normal değerlerde olsaydı, anneye yine bunun hakkında bilgi verilip işlem sonlandırılacaktı.

Bir ASM’de hekim ve hemşirelerin görevleri ayrıntılarıyla incelendiğinde, her gün ve belki dakika farklı ve çok çeşitli işlemler yapıldığı görülecektir. Ancak burada konunun bir kuş bakışı resmini çizmek amacıyla, kısa örnekler ve diyagramlar vermekle yetinilmiştir. Zira, özellikle aile hekimliği sistemi yürürlüğe girmesiyle beraber, işler eskisinden daha fazla hareketli ve rutin olmayan bir biçime bürünmüştür. Çok çeşitli hastaların, çeşitli nedenlerle ASM’ye gelmesi ve aynı zamanda muayenenin yanında destek, eğitim ve bilgilendirme maksatlı da ASM’de bulunması nedeniyle özellikle hemşirelerin de görev yükü ve sorumluluğu daha fazla artmıştır.

Bir ASM’de en önemli rolü oynayan figürlerden birisi de “Hastalar” olduğu için, bir hasta örneği ve akış şemasını da aşağıda belirtilmiştir.

3. Hasta

- Hasta Örnekleri ve Analizi

Bir Aile Hekimin ortalama 4000-4500 hastası olduğu düşünüldüğünde hep aynı tip hastaların gelmediği açıktır. ASM’lere gelen birkaç hasta profili aşağıdaki özellikleri ile özetlenebilir ;

- ✓ Bir şikayeti olup, muayene için gelen hastalar (ateş, öksürük, halsizlik, mide sorunları, grip, nezle, kaşıntı, ishal, vb..),
- ✓ Sevk edilen hastalar (özellikle banka ve okullardan),
- ✓ Diabet ya da tansiyon gibi kronik rahatsızlığı olan hastalar,
- ✓ Sadece ilaç yazdırmak için gelen ya da ilaçları biten, e-reçete yazdıran hastalar,
- ✓ 15-49 yaş arası izlem için gelmesi gereken hastalar,
- ✓ Gebeler (izlem),
- ✓ Lohusalar (izlem),
- ✓ Bebek ve 0-6 yaş grubu olan çocuklar (izlem),
- ✓ Sporcu, ehliyet yeterliliği, yivsiz silah yeterliliği gibi raporlar için gelenler,
- ✓ Evlendirme işlemleri için gelen kişiler

Genellikle bu tip hastaların ASM'lere gelmesinin yanında bu hasta tiplerini çoğaltmak mümkündür.

Hastaların ASM'ye ilk giriş ve çıkış süreçleri de değişiklik gösterse de; genellikle;

1. Hasta okutucu kartını alır,
2. Bilgisayar sisteminden hani doktora kaçta gireceğini öğrenir
3. Doktor koridorunda sırasını bekler
4. Sırası gelince içeri girer
5. Doktor odasında işlem tamamlanır
6. İşlem tamamlanır / E-reçete alır/ Laboratuvara gider.

Ya da;

1. Hasta okutucu kartını alır,
2. Randevulaştığı saatte hemşire odasına gider,

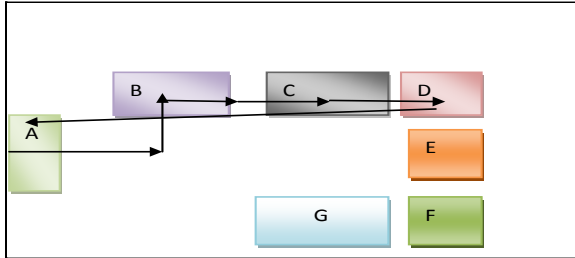
3. İşlemi hemşire odasında tamamlanır / Doktora yönlendirilir / Laboratuvara gider.

Bu süreçler, hastanın ASM'ye geliş nedenine göre çeşitlilik göstermektedir. Bu süreçlerden iki örneği, ASM'de gözlemlendiği şekliyle, konumuna göre "Akış Şeması" şeklinde aktarılmıştır.

Akış şemaları, proses akış şemalarının tamamlayıcısı olarak betimlenir. Buna göre, hareket yolunu gösteren ölçekli bir resimden ibarettir (Tanyaş, 1995).

Araştırmanın sürecinde karşılaşılan çok çeşitli hastalardan iki örnek, hareketleri gösteren akış şeması şeklinde aktarılmıştır. İlk Örnek A hastası, 15 yaşında bir öğrencidir ve rapor almak isteğiyle ASM'ye gelmiştir. Diğer örnek B hastası ise, 64 Yaşında bir bayandır ve şekerine baktırmak isteğiyle ASM'ye gelmiştir.

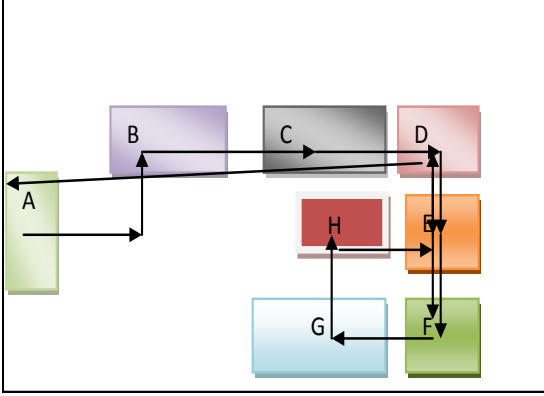
Şekil 6: A Hastası (Öğrenci)



Yukarıda ki akış şemasında basit bir şekilde bir öğrencinin ASM'ye girip çıkışını görmekteyiz. Öğrenci ASM kapısından içeriye girer (A), Daha sonra Doktor için işlem sırası alır(B) ve sırasını bekleme salonunda bekler(C). Sırası gelince doktorun odasına girer (D). ASM'ye geliş nedeni, Okula gitmemek için rapor almaktır. Ancak doktor odasında kısa bir gözlem ile çocuğun hasta olmadığını anlar ve raporu vermez. Çocuk işlem yapılmadan gönderilir. (Oklarda görüldüğü gibi, çocuk geldiği yolu izleyerek ancak doktor odasından sonra(D) Başka işlem yapman geldiği kapıdan çıkar.(Bu işlem doktor yanında incelendiği için; bu süreç baz

alındığında öğrencinin doktor odasına işlemi tamamlanıp girip çıkması; 2 Dakika sürmüştür)

Şekil 7: B Hastası (Şeker ve Tansiyon ölçümü)



B hastası örneğinde ise; 64 yaşındaki bir hasta, son zamanlarda hissettiği rahatsızlıktan dolayı ASM'ye gelip sıra numarasını (barkodunu) alıp doktora muayene olmaya gelmiştir. Hasta doktor odasına çıkmış ve muayenesini olmuş; ilaçlarını da yazdırmıştır. Ancak hekim, hastanın şekerini tekrar kontrol etmek amaçlı Hemşireye yönlendirir(E). Sorumlu hemşire ise; Hastanın tansiyonunu ölçtüktan sonra, hastayı kan örneği alınması Laboratuvara yönlendirmiştir(F). *(Laboratuvarda hastanın kanı alınır-hemogram, biyokimya ,hormon- bir tüpe kanı koyularak, Bursa 'da ki merkez laboratuvara gönderilmek üzere hazırlanır, Ertesi sabah sonuçlar Merkez Laboratuvar tarafından ASM'de ki sorumlu doktorun bilgisayarına gönderilir)* Hasta ise bir müddet Hemşirenin dinlenme odasına alınmış(G), daha sonra tuvalete idrar tahlilinin de istenmesi üzerine gitmiştir. İşlemi bittikten sonra tekrar hemşirenin odasına gidip idrar tüpünü vermiştir. Bu işlemler olurken, doktor sorumlu hemşireye hastanın tansiyonundan da şüphelendiği için tansiyonunun ölçülmesini söylemiştir. Hemşire odasında (E) hastanın tansiyonu ölçüldükten sonra, tansiyonunun yüksek çıkması dolayısıyla tekrar doktora yönlendirilmiş; Doktor reçeteyi ek bir ilaç ile revize ederek, Hastanın yarına kadar dinlenmesini ve tahlilleri almak

üzere ertesi güne gelmesini rica etmiştir.(Bu işlemler Doktor-Hemşire-Laboratuvar süreci göz önüne alınmış olup, hastanın ilk ASM'ye girişinden değil; ilk doktor odasına girmesiyle başlamıştır. Doktor odasından tüm işlemleri tamamlayıp ASM'den çıkması toplam 25 Dakika sürmüştür).

Yukarıda birbirinden oldukça farklı tipte iki hastanın giriş çıkışını basit bir şema ile ifade etmeye çalışılmıştır. Her hasta tipi için şemalar ya da süreç şemaları; akış şemaları şekillendirilebilmektedir. Burada amaç Hasta-Doktor-Hemşire ilişkilerini bir bütünün ayrıntısı içinde incelemektir.

Sonuç

Üç hafta (15 İş günü) boyunca Mudanya 2 No'lu Aile Sağlık Merkezi'nde yapılan araştırma süresince toplam 1200 işlem + hasta izlenmiş; Toplam 5 hekimden, 2 hekim analiz edilmiş ve 2 hemşirenin yaptığı işler izlenmiştir. Bu çalışmada, birkaç örnek sunmak yeterli görülmüştür. Nedeni ise, birçok işlemin birbirine benzemesi ancak; hastaların niteliği bakımından da işlemlerin değişiklik göstermesidir. Farklı işlemlerin ele alındığı hekim ve hemşirelerin işlemlerinde süreçlerin nasıl işlediğini sunulmaya çalışılmıştır. Karşılaşılan en önemli sonuç; hemşirelerin iş ve hasta sirkülasyonunun daha karmaşık bir süreçten geçtiği; hekimlerin ise, hastasına göre işlemlerinin 2 ila 10 dakika arasında değişiklik gösterdiğidir. Birinci Basamak Sağlık biriminde inceleme yapıldığı düşünüldüğünde, ikinci ya da üçüncü basamakta ki sağlık merkezlerine yönlendirmenin de var olduğunu açıktır. Performans ölçütlerinin ne kadar miktarda ya da ne kadar hızlı şekilde hasta muayene edildiğinden ziyade; Sağlık Bakanlığı tarafından belirlenen kriterlerdeki kişilere (bebek, çocuk, gebe, 15-49 yaş arası kadın) ne sıklıkta izlem yapıp, analiz edildiğinin önem teşkil edildiği saptanmıştır. Zira, edinilen bilgiler doğrultusunda, performans sistemi, hasta muayenesinden ziyade; bakılan bebek, çocuk, gebe, 15-49 yaş kadın izlem ve aşılar üzerinden ücretlendirilmektedir.

Bunların yanında, süre bazında ve işlem yapılan hasta sayısı göz önüne aldığımızda süreçlerin aksamadan hızlı ancak isabetli bir şekilde yapıldığı gözlemlenmiştir. Bunun nedenlerinden birisi; ASM'nin, merkez ilçelerine (daha büyük ilçeler) nazaran küçük bir ilçe de olması ve genellikle

hekimlerin hastalarını tanıyıp; hasta profilinin bilinmesi olduğunu düşünülmektedir. Diğer nedeni ise; Pilot bölge olan Bursa'nın bir ilçesi olan Mudanya'da Aile Sağlığı Merkezlerinin aile hekimliği sistemine alışmış olduğu düşünülmektedir. Ayrıca; Aile Sağlığı Merkezleri; A,B,C,D olarak sınıflama kriterleri uyumuna göre derecelendirilmiş; Mudanya 2 No'lu Aile sağlığı Merkezi ise, B sınıfı kriterde hizmet vermeye başlamıştır. Bu da Sağlık İl Müdürlüğü'nden belirlenen kriterlere uyumun yüksek olduğu ve hasta memnuniyetinin makul durumda olduğudur.

Gözlemlenen başka nokta ise, hemşirelerin çalışma biçimleri arasındaki farklılıklardır. Araştırmanın yapıldığı hemşire örneği, kıyaslama itibari ile ideal olmalıdır. Şöyle ki; Söz konusu hemşire, izlem yapılacak hastaları, izlemin yapılacağı gün aramakta ve izlem konusunda aksamaların önüne geçmektedir. Zira, diğer bir hemşire, söz gelimi izlem yapılacak kişileri bir hafta önceden aramakta, ve izlem yapılacak kişiler bir hafta sonrasına randevusu olduğunu unutmakta ya da işleri olduğu gerekçesiyle izleme gelmemektedirler. Bu da gözlemlendiği kadarıyla, o izlemeleri yapacak hemşirenin işlerini aksatmakta ve boş geçen zamana neden olabilmektedir. Dolayısıyla izlem yapılacak önceden tespit emiş hastaları, izlem yapılacakları gün çağırılmaları, daha iyi sonuç vermektedir.

Bunların dışında, hastalara işlem yapma durumundaki iki hekimin analizinde, iki hekimin aynı tip hastaya bile çok fazla zaman farkı olmasa da farklı sürelerde işlem yapıldığı gözlemlenmiştir. Bunun nedeni; "Bir hekim hasta ile daha fazla ilgilenirken, diğeri sadece işlem hızına mı odaklı çalışıyor?" ya da " yine yukarıda ki örnekle olduğu gibi; "bir hekim bir çocuğa ortalama, 9,5 dakikada aşılama yaparken, neden aynı işlemi ni diğer doktor 1,8 dakika da yapıyor?" diye sorgulanmıştır. Daha sonra hemşirelerin işlemleri gözlemlendiğinde, bazı çocuk aşılama işlemlerinde o çocukların niteliğinden (her hangi bir sorun bulunuyor ise) daha fazla işlem yapıldığını ya da ailelere açıklama yapıldığını; diğer çocuğa ise sadece aşılama işlemini hemşirenin yapıp işlemi bitirdiğini ve işlem verilerini hemen bilgisayar kaydına girdiği saptanmıştır. Sonuç olarak performanstan ziyade, yapılan işlemin niteliğinden dolayı zaman farkları olduğu tespit edilmiştir.

Kaynaklar

- Bursa Sağlık Müdürlüğü (2009) Aile Hekimliği Uygulama Rehberi, Bursa
- DOĞRUER, Mete (2008), ‘‘İş Etütü’’, Açılım Kitap, İstanbul.
- KOBU, Bülent (1999), ‘‘Üretim Yönetimi’’, Avcıol Basım, İstanbul.
- KORUKLUOĞLU, S., Y.Üstü, İ.Kasım, R.Doğusan ve A.Hacımamağaoğlu; (2004), ‘‘Aile Hekimliği Türkiye Modeli’’, Mavi Ofset, Ankara.
- KURT, M., M. Dağdeviren; (2003), ‘‘İş Etütü’’, Gazi Kitapevi, Ankara.
- ÖZCAN, S., S. Yavuz, M. Deveci; (2011), ‘‘Bir İşletmede Zaman Etütü Ve Simülasyon Çalışması’’, Sageya Yayıncılık, Ankara.
- SABUNCUOĞLU, Zeyyat (2011), İnsan Kaynakları Yönetimi, Beta Basım A.Ş., 5.Baskı, İstanbul.
- ŞAHİN, Tayfun (2012), Aile Hekimliği Hukuku, Nobel Tıp Kitapevleri, İstanbul.
- TANYAŞ, Mehmet; (1995), ‘‘Endüstri Mühendisliğine Giriş’’, İrfan Yayıncılık, İstanbul.
- TC. MİLLÎ EĞİTİM BAKANLIĞI; (2013), ‘‘Hemşirelik’’, http://mebk12.meb.gov.tr/meb_iys_dosyalar/10/04/973874/icerikler/hemsirelik_212569.html, 05.02.2015.
- TEKİN, M., (1996) Üretim Yönetimi Cilt 1: Yenilenmiş 6. Baskı, Güney Matbaası, Konya
- TEKİN, N., O.Başak, A.Yıldırım; (2010), ‘‘Türkiye’de Aile Hekimliğinin Kökenleri Ve Gelişimi: Yarım Yüzyıllık Bir Hekim Deneyimi’’, *Türk Aile Hekimleri Dergisi*, Cilt:14, Sayı:1, s.13-21.

Avrupa Bütünleşmesi Sürecinde: Hukuk, Devlet Ve Egemenlik Tartışmaları

Murat ALAKEL *

Özet

Bu makale öncelikli olarak, ‘Vestfalya Avrupa ulus devlet sisteminin, Vestfalya sonrası düzende uluslararası entegrasyonda uluslararası sistemde, nasıl Avrupa Birliği üye devleti haline geldiği’ tartışmalarını inceler. İkinci olarak Avrupa entegrasyon süreci, tarihsel içerikle uluslararası örgütlerin gelişimi çerçevesinde ele alınmıştır. Sonrasında, Avrupa Birliği ve üye devletler içinde AB’nin siyasî yapısı hakkında devlet, hükümetler-arası, ulus-üstü örgüt gibi yaklaşımlar da tartışılmıştır. Ayrıca AB hukuku ve uluslararası hukuk çerçevesinden, AB’nin statüsü ve hukuk yapım süreci açıklanmıştır. Son olarak AB ve üye devletler içinde egemenlik bağlamında yapılan çeşitli teorik ve kavramsal katkılar derlenmiştir. Bu çalışmanın temel katkısı Lizbon Anlaşması’na kadar olan Avrupa Birliği sürecinde ulus devletin dönüşümü bağlamında hukuki, devlet ve egemenlik okumalarının genel bir eleştirel okumasını yaparak teorik düzeyde kavramsal bir içerik oluşturmak olmuştur. Esas olarak bu makale, ikincil kaynakların okunması ve yorumlanması sürecinde tanımlayıcı ve tartışma yöntemleriyle, analitik bir eleştirel yaklaşımla yazılmıştır.

Anahtar Kelimeler: Ulus Devlet, Üye Devlet, Avrupa Entegrasyonu, Avrupa Düzeni, AB Hukuku, Egemenlik.

European Integration Process: Law, State And Sovereignty Discussions

Abstract

That article firstly aims to cover the discussions of that how European Westphalian nation state system tries to form a Post-Westphalian order as a member state in the European Union via International Integrations in the current Internati-

* Yrd. Doç. Dr., Yalova Üniversitesi, Uluslararası İlişkiler Bölümü, Öğretim Üyesi, muratalakel@hotmail.com

onal system. Secondly, it is explicated in which the historical evolutions of European Integration processes and the expansions of the International organisations. Later, it is elaborated that how EU Integration politically shaped related to state affairs in the European Union and State Structures among the member states. Thereupon, it includes also EU law and International law matters. At last, it comprises resourceful theoretical and conceptual articulations of the transformations of national sovereignty discussions within the EU and member states. The main contribution of that study is to make a theoretical and conceptual content within the critical reviews of the legal, state and sovereignty literatures which more needed to restructure nation state in the EU regional integration readings by the time of Lisbon Agreement. Moreover, that essay written having read secondary resources, onwhich it is used the descriptive and discursive methodology within the framework of analytical, and critical perspectives.

Keywords: Nation State, Member State, European Integration, European Order, European Union Law, Sovereignty.

Giriş

Avrupa Topluluğu, 20. yüzyılın sonunda küreselleşmeyle birlikte, Hugo Grotious'un teorisini oluşturduğu uluslararası hukukun üzerine oturduğu ülkesel egemenlik anlayışını değiştirerek, yeni bölgesel yaklaşımların (serbest devlet gibi) karşılıklı ekonomik bağımlılığını ve evrensel insan hakları ilkesini barışçıl bir şekilde dönüştürerek yeni bir düzen oluşturmuştur (Khan, 1992, s1-8).

Avrupa, ilk defa egemen ulus devlet düşüncesini ortaya çıkaran ve bu siyasayı dünyaya yayan bir kıta olarak pratikte bu ulus devlet yapısını -AET adı altında altı Avrupa ülkesi arasında imzaladığı antlaşmayla malların, halkların, hizmetin ve sermayenin serbestçe dolaştığı bir alan amaçlayarak- dönüştürmektedir (Linberg,1963,s.3-4). Burada kendisine has kıtasal ve küresel bir entegrasyon stratejisi belirlemiştir (Bankska Bystrica, 2001, s.7-47). Aynı şekilde AB, Avrupa entegrasyon sürecinde post-modern dönemin ihtiyaç ve sorunlarının üstesinden gelmek için, demokratik meşruiyet arayışının içerisinde olarak, yeni bir hükümet modelini oluşturmaktadır. Bu modelin oluşturulması başka bir coğrafyada çok zordur (Bankska Bystrica, 2004, s.9).

Batı Avrupa devletleri, 20. yüzyılın ortasından itibaren siyasi, hukuki, ekonomik (Amin ve Dietrich, 1991), sosyal ve toplumsal alanda kendi aralarında barış ve istikrarı sağlamak için işbirliğini amaçlamışlardır (Alakel, 2008, s100-125). Ancak günümüzde bu ülkeler, Avrupa Birliği üye devletlerinde yaşayan birey için egemen ulus devletten farklı olarak, bireyin AB düzeyinde temel hak ve görevlerini belirleyen makro bölgesel alanda yeni bir siyasi, hukuki ve ekonomik yaşam alanı oluşturmuşlardır (Tezcan, 2002, s11). Avrupa ayrıca küreselleşme sürecinin belirsizlikleri içinde kendi toplum modelini, yani refah devletini geliştirmeyi hedeflemiştir (Koray, 2005, s181). Bu makalede öncelikle Avrupa uluslararası entegrasyonunu tarihsel perspektiften ele alacağız. Sonrasında kısmen teorik olarak uluslararası örgütlerin gelişimi, bölgeselleşme ve bölgesel entegrasyon ve savaş sonrası süreçte AB bütünleşmesinin Lizbon Anlaşması'na kadar olan süreci inceleyeceğiz. Ayrıca Ulusal ve Uluslararası hukuk açısından AB hukuk düzeninin temel özellikleri işlenecektir. Son olarak ise AB'de egemenlik ve devlet tartışmaları ele alınacaktır. Tarihsel çerçeveden günümüze kadar olan süreçte siyasi, hukuki ve ekonomik bağlamda ulus devlet, uluslararası örgütler, uluslararası sistemdeki yeri, devlet ve egemenlik gibi farklı çerçeveleri içine alan Avrupa bütünleşmesinin nasıl şekillendiği ve ulus devlet çerçevesinde egemenlik nosyonunun nasıl dönüştürüldüğü kapsamlı bir bağlamda tartışılacaktır. Bu yönüyle AB ile birlikte ifade edilen devlet ve egemenlik gibi birçok kavram, açıklama ve tanımlamaları sistematik şekilde özetlenerek analiz edilmeye çalışılmıştır.

Avrupa Entegrasyonun Tarihine Bakış

AB - son şekliyle geline süreçte ve söz konusu süreçten çok daha eski dönemlerde- Avrupa'nın birleşmesi ve bütünleşmesi yönünde önemli çabalar göstermiş ve bu girişimlerde siyasi, ekonomik, askerî, güvenlik, savunma, dış politika konularında ve egemen ulus-devletlerin farklı çıkar çatışmalarıyla ilgili birçok konuda rol oynamıştır. Avrupa'yı birleştirme çabaları, Charlagmane ile Habsburg Hanedanlığı'nda başlayıp Napolyon ve Hitler'e kadar olan dönemdeki siyasi liderler gibi, askerî güç ve şiddet kullanılarak emperyal bir egemenlik altında başarısız fetih savaşlarıyla

sürdürülmek istenmiştir. Ancak, idealist bir söylem olarak Avrupa'nın birleşmesi, bütünleşmesi ve bu bağlamda Avrupa'da ortak bir birlik kurmaya yönelik hareketlere birçok düşünür ve siyasetçi, eski Roma İmparatorluğunun medenî Avrupa'yı barış ve birlik içinde yönetmesinden esinlenerek vurgu yapmıştır. Örneğin, yargıç ve diplomat olarak İngiltere ve Fransa'da görev yapan Pierre Dubois, 1306'da prenslerden oluşan sürekli bir meclisin Hristiyan prensipleri üzerine barışı sağlayacağını söylemiştir. Maximilien de Bethune ve Duc de Sally, federal devlet birliğinin Türklere karşı Avrupa'yı daha iyi savunacağını söylemiştir (Urwin, 1995, s1-2).

Ayrıca, Duc de Sally, 1638'de basılan 'Anılar' adlı eserinde Avrupa'da barışı ve düzeni sağlamak için bir federasyon öngörmüş ve bu federal yapıda Türkleri Hristiyan olmadıkları için, Rusları da "yanlış bir Hristiyanlık" (Ortodoksluk) üzere oldukları için dışlamıştır. Piskopos Roxas, 1665'teki "Roxas Projesi"nde ve William Penn, 1693'de Avrupa'da barışın sağlanması amacı ile çeşitli birleşmeler önermişlerdir. John Beller, 1710'da yayınladığı bir eserinde her yıl toplanacak bir 'Kongre'den bahsederken, Abbé de Saint Pierre de 1712'deki "Avrupa'da Barışı Sürekli Kılma İçin Proje" adlı çalışmasında Avrupa devletlerinin temsilcilerinden oluşacak bir 'Senato'dan bahsetmektedir (Dedeoğlu,1996, s.61-76) . Voltaire, Rousseau, Montesquieu, Kant gibi o dönemin birçok düşünürünün yazdığı eserlerden, yükselmekte olan ortak bir Avrupa yapılanmasına örnekler gösterilebilir. Adından bahsettiğimiz ve bahsetmediğimiz birçok Avrupalı yazar, ortak tarihsel ve kültürel deneyimden beslenen "Avrupalılık" duygusu ve Avrupa fikri temalarını işlemişlerdir. Voltaire, Avrupa'yı "aynı dinî temeli, aynı kamu hukuku ve siyaset ilkelerini benimseyen, birçok devlete bölünmüş bir tür cumhuriyet" olarak nitelendirmiştir (Dedeoğlu,1996, s. 62-68). Avrupa'da birlik oluşturma düşüncesi, bölgede millî devletlerin ortaya çıkışıyla da eş tarihlidir. Papalık ve Kutsal Roma İmparatorluğu bu ulus devlet oluşumunu, 'Respublica Christiana'nın yıkılması ve bölünmesine tehdit olarak görmüştür.

Kant ise 17. yüzyılda "Ebedi Barış" adlı eserinde Avrupa'da barışı sağlayacak bir birlik veya federasyon önermiştir. 18. yüzyılın ortalarından 19. yüzyıla dek Avrupa'da barışı sağlayacak otuz kadar birlik önerisi ileri sürülmüştür (Dedeoğlu,1996, s. 64). Çünkü Avrupa'da sanayileşme

devriminin başlamasıyla artan sanayi üretimiyle pazar arayışları, ulusal ve kıtasal ölçekte birlik düşüncesine hız kazandırmıştır. Avrupa’da fazla üretim için yerel ve ulusal gümrük tarifelerinin indirilmesi gerekiyordu. 1786 Fransız – İngiliz Ticaret Antlaşması imzalanmış; ancak Fransız Devrimi anlaşmanın yürürlüğe girmesini engellemiştir. 1815 Viyana Kongresi sonrasında Prusya’da “Maassen Tarifesiyle” iç gümrükler kaldırılmıştır. 1828 yılından itibaren Prusya, Alman devletleri arasında “Zollverein” gümrük birliğini kurarak siyasal birlik sürecini hızlandırmıştır (Hasgüler ve Uludağ, 2010, s.49-50). Bismark 1871’de Alman Siyasal Birliği’ni kurarak ortak gümrük tarifesine geçer. Bu süreçte İngiliz ve Fransızlar, 1860 Ticaret Antlaşmasıyla gümrükleri indirirler. 1862 de Fransa ve Prusya gümrük tarifelerini indirir. Fakat 19. yüzyılın sonunda meşhur Alman iktisatçı Frederich List’in korumacı fikirlerinden etkilenen Almanya, Fransa ve İtalya gümrüklerini yükseltir ve 1870-1914 arası Avrupa devletleri kapalı ve korumacı politikalar izlerler (Karluk, 1996, s37-38).

Avrupa devletleri arasında bir güç dengesi mekanizması ve “Avrupa Uyumı” Aydınlanma düşünürleri tarafından idealize edildiği şekilde; Ancak 19. yüzyılda kurulabilmiştir. 1814’te basılan “Avrupa Topluluğu’nun Reorganizasyonu” adlı eserinde, Comte de Saint-Simon, dış politika, ekonomi, iletişim, eğitim ve hatta din ve ahlakî konular gibi Avrupalıların ortak meselelerinden sorumlu olacak tek bir Avrupa hükümeti ile Avrupa Parlemontosu’ndan oluşacak bir Avrupa federal örgüt modelini, bir Avrupa Birleşik Devletleri projesini önermiştir (Bozkurt, 1997, s29-75). 1814-1815’te toplanan Viyana Kongresi, esasında Fransız devrimi ve Napolyon savaşları neticesinde bozulan Avrupa düzenini yeniden restore ederek modern tarihte Vestfalya sistemi kadar önemli kabul edilerek Avrupa devletleri arasındaki uyum ve işbirliğini sürdüren, diplomatik, siyasi ve askeri bir oluşumdur (Hasgüler ve Uludağ, 2010, s.17).

19. yüzyılda Avrupa’da bütünleşme olgusuna bakışı en iyi özetleyenlerden biri olan Victor Hugo (1848), “ABD nasıl yeni bir dünyayı taçlandırdı ise, bir gün gelecek Avrupa Birleşik Devletleri de eski dünyayı süsleyecektir.” (Karluk, 1996, s. 37-39) demiştir. Ayrıca Hugo “... Siz Fransızlar, siz İtalyanlar, siz İngilizler, siz tüm kıtanın ulusları, onunuzdan, niteliklerinizden hiçbir şey kaybetmeden bir gün gelecek yük-

sek düzeyde bir birlik oluşturacak ve Avrupa’da kardeşliği kuracaksınız.” (Dedeoğlu, 1996, s. 66) ifadesiyle Avrupa’da birleşme fikrini ortaya atmıştır. 20. yüzyılın ilk yarısında bütünleşme, önemli devlet adamlarının isimleri ile anılan ve örgütsel girişimlere dönüşen bir nitelik kazanmıştır. Jean Monnet, Robert Schuman, Konrad Adenauer, Carlos Sfersa, Winston Churchill ve Henri Spaak gibi isimleri örnek olarak sayabiliriz (Bozkurt, 1997, s.43-72). Count Richard Coudenhove-Kalergi ve Aristide Briand’ın düşünce ve çabalarıyla, “Pan-Avrupa Birliği”, “Federal Avrupa Birliği”, ya da “Avrupa Birliği” kavramlarının kurumsal altyapısı için gerekli olan zihinsel birikimde önemli mesafeler alınmıştır. Aristide Briand, 1929 yılında Milletler Cemiyeti içinde Avrupa Federal Birliği adıyla bir birim kurulmasını istemiş, daha sonra İngiltere Başbakanı Churchill bu düşünceleri desteklemek amacıyla Avrupa’da ABD benzeri kıtasal ölçekte bir devlet örgütlenmesine gidilmesi gerektiğini savunmuştur (Ülger, 2002, s49-50).

AB entegrasyon sürecinin tarihsel ve teorik altyapısının anlaşılmasında yeni uluslararası düzende uluslararası örgütlerin kurulması ve entegrasyon teorilerinin kısaca özetlenmesi; çalışmada ele alınan entegrasyon sürecinde hukuk, egemenlik ve devlet tartışmalarına teorik ve kavramsal temel oluşturacaktır.

Uluslararası Örgütlerin Oluşumu ve Gelişimi Hakkında Teorik Tartışmalar

Uluslararası örgütün tanımı “siyasal olarak bağımsız egemen devletler ya da devlet-dışı aktörlerin global, bölgesel, ikili veya çoklu uluslararası alanda özel veya genel amaçlarını gerçekleştirmek için inşa edilen yapı, sistem ve kurumlardır.” (Hasgüler ve Uludağ, 2010, s.1) şeklinde yapılır. Uluslararası örgütlerin gelişmesi, hem Avrupa’da hem de uluslararası sistemde devletlerin işbirliğini artıran yeni bir düzen başlatmıştır. Savaş sonrası süreçte, uluslararası sisteme yeni devletlerin katılması ile birlikte küresel ve bölgesel; ekonomik, siyasî, finansal, askerî ve güvenlik yapılarının oluşturulması ihtiyacı doğmuştur. Dolayısıyla, uluslararası arena da ülkelerin kendi halkının ihtiyaçlarını, kalkınma ve gelişme taleplerini sürdürülebilir şekilde karşılamak için Bretton Wood, ITO, GATT, OECD,

AT, IMF, Dünya Bankası ve COMECON gibi birçok ortak işbirliği örgütleri kurulmuştur. Ülkeler arasındaki işbirliğini askerî, siyasî alanlarda II. Dünya Savaşı sonunda BM, NATO, Varşova Paktı gibi yeni ortak güvenlik kurumları şekillendirmiştir.

Uluslararası kurumlar, bölgesel ve küresel ölçekte entegrasyonu teşvik eder. Devletler arasında işbirliğinin artması, ulus-üstü kurumlara tedrici olarak yetkilerin devri, ortak değerlerin oluşturulması ve küresel ölçekte halklar arasında ortak bir dayanışma oluşturan siyasi bir topluluk kurulması ile hem AB gibi bölgesel hem de BM gibi küresel bir yönetişimin entegrasyon sistemi gerçekleşmiş oldu (Giffiths&O'Callaghan, 2004, s155-156). Bu yönüyle örgütlerin devlet egemenliğini aşındırdığı söylenir. Çünkü, örgütleri kuran devletler meşru bir rasyonel yetki sahası, teknik uzmanlık ve bilgiden dolayı bu kurumların otonom bir güç kazanmış gibi görünmelerini bazen ulusal çıkarını önceleyen hükümetlerarasıcılık yaklaşımıyla törpüler; AB ise bu tam egemen devletçi bakışa meydan okuyan bir yapıya sahiptir (Barnett&Finnemore, 2006, s164-170). Aslan Gündüz, Uluslararası örgütleri ikiye ayırır. İlk grubun ikinci kadar devlet egemenliğini azaltmadığına vurgu yapar. Birincisi klasik uluslararası örgütlerdir ki, bu kurumlar egemen devletlerin işbirliği esasına göre çalışmaktadır. İkincisi ise ulus-üstü ya da yarı ulus-üstü örgütlerdir. Bu ulus-üstü örgütlerin temel özellikleri; bir anayasası, kanun-tüzük ya da kurallarının olması, en azından bir unsurunun üyelerini bağlayıcı oy çokluğu gibi bağlayıcı kararlar alabilmesi, kendi kararlarını uygulayabilecek bir mekanizmaya sahip olması, kararlarının sadece kendi üye ülkelerini değil aynı zamanda vatandaşlarını da bağlayıcı olması, kendi yargı organı olmasıdır. Bu özelliklerden birinin ya da ikisinin olmaması bu örgütlerin ulus-üstü karakterini kaybetmesi anlamına gelir (Gündüz, 1991, s107-108). Ulus-üstücülük, kısaca uluslararası örgütlerin hukuki olarak devletlerin ulusal sınırları içinde (AB ve DTÖ) mal, hizmet ve sermayenin dolaşımı üzerinde yetki ve otorite sahibi olmasıdır (Pease, 2012, s87). Aynı şekilde, tarihte ilk olarak Avrupa topluluklarının kurulmasıyla uluslar-üstülük geliştirilmiş; esas olarak kendisini kuran devletlerin, yetkili ulus-üstü hukuk kurumlarının yetkili organlarının hukuksal kararları oybirliği (oydaşma) yerine oyçokluğu ile alması ve bu şekilde üye ülkelerin ulusal hukuklarında doğrudan

vatandaşları üzerinde haklar ve sorumluluklar doğurmasıdır (Ünal, 2000, s696).

Birçok uluslararası örgüt, uluslararası sistemde faaliyet göstermektedir. Bu örgütlerin bazıları hükümetler-arası, bazıları bölgesel ve bazıları da uluslararası niteliktedir. Bunun yanında, hükümet dışı örgütlenmelere de çokuluslu şirketler, sınır tanımayan doktorlar, Kızıl Haç ve Green Peace'i örnek gösterebiliriz. Bu örgütler yapı ve fonksiyonları açısından birbirinden farklı olabilirler (Pease, 2003, s19).

Magdelana Martinez'e göre bir uluslararası örgütün ulus-üstü özelliği olabilmesi için en az dört özellik gerekir: Dışlayıcı yetkilerinin olması, bağımsız iç organlarının olması, yasa hükmünde bağlayıcı kararlar alarak ve bunları doğrudan üye devletlere ve vatandaşlarına uygulayabilme yeteneği, örgütün aldığı kararları uygulayıcı ve bağlayıcı mekanizmaların varlığının bulunması ve üye devletlerin karşı iradesine rağmen örgütün kendi kararlarını kabul ettirebilmesidir. Avrupa Topluluğu bu özelliklerin bütününe karşılayabilecek kapasiteye sahiptir. Uluslararası örgütler, devletlerin gönüllü olarak egemenlik haklarının bir kısmını yeni bir uluslararası varlık kurmak amacıyla -belirli (ekonomik-siyasi-sosyal) hedefler, şartlar ve zaman dilimine göre- üye devletler tarafından oluşturulmasıdır. Fakat bu egemenlik transferi daima sınırlı karakterde olup üye ülkeler hangi alanlarda örgüte güç ve yetki verdiklerini kararlaştırırlar. AT'de aynı şekilde kendine atıfta bulunan spesifik konularda yetkilerini kullanır (Martinez, 1996, 99-101).

Vetfalya anlaşmasının metin analizinde devletler karşılıklı olarak birbirlerinin iç işlerine karışmayarak, bağımsız ve otonom oluyorlardı. Birbirleriyle olan ilişkilerinde devlet düzeyinde uluslararası hukukta özne olarak devleti kabul ediyor, birbirlerinin vatandaşlarına karışmıyorlardı (Keyder, 2003, s211). Şimdi bu yapı uluslararası örgütlerin gelişimi ile değişmeye başlamıştır.

Realist John Mearsheimer, uluslararası kurumların bir kurallar bütünü olarak devletlerin birbiriyle işbirliği ve rekabet etme yollarını göstermesinin önemine vurgu yapar. Aynı şekilde bu kurumlar, devletler arasında beklentileri ve uygulamaları belirli kabul edilmiş bir model üzerinden

tekrarlanan ticaret ve güvenlik gibi her faaliyeti kapsar (Mearsheimer, 1993/95, s4).

Birleşmiş Milletler, egemen devletlerin eşitliği ve iç işlerine müdahale etmeme ilkesi üzerinde (Birleşmiş Milletler Kamu Bilgilendirme Ofisi, 1994, s.4) evrensel bir dünya örgütü olarak her yerde barışı ve güvenliği sağlamak için uluslararası bir kurum olarak inşa edildi. John F. Dulles, BM’nin en önemli temel kurumlarından biri olan ve esas karar alma organı olarak inşa edilen Güvenlik Konseyi’nin SSCB’nin vetosu yüzünden etkin olamayacağını ifade eder. Ayrıca komünizmin yayılma tehdidi karşısında; Avrupa ve Amerika’da bölgesel anlamda istikrarı, barışı, uluslararası düzeni, liberal hükümetlerin güvenliğini sağlamak için bölgesel kurumlara ihtiyaç doğduğunu belirtir. John, 1947’de Rio Pakt’ının ve 1949’da NATO’nun kurulduğunu söyleyerek bu güvenlik doktrininin mantığının bir üye ülkeye yapılan silahlı saldırının bütün üyelere yapılmış gibi kabul edilmesi olduğunu belirterek ortak savunma yapılacağını söyler (Dulles, 1957, s88-89).

İkinci Dünya Savaşı, Avrupa’nın altyapısını yok etmiş, egemen Avrupa ulus devletlerinin etkin olarak kendilerini savunma yetenek ve güvenlerini kaybettirmiştir. Savaş sonrası süreçte Avrupa’da, farklı işbirliği modelleri içerisinde uluslararası sistemde hükümetler-arası ve ulus-üstü yeni bir kurumsal örgütlenme şekli meydana geldi.

9 Mayıs 1950’de, Fransa Dışişleri Bakanı Robert Schuman, Avrupa Birliği’nin kurucu düşünürü olarak kabul edilen Jean Monnet’in düşüncelerinden etkilenererek hazırlayıp sunduğu Alman ve Fransız kömür ve çelik üretim sektörünü ortak bir ‘Yüksek Yönetim’ altına almayı tasarlayan örgütlenme modeli ile ilgili bir bildiri yayımlamıştır. Schuman bildirisi, diğer beş Avrupa devleti tarafından kabul edilmiş ve 1951’de altı Avrupa ülkesi Fransa, Almanya, Belçika, Hollanda, Luxemburg ve İtalya Avrupa Kömür Çelik Topluluğunu (AKÇT) kuran Paris Antlaşması imzalamışlardır (Dinan, 1994, s9-10).

AKÇT uluslararası bir antlaşma olmayıp, yapılan ilk uluslar-üstü bir kurum antlaşmasıdır. Uluslar-üstü kurum antlaşmasının anlamı şudur: Taraflar hâkimiyet-egemenlik haklarından bir kısmını AKÇT’ye, yani ulus-

lar-üstü bir kuruma devretmiştir. AKÇT'nin esas görevleri; üye ülkelerin ekonomik yönden gelişmesi, istihdamın artırılması ve hayat standartlarının yükseltilmesini sağlamak, kömür ve çelik üretiminin rasyonel dağılımını güven altına almak şeklinde özetlenebilir (Tekinalp, 1997, s6).

David Krasner, Vestfalya Barışı'nın modern uluslararası sistemin gelişiminde önemli bir yeri olduğunu ve bu sistemin egemen devletlere kendi coğrafi sınırları içinde etkin bir yetki verdiğini ifade eder. Vestfalyan egemen devlet modelinin dayandığı temel ilkeleri; otonomi, toprak, karşılıklı tanıma ve kontrol gibi basitçe ifade edebiliriz. Krasner ve uluslararası ilişkiler teorilerine göre özellikle neo-realistler, neo-liberaller, kuramcılar ve kurgusalcılar (constructivist) için devlet egemenliğinin erozyona uğraması, günümüz dünyasının somut bir gerçekliğidir (Krasner, 2001, s17-42).

Bu bağlamda Avrupa'da bölgesel her Avrupalı ulus devletin tecrübe ettiği, uzun tarihi boyunca yaşadığı kanlı savaşlar, bu devletleri yeni bir yapılanmaya zorlamıştır. Kısaca bu savaşlar; Otuz Yıl Savaşları, Yedi Yıl Savaşları, Napolyon Savaşları, Almanya-Fansa Savaşı, Birinci Dünya Savaşı ve en yıkıcı olanı II. Dünya Savaşı ve Soğuk Savaştır. Savaş sonrası Avrupa'sında, ekonomik ve siyasi birleşme yolunda önemli üç sebep etkili olmuştur. Avrupa, dünyada güç merkezi olmaktan çıkar ve Avrupa devletleri SSCB ve ABD arasında en az yirmi yıl süren 'iki kutuplu' bir dünyada bu ülkelerin çevresinde yeni bir üçüncü süper güç olmak için ekonomik ve siyasi birleşmeye gitmek zorunda kalır (Sander, 2002, s201). ABD ve SSCB, Doğu ve Batı blokları olarak Avrupa ulus devletleri üzerinde ekonomik, siyasi ve sosyal yönden yeni bir devletler sistemi oluşturmuşlardı (Deporte, 1986, s115-117). İkinci neden Avrupa'da bir daha savaşların ortaya çıkmasını engellemek ve barış bölgesini oluşturmaktır. Üçüncü sebep de Avrupa'nın birleşerek zengin bir yaşam düzeyinin gerçekleştirilmesi için özellikle işsizlik, kalkınma ve gelişmenin sağlanması gibi makro ve mikro ekonomik sorunlarının çözülmesidir. Diğer bir neden de Avrupalı devletlerin birleşmesiyle, uluslararası ilişkilerin düzenli, dengeli ve istikrarlı bir yapılanmaya gitmesidir (Seyidoğlu, 2001, s220-221). Avrupa'da kendi ulus devlet sistemi tecrübesi, özellikle Alman romantik milliyetçiliğinin geldiği evre sonunda oluşan ırkçı, faşist yapı Avrupa'yı dünyada jeopolitik güç dengesinde parçalamıştır. Avrupa devletlerinin uyguladığı

otarşik, ekonomik ve emperyal siyaset ve yıkıcı rekabet sonrasında, dünya savaşları neticesinde ABD ve Sovyetler Birliğı yeni süper güç olmuştı. Dolayısıyla, AB düzenini neo-realist çerçeveden analiz düzeyine uyumlu yapısal olarak sistemik bağlamda bu şekilde özetleyebiliriz.

Birleşmiş Milletler sistemi 20. yüzyılın ikinci uluslararası kuruluşu idi. Birinci Dünya Savaşı sonrası bir Avrupa örgütü olarak kalan Milletler Cemiyeti'nin başarısızlıklarından ders alan uluslararası toplum, uluslararası alanda barış ve güvenliği sağlamak için yeni bir yapılanmaya girdi. Teorik olarak BM'ye üye ülkelerin 1945'te meşru ulus devlet yapıları -özellikle barıştan ve özgürlükten yana olanların- egemenlik ve bağımsızlıkları ve hukuki eşitlikleri BM anlaşmasını imzalayan 50 ülke arasında resmen tanınmış oldu (Bennett, ve Oliver, 2002, s46-58). Fakat beş büyük daimi üyeye veto hakkı veren Güvenlik Konseyi yapılanması bu eşitlik ilkesine gölge düşürüyordu (Sander, 2002, s.204-205). Pratik olarak bu veto sahibi ülkelerin problemin bir parçası olduğunda örgüt başarısız kalıyor ve uluslararası barış ve istikrar tehdit altına giriyordu. Filistin-İsrail, Irak, Gürcistan, Suriye ve Ukrayna gibi benzeri örnekler BM'nin uluslararası barış ve istikrarı korumadaki rolü ve etkisini zayıflatarak meşruiyet ve reform tartışmalarını sürekli gündemde tutabilir.

Avrupa devletleri, II. Dünya Savaşı sonrasında tekrar böyle bir felaket yaşamamak için hem bu devletlerin kendi kamuoyları hem de yöneticileri, yeni bir oluşum içine girmeleri gerektiğini görmüşlerdi. Avrupa kendi bölgesinde bir örgütlenmeye giderek Avrupa Konseyi, BAB, NATO ve AGİT gibi kurumları uluslararası örgütler olarak tanıdı. Avrupa Topluluğu bu anlamda federasyondan az, kesinlikle hükümetler-arası kurum rejiminden fazla bir yapıdır (Wallace, 1999, s551). AB Entegrasyon sürecinde farklı ulus-devlet egemenliğinden kaynaklanan rejim tartışmaları da gündeme gelmiştir. Çünkü AB'ye üye olacak her ülkenin farklı bir siyasî meşru egemenlik tarihi vardır.

Winston Churchill, 19 Aralık 1946'da Zürih Üniversitesi'ndeki, 'Avrupa'nın Trajedisi' konuşmasında "Avrupa medeniyetini, kıtayı ve dünyanın geri kalan birçok bölgesini savaştan korumak için mutlaka Avrupa'nın birleşmesi gerektiğini" ifade eder (Reid, 2007, s341). "Küresel sistemde

BM'nin güçlendirilerek, 'Avrupa Ailesi'nin yeni bir dünya düzeni 'konsepti' içerisinde, bölgesel bazda Birleşmiş Avrupa Devletleri'nin kurulabileceğini; ilk adım olarak da Avrupa Konseyi'nin kurulması gerektiğini" söyler. "Ayrıca Fransa ve Almanya'nın buna öncülük edebileceğini" belirtir (Nelsen ve Stub, 1998, s7-11).

Avrupa devletleri kendi tarihî tecrübeleri sonunda sahip oldukları modern ulus devlet yapılarından vazgeçerek yeni bir bölgesel ulus-üstü yapılanmayla Avrupa'da birliği sağlamak için Entegrasyon sürecini başlatmışlardır. Bu süreç başlangıçta egemen Avrupa ulus devletleri arasında sektörel alanlarda işbirliği şeklinde başlamış, daha sonra farklı sektörlerle yayılarak ulus-üstü yapılanmalar oluşturulmuş ve bu, yeni bir hukukî, ekonomik ve siyasî düzen meydana getirmiştir. Dolayısıyla bu geline süreçte Avrupa devletleri klasik egemenlik anlayışlarından farklı olarak yeni bir egemenlik anlayışı geliştirmişlerdir.

Bu çerçevede, Avrupa'nın bütünleşme süreciyle birçok siyasal kuramlar geliştirilmiştir. AB kuram ve teorileri, kendi sahası içinde dinamik ve esnek kurguya sahiptir. Kısaca bu kuramları, birleşik devletçilik (federalizm), hükümetler-arasıcılık, işlevselcilik, yeni işlevselcilik, özgürlükçü işlevselcilik ve eş-toplumsalcılık olarak özetleyebiliriz (Çakır, 2001, s1).

Neo-fonksiyonalizm: Karar verme sistemlerinde entegrasyon dinamiklerine odaklanır. Süreçlere dikkati çeker. Belirli entegrasyon eylemleri, entegrasyonun gelişmesinde çok önemlidir. Bu yönüyle dönüştürücü (spillover) hareketlere dikkat çeker. Ancak spesifik entegrasyon eylemleri şayet daha ileri entegrasyon amaçlanıyorsa başarılı olabilirler. Çünkü ekonomik alanlardaki aktiviteler arasında teknik bağlantılar vardır. Entegrasyon gelişerek birçok alanı kapsama eğilimindedir ve siyasal hassasiyeti de uyaran bir yönü vardır. Karar vericilerin geçirmiş olduğu sosyalleşme süreci önemlidir. Çünkü onlar ulus-ötesi karar verme tecrübelerinden yararlanarak dönüştürme (spillover) mantığı yönünde politika belirlerler. Bu bağlamda farklı ülkelerdeki benzer düşünceleri paylaşımlar arasındaki koalisyon ve işbirliği gelişir. Böylece entegrasyon birçok çıkar gruplarını da sürece katabilir. Fonksiyonalizm de süreci öngörür fakat karar verme gibi detaylarla ilgilenmez; entegrasyonda toplum desteğinin faydacı anlayışa

evrilme yollarını araştırır ve dönüştürme etkisi (spillover effect) üzerine odaklanır. Ortak kurumlarla birlikte çalışmanın toplumsal düzeyde siyasal topluluğun oluşmasında büyük katkısı vardır. Bu topluluk içerisinde çalışan bir barış sistemi vardır. Savaş çıkma olasılığı azdır, çünkü fonksiyonel işbirliği vardır. Toplumsal destek daha ileri entegrasyon ve daha fazla ortak kurumlar için baskı oluşturur. Böylece siyasal topluluk için toplumsal desteği artırır, buna da entegrasyon dinamiği denir. Şekil fonksiyonu izler. Her bir konu bu yaklaşımla bu düzeyde, esas konuya en uygun tavır ve yolla ele alınmalıdır (Çakır, 2001, ss.1-63).

AB entegrasyonunun devletçi ve federal yaklaşımlarla, 1950'lerde hem ekonomik hem de siyasî nedenlerle Avrupa ülkelerinin pragmatik şekilde kendi egemenliklerini sınırlayarak AB'nin ortak topluluk kurumlarını yetkilendirdiğini Adalet Divanı'nın 1964 tarihli Dava 6/4 ECR 1159 sayılı kararıyla savunur. Bunun yanında Topluluk sistemi, fonksiyonalist teori, uluslararası rejim teorisi ve İş-birlikçi federalizm yaklaşımlarıyla, AB sürecini teorik boyutta açıklamaya çalışır (Vandamme, 2008, s143).

Federalizm, farklılık sorunlarına anayasal bir çözümün gerekliliği üzerinde durur. Bu yönüyle kurucu meclisin önemine sıkça vurgu yapar. Lider siyasetçilerden oluşan bir forumda, yüksek düzeyde ve kurucu unsurlar arasında anayasal bir güçler ayrımı anlaşmasını öngörür. Entegrasyonun önemli ani bir hareketle gerçekleşeceğini savunur. Kurucu bölgeler arasındaki farklılık, anayasanın hazırlanmasına sorun çıkarsa da önemli bir mesele değildir. Çünkü birimler ve birlik, her biri kendi inşa edilmiş alanlarında egemendir. Federal hükümet egemenlik kazanmıştır. Bu hükümet birlik adına dış ilişkilerde minimum düzeyde hareket eder. Merkezde normal karar verme modu oy çokluğu ile gerçekleşir. Anayasal düzeyde birlik ve birimler arasında güçler dengesi vardır. Modern federasyonlar birimler arasındaki farklı alanlarda yatay işbölümüne açıktır. Ayrıca farklı birimlerin federal hükümette orantılı (nispi) temsili sınırlıdır. Ayrıca genel çıkarların geliştirilmesi için kapsamlı ortak düzenlemeler vardır (Taylor, 1945, s290-291). Eş-toplumsalcılık: Birimler yüksek düzeyde bir otonomiye sahiptir. Ortaklıkta birimlerin otonomileri korunmuştur. Birimlerin ve kolektif refah ve çıkarın artırılması için ortak düzenlemeler yapılır. Genel çıkarı geliştirmek için değerler ortak düzenlemelere bağlı olarak

bağımsız değişkenler şeklinde gösterilir. Ortak hükümette bir elitler karteli etkin olarak yönetir. Bu kartelde elitler kararlarını oybirliği ile alır. Burada çoğulculuk yoktur. Birimler merkezde kesin bir temsil orantısı içinde temsil edilir. Egemenlik merkeze transfer edilmemiştir. Seçkinler birimlerin otonomilerini koruma yollarını araştırırlar. Hükümetlerarasılık: Kaba şekliyle, devletler şartsız olarak kendi önceliklerini bu sistemde korumaya devam ederler. Böylece ortak düzenlemeler önemsizmiş gibi görülür. Daha yumuşak ifadeyle, devletler kendi önceliklerini sürdürürler ve devletler uyum araçlarını ve varlıklarını korumak amacıyla modern dünyada ortak düzenlemeleri gerekli görürler. Bu yönüyle ortak düzenlemeler, bağımlı bir değişken olarak devletin çıkarına hizmet ettikçe var olacaktır (Çakır, 2001, ss.1-63).

Bu entegrasyon ilk etepta, Fonksiyonalist teorinin öngörüsüyle David Mitrany'nin 'Çalışan Barış Sistemi' (1943) Avrupa devletleri arasında gelecek savaşları önlemek için uluslararası ilişkiler alanında insanların düşünüş şekillerinin dönüştürülmesi gerektiğini savunur. Mitrany'nin fonksiyonel alternatifi, Avrupa'nın birliği değil dünya barışını öngörmüştü. Fakat daha sonraki entegrasyon teorisyenlerinden Jean Monnet ve Neo-fonksiyonalizmi savunanları oldukça etkilemiştir. Mitrany'e göre uluslararası çatışmaların temel sebebi rekabet eden farklı, bölünmüş politik birimlerdir. Dünyaya barışı federal hükümetler getirebilir; fakat devletlerin anayasaları, paktlar ve milliyetçilik bunu imkânsız kılmaktadır. Fonksiyonel yaklaşım, politik farklılıkları örtterek ya da görmezlikten gelerek uluslararası aktiviteler ve kurumlarla ağlarını genişleterek, milletlerin yaşamsal çıkar ve menfaatlerini tedrici olarak birleştirecektir. Fonksiyonel entegrasyon faydacı, teknokrat ve esnek olacaktır. Bilinçli bir şekilde millî ile uluslararası, kamu ile özel ve siyasî ile siyasî olmayan arasındaki sınır belirsizleşecektir. Fonksiyonel entegrasyon kurulduktan sonra millî sınırların önemi azalacaktır. Bu süreç sonunda merkezî yönetimler bu farklı kurumları koordine edebilir duruma gelecek ancak yeni bir merkezî hükümete gerek olmayacaktır. Mitrany, bu bağlamda diğer Fonksiyonalist ve Neo-Fonksiyonalizm savunucularından farklı düşünür (Nelsen ve Stub, 1994, s77-97) Fonksiyonalistler devlet egemenliğinin uluslararası ilişkilerde dirençli olmasının farkında olarak entegrasyonu sosyal ve ekonomik

alanlarda sürece yayarak işbirliğini hükümetler-arası, sivil ve çokuluslu şirketler aracılığıyla kurumsallaştırarak ulus-üstü kurumların ulus devletlerin yerini alabileceğini, düşünür (Pease, 2012, ss.66-69). Bu yönüyle fonksiyonalistler normatif bir uluslararası düzen öngörmektedirler.

Jean Monnet, 'değişimin mayası' şeklinde ifade edilen yeni bir devletler-arası ilişkiden yeni bir Avrupa'nın yaratılması ihtiyacı oluştuğuna değinir. Burada en büyük sorun, yaklaşık üç yüzyıl tarihî bir birikim üzerine oturtulmuş Avrupa devletinin ulusal siyasi, ekonomik, sosyal ve kültürel kimliğini oluşturduğu, modern bir ulus devlet yapısıdır ki; bu yapı bütün Avrupa devletlerinin anayasal yapılanmalarını da yeniden inşa etmelerini gerektirmiştir (Gözler, 2000, s25-46). Bunun sonucu olarak da Avrupa entegrasyonunun başarılması için farklı Avrupa ulus devlet egemenlik siyasalarını ve karşılaşılan zorlukları aşmak ya da ifade etmek için birçok yeni kavramsallaştırma ihtiyacı doğmuştur. Bu da ancak klasik ulusal ve uluslararası hukuku aşan yeni bir hukuk sistemi ile gerçekleştirilebilir.

AB Hukuk Düzeninin Temel Özellikleri

Avrupa'da hiçbir hükümet, yüzyıl önceki diplomat ve anayasa hukukçularının yorumladığı anlamda egemenlik anlayışına sahip değildir. 1995 sonrası on beş üyeli AB'de karşılıklı olarak birbirlerinin iç sorunlarına müdahale, geniş kabul gören bir pratik haline gelmiştir. AB'nin kendi sınırları dışında kalan (extra-territorial) yargısal anlamda da üyesi olmayan Norveç, İzlanda ve İsviçre gibi ülkeler, ekonomik ve sosyal alanlarda da AB'ye bağımlı oldukları için AB'nin kurallarını kabul etmişlerdir. AB'nin güvenliğini NATO ortak karar mekanizması içinde çokuluslu askerî birimler sağlamaktadır. AGİT çerçevesinde Avrupa'nın güvenliği, AKKA prosedüründe belirlenen şeffaf kurallar içerisinde yürütülür. AB yapılanmasında birçok meşru kurumsal örgüt oluşturulmasına rağmen hâlâ etkin olan birimler devletlerdir (Wallace, 1999, s503).

Fakat bunun yanında McGoldrick'e göre AB, küresel uluslararası ilişkiler arenasında çok önemli bir varlık olarak ortaya çıkmıştır. AB, dünyanın diğer ülke ve bölgeleriyle, ekonomik örgütlenmesiyle birlikte, siyasal ilişkilerinde daha kapsamlı bir yaklaşım geliştirmiştir. AB, uluslararası

arenada kendi üye ülkelerinin var olan geleneksel kolonyal dönemden kalma ilişkilerini modern zeminde sürdürmesinin yanında, kurumsal olarak da hukukî kişilik, düzen ve yetki şeklinde de kendini kabul ettirmiştir. Bu ifadelerden açıkça AT ve AB, uluslararası düzende bir hukukî kişilik kazanmanın verdiği bütün hakları (anlaşma yapma yetkisi, uluslararası örgütlere üye olma, toplantılarına katılma, diplomatik tanınma, uluslararası sorumluluk gibi) kullanabildiği gibi, kendi kurumlarının ve Avrupa Adalet Divanı'nın öngördüğü şekilde uluslararası hukukun tanıdığı birçok hakları kullanma yetkisine de sahiptir (McGoldrick, 1997, s26-78). Bu durum AB'nin ortak dış ve güvenlik politikasını belirleme sürecinde, AT'de olduğu gibi, klasik kullanımda ikinci ve üçüncü sütunlarda ulus-üstü seviyeye çıkma çabaları, AB'nin uluslararası arenada siyasî ve askerî bir güç olarak da prestijini yükseltecektir. AB'nin ekonomik ve sosyal sahadaki yumuşak güç başarısını siyasî ve askerî alana da kaydırmak istemektedir. Bu sebeple Bosna, Makedonya, Kosova, Kongo ve Çad'a, BM ya da NATO altında barış gücü yerleştirmesi, İran nükleer görüşmeleri, Ukrayna'nın toprak bütünlüğünü korumak için Rusya'ya yaptırım uygulanması vb. onun bir siyasa modeli olarak kendisini göstermek şeklinde de anlaşılabilir.

AB hukuku ya da topluluk hukuku olarak anılan hukuk düzeni, üç Avrupa Topluluğu'nun (Avrupa Ekonomik Topluluğu, Avrupa Kömür ve Çelik Topluluğu, Avrupa Atom Enerjisi Topluluğu) hukukudur. Bu hukuk düzeni üç topluluğun kuruluşuna, işleyişine, organlarına, düzenlediği ortak pazara ve öteki toplulukların politikalarına ait kurallar ile toplulukların üye devletlerine ve üye olmayan üçüncü devletlerle ilişkilerine ait kuralları içermektedir. AB hukukunun temelini, birincil hukuk diye anılan Avrupa Topluluğunun kurucu antlaşmaları ve bunların tamamlayıcısı öteki antlaşmalar (1951 Paris AKÇT Antlaşması, 1957 AET Antlaşması, 1986 Avrupa Tek Senedi, 1992 Maastricht Antlaşması, 1997 Amsterdam Antlaşması (Bozkurt, 2001, s14-48), Nice ve Lizbon Antlaşmaları) ve ekleri oluşturmaktadır. AB hukukunun ikincil önemli kaynağı ise ikincil hukuk diye anılan AB organlarının hukuksal eylemleridir. ATAD'ın içtihadı, AB hukukunun hem uluslararası hukuk hem de üye devletler iç hukuklarından özerk bir hukuk düzeni oluşturduğunu ve bu hukukun yukarıda adı geçen antlaşmalar aracılığıyla konulan kuralların hem üye devletleri, hem

AB organlarını, hem de yöneltildikleri bireyleri ve iç hukuk tüzel kişilerini doğrudan bağladığını kabul etmektedir (Tekinalp, 2000, s66). Avrupa Topluluklarının her birinin taraf oldukları anlaşmalar hem AB organlarını hem AB üyesi devletleri hem de ilgili oldukları bireyleri, kurumları ve firmaları ya da iç hukuk tüzel kişilerini doğrudan bağlamakta ve onları birer hukuksal kişilik olarak tanımaktadır. Ayrıca Avrupa Topluluklarının her biri uluslararası hukuk kişiliğine sahip olduğu için anlaşma yapma yetkisi yanında, üçüncü devletler ve öteki uluslararası örgütlerle temsil ilişkileri kurma ve yürütme yetkisine de sahip bulunmaktadır. AB hukuku bir çelişki durumunda, üye devletler iç hukuklarına üstün gelmektedir. AB hukukunun belirtilen bütün bu özellikleri, bu hukuk düzenini ulus-üstü bir hukuk düzeni yapmaktadır. Dolayısıyla AB hukuku uluslararası hukuktan da üç yönden farklılık gösterir: AB hukuk düzeninde kurallar, kurucu anlaşmalar yanında AB organlarınca da koyulmaktadır. Ayrıca bireyler ve iç hukuk kişileri de doğrudan AB kurallarıyla bağlanmış, haklar ve hukuki yetkilere sahip olmuştur. Son olarak ATAD'ın varlığı ve yaptırım gücü, aldığı kararların AB organlarınca ya da üye devletlerce uygulanmasını sağlayacak bir mekanizmaya sahip olmasındandır (Pazarcı,2007, s10-11).

Avrupa Birliği hukukunu oluşturan birçok özellik vardır. Avrupa Topluluğunun üye ülkelerdeki yasalarla eşdeğer güçte düzenlemeler yapabilmesi özerklik ilkesinin; Avrupa Topluluk hukukunun, üye ülkelerde ve üye ülkelerin vatandaşlarının aynı zamanda Avrupa Birliğinin vatandaşı olarak nitelendirilmesi nedeniyle doğrudan uygulanabilirlik ilkesinin; üye ülke hukukundaki düzenlemenin topluluk hukuku ile çelişmesi durumunda, topluluk hukukunun üstünlüğünün söz konusu olmasıdır.

Özerklik, doğrudan uygulanabilirlik ve üstünlük ilkeleri yalnızca Avrupa Topluluğu'na özgüdür. Bunlar programlar ve deklarasyonlardan oluşmakta, hükümetler-arası işbirliği ile uygulamaya dönüştürülmektedir. Burada elbette devletin sorumlulukları ve ulusal mahkemelerin rolleri de vardır (Kennedy, 1998, s143-151).

Direk etki ve üstünlük ilkesi, AB sisteminin anayasal saç ayağı gibi kabul edilmektedir. Çünkü Adalet Divanı bireyleri AB'yi uluslararası hukukta hukuki bir taraf kabul ederek antlaşma hukuku ile ulusal hukuk ara-

sındaki belirsizliği kaldırmaktadır. Dolayısıyla ulus-ötesi hukuk alanında bireyler için ulusal mahkemelerin üstünde haklarını arayabilecekleri bir topluluk hukuku vardır. Diğer yandan Adalet Divanı yargı kararlarının uyumlaştırılması ve ulusal yasamalar arasındaki farklı hukuksal yorumları Avrupa’da bir standart oluşturmak için birleştirmesi gerekecektir. Kısa- ca ulusalı aşan ve hükümetler-ötesi hukuki süreçte ulusal düzenin otorite yapısı, başka bir düzeyde sorgulanır hale gelecektir. Burada sorun büyük bir devletin yaratılması değil, ulusal ve dış otorite ilişkilerinin birbiriyle karıştırılarak spesifik konularda farklı otoritelerin kabul edilmesidir. Dolayısıyla belirli alanlarda özerkleşirken, fizikî devlet sınırlarının otoritelerinin gevşetilmesi bizi Vestfalya devletinden uzaklaştırmaktadır (Caporaso, 2000, s17-18).

Avrupa bütünleşmesi temel anlaşmalar (Paris, Roma, Maastricht, Amsterdam, Nice ve Lizbon) üzerinde değişiklikler yapılarak inşa edilmiştir. Topluluk antlaşmaları, “Âkit devletler” arasında, sıradan antlaşmalardan daha ötede yükümlülükler getirmekte, egemenlik bahşeden organlar kurmakta ve bunların yetkisi/gücü bireyleri ve üye devletleri etkilemektedir. Temel değişim, bu organların üye devletlerin hukuk sisteminin ayrılmaz bir parçası haline gelerek kendi hukuk sistemlerini meydana getirmesidir. Topluluk hukuku, bireylere, hem ulusal hem de AB mahkemelerinde, devletlere ve diğer kurum, kişi ve aktörlere karşı ileri sürülebilen haklar ve sorumluluklar yükleyebilmektedir. AT’nin 189. maddesine göre antlaşmalardan başka tüzük, yönerge, karar, tavsiye ve görüş gibi diğer değerli kaynaklarının yanında topluluğun üçüncü devletlerle ve uluslararası örgütlerle yapmış olduğu antlaşmalar da hukuki kaynaklarını meydana getirmektedir. Ayrıca Adalet Divanı’nın kararları topluluğun en önemli kaynağını oluşturmaktadır (Zararsız, 2000, s713).

AB hukuku uluslararası hukuktan uluslar-üstü hukuk yönüyle üye devletlerin bir onayına bağlı kalmadan doğrudan AB kurumlarını, üye devletleri, tüzel kişi ve bireyleri resmi gazetede duyurulması ile bağlamaktadır. Bu uluslar-üstü hukukun temel özellikleri aşağıda özetlenmiştir (Ünal, 2000, ss.697-698):

Avrupa vatandaşlığı, AB Ombudsmanına başvurma hakkı, AB yasama konseyinin oyçokluğu ile karar verebilmesi, AB parlamentosunun direk AB vatandaşlarınca seçilmesi ve siyasî grupların olması, AB Adalet Divanı zorunlu yargı yetkisinin kabul edilmesi, AB üyesi devletin Birlik hukukundan kaynaklanan yükümlülüğünü yerine getirmemesi durumunda para cezası kesebilmesi, ön karar prosedürünün olması, Birlik hukukunda genel kapsamlı tüm yönleriyle bağlayıcı, üye devletlerde doğrudan uygulanan ve vatandaşlarına bile doğrudan hak ve yükümlülükler getirebilen tüzük gibi hukuksal normların olması, AT Konsey-Komisyon ve Mahkemenin parasal yükümlülük getiren cebri icra ilamı özelliği olması, AB'yi kuran anlaşmaların sınırsız bir süre için akdedilmesi, toplulukların üçüncü ülkelerle yaptığı anlaşmaların AB'ye daha sonra katılan ülkeleri bağlaması.

Burada Avrupa'nın ulaştığı entegrasyonun boyutu, geleneksel ulus devletlerin kontrol ettikleri alanın çok ilerisine gitmiş olmasıdır. Bu anlamda üye devletler arasındaki engeller oldukça zayıflamış ve yerel hükümetler ve şirketler arasındaki bağlantılar güçlenmiş; bu durum Avrupa kıtasında giderek yeni uluslararası sınırları oluşturmuştur. Bu anlamda bu süreç, kendi içinde çoktan uluslararası aktivite boyutunu aşmış, AB programları sınırlar-arası ve bölgeler arası işbirliğini geliştirmiştir. Ekonomik ve finansal krizlerin tetiklediği sosyal sorunları aşacak AB düzeyinde Avrupa toplumunu inşa etmek için ciddi dayanışma politikaları belirlemektedir. AB, uluslararası hukukun ürettiği bir yapı olarak uluslararası alanda bir aktör olmuş ve yeni bir uluslararası hukuk yapım sürecini kendi bölgesi dışındaki kıtalarda da bu süreci serbest ticaret bölgesi şeklinde başlatmıştır (Murphy, 1999, s240-241).

Miriam Aziz, hukuku geleneksel olarak hiyerarşik bir normatif düzen olarak aktarır. Almanya örneğinde bu hiyerarşi temel yasa, federal yasa ve devlet yasalarıdır. Avrupa Topluluğu hukukunun da ulusal hukuk üzerinde birincil ve ikincil hukuk kaynakları şeklinde hiyerarşik bir üstünlüğü vardır (Lasok ve Lasok, 1994, ss103-175). Bu durumun Avrupa egemen

ulus devlet sistemine önemli etkisi vardır. Çünkü AB hukuku geleneksel egemen devletlerin yetki alanına giren birçok konuyu, üye devletlerin özerk alanından alarak Avrupalılaşıma yolunda sorumluluk ve yetkilerini havuzlayarak paylaşmaktadır. Avrupa Birliği elbette makro küreselleşme sürecinde ulus devlet egemenliğinin sonu gibi tartışmalara ve kaygılara dünyada kendine has mikro düzeyde bölgesel çerçevede yeni bir çözüm sunmuştur. Bu AB yapılanması, bir siyasa olarak nitelendirilmiş ve AB'ye üye devletlerin egemenliği belirli bir hukukî, ekonomik, siyasal ve sosyal alanda entegrasyon sonucunda evrimleşmiş bir form haline gelmiştir. Bu süreçte devletin nicel ve niteliği gelişerek mikro ve makro alanda birçok somut altyapı, standart, şart, kurallar ve koşullara sahip olan devletin üyeliği kabul edilmektedir (Aziz, 2001, s3). AB yapılanması elbette çok kolay basit sistematik bir düzene sahip ulus devlet örneği gibi şekillenmiş bir siyasa değildir. Mesela AB'nin ulus-üstü ortak pazarına Almanya'ya ithal edilen muzla ilgili bir davada, ATAD, hem hiç muz üretmeyen Alman tüketicilerinin hakkını koruyacak hem AB üyesi ülkelerin denizaşırı topraklarında üretilen muzlara CE ayrıcalıklarını gözetecek hem de AB'nin Karayip ülkeleriyle yapmış olduğu özel antlaşmalara sadık kalacaktır. Bunun yanında ABD, üçüncü ülkeler ve GATT prensiplerini de dikkate alacaktır. Görüldüğü üzere AB içerisinde her bir konu ya da ürün çok karmaşık dava ve olaylara sebep olabilir. Dolayısıyla, küresel sistemde, AB'nin kendi varlığını sürdürebilmesi için AT üyelerinin çıkarlarını olabildiğince maksimize edebilmesi gerekmektedir. Bu da, ancak AB'nin yönetim anlayışını, sorunun tarafları ve uygulayıcısı bağlamında çok katmanlı olması, hiyerarşik olmayan bir çerçeveye de oturtur.

Ayrıca Avrupa devletleri ulusal hukuklarını insan hakları konusunda Avrupa Konseyi İnsan Hakları Mahkemesine, AT hukukuna, AB hukukuna ve Avrupa Ekonomik Alanı hukukuna uyumlu hale getirmek zorundadırlar (Kennedy, 1998, s137-164).

Jürgen Habermas, uluslararası toplumun, millî devletin güçlendirilmesi dışında devletin sosyal devletten soyundurularak -demokratik meşruluk zedelenmediği müddetçe- millî devletin işlevlerini ikame edebilecek niteliklere sahip, daha büyük siyasî birimlere ve milletler-üstü rejimlere doğru bir arayış olduğunu söyler. Millî devletin ötesinde kurulabilecek

bir demokrasinin ilk örneğini Avrupa Birliği oluşturacaktır. Fakat Habermas, siyasetin henüz tam olarak demokratik meşruiyet zemininde, küresel ve bölgesel ölçekte, piyasanın önüne geçemediğini söyler. Çünkü kendi çıkarlarını koruma siyaseti izleyen ekonomik aktörlerin siyasal aktörlerden farklı olarak bir demokrasi kaygısı yoktur (Habermas, 2002, s36-37). Örneğin AB üyesi ülkeler arasındaki ticaret %70'den fazla olmasına rağmen AB vatandaşlarının birlik içinde hareketliliği %1.5 gibi çok düşük bir oranda kalmaktadır. Bu ise bize ulus devlet milliyetçiliği, yabancı düşmanlığı, aşırılıklar konusunda hoşgörü ve çok-kültürlülük konularında AB'nin başarılı olamadığını göstermektedir. Dolayısıyla, entegrasyon mantığı içinde AB ulus devletler arasında ortak bir ekonomi, mali, para, güvenlik ve dış politika gibi konularda stratejik işbirliği, hükümetler-arası-sıcılık, ulus-üstüculük ve yönetim yaklaşımlarıyla tam olarak Avrupa aidiyetini oluşturamadan kıtasal bir devlet hukukunu oluşturmanın zor, uzun ve ucu açık bir entegrasyon süreci olduğunu hatırlatmaktadır.

Bu, tek bir birlik oluşturmak için çok kapsamlı ve çok yönlü disiplinler-ötesi yaklaşımlara ihtiyacı doğuran bir süreç başlatmıştır. Bu süreç şüphesiz nihai amaç olarak Avrupa'da yeni tek bir siyasa yapılandırılması gerçekleştiğinde, Westphalia-sonrası egemen ulus devlet sisteminden farklı uluslararası sistemde yeni bir düzen ortaya çıkarmış olacaktır. Bu Avrupa Birliği'nin Entegrasyon süreciyle ilgili yapısal, sistemsel, kurumsal, ulusal ya da yerel birçok alanda uluslararası ilişkilerin temel yapı taşı olan devletler sisteminin de hukuksal değişimi ve dönüşümünü, evrensel ve bölgesel-kıtasal boyutta yeni bir uluslararası devlet formunu meydana getirmektedir (Caporaso, 1996, s1). Avrupa Birliği kendi içinde çok kapsamlı birçok teorik yaklaşımların gelişmesine katkı sağladığından uluslararası ilişkilerin gelişimine de büyük katkısı vardır. Entegrasyon süreci, Leon Lindberg'in kullandığı anlamda, uluslararası ilişkilerde analiz düzeyinde Avrupa Birliği bağlamında sistemsel değişimde, devlet ilişkilerinde ve siyasal bireyin davranışlarında yeniden yapılanma, tanımlama, ulusal kimlik, aidiyet ve sadakat gibi sorunları çıkarır (Pentland, 1993, s13-25). Bu yönüyle Avrupa Birliği'nde ve üye ülkelerde hukuksal bağlamda egemenlik tartışmalarının nasıl olduğuna dair kavramsal ve teorik katkı konumuzun somut anlaşılmasını kolaylaştıracaktır.

AB’de Egemenliğin Yeniden Yapılandırılması

Simon Hix’e göre Avrupa Birliği çok önemli bir başarıdır. Hix, AB sistemini bir devletten ziyade bir siyasal sistem olarak tanımlar. AB, egemen Avrupa ulus devletlerinin gönüllü olarak ekonomik, siyasî, sosyal ve kültürel alanda başlattığı bir süreçtir. AB bu süreci, kömür ve çelikten başlayarak ekonomik, sosyal ve siyasal birliği de kapsayacak şekilde altı devletten, 90’larda 15 devlete 2004’te 25’e, 2007’te 27’ye, 2013’te 28’e çıkarmıştır. AB’ye ileriki dönemlerde 5 ya da 10 yeni üye devlet daha katılabilir. Avrupa Entegrasyonu, Avrupa düzeyinde kendini yöneten çok önemli kurumsal otorite ve politikalar üreten yapılanmalara sahiptir (Hix, 2005, s1).

Fakat bununla birlikte AB’de anayasal tartışmaların içinde devletçi (etatism) ve devlet sonrası (post-etatism) yaklaşımlar vardır. İlk görüşe göre AB bir anayasaya sahip değildir; çünkü bir devlet değildir. Devlet, anayasa için bir ön koşul olmuştur. İkinci görüş ise bir anayasanın ön şartı için siyasal bir topluluğa ihtiyaç olduğunu, devletin böylece anayasasında siyasal sisteminin dayandığı bir hukuki düzenden oluşması gerektiğini savunur. Her ikisi de farklı egemenlik anlayışına sahiptir. İlk görüş hukukî egemenliği ulus devlete dayandırır. AB’nin ulus-üstü ya da hükümetler-arası form ve mekanizmasıyla ancak ulus devletin çıkarlarını ve temel haklarını geliştirmesi oranında meşruiyetini sürdüreceğini düşünür. İkinci görüş ise kozmopolit bir egemenlik-sonrası (post-sovereignty) yaklaşımı öngörür. Bu anlayış Avrupa halklarını, kültür ya da toprak temeli üzerine değil ulus-ötesi bir hukuk sisteminde ve devlet-ötesi ilkeler üzerine inşa etmiştir (Aziz, 2001, s4-5).

AB ülkeleri Maastricht Anlaşması sonucunda anayasalarında egemenlik bağlamında bir takım değişikliklere gitmişlerdir. Egemenlik ulusundur anlayışından AB ölçeğinde egemenliğin paylaşılabileceğini kabullenmişlerdir. Bu süreçte AB ülkelerinin bazıları aşağıdaki şekilde anayasalarında egemenlik konusundaki yaklaşımlarını belirlemişlerdir.

Almanya Anayasası’nda madde 24: “Federasyon, devletlerarası kurumlara egemen haklar devredebilir.”; İtalyan Anayasası’nda madde 11: “İtalya öteki devletlerle karşılıklılık ilkesini gözeterek,

devletlerarasında barış ve adaleti sağlayan bir düzen için gerekli gördüğü egemenlik haklarının sınırlandırılmasını kabul eder.”; Belçika Anayasası madde 25: “Belli yetkilerin kullanılması bir anlaşma ya da bir yasa ile devletler hukuku kurumlarına terk edilebilir.”; Lüksemburg Anayasası madde 49: “Yasama, yürütme, yargı yetkileri uluslararası örgütlere devredilebilir.”; Hollanda Anayasası madde 92: “Yasama, yürütme ve yargı yetkileri, bir sözleşme ile uluslararası kamu kuruluşlarına devredilebilir.”; Yunanistan Anayasası madde 28: “ Yunanistan’ın taraf olduğu uluslararası sözleşmeler iç hukuktan üstündür ve bir iç yasa hükmü ile çatışma halinde uluslararası sözleşmeler uygulanır. Bir uluslararası antlaşma ile ulusal kurumların anayasada belirtilen yetkileri uluslararası kuruluşlara devredilebilir.” (Oder, 2000, s119-190)

Diğer üye ülkelerde de buna benzer açıklamalar bulunmaktadır. Ayrıca bazı ülkeler klasik uluslararası örgüt üyeliği ile AB üyeliği arasında fark gözeterek egemenlik transferi gibi konularda ayrı bir yaklaşım sergilemişlerdir.

Çek Cumhurbaşkanı Vaclav Havel, Avrupa Birliği’ne entegrasyon sürecinde nasıl bir yapıya entegre olunduğunun bilincinde olarak ulusal egemenlik konusunda sergilediği yaklaşımı şöyle ifade eder:

“Evet, biz isteyerek mutlu bir şekilde egemenliğimizin bir kısmından Avrupa Birliği’nin ortak idare edilen egemenliğine feragat ediyoruz. Çünkü biz bütün Avrupalıların bildiği gibi çok daha fazlasını, karşılığında alacağız. Dünyanın bir parçasında yaşadığımız bu bölgede, biz artık sürekli savaşan idarecilerin, güçlerin, milletlerin, sosyal sınıf ve dinî doktrinlerin, toprak ve hegemonya için mücadeleci rekabet ve etkilerden uzak bir arena olarak büyük değişim ve dönüşüm yaşadığını görebiliyoruz. Bir arada yaşayan insanlarımız arasında gerçekçi bir diyalog ve etkili bir işbirliği içinde ortak olarak paylaştığımız, ortak olarak idare ettiğimiz, ortak olarak oluşturduğumuz alandan birlikte yaşamaya ve dayanışmaya kendimizi adadık.” (IEA , 2001, s2)

Batı Avrupa ülkelerinin başlatmış olduğu Avrupa Entegrasyon sürecinde, ulus devletin ötesinde AB eksenli tam egemenlik anlayışı, federatif sistem gibi farklı siyasal kurgulamalar bağlamında yoğun olarak tartışılmaktadır (İyibozkurt, 2000, s138). Egemenlik ekseninde AB kendi içinde birçok yeni kavramsal çerçeveler, konsept ya da karmaşık semboller oluşturmuştur. Kısaca bu yeni Avrupa entegrasyonu çerçevesinde ulusal ya da millî devlet kavramlarıyla birlikte kullanılan egemenlik kavramının önüne ya da arkasına birçok yeni sıfat ve isimler ekleyebiliriz. Egemenliğin paylaşımı (Wallace, 1999, s503-521), egemenliğin havuzlanması (Peterson, 1997, ss559-578), egemenliğin ortak kullanımı, egemenliğin ikame edilmesi, egemenliğin bölünmesi, egemenliğin transfer edilmesi, egemenliğin dönüşümü, egemenliğin sınırlandırılması, egemenliğin önemini kaybetmesi (Romero, 2004), ulus-üstü egemenlik, ulus-ötesi egemenlik, bölgesel egemenlik, egemenlik-ötesi ve egemenlik-üstü gibi yeni kavramlar da üretilmekte ve akademik çalışmalarda yaygın olarak kullanılmaktadır. Bu bağlamda geleneksel ulus devlet egemenlik anlayışında, Avrupa ulus devletlerinin anayasaları egemenliğin kaynağı ve kullanılmasının çerçevesini belirlemiştir. Fakat Jean Bodin'den bu yana klasik modern ulus devlet egemenliğini toprak merkezli, spesifik bir siyasî ulusa (etnik-sivik) atfen bölünmez, bütündür, devredilemez, paylaşılamaz şeklinde gelenekselleşmiş bir anlayış hakimdir.

Avrupa Birliği, hem genişleme hem de ekonomik bütünleşme sürecini büyük ölçüde başarıyla sürdürmesi ile AB'nin Avrupa'yı birleştirme amacı günümüzde küreselleşmenin ortaya çıkardığı karmaşayı önleyecek, bunun yanında da, ulus devletin kurumsal baskısını azaltacaktır. Bununla birlikte AB'yi hukuksal ve siyasal olarak 21. yüzyıla hazırlamak için AB'de karar alma mekanizmalarının ve kurumsal işleyişin yeniden yapılandırılması gerekecektir (Öz, 2005, s57-82). Lizbon Anlaşması da bu değişimi, federal ve anayasa gibi devleti çağrıştıran ifadelerden kaçınarak ince bir diplomasi ile, büyük AB Başkanlığı, AB'nin Dış Politika Yüksek Temsilciliği, Konsey'de nitelikli çoğunlukla kararların alınması, Komisyonun Komiser sayısının 2/3 üye oranına düşürülmesi, AB Parlamento üye sayısının 751'de sınırlandırılması gibi büyük oranda gerçekleştirmiştir.

AB’de hukuk, egemenlik ve devlet tartışmaları genelde iç içedir. Dolayısıyla burada AB’de devlet ve benzeri tanım, kavram, sıfat ve isimlendirme tartışmalarının hangi bağlamda ve hukukî, siyasî terimlerin nasıl ele alındığını inceleyeceğiz.

AB’de Devlet Eksenli Tartışmalar ve Bütünleşme Sürecine Eleştirel Bakış

Avrupa Birliği hakkında uluslararası örgüt, uluslararası hukuk, üniter, ulusal, kıtasal, bölgesel, federal ya da kon-federal devlet benzeri birçok karşılaştırmalar yapılmaktadır. Ancak AB bu benzetmeler içerisinde jeo-politik, siyasî, hukukî, ekonomik ve sosyo-kültürel yönden ‘ulus-üstü’ sahici özel konumunu sürdürmektedir. Schuman Planı, Avrupa Kömür ve Çelik Birliği ile başlayan, Avrupa Birliği ile geline sürecin ulus devlet egemenliğini ulus-üstü bir egemenlik anlayışında yapılandırmaktadır. Ayrıca AB, siyasî, güvenlik, dış politika, savunma, adalet ve iç işleri ile ilgili alanlarda başlayan işbirliği sürecinden tam bütünleşmeye yeni bir Avrupa devletler sistemi oluşturmuştur. Bu bütünleşme sürecinde Avrupa egemen ulus devlet anlayışından -klasik uluslararası örgütlerden- farklı olarak yeni bir ulus-üstü egemenlik anlayışıyla Avrupa’da yeni bir siyasa oluşturması çalışmamızın ana kapsamı içinde olup, Avrupa ulus devletlerinin bu yeni yapılanmada hangi koşul ve şartlarda egemenliklerini Avrupa Birliği siyasasında farklı şekillerde kullandıkları incelenmektedir. Dolayısıyla AB hem kurumlarıyla üye ülkeler arasındaki rekabet ve işbirliğini çoklu düzeyde yönetim sistemiyle başarılı yöneterek ulus-üstü güç, otorite ve yetkesini güçlendirecek (Esentürk, 2014, s1-20) hem de ulusal aidiyetli vatandaşların gözünde demokratik meşruiyeti gözeterek anarşik uluslararası sistemde kendisine sadık kıtasal ölçekte hiyerarşik bir ulus-üstü düzeni-siyasayı inşa etmek zor olacaktır.

AB’nin ulus-üstü yönetişime sadece Avrupalılar için yeni bir model olduğunu söyleyebiliriz. Fakat ABD benzeri “Birleşik Avrupa Devletleri” kurması üye ülkelerin çıkarları, kültürleri, ekonomik ve ulusal kurumları bir diğerinden oldukça farklıdır. AB’nin eski komünist, merkezi ve doğu Avrupa ülkelerine doğru genişlemesi onun siyasal bir kurum olarak klasik egemen devlet olma çabalarını güçleştirmiştir (Krasner, 2001, s20-29).

Robert Schuman'ın "Avrupa askerî bir ittifak ve ekonomik bir topluluk hâline gelmeden önce kültürel bir topluluk olmalıdır (Waever ve Kelstrup, 1993, s65)." Şeklindeki ifadesi gibi, denebilir ki, Avrupa'nın ortak kültürel arka planı ve kimliği söz konusu sürece zemin hazırlamış ve ivme kazandırmış iken gelişen bütünleşme süreci de, Avrupa'nın Avrupalılaşma sürecine katkıda bulunmuştur (Morgan, 1996, s34-49). Bu yeni Avrupa yapılanma süreci egemen millî devlet eksenine inşa edilmiş, milliyetçilik yaklaşımı da yeni post-milliyetçilik şeklinde tanımlanma ihtiyacını doğurmuştur.

AB Komisyonu eski başkanı Romano Prodi, öğrencilerle internet ortamında yaptığı konuşmada; AB'nin Babil Kulesi'ne benzetilmesi karşısında, kendi çabalarının ve bütün çalışmaların, gelecekte AB'nin bir trajediyle karşılaşmaması için yerel ve ulusal kimlik ve dillere oldukça saygılı bir siyasa öngörmelerinden kaynaklandığını söyler. Ayrıca, bugüne kadar olan süreçte AB'nin oldukça başarılı bir proje olduğunu, bunu AB'ye katılım için bekleyen ülkelerin somut olarak ispatladığını söyler (Prodi, 2001, s4).

Her ne kadar Avrupa anayasasına Fransa ve Hollanda'da referandum sonucunda 'hayır' çıksa da AB ülkeleri, bazı sembol söylemlerden vazgeçerek AB bütünleşmesine devam kararı (Lisbon Antlaşması) almışlardır. Avrupa Birliği ülkeleri önceki devlet yapılanmalarından farklı olarak yeni bir ulus-üstü siyasa otorite formunda bir araya gelmişlerdir (Rabkin, 2000, s2). Önceki kurucu birçok antlaşmanın (Roma, Maastricht, Amsterdam,) genelde farklı ekonomik, sosyal, kültürel ve karmaşık teknik içerikli olması AB'nin tüm bu antlaşmaları kapsayan daha somut anayasal çerçevede siyasî bir antlaşma yapması gerekliliğini doğurmuş; fakat başarısız olunmuştur. Ancak Lisbon antlaşması ile üye ülkelerin mutlak egemenliklerine ilişkin bazı tereddütler (tek bir devleti çağrıştıran bayrak, millî marş, anayasa gibi semboller) giderilerek; AB'de derinleşme, genişleme ve siyasî birlik yeniden entegrasyon sürecine koyulmuştur (Akdoğan, 2010, s64).

AB'nin geldiği son süreçle ilgili birçok farklı yaklaşım vardır. Jan Zielonka, Avrupa entegrasyon sürecinin bir devlet inşa süreciyle doğrudan bir paralellik gösterdiğini söyler. Bu sürecin ilk olarak Vestfalya ben-

zeri bir süper devlet hedeflediğini belirtir. Avrupa Birliği ile ortaya çıkan siyasaı yeni Orta Çağ imparatorluğuna benzetir. Genişleme sürecinden başka birçok faktör, Vestfalya benzeri bir senaryo devletin ortaya çıkışını engellemiştir. Fransız ve Hollandalı seçmenler AB'nin anayasal antlaşmasına 'hayır' demekle aslında "Avrupa Devleti'ne hayır, Avrupa İmparatorluğuna evet" demiş oluyordı. Gerçekte birçokları Avrupa Anayasası'nı Avrupa Devleti inşa sürecinde dönüm noktası olarak görüyorlardı. Avrupa süper devleti gerçekleşmediğine göre ufukta Avrupa Birliği için bir tür yeni Orta Çağ imparatorluk sistemi öngörülmektedir. Bu sistemin temel özellikleri; kendine has çok merkezli hükümet sisteminin, çoklu ve çakışan yargısal sistemin, çarpıcı farklı kültürel ve ekonomik çeşitliliğın, belirsiz sınırlar ve bölünmüş egemenlik yapısının olmasıdır. AB, Soğuk Savaş sonrası iki-üç Avrupa'yı birleştiren ekonomik sistemi ve demokratik yönetişimiyle modernleşmenin, karşılıklı bağımlılığın ve küreselleşmenin artan tehditlerine karşı bir alternatif oluşturmaktadır. Aynı zamanda hem Avrupa'da hem de Avrupa dışında barışçıl bir sistem geliştirmiştir (Zielonka, 2006, s5).

Romano Prodi şu anki AB'nin siyasî durumunu birleşmiş bir Avrupa devleti olarak görmediğini, AB'nin bir devlet olmadığını; ancak uluslararası örgütlerden daha fazla, devletten ise daha az bir yapı olduğunu ve bu süreçte egemenliğin ortak bir havuz olarak birlikte kullanıldığını vurgular. Devletlerin egemenliğini kaybetmediğini, egemenlik konusunda da devletlerin karar verdiğini üye ülkelerin bu süreçte kendi dolaylı rızaları ile AB uygulamalarını kabul ettiklerini belirtir (Prodi, 2001, s8-42).

Bunun yanında, devlet dışı örgütler ve sivil toplum örgütleri AB'nin yapısı hakkında siyasal partilere ve hükümetlere ihtiyaç duyulmadan yönetişimi sağılayan, devlet olmayan bir sistem olarak görürler. Bu sebeple AB, dünyanın en etkili ve büyük bir hükümet-dışı örgütüdür. İkinci olarak ise devlet-dışı yaklaşım, kendi etrafında daireler çizen ve üye devletlerinin egemenliğini kaybetmediğı, sürekli ilerleyen bir AB inşası öngörür (Platner, 2005, s5).

Avrupa Birliğı'nin siyası, ekonomik, sosyal ve kültürel alanlarda yapmış olduğı bölgesel düzeyde örgütlenmesiyle ilgili birçok isimlendirmeler

ve sıfatlar uydurulmuştur. AB; çok milletli ya da çok uluslu, çok kültürlü ve çok dilli devlet, ulus-ötesi ya da ulus-üstü devlet, küresel ya da bölgesel devlet, federal devlet (federation), federal devletler birliği (Confederation), üniter ya da tam devlet olmayan, kendine has (sui generis) bir düzendir. Krasner ise AB'yi nötr mutasyona uğramış bir yapı olarak ifade eder.

AB'nin bu değişken siyasi yapısını ve Anayasal fizyonomisi için uyum sistemi (concordance), ortaklık (condominio), konfederal birliklik, ittifak (confederance), konsorsiyum (konsortio), uluslararası devlet, düzenlenmiş toplum, piyasa siyasası, karışık ortak mülk, çok düzeyli siyasa, neo-cumhuriyetçi sistem, yarım devlet, proto-federal, bölgesel rejim, düzenleyici devlet, yönetim sistemi gibi tanımlamalar yapılmaktadır. Aslında, bu kurgulanmış isimlendirmeler egemenlik çelişkisinin entegrasyon, otonomi ve karşılıklı bağımlılık, düzen ve parçalanma, birlik ve farklılaşma, idare etmek ile kontrol arasındaki ikircikli durumdan çıkmaktadır (İnanç ve Özler, 2007, s114-116). Bu kavramlara devletler ligi, ittifaklar, müttefikler, jeopolitik ve jeo-stratejik gibi belirli durumlardaki ulus devlet ilişkilerini düzenleyen kavramları da ekleyerek çoğaltabiliriz.

Avrupa Birliği'nin egemenlik bağlamında sahip olduğu unsurları toprak, tanınma, kontrol, millî otorite, extra-millî otorite, ve ulus-üstü otorite olarak sayabiliriz. AB kurumlarını; Avrupa Komisyonu, Avrupa Merkez Bankası, Avrupa Adalet Divanı, Avrupa Parlamentosu ve Avrupa İnsan Hakları Mahkemesi şeklinde ulus-üstü otorite yapıları olarak nitelendirebiliriz. Avrupa'yı bir kılan Adalet Divanı'nın geliştirdiği dört önemli doktrin vardır. Bazı analizcilere göre, bu kurumların federal devletin hukukî yapısından bir farkı yoktur. Direkt etki, üstünlük, nihai güç ve AB'nin insan haklarını ihlal eden kararlarının gözden geçirilmesi hakkı gibi unsurlar bu görüşü doğrulamaktadır (Krasner, 2001, s244-245).

Avrupa Birliği Komisyonu'nun AB'nin yasama sürecini başlatan yasa tasarısı hazırlayabilme gücü, bu kurumun ulus-üstü özelliğe sahip olması bakımından çok önemlidir. Ayrıca Avrupa Konseyi bazı konularda nitelikli çoğunlukla karar verir ki; bu kurum 1949'da Avrupa'da insan hakları ihlallerini önlemek amacıyla hükümetler-arası bir yapı olarak kurgulanmıştır. Fakat kendisine bağlı Avrupa İnsan Hakları Mahkemesi'nin etkin ka-

rarlarıyla bir ulus-üstü kurum haline gelmiştir. Bu bağlamda ulusal mahkemeler, kararlarında, bu mahkemenin içtihatlarıyla uyumlu karar almaya çalışırlar. AB de ayrıca 2000 sonrası süreçte bu Konvansiyonu imzalayarak insan haklarını kurumsal olarak önceleyen bir düzen olduğu mesajını dünyaya vermek istemiştir.

Avrupa'nın geleceği hiç bu kadar net olmamıştı. Genişleme, Euro, ortak savunma ve güvenlik kimliği ve oldukça iddialı ortak ekonomik ve sosyal birlik hedefleri Lisbon'da belirlendi. Fakat Avrupa merkezli millî, siyasî ilgisizlik, yaşlanan toplum, işsizlik, emek ve refaha tehditler, sınır-aşan iklim değişimleri, uluslararası suç, uyuşturucu, göç gibi sorunlar AB'nin geleceğini tehdit eden önemli sorunlardır. AB, üye vatandaşlarının ve üye devletlerinin artı değerini arttırabilmek için ar-ge yatırımlarında ve eğitimde ABD ve Japonya'yı geçmek zorundadır (Leonard ve Arbuthnott, 2001, s5).

AB'nin oluşumu modern çağda, devletlerin kendi ulusal iradeleriyle, ilk kez temel egemenlik haklarından kısmen vazgeçtikleri ya da yeniden yapılandırıdıkları bir süreçtir. Orta Çağ'dan bu yana şekillenen modern egemen ulus devletlerin tekeline olan dört temel egemenlik hakkı para basma tekeli, vergi koyma tekeli, sınırlardan kimin içeride kimin dışarıda kalacağını tayini ve silahlı gücün kontrolüdür. AB birlik süreci, mali federasyon ve vergi koyma dışında sistemsal olarak ulus devletlerin yetkisinde olan her konuda ulus-üstü otoritelere transfer edilen bir süreçtir. Para basma yetkisinin (seigneurial ve regalien hakkı) ulus-üstü ve otonom bir kuruma devredilmesi, esasen o devletin para politikası alanındaki yürütme gücünü elinden almış olur. Ayrıca üye ülkeler AB'nin Merkez Bankası'nın para politikalarına, dolayısıyla kendi iktisat politikalarını da uyarlamak zorundadırlar. Ayrıca AB Amsterdam Anlaşmasıyla üye ülkeler; AB'nin üç ayağından biri olan Adalet ve İçişleri (Bache ve George, 2006, s372-374) başlığında vize, mülteci ve göçmen konularının (polis-güvenlik) bir bölümünü "hükümetler-arası işbirliği" konumundan, federal topluluk politikası seviyesine getirmeyi amaçlar. 1 Mayıs 2004 itibariyle Adalet ve Polis İşbirliği (EUROPOL) alanına giren göç ve iltica politikaları da dolayısıyla topluluk politikasının bir unsuru olmuştur. Bu gelişmeler çerçevesinde, federal politika olan ortak vize politikasıyla (Schengen), Bir-

liğin dış sınırlarının siyasî kontrolünün 2004'te federal makamlara devri Ortak Pazar'la "kişilere serbest dolaşımı" ve iç sınırlarını kaldırmış olan AB ülkeleri ilgili egemenlik haklarını devretme süreçlerini tamamlamış olacaklardır (Aktar, 2002, s105-109). Europol uyuşturucu, terörizm, insan kaçaklığı, dolandırıcılık, vb. suçlarla mücadelede adli ve güvenlik konularında çalışan ulus-üstü bir polis merkezi olacaktır.

Ayrıca, Avusturya, Belçika, Finlandiya, İrlanda, Almanya, İspanya, Fransa, Lüksemburg, Hollanda, Portekiz ve İtalya -Avrupa Para Birliği- gibi AB ülkeleri 1 Ocak 1999'dan itibaren resmen hukukî olarak Euro'yu ulusal para birimi olarak kullanmaya başlamışlardır (Temperten, 1998, s1). Newsweek dergisi bu durumu "Eski Dünyaya Yeni Para" başlığı ile duyurur. Avrupa Para Birliği'nin AB'nin geleceğini siyasî, ekonomik ve kurumsal yönden Avrupa kıtasında ve dünyada çok olumlu anlamda etkileyeceğini söyler (Hirsh, 1999, s4-104). AB Ortak Merkez Bankası'nı 1999 yılında on bir üye ülke ile kurmayı başarmıştır (Norland, 1999, s14-15). 2002'den itibaren Euro dünya piyasalarında dolaşımda bulunan bir paradır. Daha sonra Maastricht Antlaşmasıyla kurulan Avrupa Para Birliği'nin kriterini karşılayan Yunanistan da Euro ligine katılmıştır. Bu açıdan para üzerindeki ulusal egemenliğin paylaşılması -transfer edilmesi- ortak kullanılması başarılı bir şekilde yürütülmektedir. Almanya gibi bazı ülkeleri uyaran, Avrupa komisyonu ceza uyarısında bulunmuştur. Para birliği ülkenin bağımsızlığının sembolü olan para üzerindeki kontrolünü azaltır. Para birliği siyasî birlik yolunda atılmış siyasî ve malî federalizmi teşvik eden önemli bir unsurdur. Tarihte para birliği sonrasında Belçika ve Luxemburg gibi siyasi birlikler kurulmuştur. Ayrıca bu birlik; ulusal egemenliğin zayıflaması, egemen ulus devletin maliye, piyasa, ticaret, bütçe, enflasyon, vergi, senyorej gibi birçok alanda denetim ve düzenleme, (Lex Moneteux) uluslararası ekonomideki kontrol gücünü tek başına kullanmasını elinden alır (Currie, 1997). Finansal ve borç krizinde AB çok zorlansa da Euro-bölgesinde Bankalar Birliğini kurarak ayrıca kriz yaşayan ülkelere borç vermede hem parasal hem de malî denetimde kısmen malî federal derinliği güçlendirmiştir, diyebiliriz. Fakat, hâlâ üye ülkeler AB karar alma süreçlerinde demokratik meşruiyetin temeli olarak ulusal devlet egemenlik yaklaşımını sürdürmektedirler.

AB Merkez Bankası'nın oluşumunda ve yapılanmasında, Alman Bundesbank etkili olmuştur. Çünkü bu banka Almanya'da enflasyonla mücadelede ve para politikasında büyük bir başarı göstermiştir. Buna sebep olarak da kurumun anayasal olarak özerk yapılanmasının büyük rolü olmuştur. Avrupa Merkez Bankası'nın merkezinin Frankfurt olması bu şehrin yeni bir finans merkezi olması açısından da önemlidir. Fakat konumuz açısından Euro'ya katılan on iki ülke para konusundaki millî egemenliklerini Avrupa Merkez Bankasıyla birlikte paylaşarak, havuzlayarak, ikame ederek transfer etmiş oldular. Burada İngiltere, Danimarka, İsveç; Maastricht Euro kriterlerini (Bendit ve Duhamel, s182-185) karşılamlarına rağmen bunu ulus-üstü siyasî birlik olarak gördükleri için; ayrıca İngiltere Almanya'nın en güçlü ekonomi olarak AB'de para politikasını belirleme korkusuna rağmen Euro Ligne katılmayarak para konusunda egemenliklerini transfer etmek istemediler (Roskin, 2013, s67). Ancak İngiltere (Miles, 1998, s93-106) ve Danimarka anlaşmayla şimdilik Euro bölgesi dışında kaldılar (Gustafsson, 1998, s107-120). 2006'da Slovenya da Euro bölgesine katıldı ve 2008'in ortasında Malta ve Kıbrıs da Euroland bölgesine katılınca üye sayısını on beşe yükselten Euro'ya şimdi ise AB'nin on yedi ülkesi üyedir. Daniel C. Bendit, "Bağımsız bir Avrupa merkez bankasınca yönetilen tek paranın yaratılması, federalizmin fazladan bir aşaması olmaktadır." şeklinde yorumlar (Bendit ve Duhamel, s125-126).

Fransa ve Hollanda'da Avrupa Birliği için oluşturulan anayasaya ret oyu çıkması büyük bir hayal kırıklığı meydana getirmiştir. Birlikle ilgili meşruiyet ve demokrasi tartışmaları gündeme getirilmiştir. Gerçi konuya tersten baktığımızda AB'de anayasal yapılanmaya gidilmesine ve Birliğin genişleyerek yirmi yedi üyeli olmasına halkın demokratik ve meşru bir tepkisi olarak bakabiliriz.

Bu bağlamda François Mitterand'a Avrupa Birliği anlaşmasını Fransız parlamentosunun %90 onayladığını, dolayısıyla niçin referanduma gidildiği sorusuna şöyle cevap verir: Avrupa yapılanmasının meşru bir demokratik temele oturtulmasından dolayı bizi niçin kınıyorsunuz. Halkın gerçek rızası olmaksızın yapılan bir onaylamanın riski daha büyük olmaz mı?" Ayrıca Kömür Çelik Birliğinden, Avrupa Birliği'ne kadar birçok yeni oluşum içine girildiğini belirterek, bu 40 yıllık suskunluğun bedelini bugün

ödüyoruz diyerek AB elitlerinin teknokratik kurumsallaşma icraatlarını eleştirir (Verdin, 1999, s491-500). Bu çerçevede üye devletlerin kabulü, Amsterdam, Köln, Nice ve AB anayasası gibi birçok devasa antlaşma, Avrupa ulus devletlerinin kaderini belirleyecek birden fazla sosyal sözleşme için halkın rızasının aranması demokratik meşruiyet açısından doğaldır diye düşünüyoruz. Lizbon anlaşmasında AT'nin yerine AB'nin ve sütunların kaldırılması AB'nin entegrasyonu derinleştirme konusunda başarılı olduğunu, ekonomik krizle birlikte AB'nin 2020'ye kadar genişlemekten ziyade derinleşmeye odaklanacağı anlaşılmaktadır.

Bu bağlamda dünyada bölgesel ekonomik işbirliği çabaları artmaktadır. Örneğin Kuzey Amerika'da kurulan Nafta, bölgedeki ekonomik işbirliğini artırmayı amaçlamıştır. Fakat bu tür anlaşmalar dünyanın en güçlü ülkesinde bile egemenlikle ilgili tartışmaları gündeme getirmiştir (Gaffney, 2007, s1-2). Aynı şekilde AB ve NATO'nun genişlemesi Rusya ve Çin'i gerek Şangay İşbirliği Örgütü gerekse Avrasya Ekonomik Birliği gibi ekonomik, gümrük, mali, finansal ve yeni üyelik konusunda genişleme, derinleşme ve rekabetçi bir pozisyona yönlendirmektedir. Bu durum ise AB ile rekabet halinde olan Avrasya örgütlerinin Kopenhag gibi somutlaşmış Vestfalya liberal, demokratik, hukuk devletinin temel ekonomik ve siyasî kriterlerine alternatif bir kimlik ve kurumsal bir değere sahip olmaması, bölgedeki büyük güçlerin (BM Konsey'inde veto gücüne sahip ya da değil) askerî ve ekonomik olarak zayıf egemen ulus devletlerin sözde Ekonomik Entegrasyon ve Birlik adına iç işlerine müdahale edebilmektedir.

Sonuç

Kıta Avrupa'sında ortaya çıkan ulus devlet sistemi, yüzyıllarca büyük güçlerin yıkıcı rekabet ve savaşlarının sonunda, yarım asırdır devletlerin yönetişimini başaran yeni bir yapıyı, klasik realist bağlamda anarşik devlet doğasını aşan bir devletler düzenini, Avrupa Entegrasyonu bağlamında uluslararası sistemde oluşturmuştur (Stein, 2010, s283).

Bağımsız egemen ulus devlet sistemi, bir yandan uluslararası entegrasyonla diğer yandan ise etnik ve mikro milliyetçiliklerin tesiri altında

küresel kapitalist Pazar ekonomisine Batı’da AB, GATT, NAFTA (Dikkeya ve Özyakışır, 2008, s88-89) vb. yeni kurumlarla ulus devlet egemenliğini yeniden yapılandırarak sistemik bir düzenle uyum sağlamaya çalışmaktadır.

AB genel anlamda Batı Avrupa’da altı üye devlet arasında belirli alanlarda ekonomik entegrasyonu hedefleyen bir hükümetler-arası kuruluş gibi görünse de temelde başından beri AKÇT gibi ulus-üstü karakterini ortaya koyan kurumsal organizasyon ve antlaşmalarla ortaya çıkmıştır. Fakat AB’ye üye ülkeler Avrupa’ya barış, dayanışma, istikrar ve refah getirmek için entegrasyon sürecini desteklemelerine rağmen ulusal egemenlik gibi konularda AB’nin ulus-üstü kurumlarına karşı ‘hükümetler-arası kurum’ yaklaşımını göstermişlerdir.

Avrupa Entegrasyon tarihine baktığımızda Avrupa Parlamentosunun gelişimi-güçlenmesi; Avrupa vatandaşlığı, Avrupa İnsan Hakları Sözleşmesi, Avrupa Anayasası vb. çok geç gerçekleşmiş ya da kısmen başarısız olmuştur. Aynı şekilde, AB sivil toplum ve hükümet dışı kuruluşlarla da geç bir zamanda resmi ilişkiler geliştirmiştir. Maastricht Anlaşması’yla sosyal politika ve sivil diyalog alanında, ekonomik ve sosyal komitenin işçi, işveren ve sivil toplumun farklı temsilcilerinin katılmasını istediğinden, AB Komisyonu 2000 sonrası her yıl Hükümet-dışı Örgütlerin kalkınma ve insanî gelişim projelerine 1 Milyar Euro desteği vermektedir (Başlar, 2005, s167-169). Ayrıca, AB Anayasa yapım sürecine hem resmi üye devlet ve birlik temsilcilerinin hem de sivil toplum temsilcilerinin katılması (Arsava, 2000, s693), nihayetinde Hollanda ve Fransız halkı tarafından reddedilmesi entegrasyon sürecinin demokratik halk egemenliğinin entegrasyon sürecinde etkili olmaya devam ettiğini gösterir. Bununla birlikte ‘yerindenlik’ (subsidiarity) ilkesi AB, üye ülkeler, bölgeler ve yerel yönetimler ölçeğinde ulusal-iç ve dış-ulus-üstü egemenlik yetkisinin ölçülü ve demokratik meşruiyet içerisinde kalarak egemenliğin yapılandırılması, sınırlandırılması, kısıtlanması, transfer edilmesi, ikame edilmesi, havuzlanması, paylaşılması, ortak olunması ve çoklu boyutta AB entegrasyon ve yönetişimi ucu açık şekilde gerçekleşmektedir.

Avrupa Topluluklarının temel kurucu metinleri, egemen bağımsız ulus devletler tarafından uluslararası antlaşmalar niteliğinde imzalanmış, ancak yapılan bu antlaşmalar uluslararası hukuktan yararlanılarak yapılsa da temel dört kurumsal yapı; Adalet Divanı, Konsey, Komisyon, Parlamento oluşturulmuştur (Tezcan, 2005, s1). Bu yönüyle de AB Hukuku klasik uluslararası hukuktan bağlayıcılık, uygulama ve kapsam bakımından yeni bir iç hukuk düzeni oluşturması yönünden ayrılır. Dolayısıyla klasik egemen devletlerin iradesiyle kurulan AB üye ülkelerin yargısal, yasama ve yürütme alanındaki klasik ulus devlet egemenlik anlayışını Krasner'in yaklaşımıyla entegrasyon mantığı içerisinde ulus-üstü egemenliğini 'organize' inşa ya da Vestfalya-sonrası bir düzen şeklinde yapılandırmaktadır. AB kendisine has örnek kurumsal yapılanması ile ulus-üstü bir siyasal sistem olarak devlet, düzen, sistem, hukuk oluşturmaya rağmen üye devletlerin ulusal egemenlik, hukuk ve devlet yapılanmalarının yerini alamamıştır; ama onlarla birlikte varlığını sürdürmektedir.

AB ulus-üstü yönetişiyle iç ve dış alanı olan bir siyasal sistem olarak istikrarlı ve somut kurumlarıyla sürekli bir şekilde kendi sosyal gruplarıyla etkileşim halinde ortak kararlar alabilmektedir. Vatandaşlar ve toplumsal dinamikler hem AB düzeyinde dolaylı ve doğrudan çıkar gruplarıyla ya da siyasi partiler aracılığıyla taleplerini karşılamaktadırlar. Esas olarak AB düzeyinde ulus-üstü yasama süreci ekonomik kaynakların yeniden dağıtımı açısından vatandaşların sosyal ve siyasi değerlerini etkilemektedir. Bununla birlikte AB temel klasik devlet özelliklerinden tek hükümet, tek dış politika ve hazır bir orduya sahip değildir. Elbette AB'nin kararları hala üye ülkelerin yasama, idari ve cebri yürütmesine bağlıdır. Bu durum AB'yi siyasal sistem olarak bir Avrupa devleti olmasını elbette gerektirmez (Rasmussen, 2009, s34).

Fakat 11 Eylül sonrası yaşanan süreçte liberalleşme, küreselleşme ve uluslararası örgütlenmeler ve Avrupa Entegrasyonunun derinleşmiş boyutuna rağmen geline evrede milliyetçilik hâlâ güçlü bir siyasî ideoloji olarak, klasik realist çerçevede, devleti kollaması açısından ulus devletlerin yakın gelecekte de varlıklarını sürdürecekleri görünmektedir (Mersheimer, 2013, s.91). Ancak küreselleşmeyle birlikte, ekonomik ve malî istikrarsızlıklar, uluslararası göçler, terörizm, radikalizm, yabancı düşmanlığı, ayrı-

lıkçı mikro milliyetçilikler ve AB'nin çevresindeki jeo-politik kırılmaların tehdit ve riskleri, AB üye devletlerini entegrasyon sürecini derinleştirmekten alıkoymayacaktır. Dolayısıyla AB dış politika, güvenlik, ekonomi ve diplomaside küresel bir siyasi egemen aktör olarak kapasitesini artırmak istemektedir (Ginsberg ve Smith, 2007, s.282). AB ABD'den farklı olarak diğer ülkelerle olan ilişkilerinde üyelikten işbirliğine yapısal ve sistemik olarak hukuki, jeopolitik, ekonomik ve sosyal dönüşümünü gerçekleştirmektedir (Dağcı ve Dağcı, 2007, s.39-46).

Kaynakça

- Akdoğan, Muzaffer., “Avrupa Birliği ve Birlik Üyesi Ülkeler Arasında Egemenlik İlişkisi”, *Uluslararası Hukuk ve Politika*, Cilt.6, Sayı.24, 2010, s.64. (http://usak.org.tr/images_upload/files/uhp%2024%20makale3.pdf)
- Aktan, Okan H., *Para Birlikleri Kuramı ve Avrupa Para Sistemi*, (Ankara: Hacettepe Üniversitesi İİBF Yayınları, No.4, 1983).
- Aktar, Cengiz., “Ulusal Egemenliğin Devri ve Ulus-üstü Zeminde Paylaşımı”, *Radikal Gazetesi*, 26 Ocak, 2001.
- Aktar, Cengiz., *Yol Ayrımında Türkiye*, (İstanbul: İletişim Yayınları, 2002).
- Alakel, Murat., *Türkiye Avrupa Birliği İlişkilerinde Egemenlik Sorunu*, Uluslararası İlişkiler, Marmara Üniversitesi, 2008, Yayınlanmamış Doktora Tezi.
- Altunbaş Akgül, Deniz., “Türkiye Avrupa Birliği İlişkilerinde Egemenlik Sorunu”, 2004.
- Amin, Ash. - Dietrich, Michael., *Towards a New Europe: Structural Change in the European Economy*, (Brookfield: Edward Elgar Publishing Limited, 1991).
- Arsava, Ayşe Fusun., “Avrupa Anayasası Yolunda Avrupa ve Ulusal Anayasa Hukuklarının Karşılıklı Etkileşimi”, *Yeni Türkiye: Avrupa Birliği Özel Sayısı*, S.35, Y.6, Eylül-Ekim 2000.
- Aziz, Miriam., “Sovereignty Lost, Sovereignty Regained? European Integration Project and the Bundesverfassungsgericht”, *European University Institute Working Papers*, 2001/31.

- Bache, Ian.- George, Stephen., *Politics in the European Union*, (Oxford University Press, 2006).
- Barnett, Michael N.- Finnemore, Martha., “The Power of International Organizations”, İçinde Richard Little ve Michael Smith(der.), *Perspective on World Politics*, (Routledge, 2006).
- Başlar, Kemal., *Uluslararası Hukukta Hükümetdışı Kuruluşlar: Vestfalya-Sonrası Süreçte Küresel Sivil Toplum*, USAK, (Nobel Yayın, Ankara, 2005).
- Bennet, A. Leroy.- Oliver, James K., *International Organizations: Principles and Issues*, (New Jersey: Pearson Education, 2002).
- Bozkurt, Enver.- Özcan, Mehmet.- Köktaş, Arif., *Avrupa Birliği Hukuku*, (Ankara: Nobel Yayın Dağıtım, Nisan 2001).
- Bozkurt, Veysel., *Avrupa Birliği ve Türkiye*, (İstanbul: Alfa Yayınları, 1997).
- Caporaso, James A., “Changes in the Westphalian Order: Territory, Public Authority, and Sovereignty”, *Blackwell Publishers*, 2000.
- Caporaso, James A., “The European Union and Forms of State: Westphalian, Regulatory or Post-Modern?”, *Journal Of Common Market Studies*, Vol.34, No.1, Mart 1996.
- Chon-Bendit, Daniel. – Duhamel, Oliver., *Euro İçin Küçük Sözlük*, Turhan Ilgaz (çev.), (İstanbul: Yapı Kredi Yayınları, Nisan 1999).
- Currie, David., “The Pros and Cons of EMU”, *Economic Intelligence Unit*, February 1997.
- Çakır, Emre Armağan., *Avrupa Bütünleşmesinin Siyasal Kuramları*, (İstanbul: Beta Yayınları, Eylül 2001).
- Dağcı, Kenan.- Dağcı, Gül Tuba., *Rethinking Turkey EU Relations*, (Münster: MV Wissenschaft, 2007).
- Dedeoğlu, Beril., *Adım Adım Avrupa Birliği*, (İstanbul: Çınar Yayınları, 1996).
- Deporte, A.W., *Europe Between the Superpowers: The Enduring Balance*, (New Haven ve London: Yale University Press, 1986).
- Dikkaya, Mehmet.- Özyakışır, Deniz., *Küreselleşmenin Ekonomi-Politiği*, (Ankara: Gazi Kitabevi, 2008), ss.88-89.
- Dinan, Desmond., *Ever Closer Union: An Intrdoduction to the European Community*, (Colorado: Lynne Reinner Publishers, 1994).

Dulles, John Foster., *War Or Peace*, (New York: MacMillian Co., 1957).

Esentürk, N. Nevra., “EU Governance: Cooperation Between Competition”, *Alternatives: Turkish Journal of International Relations*, Sayı.13, No:1-2, (Spring-Summer, 2014), (https://www.alternativesjournal.net/?menu=pages&p=issue_details&id=24) 11.12.2014

European Commission, IEA, “Enlargement: Europe, Past, Present and Future”, Ekim 2001.

Faculty of Political Sciences and International Affairs University of Matej Bel, Banská Bystrica, *Models of European and World Integration*, International Conference: September 12-14 2001.

Faculty of Political Sciences and International Affairs University of Matej Bel, Banská Bystrica, *World, Europe and National State*, (Banska Bystrica: 2004).

Gaffney, Frank J., “Eroding of Sovereignty”, *The Washington Times*, 21 Ağustos 2007. (<http://washingtontimes.com/article/20070821/COMMENTARY03/108210002/1012>)

Giddens, Anthony., Diamond, Patrick., ve Liddle, Roger., (drl.), *Global Europe Social Europe*, (USA: Polity Pres, 2006).

Giffiths, Martin ve O’callaghan,Terry., *International Relations: The Key Concepts*, Routledge, 2004.

Ginsberg, Roy H.- ve Smith, Michael H., “ Understanding the European Union As a Global Actor: Theory, Practice and Impact” İçinde Der. Sophie Meunier ve Kathleen R. Mcnamara, *The State of the European Union*, (Oxford University, 2007).

Giordano, Francesco.- Persaud, Sharda., *The Political Economy of Monetary Union: Towards the Euro*, (London-New York: Routledge, 1998).

Gözler, Kemal., “İnsan Hakları Normlarının Anayasaüstülüğü Sorunu”, İçinde *Türkiye’de İnsan Hakları*, (Ankara: TODAİE Yayını, 2000). (www.ana-yasa.gen.tr/insan.htm; 1.5.2004).

Gustafsson, Ake., “The Nordic Countries and the Euro”, İçinde, Paul Temporten, *The Euro*, (New York: John Wiley&Sons, 1998).

Gündüz, Aslan., “Eroding Concept of National Sovereignty: The Turkish Example”, *Marmara Üniversitesi Avrupa Topluluğu Araştırma Dergisi*, Cilt.1, Sayı.1-2, 1991.

- Habermas, Jürgen., *Küreselleşme Baskısı Ve Millî Devletlerin Akibeti*, Medeni Beyaztaş (çev.), (İstanbul: Bakış Yayınları, Mart 2002).
- Hasgüler, Mehmet.- Uludağ, Mehmet B., *Devletlerarası ve Hükümetler Dışı Uluslararası Örgütler*, (Alfa Yayınları, 2010).
- Hirsh, Michael., “New Europe, New World”, *Newsweek*, Özel Sayı: EuroLand, November 1998- January 1999.
- Hix, Simon., *The Political System of the European Union*, (New York: Palgrave Macmillan, 2005).
- İnanç, Hüsametdin.- Özler, Hayrettin., “Democratic Deficit in EU: Is there an Institutional solution to Over-Institutionalization?”, *Alternatives: Turkish Journal of International Relations*, Cilt.6, Sayı.1&2, Bahar-Yaz 2007.
- İyibozkurt, Erol., “Türkiye AB İlişkileri Gümrük Birliğinden Öteye Gidemez”, *Yeni Türkiye: Avrupa Birliği Özel Sayısı*, Yıl.6, Sayı.36, Kasım-Aralık 2000.
- Karluk, Rıdvan., *Avrupa Birliği ve Türkiye*, (İstanbul: İstanbul Menkul Kıymetler Borsası Yayınları, Nisan 1996).
- Kennedy, Tom., *Learning European Law: A Primer and Vade-mecum*, (London: Sweet&Maxwell, 1998).
- Keyder, Çağlar., *Memalik-i Osmaniye’den Avrupa Birliği’ne*, (İstanbul: İletişim Yayınları, 2003).
- Khan, Ali., “The Extinction of Nation-States”, *American University Law Review*, Vol.7, 1992.
- Koray, Meryem., *Avrupa Toplum Modeli*, (Ankara: İmge Kitabevi, Haziran 2005).
- Krasner, Stephen D., “Sovereignty”, *Foreign Policy*, Vol.122, 2001.
- Krasner, Stephen., “Abiding Sovereignty”, *International Political Science Review*, Vol.22, No:3, 2001.
- Krasner, David., “Rethinking Sovereign State Model”, *Review of International Studies*, Vol. 27, 2001.
- Lasok, Dominic.- Lasok, K.P.E., *Law & Institution of the European Union*, (London: Butterworths, 1994).

- Leonard, Mark.- Arbuthnott, Tom., “Rethinking Europe”, 6-8 September Prague Castle Conference, 2001. (<http://fpc.org.uk/fsblob/71.pdf>), (03.08.2007).
- Linberg, Leon N., *The Political Dynamics of European Economic Integration*, (USA: Stanford University Press, 1963).
- Madde 2, Fıkra 1, *Charter of the United Nations and the Statute of the International Court of Justice*, (Birleşmiş Milletler Kamu Bilgilendirme Ofisi, 1994).
- Martinez, Magdalena M., *National Sovereignty and International Organizations*, (Hague: Kluwer Law International, 1996).
- Mcgoldrick, Dominic., *International Relations Law of the European Union*, (London, New York,: Longman, 1997).
- Measheimer, John J., “The False Promise of International Institutions”, *International Security*, Vol. 19, No.3, Winter 1994/95.
- Miles, David., “The Options for the UK”, İçinde, Paul Temporten, *The Euro*, (New York: John Wiley&Sons, 1998).
- Morgan, Philip., “A Vague and Puzzling Idealism’ Plans for European Unity in the Era of the Modern State”, İçinde Michael Wintle (der.), *Culture and Identity in Europe*, (England, Aldershot: Avebury, 1996).
- Murphy, Alexander B., “International Law and the Sovereign State System: Challenges to the Status Quo”, İçinde George J.Demko (der.), *Reordering the World: Geopolitical Perspectives on the Twenty-First Century*, (Boulder, CO: Westview Press, 1999).
- Nelsen, Brent F. - Stub, Alexander C-G., *The European Union: Readings on the Theory and Practice of European Integration*, (Boulder, CO: Lynne Reinner Publishers, 1998).
- Nelsen, Brent F. - Stub, Alexander C-G., *The European Union: Readings on the Theory and Practice of European Integration*, (Boulder, CO: Lynne Reinner Publishers, 1994).
- Norland, Rod., “Look Who’s Invited to Dinner”, *Newsweek*, Özel Sayı: Euro-Land, November 1998- January 1999.
- Oder, Bertil Emrah, “Topluluk Hukukunun Temel Doktrinleri ve Uygulanması”, İçinde Gülören Tekinalp ve Ünal Tekinalp, *Avrupa Birliği Hukuku*, (İstanbul: Beta Basım Yayım, 2000).

- Öz, Mehmet., “Avrupa Birliği, Anayasasının AB Kurumlarına Etkisi”, Uluslararası Stratejik Araştırmalar Kurumu, *Uluslararası Hukuk ve Politika*, Cilt:1, No:1, 2005.
- Pazarcı, Hüseyin., *Uluslararası Hukuk*, (Ankara: Turhan Kitabevi, 2007).
- Pease, Kelly-Kate S., *International Organizations*, (Pearson, 2012).
- Pease, Kelly-Kate S., *International Organizations: Perspectives and Governance*, (N.J.: Prentice Hall, 2003).
- Pentland, Charles., *International Theory and European Integration*, (New York: The Free Press, 1973).
- Peterson, John., “The European Union: Pooled Sovereignty, Divided Accountability”, *Political Studies*, Vol. XLV, 1997.
- Plattner, Marc P., “Sovereignty and Democracy”, *Journal of Democracy*, s.5. (<http://www.policyreview.org/dec03/plattner.html>), 30.07.2005.
- Rabkin, Jeremi., “Is National Sovereignty Out of Date”, *Institute of Public Affairs*, 2000.
- Rasmussen, Morten., “Supranational Governance in the Making: Towards a European Political System”, İçinde (der.) Wolfram Kaiser, Brigitte Leuchte ve Morten Rasmussen, *The History of the European Union: Origins of a Trans- and Supranational Polity 1950-72*, (NewYork:Routledge, 2009) .
- Reid,T.R., *Avrupa Birleşik Devletleri: Yeni Süpergüç ve Amerikan Üstünlüğünün Sonu*, Nur Küçük (Çev.), (Salyangoz Yayınları, 2007).
- Romano PRODI, “Transkript in English of the Internet Chat with the President Romano Prodi”, *European Commission, Directorate-General Press and Communication*, (6.12.2001).
- Romero, Sean., “European Integration and its Implications on the Decline of State Sovereignty”, *Federalism*, Vol.4, February 2004.
- Sander, Oral., *Dünya Siyasi Tarihi: 1918-1994*, (Ankara: İmge Kitabevi, Nisan 2002).
- Seyidoğlu, Halil., *Uluslararası İktisat*, (İstanbul: Güzem Yayınları, 2001).
- Stein, Arthur A., “Neoliberal Institutionalism”, İçinde Christian Reus-Smit ve Duncan Snidal, *International Relations*, (Oxford University Press, 2010).

- Taylor ,Paul., “The European Union in the 1990s”, İçinde Ngaire Woods (der.), *Explaining International Relations Since 1945*.
- Tekinalp, Tekinalp., *Avrupa Birliği Hukuku*, (İstanbul: Beta Basım Yayın, 1997).
- Temporten, Paul., *The Euro*, (New York: John Wiley&Sons, 1998).
- Tezcan, Ercüment., *Avrupa Birliği Hukukunda Birey*, (İstanbul: İletişim Yayınları, 2002).
- Tezcan, Ercüment., *Avrupa Birliği Kurumlar Hukuku*, USAK, (Ankara:Siyasal Yayınevi, 2005).
- Urwin, Derek W., *The Community of Europe: A History of European Integration Since 1945*, (London: Longman, 1995).
- Ülger, İrfan Kaya., *Avrupa Birliğinde Siyasal Bütünleşme*, (İstanbul: Gündoğan Yayınları, Mayıs 2002).
- Ünal, Şeref., “Tarihi Süreçte Türkiye-AB İlişkileri ve AB’nin Hukuki Yapısı”, *Yeni Türkiye*, Yıl.6, Sayı.35, Eylül-Ekim 2000.
- Vandamme, Jacques., “European federalism: Opportunity or Utopia?”, İçinde Martin Westlake (der.), *The European Union Beyond Amsterdam: New Concepts of European Integration*, (London: Routledge, 1998).
- Verdin, Hubert., *Siyaset Tarhinde Bir Lider: Mitterand’ın Dünyaları: Elisée Sarayı’nda 1981-1995*, Engin Sunar (çev.), (Aksoy Yayıncılık, Ağustos 1999).
- Waever, Ole.- Kelstrup, Morten., “Europe and its Nations: Political and Cultural Identities” İçinde, Waever, Buzan, Kelstrup, Lemaitre, *Identity and The New Security Agenda in Europe*, (London: Printer Publishers 1993).
- Wallace,William., “Less Than a Federation, More Than a Regime”, in William Wallace, “The Sharing of Sovereignty: the European Paradox”, *Political Studies*, Vol.XLVII, 1999.
- Wallace,William., “The Sharing of Sovereignty: The European Paradox”, *Political Studies*, Vol. XLVII, 1999.
- Zararsız, M. Emin “Avrupa Topluluğu Hukukunun Doğrudan Etkisi Prensibi ve Türk Hukukunda Muhtemel Sonuçları”, *Yeni Türkiye: Avrupa Birliği Özel Sayısı*, S.35, Y.6 , Eylül-Ekim 2000.
- Zielonka, Jan., *Europe as Empire: The Nature of Enlarged European Union*, (Oxford University Press, 2006).

Türkiye’de 1923- 1960 Yılları Arasında Kapatılan Siyasi Partiler

Süzan ÜNAL *

Özet

Türk siyasal yaşamı yaklaşık bir buçuk asırlık parlamenter sistem deneyimine sahiptir. Cumhuriyetin ilanını müteakiben parlamento içinde ilk muhalefet deneyimini yaşayan Türk siyaseti bu deneyimde başarılı olamamış ve Cumhuriyet devrinin ilk parti kapatma eylemi de Terakkiperver Cumhuriyet Fırkası’nın kapatılması ile başlamıştır.

1930’lu yıllarda Serbest Fırka deneyiminden cesaret alan farklı siyasi oluşumlar yeniden partileşme çabasına girmişlerdir. Denetimli Serbest Fırka girişiminin bile başarısız olduğu bu ortamda yeni kurulan ya da kurulması için girişimde bulunulan bu partiler de kapatılmış ya da kurulmasına izin verilmemiştir. Cumhuriyet rejiminin henüz yerleşmediğine inanan devrin siyasi zihniyeti CHF dışındaki tüm partileri rejimi yıkmaya dönük girişimler olarak algılamıştır. Bu yüzden Türkiye’de farklı siyasi partilerin kurulması için II. Dünya Savaşı’ndan sonra iç ve dış siyasi dinamiklerin değişmesini beklemek gerekmiştir. 1945 sonrasında Türkiye’de liberal, sol ve İslamcı kesimlerin hızla partileşme yoluna gittiği görülmektedir. Parti kurma furyası 1950 yılında iktidarın değişmesinden sonra da devam etmiştir. Ancak kurulan partilerin büyük bölümü ya kapatılmış ya da çeşitli nedenlerden dolayı kendiliğinden siyasi yaşamdan çekilmişlerdir.

Araştırmada 1923 ile 1960 yılları arasında Türkiye’de kapatılmış olan siyasi partiler incelenmiştir. Araştırmada söz konusu partiler kapatılma nedenlerine göre sınıflandırılarak incelenmiştir. Çalışmamız kapsamında yer alan 1923-1960 yılları arasındaki süreçte partilerin en çok irtica ve komünizm gerekçesiyle kapatıldığı görülmektedir. 1965 yılına kadar Siyasi Partiler Yasasına sahip olmayan Türkiye’de partilerin tabi bulunduğu hukuki statüsünün belirlenmesinde de problemler yaşanmıştır. Bu dönemde Anayasa Mahkemesi olmadığında partiler farklı

* Yrd. Doç. Dr. Süzan Ünal, suzan.unal@hotmail.com, Yalova Üniversitesi Hukuk Fakültesi

kurumlar tarafından kapatılmıştır. 1923-1960 yılları arasında kapatılan onlarca parti ile Türkiye bir partiler mezarlığına dönmüştür.

Anahtar Kelimeler: Siyasi partiler, parti kapatma, irtica, komünizm

The Political Parties Which Were Closed Down in Turkey Between The Years 1923- 1960

Abstract

Turkish political life has almost one and a half centuries parliamentary system experience. After the proclamation of the Turkish Republic, the first experience of the parliamentary opposition has not been successful and the closure of the party act began with closing of the Progressive Republican Party.

During the 1930s formation of the Liberal Party encouraged establishment of new parties by different political groups. The environment in which controlled Liberal Party initiative climate even failed, the newly established parties were closed or not allowed. Political figures of the new regime believed that all parties except The Republican People's Party were threat to Republican regime. So different political parties could be started to set up in Turkey after the change in internal and external political environment after the World War II. After the 1945 the liberal, leftist and Islamist groups quickly began to set up parties in Turkey. Party building attempts continued after the change of ruling party in 1950. However majority of the new parties closed or ended their own political life.

In this study political parties which closed between 1923 and 1960 in Turkey were examined. In this study parties were classified according to their closure causes. Between 1923 and 1960 parties were shut down because of fundamentalism or communism. There was no Political Parties Law in Turkey until 1965. So there were also problems about determination of legal status which political parties were bound. Therefore there was no a unique institution like The Constitutional Court which decided on party closure acts. Because of the closing dozens of parties between 1923 and 1960 Turkey returned into a political parties cemetery.

Key Words: Political Parties, party closure act, fundamentalism, communism

Giriş

Siyasi partiler, toplumdaki uyuşmazlık konusu olan sorunlar hakkında benzer çözüm önerileri sunan kişilerin bir parti çatısı altında bir araya gelmesiyle oluşturulmuş, siyasi iktidarı ele geçirme amacı taşıyan politik örgütlenmelerdir.

Siyasi parti; belli bir ülkede, belli bir siyasi program üzerinde anlaşmış kimselerin, halkın desteğini kazanıp seçimler yoluyla devlet yönetimini ve yerel yönetimleri ele geçirerek iktidar olmak veya muhalefette bu yönetimleri denetlemek veya etkilemek suretiyle programlarını gerçekleştirmek için kurdukları tüzel kişiliğe sahip sürekli bir örgüttür. (Odyakmaz, 1996:234) Çağdaş demokrasilerde kişisel iradelerin bir araya getirilmesi işlevi, siyasal partiler tarafından yerine getirilmektedir. Siyasi partiler bu işlevlerini, bireyleri belli görüşler ve önderler etrafında toplamak ve bireylerin özlemlerini devlet yönetimine yansıtmak yoluyla gerçekleştirmekte ve bu sayede demokrasinin gelişmesine yardımcı olmaktadır. Bundan başka, iktidar ve muhalefet görevlerini yapacak siyasi kadroların hazırlanması ve bunların seçilmelerinin sağlanması da yine siyasi partiler eliyle gerçekleştirilmektedir. (Karaman ve Çalışkan, 2007: 122)

Osmanlı İmparatorluğu döneminde ilk siyasal amaçlı örgütler ulusal bağımsızlıklarını elde etmeyi amaçlayan azınlıklar tarafından 19. yüzyıl ortalarında kurulmuştur. I. Meşrutiyet öncesinde ise Türkler tarafından oluşturulan siyasi örgütler parlamento ve seçim mekanizmasının olmadığı bir ortamda gizli cemiyetler olarak varlık bulabilmişlerdir. Bunlar siyasi parti niteliği taşıyan örgütlenmeler değildirler. Türkiye’de ilk siyasi partiler II. Meşrutiyet döneminde kurulmuştur.

Birinci Meşrutiyet ile birlikte Osmanlı toplumunun yaşamına seçim olgusu da girmeye başlamıştır. 1876’da Kanun-ı Esasi’nin yürürlüğe girmesi ile birlikte Osmanlı halkı yönetime katılma hakkı elde etmiştir. Kanun-ı Esasi’ye göre iki meclisli bir yapı oluşturulmuştu. Bunlardan birisi Meclis-i Mebusan olup üyeleri halk tarafından seçilecekti. Diğer Meclis-i

Ayan olup üyeleri Padişah tarafından atanacaktı. Meclis-i Mebusan’da görev alacak mebusların halk tarafından seçilmesi ilkesinin benimsenmesi ile birlikte Osmanlı halkı milletvekili seçme ve seçilme hakkını kullanmaya başladı. Osmanlı döneminde ve cumhuriyetin ilk yıllarında seçim sistemi iki dereceli idi. Her 500 birinci seçmen (müntehib-i evvel) kendilerini temsil edecek bir ikinci seçmen (müntehib-i sani) seçiyordu. İkinci seçmenler de mebusları seçmekle mükellefi. (Varlık ve Ören, 2001; 59-60) İkinci seçmenler genelde yörelerinin ileri gelen tanınmış kişileriydiler.

1876’da yapılan ilk seçimde henüz bir seçim yasası çıkarılmamış, seçimlere dair geçici bir talimat ile seçime gidilmişti. İstanbul dışında ikinci seçmen seçimi de yapılmamıştı. Taşrada il genel meclisi üyeleri daha önce seçimle geldikleri için ikinci seçmen olarak kabul edilmiş ve İstanbul’a gelecek mebusları bunlar seçmişti. I. Meşrutiyet döneminde henüz örgütlü siyasi partiler yoktu. Dolayısıyla seçimlerde parti yarışları da söz konusu olmamıştı.

II. Meşrutiyet dönemine dek Osmanlı’da kurulan siyasi örgütler “cemiyet” ya da “dernek” görünümündeki siyasi yapılanmalardır. Osmanlı toplumu parti çekişmeleri ile büyük oranda II. Meşrutiyet döneminde tanıştı. II. Meşrutiyetin ilanını sağlayan İttihat ve Terakki örgütlenmesi bu dönemde gizli bir dernek olarak kurulup sonradan siyasi partiye dönüşmüş olan ve II. Meşrutiyetten itibaren siyasi hayatımızı derinden etkileyen en önemli partidir.

Osmanlı’nın son döneminde 88 parti kuruldu. Bunların 76 tanesi 1908’den 1922’ye kadar kurulan partilerdir. Cumhuriyetin ilanından 1960’a kadar kurulan parti sayısının sadece 45 olduğunu hatırlarsak, Osmanlı’nın son dönemindeki siyasi faaliyetlerin ne denli zengin olduğunu görürüz.(Aykol, 2009: 54)

Osmanlı döneminde siyasi partilerin statüsü ile ilgili bir siyasi partiler kanunu çıkarılmamıştır. Cumhuriyet devrinde de siyasi partiler kanunu ancak 1960 müdahalesinden sonra çıkarılmıştır. Makalemize ele aldığımız tarih sürecinde siyasi partilerin hukuki durumu Cemiyetler Kanunu çerçevesinde ele alınmıştır.

1. Türkiye’de Siyasi Partilerin Hukuksal Statüsünün Tarihsel Gelişimi

1876’da yürürlüğe giren I. Meşrutiyet Anayasası dernek kurma özgürlüğü tanıımıyordu. Bundan dolayı siyasi partilerin kurulmasına imkân yoktu. (Teziç, 1976: 27) 1908 yılında başlayan II. Meşrutiyet döneminde, 1909 yılında Kanun-ı Esasi’nin 120. Maddesiyle Osmanlı tebaasına “cemiyet” kurma hakkı tanınmıştır. Buna göre; Kanunlara uymak şartı ile Osmanlılar toplanma hürriyetine sahiptir. Ancak Osmanlı Devleti’nin toprak bütünlüğünü ihlale, meşrutiyet yönetimi ve hükümeti devirmeye yönelik olan, Anayasaya aykırı hareket eden ve Osmanlı unsurlarını siyaseten ayırmak amaçlarına hizmet eden ya da ahlak ve edebe aykırı olan cemiyetlerin kurulması yasaklanmıştır. Gizli cemiyet kurmak da kanunen yasaklanmıştır.(Kili, Gözübüyük, 2000: 88) Görüldüğü gibi siyaseti örgütlenmeler siyasi parti olarak değil cemiyet olarak tanımlanmıştır. Bu yüzden de siyasi partiler Türkiye’de de uzun yıllar Cemiyetler Kanunu’na tabi olmuştur.

II. Meşrutiyet döneminde Cemiyetler Kanunu’nun hazırlanması 31 Mart Hadisesi münasebetiyle gündeme gelmiştir. Hareket Ordusu Kumandanı Mahmut Şevket Paşa isyan sırasında hükümete bir kesin uyarı göndererek irticanın önlenmesi için bazı isteklerde bulunmuştur. Bu isteklerden biri de dernekler hakkında bir kanun yapılmasıdır. Cemiyetler Kanunu bu yüzden irtica ile mücadele kanunları arasında sayılmaktadır. Ancak Kanunun çıkarılmasını sadece irtica olayları ile bağlantılı görmek yanlıştır. Zira Meşrutiyetin iadesi ile başlayan süreçte ortaya çıkan pek çok dernek-cemiyet-fırka gibi siyasi oluşumların yasal bir zemine oturtulması bir ihtiyaçtır. Bu bağlamda hükümetin kanunu merkeziyetçiliği güçlendirmenin bir aygıtı olarak gördüğü de unutulmamalıdır. (Olgun, 2008: 299)

Kanun 1901 Fransız Kanunu örnek alınarak hazırlanmıştır. 16 Ağustos 1909’da çıkarılan kanuna göre dernek kurmak için önceden izin almak gerekmiyordu. Ancak kurulması yetkililere bildirilmek zorundaydı. (Meclis-i Mebusan Zabıt Ceridesi (MMZC), Devre.1, c.5, s. 21) Kanunun üçüncü maddesi kurulamayacak dernekleri belirliyordu. Maddede “Yasa hükümlerine ve genel olarak ahlak kurallarına aykırı, yasal olmayan bir temel ya

da ülkenin güvenliğini ve devletin bütünlüğünü bozmak ve bugünkü hükümet biçimini değiştirmek ve Osmanlı milletini oluşturan çeşitli unsurları siyasi olarak bölmek amacına dayalı olmak üzere dernek kurulamaz” denilmekteydi. (MMZC, Devre.1, c. V, s. 437) 4. madde ile de kavmiyet esasına dayalı cemiyetlerin kurulması yasaklanmıştı. Söz konusu dönemde ülke içinde kavmiyet esasına dayalı pek çok cemiyet bulunmakta idi ve mecliste bulunan bazı mebuslar da bu kuruluşların aktif üyesi idi. Bu madde meclis gündemine geldiğinde mecliste şiddetli tartışmalar yaşanmıştır. Mecliste unsurlara mensup bulunan mebuslar madde aleyhine konuşmalar yapmışlardır. 4. Maddenin kabulü lehine hiçbir gayr-ı müslim mebus oy kullanmamıştır. Madde meclis üyelerinin üçte ikisinin bile hazır olmadığı bir oturumda kabul edilmiştir. (MMZC, Devre.1, c.V, s. 437-465) Kanunen kavmiyete dayalı cemiyetlerin kurulması yasaklanmıştır ama bu tür cemiyetler varlıklarını bundan sonra gizli olarak devam ettirmiştir.

16 Ağustos 1909 tarihinde çıkarılan Cemiyetler Kanunu, Cumhuriyet döneminin ilk yıllarında bazı değişikliklere uğramakla beraber 28 Haziran 1938 tarihindeki Cemiyetler Kanunu’nun çıkarılmasına kadar yürürlükte kalmıştır.

15 Ekim 1923 tarihinde TBMM’ye Kütahya mebusu Recep Bey tarafından verilen bir teklif ile Cemiyetler Kanunu’nun bazı maddelerinin değiştirilmesi önerilmiştir. Recep Bey Cemiyetlere üye olma yaşının 20’den 18’e düşürülmesini istemektedir. Zira seçim döneminde seçmen yaşı 20’den 18’e düşürülmüştür. Recep Bey 18 yaşındakilere oy kullanma hakkı verildiği halde siyasi cemiyetlere üye olma yaşının hala 20 olmasının tenakuz oluşturduğunu belirterek söz konusu durumun 18 yaş olarak tespit edilmesini istemiştir. Ayrıca cemiyetlere üye olacak olanlarda cinayetle mahkûm olmamak ve hukuk-ı medeniyeden mahrum bulunmamak şartlarının aranmasını önermiştir. (TBMM ZC, 1923: c. 2, i.36, s. 675-679)

İstanbul Mebusu Abdurrahman Şeref Bey söz alarak cemiyetlere üye olma yaşının 18’e düşürülmesine karşı çıkmıştır. Bilakis seçmen yaşının 20’ye yükseltilmesini talep etmiştir. Zira 18 yaşındaki gençlerin mektep çocuğu olduğunu, çocukların ders okumak yerine falan oldu, filan oldu diyerek ellerine birer bayrak alıp sokağa çıktıklarını vurgulamıştır. Bu

yaştaki çocukların siyasetin içine çekilmesini tehlikeli bulduğunu belirterek yarım âlim kalan çocukların memlekete faydalı olamayacaklarını söylemiştir. 18 yaşındaki çocukların askere de alınmadığını hatırlatarak her türlü siyasi hakkın 20 yaşından itibaren verilmesini savunmuştur. (TBMM ZC, 1923: c. 2, i.36, s. 675-679)

Buna karşılık Recep Bey artık dünyanın değiştiğini, 18 yaşındaki insanların artık dünyayı sevk ve idare kabiliyetinde olduklarını söylemiştir. Abdurrahman Şeref Bey'i 30- 40 sene evvelki zihniyet ile hareket etmekle itham etmiştir. Kanun Recep Bey'in önerdiği şekilde değiştirilerek cemiyetlere üye olma yaşı 18'e düşürülmüştür. (TBMM ZC, 1923: c. 2, i.36, s. 675-679)

Cemiyetler Kanunu meselesi 1923 yılının Aralık ayında bir kez daha gündeme gelmiştir. Mesele bu kez cemiyetlerin gelir-giderlerinin teftişi meselesidir. Konuyu gündeme taşıyan Sıhhiye ve Muavenet-i İçtimaiye Vekâleti olmuştur. Vekâlet cemiyetlerin gelir-giderlerinin teftişi ile birlikte cemiyetlerin nizamnamelerine uygun hareket edip etmediklerinin denetlenmesini ve bu denetim için genel kurul toplantılarında bir komiserin hazır bulunmasını istemektedir. Öneri üzerine Cemiyetler Kanunu'nun 18. Maddesi "Hükümet her nevi cemiyetlerin muamelatı idariye ve hesabiyesini her zaman teftiş ve tetkik ettirebilir" (TBMM ZC, 1923: c. 1, devre:2, i: 71, s.48-49, 374) şeklinde değiştirilerek hükümete cemiyetler üzerinde geniş bir denetleme yetkisi sağlamıştır.

İlerleyen süreçte cemiyetler ile ilgili yeni yasal düzenlemeler yapılmıştır. 1924 Anayasasının temel hak ve hürriyetlerle ilgili olan 70. maddesi toplanma ve dernek kurmayı Türklerin en tabii haklarından birisi olarak tanımlamıştır. (Kili, Gözübüyük, 2000: 135) 1926 tarihli Medeni Kanun'un 57. Maddesi ise "herkes önceden izin almaksızın dernek kurma hakkına sahiptir" demektedir. Medeni Kanun'un yürürlüğe girmesi ile hükümet denetimi ancak "kanun ve ahlaka aykırılık" şartlarına bağlanmıştır. Kanunun 89. Maddesine göre "Derneğin amacı kanuna aykırı hale gelirse, Cumhuriyet savcısının veya bir ilgilinin istemi üzerine mahkeme derneğin feshine karar verir". (www.mevzuat.gov.tr, s.1304-1309) 1938 tarihinde yapılacak olan değişikliklere kadar Türkiye'de hukuksal açıdan siyasi parti kurma serbestliği vardır. Ancak tek parti yönetiminin ortaya çıkardığı

rejim fiilen bu serbestîyi ortadan kaldırıyordu.

Cumhuriyetin ilk yıllarında cemiyetlerin tabi olacağı hukuki statüyü belirleyen en kapsamlı girişim 1938 yılında yapılmıştır. 1938’de yapılan değişiklik ile cemiyetlere aza olabilmek için kanunen mebus seçme hakkını haiz bulunmak şartı getirilmiştir. Cemiyetler, mahallin en büyük mülkiye amirine ana nizamnamesinden iki nüshasına ilişik olarak verilecek bir beyanname ile teşekkül edeceklerdir. Siyasi cemiyetler birden fazla ilde faaliyet gösterecek ise cemiyetin ana nizamnamesi ve beyannamesi İçişleri Bakanlığı’na verilecektir. (TBMM Z,1938: c.26, devre 5, i.3, s. 412-417)

Bir cemiyetin faaliyete geçebilmesi için ana nizamnamesinin verildiği mülkiye makamlarından tescil olunduğuna dair bir belge alması zorunludur. Belgeyi alan cemiyet bir ay içinde adını, merkezini, ikametgâhını ve ana nizamnamesini, idare heyeti azalarının ad ve soyadlarını, meslek ve sanatları ile ikametgâhlarını iki gazete ile ilan ettirmeye mecburdur. Cemiyetler üye kayıtlarını, gelir-gider hesaplarını ve faaliyet raporlarını içeren defterler tutmak mecburiyetindedirler. (TBMM Z,1938: c.26, devre 5, i.3, s. 412-417)

Bazı cemiyetlerin kuruluşu ise yasaklanmıştır. Kurulması yasaklanan cemiyetler şunlardır: Devletin mülki bütünlüğünü bozmaya çalışan, Anayasanın 2. Maddesinde yazılı devlet rejimine aykırı gaye güden, emniyet ve asayişe ve genel edep ve ahlaka ve kanunlara uymayan, siyasi ve ulusal birliği bozan, din, mezhep ve tarikat esaslarına dayanan, yerlilik ve yabancılik gibi yurttaşlar arasında ayrılık uyandıran, her ne amaç ile olursa olsun yerel amaçlar güden ve unvan taşıyan, aile, cemaat, ırk, cins ve sınıf esasına dayanan, gizli tutulan gayesini saklayan cemiyetler. (TBMM Z,1938: c.26, devre 5, i.3, s. 412-417)

Diğer yandan merkezi yurtdışında bulunan cemiyetlerin Türkiye’de şube açması yasaklanmıştır. Uluslararası maksatlarla cemiyetler kurulamaz. Ancak milletler arasında birlik yapmakta fayda mülâhaza eden cemiyetlerin Türkiye’de kurulmasına veya kurulu olanların yurt içinde şube açmasına Bakanlar Kurulu kararıyla izin verilebilecektir. (TBMM Z,1938: c.26, devre 5, i.3, s. 412-417)

Cemiyetlere askerliğe hazırlayıcı talim ve terbiye verme yasağı getirilmiştir. Bu işlerden bir kısmı ile meşgul olmak için Bakanlar Kurulundan izin almak gerekmektedir. Ayrıca talebe cemiyetlerine siyasetle uğraşma yasağı ve bulundukları kurumların idarelerine karşı harekette bulunma yasağı getirilmiştir. Siyasi partilerden başka cemiyetler birden fazla faaliyet ile iştigal edemezler. Kanuna göre cemiyetlerin merkez idare heyetleri üç kişiden az olamaz. (TBMM Z,1938: c.26, devre 5, i.3, s. 412-417) İlerleyen süreçte kurulan bazı partiler bu maddede şart koşulan merkez idare heyeti üyeleri üç kişinin altına düştüğü için siyasi yaşamına son vermek zorunda kalmış ya da doğrudan fesih olunmuştur.

Cemiyetlerin faaliyetleri mahalli hükümet tarafından her zaman teftiş edilebilecektir. Zabıta cemiyetlerin merkez müesseselerine mahallin en büyük mülki amirinden alınacak yazılı emir ile her zaman girmeye salahiyetlidir. Cemiyetlerin genel kurul toplantılarına mahalli hükümet gerek görürse bir hükümet komiseri bulundurabilir. Nizamnamesinin dışında faaliyette bulunan cemiyetlerin faaliyet izinleri iptal edilir. Cemiyetlerin merkez ve şubelerinde silah bulundurmak yasaklanmıştır. Ancak avcılık ve spor cemiyetleri izin dâhilinde silah bulundurabilecektir. (TBMM Z,1938: c.26, devre 5, i.3, s. 412-417)

Kanunun geneline bakıldığında cemiyetlerin faaliyetlerinin sıkı bir şekilde devlet denetimine alındığı görülmektedir. Cemiyetlerin faaliyetlerinin denetlenmesinde hükümete son derece geniş haklar tanınmıştır. Hükümetin gizli faaliyetlerden ürküğü görülmektedir. Uluslararası cemiyetlere de kuşku ile bakılmıştır. Hükümetin kendi kontrolü altında faaliyet göstermeyecek yapılanmalardan endişe duyduğu gözlenmektedir. Cemiyetlerin kuruluşu hükümet iznine bağlandığı gibi faaliyetleri de hükümet kontrolü altında yürütülmek istenilmekte ve kapatılması da yine hükümet yetkisine bırakılmaktadır. Tek parti döneminin siyasi anlayışı 1938 tarihli Cemiyetler Kanunu'na da iyice nüfuz etmiştir. Bu kanunla getirilen kısıtlamalar ve hükümete tanınan geniş denetim yetkisi Türkiye'de dönemin iktidar partisi CHP dışında partilerin kurulması ve yaşamasını olanaksız kılmaktadır.

Cemiyetler Kanunu 5 Haziran 1946’da bir kez daha Meclis gündemine gelmiştir. Tasarı hakkında söz alan Aydın mebusu Adnan Menderes yürürlükte bulunan Cemiyetler Kanunu’nun 1901 tarihli Fransız Cemiyetler Kanunu’nun hemen hemen aynen tercümesinden ibaret olduğuna dikkat çekmiş, farkın aradaki yarım asırda bizde siyasi hakların ehemmiyetli surette kayıt altına alınmış olması olduğu eleştirisini dile getirmiştir. Meclis gündemine alınan söz konusu tasarının tek farkının ise cemiyetlere kurulma ve kendini feshetmede serbestlik getirmesi olduğunu belirtmiştir. Dernekleri faaliyetten men etme hakkı bu kez mahkemelere verilmiştir. Bir de kurulması yasak olan cemiyetler listesi biraz kısaltılmıştır. Menderes, yapılacak bu değişikliklerin ülkeyi demokrasiye yaklaştıracak adımlar olmasından memnuniyet duymakla birlikte kanunun halen 1901 Fransız Cemiyetler Kanunu ve II. Meşrutiyet’te çıkarılan Cemiyetler Kanunu’ndan daha geri olduğunu ileri sürmüştür. Adnan Menderes’in bu dönemde muhalefetteki Demokrat Parti’nin kurucu üyesi olduğu unutulmamalıdır. Nitekim Adnan Menderes kendi partilerinin memleketin menfaatine uygun olmak koşuluyla her türlü siyasi serbestiyi savunduğunu ifade etmektedir. Özellikle Kanunun zabıtaya geniş denetim yetkisi veren maddesinin kaldırılacak olmasını olumlu bir girişim olarak adlandırmaktadır. Ancak Adalet Partisi, siyasi partilerin kurulmasında geniş bir serbestlik tanınmasını temenni etmekle birlikte ülkenin bağımsızlığını veya toprak bütünlüğünü bozmayı, yurttaşların temel haklarını sınırlamayı gaye edinmiş veya memleket dışındaki siyasi teşekküllere bağlı olan partilerin kanun dışı sayılmasını desteklemektedir. Menderes’in “memleket dışındaki siyasi teşekküllere bağlı veya onların nüfuzu altına düşebilecek mahiyette partiler kurmak isteyenleri memlekete ihanetle” vasıflandırması komünizm endişesinin dışı vurumu niteliğindedir. Menderes konuşmasının devamında mevcut Cemiyetler Kanunu’nun zabıtaya cemiyetlerin teftişinde geniş yetkiler veren 28. Maddesinin kaldırılmasının lüzumu üzerinde durmuştur. (TBMM Z, c.24, devre 7, i.3, s. 48-65,519)

Hükümet cephesi adına söz alan Adalet Komisyonu sözcüsü Zonguldak milletvekili Şinasi Devrin, mevcut kanunun Dünyadaki en demokratik ülkelerden olan İsviçre Medeni Yasası’ndan aynen iktibas edilmiş olması dolayısıyla cemiyetlerin kurulmasında, yaşamasında ve fes-

hinde en liberal ve koruyucu esaslara sahip olduğunu söyleyerek kanuna sahip çıkmıştır. Ardından söz alan eski Emniyet Genel Müdürü ve dönemin Erzincan Milletvekili Ş. Sökmensüer, 1938’de Cemiyetler kanunu hazırlanırken kendisinin de Emniyet Müdürü olarak görüşü alınmak üzere davet edildiğini anlatmıştır. Kanun hazırlandığı sırada ülke içinde bulunan bir gizli teşkilatın demokrat rejimi yıkmak için çalıştığını, Halkevlerine gidip CHP’lilerden daha CHP’li görünen bazı zevatın rejim düşmanlığı yaptığını ifade eden Sökmensüer sağ -sol eksremite rejimlerinin kurulmasını önlemek için Cemiyetler Kanunu’na bazı tahditler konulduğunu ifade etmiştir. “Hatta eğer bu kanun olmasaydı şimdi Menderes’in mensup olduğu Demokrat Parti de Liberal Demokrat Parti de Sosyal Demokrat Parti de kurulamazdı” diyen Sökmensüer kanunun ülkeyi aşırı akımlardan koruduğunu savunmuştur. İçişleri Komisyonu Sözcüsü Bolu mebusu H.Ş. Adal hazırlanan kanun metninde “parti” kelimesinin kullanılmamasıyla ilgili olarak parti kelimesinin ifade ettiği mananın dar olduğunu, bu yüzden daha geniş mana içeren ve hukuk lisanına daha uygun olan “siyasi dernek” tabirini tercih ettiklerini söylemiştir. İktidar adına söz alan Afyon mebusu S. Yurdkoru da 29. Madde üzerinde durmuştur. Demokrat Parti’nin bu maddenin kendisine karşı kullanılabileceğinden korktuğunu iddia eden Yurdkoru, Menderes’in şimdiden seçimleri kaybetmekten korktuğunu ileri sürmüştür. Recep Peker ise cemiyetlerin denetlenmesi keyfiyetinin devlet karşısında kusuru olmayan cemiyetler için vuzuh ve rahatlık sağlayacağını ileri sürmüştür. (TBMM Z, c.24, devre 7, i.3, s. 48-65,519)

Kanun tasarısı hakkında en şiddetli tartışmalar tasarının 28 ve 29. Maddeleri üzerinde yaşanmıştır. 1938’de kabul edilen şekliyle Cemiyetler Kanunu’nun 28 maddesi “*Cemiyetlerin muameleleri, defterleri, hesapları mahalli hükümet tarafından her zaman teftiş ve tetkik edilebilir*” hükmünü getirmekteydi. 29. Madde ise “*Zabıta, cemiyetlerin merkez ve müesseselerine mahallin en büyük mülkiye amirinden verilen ve istenildiği zaman ibraza mecbur olduğu yazılı emri hamil olarak her zaman girmeye salahiyetlidir*” denilmekteydi. Demokrat Parti cemiyetlerin denetlenmesinde hükümete bu kadar yetki verilmesine ve cemiyet merkezlerine hiçbir gerekçe göstermeksizin polislerin girebilecek olmasına karşı çıkmıştır. Kanunun tartışılan 28 ve 29. Maddelerde herhangi bir değişiklik önerisi

görüşülmemiştir. Dolayısıyla söz konusu maddeler 1938’de kabul edilen halleriyle yürürlükte kalmıştır. 1946 değişikliği kurulması yasak olan cemiyetler listesini kısaltmıştır. 1946’da yapılan değişikliklerle kurulması yasak olan cemiyetler şunlardır:

- a) Devletin mülki bütünlüğünü ve siyasi ve mülki birliğini bozma amacı güden
- b) Din, mezhep ve tarikat esaslarına dayanan
- c) Aile, cemaat, ırk esasına veya adına dayanan
- d) Gizli tutulan veya gayesini saklayan
- e) Bölgecilik amacı güden veya bölgeci bir unvan taşıyan siyasi dernekler

Kurulması yasak olan dernekleri kuranlar Türk Ceza Kanunu’nun 526.maddesine göre cezalandırılacaklardır.(TBMM Z, c.24, devre 7, i.3, s. 48-65,519)

1946 değişiklikler ile cemiyetlerin kurulmasında serbestlik esasına dönüldü. Serbestlik esasına dönülmeden kısa süre önce 18 Temmuz 1945’te “Milli Kalkınma Partisi” ve daha sonra da 7 Ocak 1946’da “Demokrat Parti (DP)” kuruldu. Cemiyetler Kanunu’nun değiştirilmesinin ardından pek çok yeni parti kuruldu. (Teziç, 1976; 29)

2. Türkiye’de Siyasi Partilerin Ortaya Çıkışı ve Kapatılan Siyasi Partiler

Ülkemizde siyasi teşekküller Tanzimat senelerini takiben belirmeye başlamıştır. Halkın yönetime katılarak mutlak otoriteyi denetlemesini ön-gören bu teşekküller II. Meşrutiyet dönemine değin partileşememişlerdir. Fırka niteliği taşımayan bu siyasi teşekküller faaliyetlerini gizli olarak yürütmüşlerdir. 1908’de meşrutiyetin yeniden ilanını müteakiben ülkede pek çok siyasi parti kurulmuştur. Türk halkı fırka mücadeleleriyle meşrutiyet yıllarında tanışmıştır. Bu dönemin parti programları, partilerin söylemleri ve siyasi kutuplaşmaların açısını belirleme açısından etkileri Cumhuriyet devrinde de uzun yıllar devam etmiştir. Gizli bir cemiyet olarak kurulup

İkinci Meşrutiyet döneminde fırkalaşan İttihat ve Terakki'nin Türk siyasal yaşamındaki etkisi tartışılmazdır. O yılların İttihatçı-İtilafçı kavgası ise siyasi hayatımızda derin ayrımlar bırakmıştır. Diğer yandan İttihat ve Terakki içinden başlayıp parti içinde bölünmeyle sonuçlanacak olan İttihat ve Terakki'nin temsil ettiği merkezîyetçilik, Prens Sabahattin Grubu'nun temsil ettiği adem-i merkezîyetçilik ayrışması da Türk siyasetini derinden etkileyen bir görüş ayrımı olarak tarihimizde yer etmiştir.

II. Meşrutiyetin laboratuvarında boy atan siyasi parti örgütlenmeleri Cumhuriyet devrindeki siyasi örgütlenmelere zemin teşkil etmiştir. Milli Mücadele yıllarında filizlenen Müdafaa-i Hukuk cemiyetlerinin partiye dönüştürülmesi ile kurulan Cumhuriyet Halk Fırkası (CHP) ise Türk siyasi yaşamının belkemiğidir. Cumhuriyetin ilk yıllarından itibaren pek çok siyasi parti kurulmuştur. Bu partilerden sadece birkaçı günümüzde hafızalarda yer bulabilmektedir. Bu durum özellikle cumhuriyetin ilk yılları için daha fazla geçerlidir. Cumhuriyetin ilk yıllarında Terakkiperver Cumhuriyet Partisi (TCF), 30'lu yıllarda ise Türk Cumhuriyet Amele ve Çiftçi Partisi, Laik Cumhuriyet İşçi ve Çiftçi Fırkası, Ahali Cumhuriyet Fırkası gibi partilerin ya kuruluşuna izin verilmemiş ya da kısa süre sonra kapatılmışlardır. 30'lu yılların siyasi yaşamı içinde “muvazaa” partisi olarak kurulan sonradan kendi kendini fesih kararı alan Serbest Fırka (SF)'yı çalışmamız kapsamına almadık. Partinin kurucusu Fethi Bey siyasal ortamı değerlendirerek partisinin uzun ömürlü olmayacağını görmüş ve partisini feshetme kararı almıştır. Kurucularının kararıyla kapatılan ya da parti yetkili organlarınca faaliyetlerine son verilmesi kararlaştırılan partiler çalışmamızın dışında tutulmuştur. 1923 ile 1960 yılları arasında kurulmuş ve faaliyetlerine devam edememiş pek çok parti bulunmakla birlikte çalışmamız kapsamında sadece devlet tarafından çeşitli kurumlar aracılığıyla kapatılan ya da yasal zorunluluklarını yerine getiremediği için devlet tarafından kapatılmış sayılan partiler yer almıştır.

Araştırmamızda söz konusu ettiğimiz 1923 ile 1960 arasında onlarca siyasi parti kurulmuştur. Bunlardan bazıları otoritelerce kapatıldıkları için siyasi yaşamları sona ermiştir. Bazılarının kurulmasına siyasi otoritelerce izin verilmezken partilerin bir kısmı da kendiliğinden kapanmıştır. Kendiliğinden kapanan partilerin bazıları ya devrin siyasi havası içinde

yaşamlarının devamına olanak kalmadığını gördüklerinden dolayı partini kendileri feshetmiştir. Bazı partiler ise Cemiyetler Kanunu’nda belirtilen şartları taşıma vasfını kaybederek siyasi hayattan çekilmişlerdir.

II. Dünya Savaşı’ndan sonraki süreçte çok partili yaşama geçilmesi ile birlikte pek çok yeni parti kurulmuştur. Bu partilerin bir kısmı 1950’de iktidarın değişmesi ile sonuçlanan seçimlere değin varlıklarını sürdüremişlerdir. Demokrat parti iktidarında da parti kapatma furyası devam etmiştir.

Söz konusu dönemde Avrupa ülkelerinin bazılarında da parti kapatma eylemleri olduğu görülmektedir. Almanya’da 1952 yılında Sosyalist Reich Partisi, 1956 yılında da Alman Komünist Partisi kapatılmıştır. Komünist Parti daha sonra tekrar faaliyete geçmiştir. Almanya’da o tarihten itibaren kapatılan başka parti olmamış. İtalya’da ise Faşist Parti kapatılmıştır. (Aykol, 2009; 161-162) Ancak Avrupa parti kapatmanın yaygın olmadığı görülmektedir. Türkiye’de ise 1960’a kadar yirmiye yakın parti kapatılmış, bir o kadarı da fesih olunmuştur. Cumhuriyet tarihi boyunca Türkiye adeta partiler mezarlığına dönmüştür.

Kapatılan siyasi partilerin kapatılış gerekçeleri çeşitlilik arz etmektedir. En yaygın kapatma gerekçeleri komünizm propagandası yapmak ve irticayı teşvik etmektir. Bunun dışında partinin kurucu üye sayısının üçün altına düşmesinden başlayarak partinin genel kongresini yapamaması gibi pek olay kapatmaya gerekçe oluşturmuştur.

2.1. İrtica Gerekçesi ile Kapatılan Partiler

Padişahlıktan ulus devlete geçilirken Türkiye Cumhuriyeti monarşi ile birlikte teokratik kurumları da ortadan kaldırdı. İslami yoldan gelebilecek tehlikelere karşı daima tekayyuzda bulunmak ihtiyacı duyan kurucular resmi söylemin dışında İslami bir söylem kullanan siyasi oluşumları hemen irtica ile özdeşleştirdiler. Aynı zamanda İslami söylem eski rejim ile özdeş kabul edildiğinden İslami söylem ile ortaya çıkan partiler cumhuriyet rejimini devirerek eski rejime dönmek isteyen oluşumlar olarak kabul edilmişlerdir. Bu yüzden de siyasi sistem içinde bu tür partilere var olma hakkı tanınmamıştır.

Yeni kurulan Türkiye Cumhuriyeti’nin laik bir karakteri vardı. Laiklik başlangıçta din karşısında modern bir milli devlet kurmaya yardım etmek, toplumu İslam’ın baskısından kurtarmak ve yeni hür bir fert tipi ortaya çıkarmanın aracı olarak görüldü. Bu akıllı, ilmi gelenekçi olmayan ve klerikalizme cephe alan bir laiklikti. Ancak bir zaman sonra aşırı antiklerikal ve pozitivist bir karakter kazandı. (Karpat, 1996; 224)

Yeni rejim yönetim şekliyle birlikte devlet-millet ilişkisini de yeniden tanımlıyordu. Bundan sonra milleti birbirine bağlayan ortak değerler din referanslı değil seküler referanslara dayanan bağlar olmalıydı. Mustafa Kemal Atatürk’e göre inkılâpla birlikte milletin varlığını sürdürmek için bireyleri arasında düşündüğü ortak bağ yüzyıllardan beri gelen biçim ve niteliğini değiştirmiş, yani millet, din ve mezhep bağı yerine, Türk milliyetçiliği bağıyla bireylerini toplamıştır. (Parla, 1995; 298- 299)

Cumhuriyetin ilk yıllarında toplumu ve devleti laiklik ilkesi doğrultusunda dönüştürecek pek çok yenilik gerçekleştirildi. Ancak bu yenilikler aydın kesim arasında yerleştiği ölçüde halk arasında kabul görmedi. Nitekim cumhuriyetin ilk yıllarında tepkisel halk hareketleri yaşandı. TCF’nın “Dini siyasete alet etmek” ithamıyla kapatılmasından sonra sıkı hükümet kontrolü altında tek partili düzen boyunca İslami söylem siyaset arenasına taşınmadı. Çok partili düzene geçildikten sonra dini söylem de demokrasi tartışması ile birlikte siyasi arenaya taşındı. Tek parti dönemindeki tüm olumsuzlukları dinden uzaklaşmaya bağlayanlardan tutun da dini, ahlaki yozlaşmanın önüne geçecek bir eğitim aracı olarak görenlere kadar bir takım siyasi oluşumlar ortaya çıktı. Bunlar aynı zamanda din hürriyetini insan haklarının bir parçası olarak görüyorlardı ve devletin dini sıkı bir şekilde denetlemesinden rahatsızdılar. Diğer taraftan laiklik taraftarları ise dini unsurlar serbest kalırsa “Şeyh Sait İsyanı”na benzeyen vakalar ortaya çıkacağından, rejimin devrileceğinden endişe ediyorlardı. Tartışmalar rejimin selameti etrafında yoğunlaşıyordu ve rejimin selameti adına İslami söyleme sahip partilerin varlığına izin verilmeyecekti. Nitekim TCF’nın kapatılmasında bu söylemin etkili olduğu görülmektedir.

2.1.1. Terakkiperver Cumhuriyet Fırkası

Partinin kurucuları Kazım Karabekir, Ali Fuat Cebesoy, Rauf Orbay ve Refet Bele gibi Milli Mücadelenin önder kadrosu içinde yer almış olan Gazi'nin eski arkadaşlarıdır. Kazım Karabekir'in "muhalefete sürüklendiklerini" ileri sürmesi ile başlayan partileşme teşebbüsü Ali Fuat Cebesoy'a göre 1924 yazında karara bağlanmıştır. Ancak partinin resmen kuruluşu 17 Kasım 1924'te gerçekleşmiştir. Cumhuriyetin ilanı ve hilafetin kaldırılmasının ardından yaşanan meclis içi muhalefet süreci kamuoyunda bir muhalif partinin kurulması beklentisini güçlendirmişti. Lider kadro arasında uzun süredir fikir ayrılıkları vardı ve bu ayrılıklar hilafetin ilgası sürecinde iyice belirginleşmişti. Hatta Mustafa Kemal Paşa, Musul meselesinin en kritik günlerinde kendisine karşı "Paşalar Komplosu" kurulduğunu ileri sürdü.

1924 yılının Kasım ayına gelindiğinde parçalanmanın yakın olduğu söylentileri Meclis koridorlarında ve basında yankılanıyordu. (Vakit, Son Telgraf, 10 Kasım 1924; Tevhid-i Efkar, 11 Kasım 1924, Vatan 15 Kasım 1924, Cumhuriyet, 17 Kasım 1924)

TCF'nin kurulmasını hızlandıran olay Menteşe mebusu Esat Efendi'nin Mübadele, İmar ve İskân Vekili Refet Bey'e yönelik soru önergesinin gensoruya çevrilmesi ve bu süreçte mecliste yaşanan tartışmaların muhalefeti iyice gün yüzüne çıkarmasıdır. Gensoru oylaması sonucunda İsmet Paşa Hükümeti güvenoyu almıştır ama ertesi gün Halk Fırkası'ndan istifalar da başlamıştır. İstifa eden Rauf Bey istifanamesinde şimdiye kadar muhafazasına çalıştığı birlik imkânının artık ortadan kalktığını, bu yüzden cumhuriyet idaresinin teyit ve takviyesine serbestçe çalışmak üzere fırkadan ayrıldığını belirtmiştir. (Cebesoy, 1960; 104) Basında istifa edenlerin Cumhuriyet Fırkası adında bir parti kuracağından bahsedilmektedir. (Vakit, 10 Kasım 1924) İlerleyen günlerde yeni istifalar da yaşandı. (Tevhid-i Efkar, 11 Kasım 1924). Son Telgraf, muhaliflerin Halk Fırkası'nın hükümetin tekeli altında olması, bu yüzden denetleme vazifesinin tam olarak yapılamaması, mebusların başında hükümet baskısının olması, cumhuriyet sözcüğünün silah gibi kullanılması gibi nedenlerle istifa ettiklerini ileri sürmektedir. Yeni fırkanın prensiplerini 'milleti millete

idare ettirmek, seçimleri tek dereceli yapmak, bütün salahiyyetleri mecliste toplamak, hükümetin tahakkümüne son vermek ve veto hakkını tanımak' olarak tanımlamaktadır. (*Son Telgraf*, 10 Kasım 1924). Bu sözler muhaliflerin hedeflerinin hemen hemen tamamıyla Mustafa Kemal Paşa'nın şahsi otoritesinin önüne geçmek amacını taşıdığını göstermektedir. Son Telgraf muhabirine göre yeni fırka "ızdırabın ve hürriyetsizliğin doğurduğu çocuk" idi. (*Son Telgraf*, 11 Kasım 1924.)

Hükümet cephesi istifaları hoş karşılamadı. Recep Bey istifalarla ilgili yaptığı bir açıklamada yeni fırkayı daha kurulmadan önce cumhuriyetçilik konusunda samimi olmamakla suçluyordu. (Ateş, 1998; 112.) Terakkiperver Fırkalılar bu iddialara karşı çıkmışlardır. Rauf Bey'e göre "Terakkiperver Cumhuriyet Fırkası, Türkiye'de saltanat ve Hilafet devrinin geçmiş olduğuna kani olanlar ve yalnız cumhuriyete inananlar tarafından tesis edilmişti. Bunların hepsi diktatörlük aleyhinde idiler. Cumhuriyet maskesi altında monarşiyi ihya etmeye teşebbüs ettiklerini gösterecek ne dâhili ne de harici hiçbir delil yoktur." (Koçak, 2011; 29).

Diğer yandan TCF'yi, Birinci Meclisteki İkinci Grup'un devamı gibi algılayanlar da bulunmaktadır. Fethi Okyar, TCF'nin yurt içindeki teşkilatını Birinci Meclis'teki İkinci Grup'a dayandırıldığını söylerken (Okyar, 1980; 352) Demirel de TCF'lilerin İkinci Grup'un siyasi platformuna sahip çıktığını öne sürmekte ve muhalefetin kişisel çekişmelerden kaynaklandığını öne sürmektedir. (Demirel, 1995; 600) İkinci Grup'un sözcüsü olan Hüseyin Avni Bey de sorulan bir soru üzerine TCF'nin programının hemen hemen İkinci Grup'un programı olduğunu söylemiştir. (*Vakit*, 23 Kasım 1924.)

Fırka ile ilgili tartışılan bir diğer konu ise fırkanın İttihatçılarla ilişkisiydi. Cumhuriyet yeni Fırkanın programını Cavid Bey'in hazırladığını ileri sürerken (*Cumhuriyet*, 17 Kasım 1924) Son Telgraf, İttihat ve Terakki kodamanlarının Cavid'in evinde toplanarak yeni fırka ile teşrik-i mesai etmek ya da yeni bir fırka kurmak seçeneklerini görüştüklerini (*Son Telgraf*, 17 Kasım 1924) ileri sürmektedir. TCF'nin İTC ile bağlantısı olduğu, iktidarı ele geçirmek için İttihatçılar tarafından kurulduğu ya da paravan olarak kullanıldığı savı dönemi anlatan eserlerde çokça tekrar edilmiş bir kli-

şedir. Buna İsmail Canbulat gibi eski meşhur İttihatçıların partide yer alması ve başta İstanbul olmak üzere Partinin örgütlerinde eski İttihatçıların bulunması neden olmaktadır.

Muhalefet partileşme yolunda ilerlerken halletmek zorunda oldukları sorunların başında şüphesiz Mustafa Kemal Paşa ile ilişkileri gelmekteydi. Muhalefetin başarılı olabilmesi için iki şartın oluşması gerekiyordu; Mustafa Kemal Paşa’nın böyle bir meclis muhalefetini kabullenmesi ve bir süredir İstanbul basınının sürekli olarak ısrar ettiği gibi tarafsız bir hakem rolünü benimsemesi.(Zürcher, 1992; 60) Ancak Mustafa Kemal Paşa çıktığı Karadeniz gezisi sırasında tepkisini ortaya koydu ve Reiscumhur olduğu sürede fırka reisliğini de bırakmayacağını açıkladı. Henüz yeni idare konusunda yeterli mesafenin alınamadığını, bu yüzden de tefrika fikrinin bu şartlar altında fırkacılıktan başka bir şey demek olmayacağını ve memleket ve milletin durumunun henüz böyle bir tefrikaya müsait olmadığını dile getirdi. (*Atatürk’ün Söylev ve Demeçleri* II, 1981; 191) Mustafa Kemal Paşa’nın konuşmaları Paşa’nın Partisinin lideri olarak güçlü bir iktidar istediğini ve milli birliği bozacağı gerekçesiyle ikilik istemediğini ortaya koyuyordu. Bu da yeni kurulacak partinin çok uzun ömürlü olmayacağını göstermektedir. Mustafa Kemal Paşa yeni fırkaya kesinlikle cephe almış parti programının gizli eller tarafından çizildiğini öne sürmüştür. Partiyi cumhuriyet konusunda samimiyetsizlik ve ciddiyetsizlikle suçlamıştır, Parti programında yer alan “itikad-ı diniyeye hürmetkârlık” ilkesinin softaları kışkırttığını söylemiş ve programı ‘*en hain kafaların eseri*’ olarak nitelendirmiştir. (Atatürk, 1999; 601-602)

TCF’ye ilk istifa eden 11 üyeden başka 18 kişi daha katılmıştır. Mustafa Kemal Paşa’nın aldığı önlemler partinin aza sayısının artmasını önlemiştir. Yakup Kadri, Mustafa Kemal Paşa’nın Doğu ve Güneydoğu’yu temsil eden mebuslarla görüşmeler yaptığını ve istifa sayısını azalttığını anlatmaktadır. (Karaosmanoğlu, 1984; 84) Ali Fuat Paşa ise partinin muhafazakârları partiye kabul etmediğinden bahisle kabul etseydi fırkanın 80’e yakın üyesi olacağını ileri sürmektedir. (Cebesoy, 1960; 111).

Türkiye 1925 yılına yoğun siyasi tartışmalar altında girmişti. Ancak 1925 yılında ülke kaderine yön veren daha ciddi gelişmeler yaşanacaktır.

Bunların en önemlisi kuşkusuz Doğudan gelen isyan haberi idi. 19. yüzyılın ortalarından beri doğuda devam eden huzursuzluğun iç ve dış etkiler olmak üzere çok boyutlu yönleri vardır. Hilafetin kaldırılmasından itibaren doğu illerinin durumu oldukça hassas bir hal almıştı. Devletin merkezi otoritesinin tam olarak sağlanamamış olması, bölgenin aşiret yapısı sorunların temeline inilmesine engel olan amillerdi.

1925 yılının Şubat ayında doğu illerinde patlak veren Şeyh Said İsyanı sonuçları bakımından Cumhuriyet tarihinde önemli bir yer tutar. İsyanın Kürt devleti kurmak için mi hilafeti geri getirmek için mi çıktığı çokça tartışılmıştır. Metin Toker, Şeyh Said'in hilafeti geri getirmek için isyan ettiğini, Şeyh Said'in bir Kürt lideri gibi davranmaktan ziyade, bir karşı ihtilalin darbecisi gibi hareket ettiğini ve açtığı bayrağın hilafet bayrağı, şeriat bayrağı olduğunu öne sürer. (Toker, 1968; 17.)

İsyan iç politikanın da hareketlenmesine neden oldu. Ayaklanmanın başlaması ve geniş bir alana yayılmasından sonra şark vilayetlerinin bazılarında bir ay müddetle idare-i örfiye ilan edildi. 25 Şubatta Hıyanet-i Vataniye Kanunu'na bir madde eklenerek dini siyasete alet etmek maksadıyla cemiyet kurmak yasaklandı ve bu tür cemiyetleri kuranlar veya bu cemiyetlere üye olanların vatan haini addedilmesi kabul edildi. (TBMM ZC, c: 24, s. 306-311). Buna rağmen CHF'nin otoriter eğilimli şahin kanadı isyana karşı alınan önlemleri yeterli bulmuyor ve hükümeti eleştiriyordu. Bu grup daha ilk günden isyan ile TCF'yi ilişkilendirmekte gecikmemişti. Fethi Bey olayı geniş bir karşı devrimin başlangıcı olarak görüp sert tedbirleri alınmasını isteyenlere karşı çıkıyordu. (Aybars, 1982; 99-100) “Lüzumsuz şiddetle elimi kana boyamam” diyerek istifa etti ve yerini İsmet Paşa'ya bıraktı. (Göldaş, 1997;412-413) İsyan hadisesinin ardından iki tane İstiklal Mahkemesi kuruldu. Bunlardan birisi Şark İstiklal Mahkemesi olup isyan bölgesinde görev yapacaktı. Diğeri ise Ankara İstiklal Mahkemesi'ydi ve yetki alanı ülkenin tamamıydı. İnönü'nün düsturu ‘devlet eşkiyaya ödün vermez’ idi.(Heper, 1999; 156)

İsyan ile mücadele kapsamında çıkarılan Takrir-i Sükûn Kanunu laiyhası Meclis gündemine 4 Mart günü geldi. Kanun hükümete son derece geniş yetkiler tanıyordu. TCF kanuna kişi hak ve hürriyetlerine karşı

olduğu gerekçesiyle karşı çıktı. Ancak görüşmeler sırasında CHF’liler TCF’lileri fesat yuvaları kurmak, isyan ve irticayı teşvik etmekle suçladılar. Kanun ezici CHF üstünlüğünün olduğu mecliste 22 red oyuna karşılık 122 kabul oyuyla 2 yıl geçerli olmak üzere kabul edildi. (TBMM ZC, c.15, s. 131-143) Kanuna göre “irticaya ve memleketin iç düzenini ve emniyet ve asayişini ihlale yönelik her türlü teşkilat ve bu yönde yayın yapan bilumum basın kurumu hükümetçe kapatılacak ve sorumlular İstiklal Mahkemesi’ne verilecektir.” Hükümet muhafazakâr, liberal, Marksist her kesimden bütün gazeteleri kapattı. İstanbul basının önemli isimleri isyanı kışkırtmak suçundan tutuklanarak idamla yargılandılar. Hükümet, isyancıların öne sürdüğü, hükümetin İslam dinine aykırı hareketleri olduğu iddialarını bu gazetecilerin yazılarından öğrendiklerini iddia ediyordu. Ancak sanıkların birçoğu Türkçe okuma yazma bilmiyordu. (Köker, Temmuz 1999; 43-44.)

Şeyh Sait ayaklanması vesilesiyle Takrir-i Sükûn Kanunu’ndan yararlanarak girişilen genel sindirme hareketi içinde TCF de ortadan kaldırıldı. Şark İstiklâl Mahkemesi’nde ayaklamayı dolaylı olarak kışkırtmak suçuyla yargılananlar arasında TCF Urfa katib-i mesulû de vardı. Mahkeme 25 Mayıs’ta görev bölgesi içindeki bütün TCF şubelerini kapattı. Ankara İstiklâl Mahkemesi’nce de dini siyasete alet etmek gerekçesiyle yargılanan Salih Başo ve arkadaşları davası dolayısıyla partinin Cağaloğlu merkez şubesi kapatıldı. TFC programında yer alan “*efkar ve itikad-ı diniyeye hürmetkar olma*” ilkesiyle gericiliğin kışkırtıldığının kanıtlandığını kabul eden hükümet gereğini yapma fırsatı buldu. İstiklal Mahkemesi bu maddenin halkı irticaya ve isyana sevk ettiğini ileri sürdü. (Tunçay, 1999; 153) Yaşar Kalafat’ın belirttiğine göre yıllar sonra TFC ile Şeyh Sait olayının ilişkisini öğrenmek isteyen Abdi İpekçi, İsmet İnönü’den “*direkt ilişkisi olmadığı*” cevabını almıştır. (Kalafat, 1992; 88) Ancak dönemim başvekili İsmet Paşa’nın hükümeti 3 Haziran 1925 günü Takrir-i Sükûn Kanunu’na dayanarak TFC’yi dini duyguları kullanarak halkı isyana teşvik ettiği gerekçesiyle kapatmıştır. Böylece TCF Türkiye’de irtica gerekçesi öne sürülerek kapatılan ilk parti oldu. Terakkiperver Fırka gerçekten “irticacıyı teşvik” mi ediyordu? Aslında bu iddia sadece Terakkiperver Parti’yi kapatmanın aracı oldu. Gerçekte TCF’nin irticayı doğrudan teşvik

ettiğine ya da partinin muhafazakârları temsil amacıyla yola çıktığına dair iddiaları temellendirmek güçtür. TCF dönemin iktidarı tarafından kendi güçlerini sınırlandırabilecek potansiyel bir tehdit olarak algılandığı için ortadan kaldırılmıştır.

2.1.2. İslam Koruma Partisi

Parti 19 Temmuz 1946'da İstanbul'da kuruldu. Merkezi Beyoğlu'nda Bekar Sokak'ta idi. Partinin kurucuları Necmi Güneş, Mustafa Özbek ve Ziya Süer'dir. Parti teşkilat kuramamış ve faaliyette bulunamamıştır. (Tunaya, 1952; 708- 709)

Partinin gayesi siyasi amaç taşımaksızın İslamlar arasında sevgi ve dayanışmayı artırmaktır. Adında parti kelimesi bulunduğu halde, kuruluş dilekçesinde partinin maksadı “her türlü siyaset ve siyasi partilerden uzak olarak sırf İslamların medeniyeti, tesanütü, menfaati, birbirine sevgi, yardımı, birliği yolunda ülkeyi koruma gayesinden ibaret olarak Türkiye Cumhuriyeti Cemiyetler Kanunu'na göre kurulmuş bir cemiyet olduğu” ifade edilmiştir. Parti kadın ve erkeği eşit kabul etmektedir. Yeşil zemin üzerinde gönderinin üst köşesinde beyaz bir güneş bulunan bir bayrağı vardır. Parti dini alet ederek siyasete karışmaktan Sıkıyönetim Komutanlığınca 12 Eylül 1946'da kapatıldı. (Akkerman, 1950; 55)

2.1.3. Türk Muhafazakâr Partisi

8 Temmuz 1947'de İstanbul'da kuruldu. Merkezi Beşiktaş'ta Kılıçali'dedir. Cevat Rıfat Atilhan, Zekai Dik, Yekta Güreli partinin kurucularıdır. Parti teşkilatlanamamıştır. Yayın organları “Mücadele” ve “Milli İnkılâp” gazeteleridir. (Tunaya, 1952; 710)

Parti programında İslamcılık fikri ağırlıktadır. Partinin gayesi Türk milletini medeni âlemde mümtaz, mesut ve müreffeh bir hale getirmektir. Türk vatanını dünya çapında mamur ve zengin bir vaziyete sokmak, genç nesli devlet makamlarına ve milli sorumluluklara iştirak için yetiştirmek ve bize ecdaddan miras kalan bütün maddi ve manevi kıymetler ve hazineleri korumak amaçlanmıştır. Parti çocuk ve aileye, milli ahlak ve ananeye

önem veren ve memleketi kısa zamanda yapıcı metotlarla maddeten ve manen yükseltmeyi hedef tutan bir partidir. Parti cumhurbaşkanını halkın seçmesini savunmaktadır. Yüksek dereceli hâkimlerden 40 kişilik bir heyet seçilerek hâkimlerin ve icra vekilleri üyelerinin yargılamasını yapmasını savunan parti idarede tevsii mezuniyeti öngörmektedir. Askerliği kısaltmak, evlenmeleri kolaylaştırmak, kadının eve bağlanmasını sağlayıcı tedbirler almak, ticari alanda serbestliği sağlamak, devlet parasını çalışanlarla suiistimal yapanlara sarı cüzdan vermek, toprak davasını önemle ele almak, sıhhi ve zirai işlerin memleketin ihtiyaçlarına göre düzenlenmesini sağlamak partinin diğer vaatleridir. (Tunaya, 1952; 708- 709) Komünizme ve Yahudliğe karşı cephe alan ve dış ilişkilerde bir “Türk-Arap Birliği” hedefleyen bir partidir. (Bozkurt, March 2013; 82) Parti liberal muhafazakâr bir partidir. Yayılma imkânı bulamamıştır. Parti 1953 yılında kapatılmıştır. (Yücel, 2006; 32)

2.1.4. Millet Partisi (MP)

20 Temmuz 1948’de Ankara’da kuruldu. Partinin kurucuları İstanbul milletvekili Mareşal Fevzi Çakmak, İstanbul milletvekili Enis Akaygen, tarihçi-gazeteci Prof. Dr. Y. Hikmet Bayur, avukat Prof. Kenan Öner, Dr. Mustafa Kentli, Osman Bölükbaşı, İstanbul milletvekili Osman Nuri Köni, Afyonkarahisar milletvekili General Sadık Aldoğan idi. (Tunaya, 1952; 712- 713)

Çok partili rejime geçişin sancıları yaşanırken CHP ve Demokrat Parti (DP) saflarında partilerinin faaliyetlerini yeterli görmeyen aşırı uçta olan ve “müfritler” olarak adlandırılan kesimler bulunuyordu. DP içindeki müfrit grup CHP’ye daha sert muhalefet yapılmasından yanaydı. Kendi partilerinin tutumunu “tavizkar” olarak nitelendiriyor ve karşı çıkıyorlardı. 10 Mart 1948’de DP, Sadık Aldoğan, Kemal Silivri, Necati Erdem, Mithat Sakaroğlu ve Osman Nuri Köni’yi partiden ihraç etti. İhraçları uygun görmeyen ve bunlarla aynı görüşte olduklarını öne süren Yusuf Kemal Tengirşenk, Enis Akaygen, Emin Sazak, Ahmet Tahtakılıç, Ahmet oğuz ve Hasan Dinçer 24 Mart’ta ihraç edildiler. (Teziç, 1976; 274- 275)

DP'den ayrılanların bir bölümü 20 Temmuz 1948'de Mareşal Fevzi Çakmak'ın liderliğinde Millet Partisi (MP)'ni kurdular. Fevzi Çakmak 1946 seçimlerinde DP'nin İstanbul listesinden bağımsız aday olarak milletvekili seçilmişti. Fevzi Çakmak başkanlığa getirilmişti ama asıl başkan Hikmet Bayur'du. Liderler arasında birbiriyle çalışması güçlük çıkarabilecek birçok kuvvetli şahıs vardı. Bu durum partinin uzun ömürlü olamayacağını göstergesiydi. 1949 yılı içinde Meclisteki "Müstakil Demokratlar Grubu" ile Afyon'da kurulmuş olan "Öz Demokratlar Partisi", MP'ne katıldı. (Ahmad ve Ahmad, 1976; 42- 44) Partinin kurucuları kendilerinin Demokrat parti içindeki liberallerin temsilcileri olduğunu iddia etmekteydiler. (Karpaz, 1967; 338)

MP, DP'yi muvazaa partisi olmakla suçluyordu. Celal Bayar, MP'nin kurucularına çatarak şöyle dedi: "Bu zevat suni, menfi, haysiyet kırıcı vadedilere sürüklenerek devirlerini tamamlamak gibi bir bedbahtsızlığa düşmesinler." (Ahmad ve Ahmad, 1976; 45) MP hem CHP'ye hem de DP'ye karşı sert bir muhalefet yapıyordu. DP'yi "danışıklı" muhalefet olmakla ve muhalefeti "satmakla" suçluyorlardı. (Teziç, 1976; 274- 275) MP durmadan Demokratlar ile Halklılar arasındaki "balayı"ndan söz ediyor, bunu Demokratların CHP iktidarının devamını kabul etmiş olmalarının bir delili olarak gösteriyordu. (Karpaz, 1967; 294)

MP programına göre cumhuriyetçi, liberal, adalet ve milliyetçilik esasına bağlı bir partidir. Dine ve milli geleneklere bağlı olan MP, Türkiye'de çeşitli din ve mezheplere bağlı bulunan cemaatlerin dini örgüt kurmalarını savunmaktadır. Parti özel ve siyasal hayatta ahlakı egemen kılmak, aile müessesini yükseltmek, halka ve gençliğe ulusal çıkarları aşılacak emelindeydi. Ekonomide ılımlı bir görüşe sahip olan parti her türlü tekele karşıdır. Devletçiliğe karşıdır. Bunun yanında aşırı kar tutkusuna, haksız sömürüye de karşıdır. MP ekonomide özel girişimi savunmakla birlikte ticaret burjuvazisinin serbestçe gelişmesini engelleyen ilkelere yer verdiği için bu kesimlerden kitlesel bir destek görmemiştir. Laikliğe karşı olan tepkilerden yararlanmaya çalışsa da köylü, toprak sahibi ve tüccarın ekonomik taleplerine yönelik çözüm önerisi sunamadığı için şahıs partisi olmanın ötesine geçip kitle partisi olmamıştır. (Teziç, 1976; 274- 275)

Parti cumhurbaşkanının sadece bir devre için seçilmesi gerektiğini savunuyordu. Devletin görevinin insan şahsiyetinin gelişmesi için gerekli şartları hazırlamak olduğunu ileri süren parti bunu sağlamanın temelini ise adaleti yerleştirmek olarak görüyordu. MP okullarda vatan sevgisine dayanan yeni bir eğitim sisteminin kurulması gerektiğine inanıyordu. İşçilere grev hakkı tanıyan parti köylülere toprak ve tarım araçları dağıtmayı vaat ediyor, fakat toprak dağıtımında özel mülkiyete saygı gösterileceğini taahhüt ediyordu. (Karpaz, 1967; 339) Parti işçi ve çiftçilere cazip öneriler sunmuş olsa bile halk tarafından ciddi bir muhalefet partisi ya da iktidar adayı olarak görülmedi.

Parti 58 vilayette teşkilat kurmuştur (Tunaya, 1952; 717) ama seçmen kitlelerinin çoğunluğunun desteğini sağlayamamıştır. Bunun sebebini partinin önemli meseleler üzerinde durmayarak, Halkçıların ve Demokratların politikasını tenkit edecek yerde, şahıslarla, özellikle de İnönü ile uğraşmasında aramak lazımdır. (Karpaz, 1967; 338)

MP, 8 Ekim 1949'da komisyonca hazırlanan seçim tasarısına itiraz etti. Bu durum CHP ile çatışma alanında DP'yi ortada yapayalnız bırakıyordu. (Ahmad ve Ahmad, 1976; 58) MP seçim kanununda yapılan değişiklikleri yeterli görmediğinden 1948 ara seçimlerine katılmadı. 1950 seçimlerinde MP 22 ilden 205 aday gösterdi. 1950 seçimlerine katılarak ancak Kırşehir'den bir milletvekili çıkarabildi. (Ahmad ve Ahmad, 1976; 65-Tunaya, 1952; 714) 50 seçimlerinde MP 8 milyon oydan ancak 240.209'unu alarak 1 milletvekili çıkarabildi. (Karpaz, 1967; 339)

16 Kasım 1949'da Millet Partisi'nin Denizli milletvekili olan Reşat Aydın, İnönü ve Bayar'a karşı General Sadık Aldoğan, Fuat Arna ve Osman Bölükbaşı tarafından bir suikast düzenlendiğini iddia etti. Arna ve Bölükbaşı tutuklandı, fakat soruşturma sonucunda suçlamaların yersiz olduğu anlaşıldığından serbest bırakıldılar. (Ahmad ve Ahmad, 1976; 59)

1950'de Türkiye'de iktidar partisi değişti. 27 yıllık CHP iktidarından sonra artık iktidar DP idi. MP, CHP iktidarında CHP'ye karşı izlediği sert muhalefeti bu kez DP'ye yönlendirdi. 1950'de Mareşal Fevzi Çakmak hayatını kaybetti. Mareşalin cenaze törenindeki olaylarda görüldüğü gibi dinci unsurların Millet Partisi'ni tutar gözükmeleleri basında antipati uyandırdı ve asıl muhalifler DP'ye kaydı. (Karpaz, 1967; 339)

MP, CHP aleyhinde şiddetli bir propaganda yürütüyordu. Partinin Kaman mitinginde CHP aleyhinde çirkin sözler söylenmişti. (Başbakanlık Cumhuriyet Arşivi/ BCA, 490.1.0.0/440.1822.3) Ayrıca Millet Partisi'nin tertip ettiği çeşitli toplantılarda mahiyeti suç teşkil eden konuşmalara yaptığı gerekçesiyle hakkında soruşturma açılan Afyon Milletvekili Sadık Aldoğan'ın dokunulmazlığının kaldırılmasına karar verilmiştir. (BCA, 30.1.0.0/ 9.53.6)

1951'de Millet Partisi'nin İstanbul İl Kongresi yapıldı. Kongre Fatiha okunarak açıldı. Laiklik ve parti faaliyetleri sorunu artık açıkça tartışılıyordu. Konuşmacılardan Hikmet Haznedar konuşmasını şu soru ile bitirdi: "... Dini niçin siyasete alet ediyoruz? ... Bir siyasi partinin hitabet kürsüsü cami kürsüsüne benzetilemez. Burada ancak memleket meseleleri konuşulur. Anlamıyorum, bu parti İslam dini partisi midir yoksa sadece Millet partisi midir?" Partinin tutumları parti içinde de tartışılıyordu. Partinin İzmir İl Kongresinde sadık Aldoğan "MP iktidara geçerse, Meclisten çıkmış dinle ilgili bütün kanunları kaldıracığım" diyordu. (Ahmad ve Ahmad, 1976; 83) Partinin laikliğe karşı aldığı tavır partinin sonunu hazırlayacaktı. Millet Partisi Birinci Kongresi'nde(1950) Partinin Atatürk İnkılâplarına cephe almadığını bildirmişti ama yaşanan gelişmeler bunun tersini gösteriyordu.

1952 Mayıs'ında MP'nin Ankara Kongresi toplandı. Atatürk'ün kabrine çelenk koyulmasını istemeyen bazı delegeler duygularını açıkça ortaya koyunca şaşkınlık ve üzüntü doğuran bir tartışmaya yol açtı ve Hikmet Bayur gibi Atatürkçüler Kongreyi terk ettiler. (Ahmad ve Ahmad, 1976; 97) Partinin 1953 kongresi tam bir karışıklık içerisinde geçti ve muhafazakârların partiyi ele geçirmesi ile sonuçlandı. İlerleyen süreçte Yusuf Hikmet Bayur'un başını çektiği yaklaşık 40 kişilik grup MP'nin Atatürk'e ve devrimlere karşı olduğunu ileri sürerek istifa etti. Savcılık bu açıklamayı ihbar gibi kabul etti ve parti ileri gelenlerinin evleri arandı. 8 Temmuz 1953'te MP'nin faaliyetleri hakkında bir soruşturma açılmıştı.13 Kasım 1953'te MP idarecileri aleyhinde açılan davada hakime hakaret eden maznunnardan Nurettin Ardıçoğlu ve Avukat Abdurrahman Boyacıgiller hakkında takibat yapılmasına karar verildi. (BCA, 30.1.0.0/ 79.524.30) Soruşturmanın gereği gibi yapılabilmesi için parti mahkeme kararıyla

geçici olarak kapatıldı. (Teziç, 1976; 276) Parti arabozucu faaliyetlere girişmekle ve dini kendi çıkarlarına alet etmekle suçlanıyordu. (Ahmad ve Ahmad, 1976;111) Kongrede geçen olaylar bu karar için ortada görünen bir sebep olarak gösterildi. Bu kararın verilmesinde DP hükümeti ile aralarında anlaşma olduğu iddialarını İnönü reddetti. Kasım Gülek, MP’nin kapatılmasını eleştirdi ve Demokratlara hücum etti. CHP eleştirileri yumuşatmak amacıyla başka bir bildiri yayınladı ve amaçlarının “son icraatın tenkidi mahiyetinde değil, bilakis inkılâpları muhafaza lüzumundan” kaynaklandığını ileri sürdü. (Ahmad ve Ahmad, 1976;112)

26 Eylül 1952’de MP’nin 13 üyesi gericilik hareketlerine neden olmakla suçlanarak haklarında dava açıldı. Savcı, bu partiyi, “din devletinin geri getirilmesini amaç edinmekle” suçlayarak kapatılmasını istedi. 27 Ocak 1954’te MP kapatıldı. Ankara 3. Sulh Ceza mahkemesi, “Millet Partisi’nin dini esasa dayanan ve gayesini saklayan bir cemiyet” olduğunu kararında açıkladı. (Ahmad ve Ahmad, 1976;115-118)

MP kökeninden gelen siyasetçiler daha sonra Cumhuriyetçi Millet Partisi’ni kurdular. (1954) partinin lideri kuvvetli bir hatip olan Osman Bölükbaşı idi. Parti 1954 seçimlerinde 5 milletvekilliği kazandı. Bu parti 1957’de 4 milletvekilliği kazandı. Partinin lideri Osman Bölükbaşı bu sıralar hükümeti tenkit ettiği için hapisteydi ve hapiste olduğu halde milletvekili seçilmeyi başarmıştı. (Karpat, 1967; 340) Parti daha sonra Köylü Partisi ile birleşerek Cumhuriyetçi Köylü Millet Partisi adını aldı. Millet Partisi, 1960’dan sonra kurulan milliyetçi partilerin çekirdeği oldu. (Teziç, 1976; 277)

2.1.5. İslam Demokrasi Partisi

İslam Demokrasi Partisi (İDP)Ağustos 1951’de İstanbul’da Cevat Rifat Atilhan’ın liderliğinde kuruldu. İkinci başkan Zühtü Bilimer, umumi kâtip emekli Albay Kerim İnân idi. Partinin diğer kurucu üyeleri ise şunlardı: Emekli bahriye zabiti Hakkı Sadık Acarlı, emekli Yarbay Hamit Tekinsoy, emekli Albay Nuri Çallı, emekli Binbaşı Feridun Okyanus, İ. Galip Hamikoğlu, tüccar Hacı Nuri Erdoğan, terzi A. Naci Yeter, inşaatçı Mehmet Reşat Düşünür, bakkal ve kütüphaneci Ahmet İlkol, maran-

goz fabrikası sahibi Neşet Aslın, inşaat ustası Şevket Üzümcü, marangoz Mehmet Düşünür. (Tunaya, 1952;s.742)

Partinin gayesi “maddi ve manevi ölçülerle ve bütün mana ve şümü-lüyle Türk milletini medeni âlemde mümtaz ve tarihi ile şerefli mazisine layık bir refah ve ümran seviyesine çıkarmak ve Türk vatanını en ameli ve yapıcı sistemlerle ve çalışmalarla baştanbaşa imar etmek”tir. İDP ahlak, anane, adalet, çalışma, iş, hürriyet umdelerinden hiçbir taviz ve fedakârlık yapmayacaktır. Gayeyi gerçekleştirecek aksiyon programının ana prensip-leri şunlardır:

- 1- Türk milletini tarihe bağlamak
- 2- CHP’nin altı umdesi olarak Anayasaya girmiş olan “demokrasiye zıt” bütün kanunları bir anda kaldırmak
- 3- Türk milletinin arzu ve isteklerine, karakterine ve menfaatlerine uymayan mana ve gayesi açıkça anlaşılmayan birçok tevil ve tefsire yol açan umde ve prensiplerin kanun yoluyla ve milletin irade-siyle kaldırılmasına çalışmak
- 4- Vicdan hürriyetinin kabulü
- 5- Komünizm ve farmasonluk gibi gizli ve ihtilalcı kuvvetlerin faali-yetini kesinlikle ve şiddetle menetmek

Parti kuvvetler ayrılığı prensibini savunmaktadır. Seçim sisteminin değiştirilmesini talep etmektedir. Parti kültür ve köy işlerine hususi önem atfetmiştir. Köyde “bir Orta Afrika sefaleti ve ilk çağ hayatı hüküm sürdü-ğünü” ileri sürmektedir. Köy kalkınmasında esas köy okuludur ve burada hakiki İslamiyet öğretilenektir. Evlenme kanuni şartlara bağlanarak teşvik edilecektir. Ticaret serbest olacak, kısıtlamalar kaldırılacak, tekel idareleri lağvedilecektir. Makam ve memuriyet nüfuzunu suiistimal ederek milli bünyenin ahlaki, iktisadi ve siyasi varlığını bozanlar ağır cezalara çarptırı-lacaktır. (Tunaya, 1952; 743-744)

50li yıllarda İslami kimliğiyle kurulan partilerin en ilgi çekeni oldu. Parti kısa sürede 10 ilde 150 şube açtı ve 2000’in üzerinde üye kayd yaptı. Dönemin dindar basını Demokrat Parti’yi eleştirirken İDP’ni öven yazı-larla dindar halkı bu partiye kanalize etmeye çalışıyordu. (Aykol, 2011;

76) Parti şubeleri Menemen, Karşıyaka, Ulus, Samsun, Amasya, Gerze, Hopa, Erzurum, Adapazarı ile İstanbul ve Kocaeli’nin tüm kazaları açılmaya hazır hale getirilmiştir. Bunlardan başka 191 şubenin açılması için de partiye müracaat yapılmıştır.(Bozkurt, 2013; 83)

İDP’nin Bursa il teşkilatının açılışında parti binasına sancak çekmesi ve dualı açılış merasimi için hükümetten resmi izin talebinde bulunması, partinin “dini siyasete alet ettiği” şeklinde yorumlanacak ve hakkında açılacak kapatma davasında savcılık makamının öne sürdüğü kapatılma nedenlerinden biri olarak gösterilecektir. (Bozkurt, 2013; 84)

İDP’nin adında yer alan, “İslam” ibaresinin kullanılması maksatlıydı ve parti yöneticilerine göre tarihsel bir gerçeği vurgulamaktaydı. Atılhan, İslam’ı bir dinin ibaresi olmakla birlikte, bir siyasetin, bir doktrinin de remzi olarak görmekteydi. O, demokrasiyi, modern garp demokrasisi ve İslam demokrasisi olarak ikiye ayırmaktaydı. Birincisi, 1789 Fransız İhtilali’nden sonra dünyaya egemen olan fakat Yahudilik ve Farmasonluk tarafından kontrol edilen “sahte” batı demokrasisi; diğeri de geçmişi çok daha eskilere dayanan, meşvereti ve danışmayı esas alan İslam demokrasisi idi. Atılhan, İDP’nin İslami demokratik kimliğini “İslam” ibaresiyle klasik demokrasiden ayırmakta ve onu halk egemenliğine dayalı gerçek bir demokrasi olarak tanımlamaktaydı. (Bozkurt, 2013; 90-91)

Hükümet, partinin taşıdığı “irtica” tehlikesinden dolayı il valiliklerine bir genelge göndererek İDP’nin faaliyetleri hakkında uyanık olmalarını istemişti. İçişleri Bakanı partinin söylemlerinden ve yayınlarından partinin din esasına dayanan bir dernek olduğunun anlaşıldığına dikkat çekiyordu. Bakanlık, İDP’nin büyüdükçe vereceği zararın artacağını ileri sürerek partinin faaliyetlerine son verilmesi önerisinde bulunmaktaydı. (BCA, 130.10/ 79.524.29.)

İDP’ne Cemiyetler Kanunu’nun 24. Maddesini ihlalden dolayı dava açıldı ve 3 Mart 1952’de mahkeme kararıyla kapatıldı. Genel Başkan Cevat Rifat Atılhan ve 15 kurucu üye hakkında soruşturma başlatıldı. (Ahmad ve Ahmad, 1976; 94) Aralık 1952’de hükümet Ahmet Emin Yalman’nın hayatına suikast hazırlama teşebbüsünden İslam Demokrasi Partisi’nin sorumlu olduğunu açıkladı. (Ahmad ve Ahmad, 1976; 104)

İDP'nin kapatılması hem parti çevresinde hem de partiye karşı olanlar arasında yankı buldu. İDP'nin kapatılması, partiye yakın bazı çevrelerde DP'lilerin ikiye yüzlü bir siyaset uyguladığı yönünde yorumlanmıştır. Eşref Edip, DP'lilerin CHP ile din konusunda ortak bir tavrının ve gizli bir anlaşmasının olduğunu iddia etmiştir. O'na göre, İslami hassasiyetleri olan İDP'nin ve MP'nin kapatılması bu ortak tavrın bir sonucu olarak gerçekleşmişti. İDP'nin kapatılması, partiyi; laiklik karşıtı ve “irticai” bir oluşum olarak gören laik basında olumlu karşılanarak desteklenmiştir. (Bozkurt, 2013; 96-99)

İDP, 50'li DP döneminde İslami söylem ile ortaya çıkmış bulunan ve kitlesel bir destek bulmasa bile kamuoyunda gürültülü bir yer tutmuş olan bir parti idi. İDP'nin kapatılmasından itibaren İslamcı kesim bir müddet siyasi arenada dikkat çekici bir şekilde yer almadı. Ancak İDP'nin siyasi söylemi sonraki İslami referanslı siyasi oluşumlar tarafından tevarüs edildi. Özellikle İsrail ve mason karşıtı söylemler siyasal İslamcılar için revaçta olmaya devam etti.

2.2. Komünizm Gerekçesi ile Kapatılan Partiler

Milli Mücadele'nin ilk yıllarında BMM Hükümeti ile Bolşevik Sovyet Rusya'sı arasında 1920 Moskova Antlaşması ile bir ittifak kurulmuştu. İki ülke sınır ihtilaflarını halletti ve Sovyet Hükümeti Türkiye'ye askeri ve mali yardımlarda bulundu. BMM Hükümeti ile Sovyet Rusya aynı emperyalist güçlere karşı mücadele ediyordu ve ortak düşman o devirde siyasi yalnızlık içinde bulunan iki eski düşmanı yeni dostlar yapıvermişti. Bu yıllarda Türkiye'de de Bolşeviklik fikri epey merak uyandırmış ve işgal döneminde bazı yerlerde mahalli şura hükümetleri kurulmuştu. Mütareke döneminde ve BMM'nin açıldığı yıllarda ülkede çeşitli sol fraksiyonlar faaliyet gösteriyorlardı.

Bolşevik yanlısı örgütlerden birisi Yeşilordu Cemiyeti idi. Örgüt 1920'de gizli olarak kurulmuştu ve 14 kadar milletvekili de bu oluşuma dâhildi. Örgütün vurucu gücü Çerkez Ethem ve O'nun “Kuva-yı Seyyare”siydi. Örgütün başyazarlığını Arif Oruç'un yaptığı, Eskişehir'de çıkan “Yeni Dünyanın Yıldızı” adında bir yayın organı vardı. 18 Ekim

1920'da Ankara'da yasal "Türkiye Komünist Partisi" kurulunca Yeşilordu çalışmasına son vermiştir. Yeşilordu Cemiyeti, İslam inanışlarını göz önünde bulundurarak komünizme dinsel bir içerik kazandırmaya çalışmıştır. (Kili, 1995; 93- 95) Yeşilordu Cemiyeti İslami-sosyalizan bir örgüttür.

Yeşilordu Cemiyeti'nin kuruluşundan Mustafa Kemal Paşa'nın da haberi vardı. Cemiyet başlangıçta ne gizli ne de komünist bir teşekküldü. Cemiyet başlangıçtaki kuruluş hedeflerinden sapmış ve komünist temayüller taşımaya başlamıştı. Başlangıçta Milli Mücadele'nin ehemmiyet ve zarureti anlatmak için kurulan cemiyet zamanla milli birlik için tehdit haline gelmişti. (Darendelioğlu, 1979; 45- 47) Bu yüzden cemiyet lağvedilerek faaliyetlerine son verildi. Ancak cemiyet lağvedilmesine rağmen faaliyetlerine gizli olarak devam etti.

Milli Mücadele yıllarında Sovyet Rusya ile yakınlaşmanın sonucu olarak Mustafa Kemal Paşa'nın denetiminde Türkiye Komünist Fırkası kurulmuştur. Parti gizli sol örgütleri sona erdirmek, ulusal eylemi saptırma eğilimi gösteren girişimleri disiplin altına almak amacıyla kurulmuştur. Kılıç Ali, Mustafa Kemal Paşa'nın ordu içerisinde komünist eğilimin hissedilmeye başlaması üzerine -gerektiği zaman kapatılmak şartıyla- bir komünist parti kurmayı yararlı gördüğünü belirtir. Mustafa Kemal Paşa'nın teşvikiyle kurulan partide Gazi'nin teşvikiyle Kılıç Ali, Celal Bayar, Tevfik Rüştü Bey gibi milletvekilleri görevlendirilmiştir. (*Atatürk'ün Sırdaşı Kılıç Ali'nin Anıları*, 2006; 170- 171) Parti kurulmuştur ama partinin kabul ettiği komünizm ile Rusya'nın komünizmden anladığının aynı olmadığı bilinmektedir.

Milli Mücadele döneminde bir de gizli çalışan bir Türkiye Komünist Fırkası vardır. Bu parti bir süre gizli çalıştıktan sonra "Halk İştirakuyyun Fırkası" adı ile yasal olarak çalışmaya başlamıştır. Çerkez Ethem'in Yunanlılara sığınmasından sonra partinin çalışmaları önlenmiştir. 1922'de tekrar ortaya çıkmış ama Rauf Bey Hükümeti zamanında kapatılmıştır. (Kili, 1995; 95-97) Yeni Dünya gazetesi fırkanın yayın organıdır. Gazetenin sahibi Hakkı Behiç, başyazarı ise Arif Oruç'tu. (Darendelioğlu, 1979; 74)

Milli Mücadele döneminde komünist eğilimlere karşı ikircikli bir tavır takınıldığı görülmektedir. 1922 sonlarında batı cephesindeki durumun Türk tarafı lehine değişmesine kadar komünist-sosyalist eğilimlerin varlığı şiddetle bastırılmamışken bu dönemden sonra tavır değişikliğine gidildiği görülmektedir. Nitekim Mustafa Kemal Paşa 1922’de yaptığı bir açıklamada BMM idaresinin halk hükümeti idaresi olduğunu vurguladıktan sonra komünizme karşı tavrını belirtmiştir. “Şurasını unutmamalı ki, bu tarz-ı idare bir Bolşevik sistemi değildir. Çünkü biz, ne Bolşvikiz, ne de Komünist; ne biri ne diğeri olamayız. Çünkü biz milliyetperver ve dinimize hürmetkâruz. Hulasa, bizim şekl-i hükümetimiz tam bir demokrat hükümetidir. Ve lisanımızda bu hükümet “halk hükümeti” diye yadedilir.” (Parla, 1995; 290)

Cumhuriyetin kuruluşundan itibaren komünizm otoritelerce hoş karşılanmamıştır. Devletin geleceği ve rejimin bekası adına bir tehdit olarak görülmüştür. Komünizmin beynelmilelci yanı da ulusal bağımsızlığa aykırılığı görülmüştür. Bu yüzden Türkiye’de komünist partilerin yaşamlarını sürdürmelerine izin verilmemiştir. Komünist eğilimli kişiler gizli cemiyetler kurma ve partileşmede son derece mahirdir. 1960 yılına kadar Türkiye’de parti kurma girişiminde sol kesimin oldukça faal olduğu görülmektedir. Kurdukları partiler kapatılmış olsa bile bir sonraki fırsatta hemen tekrar yeni bir parti kurmuşlardır.

Türkiye’de sol hareket cumhuriyetin ilk yıllarında yeraltına çekilmek durumunda kalmıştı. Milli Mücadele döneminde parti örgütlenmeleri kapatılan sol hareket faaliyetlerine basın-yayın yoluyla nispeten devam etmekteydi. Takrir-i Sükûn döneminde diğerleri gibi solun da basın-yayın kuruluşları kapatıldı. 1930’lu yılların başında Serbest Fırka denemesine koşut olarak ortamın partileşmeye müsait olduğunu düşünen sol kesim yeniden partileşme çabasına girdi. Ancak kısa sürede “muavazaa partisi” olarak kurulan ve rejim dışına çıkmama sözü veren Serbest Fırka’nın bile yaşamasına imkân olmadığı ortaya çıktı. Solun da partileşme girişimi neticesiz kaldı.

İlerleyen yıllarda sol hareket özellikle kültür-sanat faaliyetleri, basın-yayın çalışmaları ve üniversiteler üzerinde yoğunlaştı. Solcu öğretim

üyeleri çeşitli dergi ve gazeteler yayınladılar. 1940lı yılların son döneminde hükümet de ülkedeki solcu, komünist faaliyetlerden ve bunların ülkede meydana getireceği tahribattan kuşku duymakta idi. Nitekim bu dönemde bazı solcu öğretim üyeleri üniversitelerden uzaklaştırıldılar. (Goloğlu,1982; 224- 225)

Sol eğilimlere karşı devlet denetimi mekanizması işletilmeye devam ediyor olsa bile 1945 sonrası Türkiye’de solun dirilişine ve partileşme yoluyla legalleşme çabalarına tanık oldu. Bu partilerin hemen hemen tamamı kapatıldı.

2.2.1.Türk Cumhuriyet Amele ve Çiftçi Partisi

Parti 26 Eylül 1930 tarihinde Edirne’de kurulmak istenilmiştir. Kurucusu mimar ve mühendis Kazım’dır. (Yücel, 2006; 28) Parti’nin gayesi “Türk amele ve çiftçisini sermayedarlara karşı müdafaa etmek, mütegalibe ve Murahabacının ellerinden kurtarmak, Türk hayatı içtimaiyesi yanında bu sınıfa da bir mevki temin etmektir.” (Akkerman, 1950; 4)

Kazım Bey, partiyi parti nizamnamesinde cumhuriyetçi, milliyetçi, siyasi, iktisadi ve müstakil olarak tanımlamıştır. Partinin maksadı Kanun-ı Esasi’nin her vatandaşa eşit olarak tanıdığı hak ve salahiyetlerden amele ve çiftçiyi faydalandırmaktır. Parti amele ve çiftçiyi mecliste temsil edecektir. Parti nizamnamesinin 4. Maddesine göre inkılâpçıdır. İrtica ile birlikte memlekete zararlı oldukları için komünizm ve bolşevizmi ret ve telin eden Kazım Bey partisinin Gazi’nin açtığı yolda, inkılâbın emretmiş olduğu bütün yenilikleri benimsediğini belirtmektedir. Partiye girecek olanların Harekat-ı Milliye’ye aleyhtar vaziyet almamış olmaları gerekmektedir. Ecnebi memleketlerde tatbik edilen çalışma usullerinin Türkiye’de de tatbikini isteyen Kazım Bey gerekirse numune getirilmesini istemektedir. (Tunaya, 1952; 638)

Kazım Bey partisinin nizamnamesinde her ne kadar inkılâplara sadık kalacağını beyan edip komünizm ve bolşevizmi ret ve telin etmiş olsa da partisine komünist temayüller taşıdığından dolayı izin verilmemiştir.

2.2.2. Laik Cumhuriyet İşçi ve Çifti Fırkası

1931’de İstanbul’da Arif Oruç başkanlığında kurulmak istenmiştir. Ancak Komünist emeller taşıdığı gerekçesiyle kuruluşuna izin verilmemiştir. (Yücel, 2006; 28) Sol eğilimli maceraperest bir gazeteci olan Arif Oruç, Yeni Dünya ve Yeni Turan gazetelerini çıkarmıştır. 1926’daki Gazi’ye suikast girişimi nedeniyle İstiklal Mahkemesi’nce tutuklanıp Ankara’ya gönderilmiştir. Arif Oruç 1929 yılı sonlarında “Yarın” adlı bir gazete yayınlamaya başlamıştır. Yaptığı yayınlar yüzünden başı sık sık hükümetle derde girmiştir. Serbest Cumhuriyet Fırkası (SCF) denemesi sırasında SCF’yi destekleyen yayınlar yapmıştır. SCF’nin kapanmasından sonra yayınları “İzmir valisi aleyhine neşriyat” diye tanımlanmış ve Oruç tutuklanmıştır ve hapis cezasına çarptırılmıştır. Cezası onamamış olacak ki Arif oruç 1931 Haziranında gazetesinde bir program ilan ederek bir parti kurma girişiminde bulunmuştur. Girişimin duyulması üzerine hükümete yakın kalem erbabı ile Arif Oruç arasında bir söz düellosu başlamıştır. Arif Oruç “vatan haini” diye nitelendirilmiş ve Çerkez Ethem ile ilişkisi gündeme getirilmiştir. (Tunçay, 1999; 288- 290)

Arif Oruç’un Yarın’da yayınladığı parti programına göre cemiyet kafa ve kol işçilerinden oluşmaktadır. Oruç, Cumhurbaşkanı’nın millet tarafından seçilmesini ve fırkalar üstünde tarafsız olmasını istemektedir. Her Türk vatandaşı İnsan Hakları Beyannamesinde belirtilen temel hak ve hürriyetlere sahiptir. Seçim sistemi tek dereceli ve gizli oy esasına dayalı olmalıdır. Oruç’a göre Türkiye 12 iktisadi mıntıkaya bölünmeli ve mıntıkaların başına oyçokluğu ile 3 sene için seçilmiş bir reis bulunmalıdır. Mahalli kumanda heyeti kooperatif ve sendikaların üyelerinden oluşmuş bir meclis ile iç işlerini idare etmelidir. Mıntıklar İsviçre’deki gibi kantonlara bölünmelidir. Hükümet mıntıkların idari yetkilerini sınırlandıramaz. Parti adalet sisteminde jüri usulünün kabulünü savunmaktadır. 12 mıntıkanın cumhuriyet savcıları da halkın oylarıyla seçilmelidir. Siyasi suçlardan dolayı idam cezası verilmemelidir. 19 yaşına gelen hiç kimse işsiz kalmaz. Parti özel mülkiyeti tanımakla birlikte çiftçilerin üretim kooperatifleri dâhilinde bulunması gerektiğini savunmaktadır. Sendikalaşma hürriyetini savunmakta ve mıntika sendikalarının Umum Sendikal Birliği adı altında yurt çapında örgütlenmesini istemektedir. Arif Oruç’un programındaki ilgi

çekici bir nokta ise evlenme ile ilgilidir. Oruç 20 yaşını geçen herkesin evlenmek zorunda olduğunu söylemektedir. Orta eğitimin zorunlu olmasını savunmaktadır. Dış siyasette ise Türkiye'nin Avrupa ittifadına dâhil olmasını savunmakta Cemiyet-i Akvam'a girmeyi gerekli görmektedir. (Tunçay, 1999; 289) Arif Oruç'un programı tam bir halk hükümeti tasarısı içermektedir. Ancak parti programında yer alan "Cemiyet-i Akvam'a girme" ve "Avrupa ittifadına dahil olma" hedefi partinin komünist ideolojisi ile çelişmektedir.

Parti kurma girişimi akim kalan Oruç daha sonra gazete çıkarma girişimlerinde bulundu. Girişimleri kapatmayla neticelenen Arif Oruç geçimini sağlamak için çeşitli işlere atılmış ama dikiş tutturamamıştır. Basın özgürlüğünü savuna küçük bir kitap kaleme alan Oruç kitabı yazdıktan kısa süre sonra yurtdışına gitmiştir. (Tunçay, 1999; 289-293)

2.2.3. Çiftçi Köylü Partisi

24 Nisan 1946'da Bursa'nın Mudanya ilçesinde kuruldu. Kurucuları: Sıddık Sümer, İbrahim Öztürk Osman Özipek, Kemal Aydın ve Şükrü Tokay'dır. Çiftçilikle uğraşıyorlardı. (Yücel, 2006; 29)

Partinin gayesi Türk çiftçisinin inkişafını sağlamaktır. Programlarında zirai sanayinin gelişmesi için bir milli imece bankası kurulması isteğine yer vermişlerdir. Ayrıca toprak reformu yapılarak tarımsal alanların çiftçi ailesini geçindirecek büyüklükte korunmasını sağlamak üzere veraset ve intikal usullerinin yeni esaslara göre düzenlenmesi istenilmektedir. Kırtasiyecilik, teferruat ve modası geçmiş idare usullerinin kaldırılması ve bilhassa teşkilat fazlalığı ve israf temellerine dayanan mevcut devlet sisteminin esaslı bir ıslaha tabi tutulması gerektiğini savunmaktadırlar. Parti sosyalizandır. (Akkerman, 1950; 47)

Partinin doktrini iki esasa dayanmaktadır: "Şerefli seciyemizin tamamıyla yerine getirilmesi ve ananemizin muhafazası." Üçüncü umdesinde istiklal prensibini ve Türkün tarihi bütün vasıflarını zamanın icaplarına göre yaşatmak ve muhafaza etmek gerektiğine vurgu yapılmış ve bu sahada İslami esaslara dayanılmasını savunmuştur. (Tunaya, 1952; 695)

Bundan dolayı parti İslami-sosyalizan olarak nitelendirilebilir. Kanuna aykırı hareket ettiği gerekçesiyle 2 Haziran 1946'da mahkeme kararıyla kapatılmıştır.

2.2.4. Türk Sosyal Demokrat Partisi

26 Nisan 1946'da İstanbul'da kuruldu. Partinin program ve tüzüğü 30 Eylül 1948'de CHP Genel Sekreterliği'ne gönderildi. (BCA, 490.10.0/437.1813.1) Partinin merkezi Fatih'te idi. Neşir organı yoktur. Kurucular Cemil Alpay (Genel Başkan), Sadık Acarlı (işçi), Mustafa Yıldız (Emekli binbaşı) ve Yakup Savaş idi. Parti 1950 seçimlerine 9 adayla katılmış ama başarılı olamamıştır. (Tunaya, 1952; 695)

Partinin gayesi bütün vatandaşların hak ve hukukunu koruyarak Türk devletine dünyada layık olduğu mevki sağlaması ve dış siyasette beynelmilelciliğe doğru bir istikamet takip etmektir. Programında din ve mezhep farkı gözetmeksizin bütün vatandaşlara her türlü hürriyeti vermek, işçi ve çiftçilerin hayat şartlarını düzenlemek, kabinede bir emekliler bakanlığı kurmak, her nevi sermayenin cemiyetin yararına uygun şekilde kullanılmasını sağlamak, iktisadi ve zirai faaliyete sosyal prensiplere göre yön vermek ve üretici zümre arasında işbirliği temin etmek, komşu devletlerarasında gümrük ve pasaport engellerini kaldırmak, vatanın yükselmesi ve milletin refah ve mutluluğunu temin gayesiyle bütün vatandaşların hayat şartlarının güven altına alınmasını sağlamak için sosyal kurumlar oluşturmak, memlekette vatandaşların ihtiyacına göre sendikalar kurmak ve toprak reformunu tekrar gözden geçirmek, kadınların çalıştırılması işini ekonomik ve sosyal durumlara göre ayarlamak, askerlik yükümlülük ve hizmetlerini spor kurumları tarafından öğretmek suretiyle temin etmek ve müddetini kısaltmak, fiyat ve vergi sistemlerini bugünün sosyal esaslarına göre ayarlamak hususlarına yer vermiştir. (Akkerman, 1950; 48) Partinin ileri sürdüğü görüşler 50li yıllara göre hayli ileridir. Sosyalizan görüşlere sahip bir partidir.

Parti ilk önce Sosyal Demokrat partisi adıyla kurulmuştu. 29 Mart 1946'da parti hükümet tarafından kapatıldı. Milletlerarası gruplarla; özellikle Bulgaristan'daki sosyal demokratlarla ilişki kurmakla suçlanmışlar-

dı. Parti 26 Nisan'da Türk Sosyal Demokrat Partisi adıyla tekrar ortaya çıktı, fakat başarılı olamadı. Kurucusu Cemil Alpay ölünce parti 1951'de dağıldı. (Ahmad ve Ahmad, 1976; 18) İstanbul Emniyet Müdürlüğüne göre Parti 1951'de kurucu sayısı 3'ün altına düştüğü için münfesihi sayıldı. (Tunaya, 1952; 696)

2.2.5. Türkiye Sosyalist Partisi

14 Mayıs 1946'da İstanbul'da kuruldu. Partinin program ve tüzüğü 30 Eylül 1946'da CHP Genel Sekreterliği'ne sunuldu. (BCA, 490.10.0/436.1808.2) Partinin kurucuları Esat Adil Müstecaplıoğlu, Mecit Küçlü, İhvan Kabacıoğlu ve Aziz Üçtay'dır. (Tunaya, 1952; 696)

Partinin gayesi tarihi gelişmelerin gereklilikleri dikkate alınarak vatandaş haklarının sosyal prensipler çerçevesinde tahakkukuna çalışmak yani demokrasinin, sosyalizmin ileri manasında milliyetçiliğin ve laikliğin tahakkukunu sağlamaktır. Partinin programının esas gayesi Türkiye Cumhuriyeti'ni bir halk devleti haline getirmektir. Ferdin gelişmesini önleyen her türlü iktisadi ve sosyal adaletsizliği ortadan kaldırmak, tarihin seyri icabı bir arada yaşayan ve gelişen, aynı geleneklere sahip fertlerin hepsini millet olarak kabul etmek, içte ve dışta vatandaşların sömürülmesini önlemek, din ve vicdan işlerinde vatandaşları serbest bırakmak, vatandaşlara iş ve çalışma haklarını mutlak tanımak, vatandaşın şahsi emeği ile meydana gelen özel mülkiyet ile fikir, söz, basın, grev, gösteri, toplantı ve her türlü teşkilatlanma hürriyetlerini tanımak, seçimlerde nisbi temsil, sanayi ve ticarete sosyalist, mahkemelerde jüri esaslarını kabul etmek parti programında yer alan diğer hedeflerdir. Parti bazı şartlarda özel mülkiyeti kabul etmekle birlikte sosyalist bir partidir. Vatandaşın şahsi emeği ile meydana gelen özel mülkiyette şahsın tasarrufunu tanımakla birlikte milli servetin belirli bir zümrenin elinde toplanmasına ve israfına sebep olan, genel refahı zorlaştıran büyük arazi, fabrika, banka, toplu taşıma vasıtaları, madenler gibi büyük istihsal vasıtalarının kamulaştırılmasını savunmaktadır. (Akkerman, 1950; 49)

Parti, Türkiye Cumhuriyeti'ni tam bir halk devleti haline getirmek ve halkın kendi kendini yönetmesine olanak sağlayacak yasal düzenleme-

ler getirmek ilkesiyle “demokrat, Türk milletinin refah, kültür, sağlık ve adalet düzeyini yükseltmek, vatandaşların gelişmesini engelleyen bütün sebepleri ve her türlü ekonomik ve sosyal adaletsizliği gidererek emek ve yetenekleri değerlendirmek ilkesiyle “sosyalist”; milli beraberliğin, siyasal ve ekonomik tam bir hürriyet ve bağımsızlıkla devamını sağlamak ve başka uluslar için de bu hakları tanımak ilkesiyle “milliyetçi”; yeryüzündeki tüm halk kitlelerinin emperyalist ve sömürücü saldırılara karşı işbirliği yapmaları, savaşın nedenlerini ortadan kaldırmak, öte yandan da özgür, bağımsız bir dünya düzeni kurulması için çalışmak ilkesiyle “Beynelmilelci”; nihayet doğaüstü bir varlığa inanmak ya da inanmamak konusunda kişilere vicdan hürriyeti tanınması ve bunun için devletin tarafsızlığını koruması ilkesi ile de “Laik”tir. (Teziç, 1976; 282)

Emekli bir hukukçu olan Esat Adil Müstecaplıoğlu ve arkadaşları hakkında “komünist emellere hizmet etme” suçlamasıyla açılan dava 1948’de bereat ile sonuçlandı. Darendelioğlu partinin Sıkıyönetim Komutanlığınca kapatıldığını belirtmektedir. Sıkıyönetim Komutanlığı’nın kapatılan sol parti ve sol yayınlara ait kararında “mahkûm komünistler ve müfrit komünist mefkûreli kimseler tarafından örtülü bir şekilde kurularak memleket içinde içtimai bir zümrenin diğerleri üzerinde tahakkümünü ve mevcut iktisadi ve içtimai nizamları bozmaya çalıştıkları”nın anlaşıldığı belirtiliyordu. (Darendelioğlu, 1979; 281)

20 Temmuz 1950’de parti yeniden faaliyete geçti. 17 Haziran 1952’de Türkiye Sosyalist Partisi’nin 14 üyesi gizli komünizm propagandası yaptıkları iddiası ile İstanbul’da tutuklandılar. Tutuklamalar Temmuz ayına kadar devam etti. (Ahmad ve Ahmad, 1976; 98) Eminönü Sulh ve Ceza mahkemesi, partiyi “komünist emellere hizmet ettiği” gerekçesiyle 17 Haziran 1952’de kapattı. Bu hadise yabancı basının da dikkatini çekmiş ve Paris Radyosu Türk halkının komünizme karşı daima uyanık ve ayakta olduğuna dair neşriyatta bulunmuştu. (Darendelioğlu, 1979; 407)

Türkiye Sosyalist Partisi, faaliyette bulunabildiği ilk aylarda onlarca sendika kurmuş ve bu sendikalarda on binlerce kişiyi örgütlemiş ve belli başlı büyük şehirlerde şubeler açmıştı. (Aykol, 2010; 24)

Partinin yayın organları önceleri Gün adında haftalık bir dergi daha sonra ise Pravda’nın Türkçe karşılığı olan Gerçek gazetesi idi. (Darendelioğlu, 1979; 209) Parti görüşlerini Gün ve Gerçek ile yaymaya çalışır. Etienne Fajon’dan Esat Adil’in çevirdiği siyasal mücadele, marksizm, devlet, devrim, demokrasi ve sosyalizm meselelerine dair broşürler parti yayını olarak Eylül ile Kasım arasında piyasaya sürülür. Parti aynı aylarda merkezinde görüşlerini yayabilmek amacıyla on üç ayrı konferans düzenler. Partinin sadece İstanbul’da merkezi olduğuna, Anadolu’da şubeler açmadığına dair yazılanlar hatalıdır. Gerçek ve Gün, Samsun Şubesi’nin açılışına ve İzmir’de bir şube kurulması girişiminde bulunulduğuna dair haberler yayımlar. (Gökmen, 1998; 173)

Parti ile birlikte sendikaların çoğu ve Marksist-sosyalist çizgide yayın yapan gazete ve dergiler kapatıldı. Hükümete göre “komünist olduğu bilinen bazı kimseler, muayyen bir sosyal sınıfın, yani proletaryanın siyasi hâkimiyetini kurmak üzere bu partileri, yayın organlarını ve sendikaları kullanmaktaydılar.” (Gökmen, 1998; 179)

2.2.6. Türkiye Sosyalist İşçi Partisi

24 Mayıs 1946 yılında İstanbul’da kurulmuştur. Partinin kurucuları Sabit Şevki Seren, Fehmi Ünal, Orhan Taner ve Orhan Arıburnu’dur. Partinin merkezi Sultanahmet’tedir. (Tunaya, 1952; 701)

Partinin gayesi komünizm tahriklerini önlemek için işçi vatandaşların haklarını korumak ve onlara emeklerine uygun bir durum sağlamaktır. Parti programında sinai ve ticari işleri sosyal prensiplere göre ayarlamak, adliye jüri usulüne uygun hale getirmek, işçiye insani durum temin etmek, savaşa ve haksızlıklara son vermeye çalışmak, üretim vasıtalarının işlenmesiyle elde edilen geliri kamuya mal etmek, işçi birlikleri kurmak, işçilerin oluşturduğu serveti kendi temsilcilerinin emaneti altında bulundurmak, bu servetin bir kısmını yevmiye halinde vermek, bir kısmını kamu hizmetine yatırmak, bir kısmını da üretim sahasına yatırmak veya üretim vasıtalarını yenilemeye yatırmak, kooperatiflere yer vermek, işçilerin ailevi genel durumlarıyla ilgilenmek, cumhurbaşkanını 5 yılda bir defa tek seçimle seçmek, kabineye dışarıdan üye almak, idarede adem-i merkeziyet,

dış siyasette milletler arası düzeni ön planda tutmak esasları yer almaktadır. Ayrıca Anayasaya harfiyen riayet etmek, tamamen millileşmiş halk diline ve İstanbul lehçesine uygun olarak dilin tasfiye edilmesi, Cumhuriyet rejiminin muhafazası, milli hâkimiyet prensibinin kayıtsız şartsız kabulü, tek meclis sisteminin devamı, milletvekillerinin tek dereceli seçimle gizli oyla seçilmesi de partinin savunduğu görüşlerdir. Parti mutedil sosyalist bir partidir. (Akkerman, 1950; 50)

Türkiye Sosyalist İşçi Partisi devamlı faaliyet göstermemiş ve kapatılmıştır. Partinin 1948’de kendini feshettiğine dair görüşler vardır. Tarık Zafer Tunaya, İstanbul Emniyet Müdürlüğü’nden verilen bilgiye göre partinin 1946 senesinde kapatıldığını belirtmektedir. (Tunaya, 1952; 701)

2.2.7. Türkiye Sosyalist Emekçi ve Köylü Partisi

20 Haziran 1946’da İstanbul’da kuruldu. Parti merkezi Çemberlitsi’de idi. Kurucular: Dr. Şefik Hüsnü Deymer, Ragıp Vardar, Fuat Bilego, İstefo Papadopoulos, Emin Aydınlatan, Dr. Habil Amato, Müntakim Ölçmen, Hayrettin Emin Monoğlu’dur. (Tunaya, 1952; 704)

Partinin uzak ve yakın iki gayesi vardır. Yakın gayesi antidemokratik kanun nizam ve hareketlere engel olmak ve toplumu sosyal bir duruma geçmeye hazırlamaktır. Uzak gayesi ise işçinin sömürülmesini önlemek, büyük üretim vasıtalarını millete mal etmektir.

Parti programının ana hatları şu şekildedir: Memleketin ekonomik, politik ve sosyal hayatının gelişmesini, emekçi halkın demokrasi hak ve hürriyetlerinden gerçekten faydalanmasını, iç ve dış siyasetin belirlenmesinde doğrudan doğruya söz sahibi olmasını sağlamak. Türkiye emekçi ve köylüsünü ve doğal menfaatleri olan sosyal zümreleri ırk, mezhep farkına ve deri rengine, yerli ve göçmen olmalarına bakmaksızın yerli ve yabancı kapitalistlerin sömürüsüne, siyasi tahakkümüne karşı korumak ve irticaya, faşizme karşı sistemli bir mücadele yürütmek; milleti teşkilatlı ve demokratik bir bünyeye kavuşturarak bu sarsılmaz temel üzerinde milli bağımsızlığımızı gereği gibi sağlamlaştırmak, emekçi ve köylü yığınlarının gittikçe daha geniş ölçülerde teşkilatlanmalarına ve iktisadi ve

siyasi hareketlere girişmelerine yardım suretiyle memlekette sosyalist bir cemiyete geçiş şartlarını olgunlaştırmak, sendikalar kurmak ve milliyetçiliği ve ırkçılığı yok etmek, en önemli vazife olarak ayırım yapmaksızın emekçilerin hâkimiyetlerine fırsat verecek olan halk idaresini kurmak, eşit iş için eşit ücret ve eşit kabiliyet için eşit görev ve sorumluluk prensibine göre kadın gücünden de faydalanmak; köylünün yoksul ve orta yığınlarını şehir burjuvazisine benzeyen köy ağaları ve mütegalibelerden kurtarmak, verimi artırmak için ortak köy üretimi şeklini benimsemek, iktisadi demokrasi sahasında da milletler arası ilişkilere daha demokratik bir yön vermek, memlekette tekel yaratacak özel teşekküllerin kurulmasını ve yabancı tröst ve tekellerin sokulmasını önlemek için büyük üretim ve dağıtım cihazları üzerinde emekçi teşkilatları ve komiteleri aracılığıyla daimi ve sıkı bir halk kontrol sistemi kurmak; Birleşmiş Milletler Anayasası’na harfiyen uyma, yakın Doğu, Balkanlar ve komşu demokrat devletlerle iyi ilişkiler kurmakla beraber Amerika Birleşik Devletleri ve İngiltere ile dostluk kurmak; mahalli idareleri halk heyetlerine vermek, nahiyeelerde nahiye müdürünün başkanlığı altında mahalli idarelere benzeyen heyetler kurmak, ekonomiyi tamamen devletleştirmek, burjuva devletçiliğinden uzaklaşarak kar için değil ihtiyaç için üreten ve neticede üretim için mesai sarf eden halk devletçiliğini benimsemek; mali işlerde ileri vergi sistemi ve adalet işlerinde ise seçilmiş ve tayin edilmiş hâkimlerden oluşan mahkemeler kurmak ve jüri usulünü kabul etmektir. (Akkerman, 1950; 51)

Parti tam bir sosyalist karakter taşıyan ve bir kademe ilerisi için komünizmi amaçlayan sol uçta bir partidir. Yayın organı “Sendika” gazetesidir. “Yığın” dergisi de partiyi desteklemektedir. Ayrıca Ankara’da “Söz”, Adana’da “Başak” dergileri ile İzmir’de çıkan “Havadis” gazetesi partinin yayın organlarıydı. (Teziç, 1976; 284)

Türkiye Sosyalist Emekçi ve Köylü Partisi, Komünist Parti’nin legalleşme çabası olarak görülmektedir. Genel merkezi İstanbul’da bulunan ve Adana, Ankara, Antep ve İzmir’de örgütlenen bu parti 16 Aralık 1946’da sıkıyönetim tarafından “memlekette sosyal bir zümrenin diğerleri üzerinde tahakküm etmesini istediği tespit edildiğinden” ve yabancı çıkarlara hizmet ettiğinden kapatıldı. Kapatılma Türk Ceza Kanunu’nun sınıf mücadelesini yasaklayan 141. ve 142. Maddelerine dayanıyordu. Ayrıca

hükümet Türkiye Sosyalist Emekçi ve Köylü Partisi ile Türkiye Sosyalist Partisi'nin yabancı devlet hesabına çalıştıklarını öne sürüyor ve hükümete verdikleri programdan başka gizlice kabul ve tatbik ettikleri başka bir programları olduğunu iddia ediyordu. Komünist düşünceli kişilerin kurduğu gerekçesiyle kapatılan ve daha sonra 42 yöneticisi hapis cezası alan parti açık kalabildiği 6 ay içinde birçok sendika kurarak işçiyi örgütledi. (Aykol, 2010; 25)

2.2.8. Demokrat İşçi Partisi

Avukat Orhan N. Arsal'ın genel başkanlığında Üzeyr Kuran, Nizamettin Yalçinyuva, Rıza Durak, Yusuf Arslan tarafından 26 Eylül 1950'de kurulan Demokrat İşçi Partisi Sulh Ticaret Mahkemesi tarafından kapatıldı. (Aykol, 2010; 27)

Demokrat İşçi Partisi'nin amacı “işçi sınıfını siyasi bir kuvvet haline getirmek için bütün gayretini sarfetmektir.” Partinin neşir organı yoktur. 600 kadar üyesi olan Demokrat İşçi partisi, İstanbul'da Beyoğlu, Fatih ve Eyüp ilçelerinde teşkilat kurmuştur. Bütçe darlığı dolayısıyla Beşiktaş ve Kadıköy'de faaliyete geçememiştir. Her cumartesi Beyoğlu'nda konferanslar vermektedir, fakat münevver azlığı dolayısıyla bu faaliyetini diğer ilçelere yayamamıştır. 1951 seçimlerine katılan Demokrat İşçi Partisi seçimlerde başarılı olamamıştır. (Tunaya, 1952;741)

Demokrat İşçi Partisi'nin programının esasları şöyledir: Türk vatandaşlarını tam bir refaha kavuşturmak, halkın hiçbir kayıt ve şarta bağlanmayarak kendi kendini idaresini şahsi, herhangi bir zümre, sınıf, hizip ya da kuruluşun kanunun üstüne çıkmamasını sağlayacak her türlü mevzuatı kurup uygulamak. Bu gayeye varmak için halka fikir, vicdan, söz ve yazı, okuma ve okutma, birleşme ve toplanma hürriyetleri sağlanacak, yasama ve çalışma, bakım, yerleşme ve yer değiştirme hakları ve siyasi haklar tanınacak, kişi ve mülkiyet dokunulmazlığı temin edilecektir. Bütün hukuk düzeni bu temel üzerine inşa edilecektir. (Tunaya, 1952;741-742)

2.2.9. Vatan Partisi

11 Ocak 1954’te Hikmet Kıvılcımlı ile 12 arkadaşı, özellikle işçi sınıfına yönelik ve işçiler arasında faaliyet göstermek isteyen Vatan Partisi’ni kurmak için İstanbul Valiliği’ne bir bildirge sundu. İlin ileri gelenleri son derece şaşırmışlardı. Bildirgeyi reddettiler. Kurulduğunda partinin ilk genel başkanlığını 20 günlüğüne Ahmet Cansızoglu yaptı. Partinin genel başkanı Kıvılcımlı idi. (Ahmad ve Ahmad, 1976; 130) Parti genel merkezi Yerebatan caddesinde idi. İstanbul’un Zeytinburnu ve birkaç semtinde ocak teşkilatı kuran partinin, İzmir’de de bir şubesi vardı. (Darendelioğlu, 1979; 475)

Vatan Partisi’nin başındaki Hikmet Kıvılcımlı sabıkalı bir komünistti. Tahsilini de Moskova’da yapmış bulunan Kıvılcımlı 1957 seçimleri için çalışmaya başlamıştı. Vatan Partisi mitingleri iktidara gelmek için oy toplama amacından çok partinin fikirlerini telkin etme görevi icra ediyordu. Kıvılcımlı mevcut rejimin Türk milletinin bünyesine uygun olmadığını savunuyordu. Memlekette koyu bir istibdadın hüküm sürdüğünü söyleyen kıvılcımlı hükümetin halkı açlık ve sefaletten kurtarmanın yollarını aramadığını ileri sürüyordu. Partinin mitingleri olaylı geçiyordu. Bir keresinde Kıvılcımlı kürsüde gençlerin attığı çürük domates yağmuruna tutulmuştu. (Darendelioğlu, 1979; 475-476)

Vatan partisi genel Başkanı Hikmet Kıvılcımlı seçime katılacağı İstanbul ve İzmir illerinin aday listesini 10 Ekim 1957’de yayınladı. Liste şoförler, işçiler, esnaf ve çiftçilerden oluşuyordu. (Ahmad ve Ahmad, 1976; 170) 1957 seçimlerine katılan parti yüzde 0. 4 oranında oy aldı. (Aykol, 2010; 27)

Vatan Partisi’nin Genel başkanı Hikmet Kıvılcımlı “dini politikaya alet ederek komünistlik propagandası yapmak” suçundan 5 Kasım 1957’de tutuklandı. Üye ve yöneticilerine yönelik tutuklamalar ardından Parti, 30 Aralık 1957’de İstanbul Sulh Ceza Mahkemesi tarafından, Partinin komünist yöntemle çalıştığı ve komünist kişiler tarafından yönetildiği gerekçeyle kapatıldı. (Aykol, 2010; 27)

2.3. Kurucu Üye Sayısının Yasal Sınırın Altına Düşmesinden ya da Parti Kongresini Toplayamadığından Dolayı Kapanan Partiler

2.3.1. Liberal Demokrat Partisi

11 Mart 1946'da İstanbul'da kuruldu. Kurucuları: Kazım Demiraslan, Abdülkadir Aytaç ve M. Suphi Kula idi. Parti kurucu sayısı 1948'de 3'ten aşağı düştüğünden Medeni Kanun'un 70. Maddesi uyarınca münfesihi sa-yıldı. (Yücel, .2006; 29)

Partinin gayesi milli sınırlar içinde yaşayan vatandaşlara iyi bir hayat sağlamak, milli bünyeyi kuvvetlendirmek ve memleketi kalkındırmaktır. Parti programında cumhurbaşkanının görev süresi ele alınmış ve cumhurbaşkanının iki defadan fazla seçilmemesi ilkesi benimsenmiştir. Askerlik süresinin indirilmesi, tekelin kaldırılması, serbest ticarete geçilmesi, vergi sisteminin düzeltilmesi, nüfus ve iskân siyasetinin belirlenmesi, dış siyasette birlik esasının güdülmesi partinin önerileri arasındadır. Devlet ya da belediyelerce işletilen şirketlerin milli müesseselere mal edilmesini savunan parti kırmızı zemin üzerine sarı ile “inanıyoruz, çalışıyoruz- muvaf-fak olacağız” kelimelerine işaret eden 3 oklu bir bayrak kabul etmiştir. L. D. P harflerini taşıyan bir rozetleri vardır. Parti sağcı-liberal bir partidir. (Akkerman, 1950; 46- 47) Partinin gayesi Türkiye Cumhuriyeti'nin birliğini korumak ve milli sınırlar içinde samimi ve şuurlu bir muhalefet vazifesi görmektir. (Tunaya, 1952; 694) Görüldüğü gibi Partinin iktidara gelmek gibi bir umudu yoktur.

1946 seçimlerine katılmış ama başarılı olamamıştır. (Teziç, 1976; 281) Partinin İstanbul dışında Bursa'da da bir şubesi vardır. Parti hiç kongre yapmamıştır. (Tunaya, 1952; 694)

2.3.2. Milli Kalkınma Partisi

İkinci dünya savaşı sona ererken, Türkiye'de liberalleşme yolunda bir ortam oluşmaya başlamıştı. Tartışmalar, Türkiye'nin hızla değişen dünyaya ayak uydurması için gerekli önlemleri alacak rejimin niteliği üzerinde

yoğunlaştı. Tek parti sistemini muhafaza etmek ya da farklı partilerin de mecliste temsiline izin vermek seçeneklerinden hangisi tercih edilecekti. II. Dünya savaşı sonrasında Dünya siyasetinin yeniden dizayn edildiği günler yaşanıyordu. Türkiye savaş sırasında kurduğu “denge oyunu” sayesinde savaş dışında kalmıştı ama dünyanın kutuplaşmaya doğru gittiği bu evrede kendini herhangi bir yönde taraf olarak konumlandırması gerekiyordu. Sovyet tehdidinin hissedildiği bu dönemde Türkiye yeni düzene uyabilmek için batılı sistemlere yaklaşmak durumundaydı. ABD’nin öncülük ettiği batılı sistemler ise demokrasi ile yöneltiliyordu. Dış politikasını batıya entegre etmeye çalışan Türkiye iç politikasını da buna göre dizayn etmeliydi. Diğer yandan ülke içerisinde CHP’ye karşı duyulan genel hoşnutsuzluk bir muhalefet tabanı oluşturmuştu ve muhalefeti siyasete dökerek yeni bir ticaret burjuvazisi oluşmuştu. Cumhuriyetin ilk yıllarında izlenen ekonomi politikaları sıradan halkın yaşamında gözle görülür bir iyileşmeye neden olmamıştı. Bu süreçte gerçekleştirilen tepeden inmesi değişimler halkın Kemalist rejimden yabancılaşmasına neden olmuştu. II. Dünya Savaşı’ndan dünyadaki totaliter rejimlerin yenilip demokratik rejimlerin galip çıkması da dünyada demokrasi rüzgârı estirmeye başladı. Kazanan tarafın yanında yer almak isteyen Türkiye’de de tek partili rejimin değişmesi yönünde bazı atımlar atılması kaçınılmazdı.

Cumhurbaşkanı İsmet İnönü de Kasım 1945’te Meclis’i açış nutkunda “ülkede hükümet partisinin karşısında parti olmayışını eksiklik” olarak niteledi. (Ahmad, 1996; 22) 1945 yılı mayısında Avrupa’da savaş sona ermişti ama Türkiye, Sovyet tehdidi dolayısıyla 1945 yılında savaşa yine çok yakındı. Sovyet tehdidine karşı batılı müttefiklerin cephesinde yer alan Türkiye iç siyasette de tek parti rejiminden vazgeçmek zorundaydı. Tek parti rejimi boyunca kendini meşru bir şekilde ifade etme imkânı bulamayan siyasal muhalefet de 1945 yılında tek parti yıllarında ve II. Dünya savaşı döneminde izlenen politikaların oluşturduğu genel hoşnutsuzluk dolayısıyla kendisine geniş bir toplumsal taban bulma olanağına sahipti. (Koçak, 1996; 563- 564)İç ve dış politikadaki bu gelişmeler II. Dünya savaşı sonrasında Türkiye’de yeni partilerin kurulmasını hızlandırdı.

Bu konuda ilk girişim fabrikatör Nuri Demirağ’dan geldi. Demirağ, Milli Kalkınma Partisi’nin kurulmasına izin verilmesi için İstanbul

Valiliği'ne başvurup olumlu yanıt alınca 18 Temmuz 1945'te Türkiye'de çok partili yaşamın ilk siyasal partisini kurmuştur. (Ahmad, 1996; 26) Partinin kurucuları Nuri Demirağ, Hüseyin Avni Ulaş ve Cevat Rıfat Atilhan'dır. Hüseyin Avni Bey eski Erzurum mebusu olup I. Mecliste ki muhalif II. Grup hareketinin öncülerindendir. Parti kurulur kurulmaz parti içinde anlaşmazlıklar yaşanmış, hatta 1946 seçimlerinden sonra Nuri Demirağ partisinden ihraç edilmiş ve ancak mahkeme kararı ile kurucusu olduğu partiye dönebilmiştir. (Teziç, 1976; 254)

Milli Kalkınma Parti sağcı bir parti idi. Parti devletçiliğe karşıydı. İslamcı bir çizgide yer alan parti dış politikada İslam birliğini savunuyordu. Parti İstanbul'da Müslüman Şark milletlerinin talebelerini sineinde toplayacak bir "Teknik ve Ahlak Üniversitesi" açmak istediğinde idi. (Tunaya,1952; 640) Eğitimin ahlak ve ulusal geleneklere bağlı olarak yapılmasını savunan parti sosyal hayatın işret ve kumardan uzak olmasını istiyordu. Parti cumhurbaşkanını halkın seçmesi gerektiğini düşünüyordu. Parti aynı kişinin iki defadan fazla cumhurbaşkanlığı yapmasına karşıdır. Cumhurbaşkanının bir defalığına 5 yıl için seçilmesi gerektiğini savunuyordu. (Teziç, 1976; 254) Bu dönemde kurulan partilerin çoğunun programında cumhurbaşkanının seçim şekli ve görev süresi ile ilgili sınırlayıcı hükümler olduğu görülmektedir. Bu durum tek parti dönemindeki uygulamaya bir tepki olarak değerlendirilmelidir. Partiler cumhurbaşkanının görev süresinin belirli bir yıl ile sınırlandırılmasını isterken yeni "şef"ler çıkmasını önlemek istemektedirler.

İkinci bir yasama meclisinin (Senato-Ayan Meclisi) gerekliliğini savuna parti ekonomide serbest rekabet ilkesine geçilmesini istiyordu. Seçimlerin tek dereceli yapılmasından yanaydı. Milletvekillerinin yüz bin nüfusa bir vekil düşecek şekilde 4 yıllığına seçilmesini öngörüyordu. Milletin malını suiistimal edenlerin mallarının müsadere edilmesini ve bu kişilerin medeni haklardan mahrum bırakılmasını savunuyordu. Partiye üye olma yaşı 22 olarak belirlenmişti. Memurların partilere kaydolabilmesine, seçmen olmasına ya da seçilebilmesine karşıydı. Adalet teşkilatında istinaf mahkemelerinin kabul edilmesini istiyordu. (Tunaya,1952; 643-644) Parti millî savunma işlerinin Türk ırkından olanlara tahsis edilmesiyle birlikte dış siyasette beynelmilelçiliği benimsemektedir. Müslümanlık

esas olmakla beraber tüm din ve mezheplere saygılı olunacaktır. Mülkiyet bakımından ise insan hayatı bakımından fena durumda olanları orta duruma çıkarıncaya kadar mülkiyet, zenginler aleyhine sınırlandırılacaktır. Fakat bu zenginlerin imhası demek olmayacaktır. Ekonomide lüks kanun dışı ilan edilecektir. (Akkerman, 1950; 44- 45) Parti ekonomide sınırlayıcı bir takım görüşler ileri sürdüğü için büyük toprak sahiplerinin ve ticaret burjuvazisinin desteğini kazanamadı.

Parti politikası olarak CHP ile özellikle de İsmet Paşa ile mücadele etmeyi benimsedi. Millet Partisi, CHP’yi Rus taraftarı buluyor ve komünizmle suçluyordu. Politikasını bu eksen üzerine yürüten parti seçmenin genel sorunlarına inemedi. Bu yüzden belirli bir seçmen kitlesinin problemlerine yönelip kemik seçmen kitlesi oluşturamadı.

Milli Kalkınma Partisi’nin İstanbul’da ve Anadolu’nun çeşitli yerlerinde il ve ilçelerde şubeleri açılmıştır. Parti 1946 belediye seçimlerine girmiş, CHP ile mücadele etmiş, fakat çekilmek zorunda kalmıştır. 1950 seçimlerine de girmiş, fakat kazanamamıştır. Seçimlerde baskı yapıldığından dolayı CHP hükümetini protesto etmiştir. Partinin yayın organı olan haftalık “Tez Kalkınma” gazetesi kapanmıştır. (Tunaya, 1952; 640)

Parti girdiği hiçbir seçimde başarılı olamadı. Nuri Demirağ 1954 seçimlerinde Demokrat Parti’den bağımsız aday olarak meclise girebildi. Demirağ’ın 1957’de ölümünden sonra Parti Genel Kurul toplantısını yapamamış olması nedeniyle 22 Mayıs 1958’de münfesihi sayıldı. (Teziç, 1976; 254)

2.4. Kapatılan Diğer Partiler

2.4.1. Ahali Cumhuriyet Fırkası

26 Eylül 1930’da Adana’da eski bir Müdafaa-i Hukuk’çu olan Abdülkadir Kemali (Öğütçü) tarafından kuruldu. Partinin kurucuları Abdülkadir Kemali, Ali Vehbi, Mustafa Ziya, çiftçi Hasan ve yedek subaylardan Ali’dir. Abdülkadir Kemali Bey yazar Orhan Kemal’in babasıdır. (Tunaya,1952; 636)

Abdülkadir Kemali Bey, Birinci BMM’de Kastamonu mebusudur. İstiklal Mahkemesi başkanlığı da yapmıştır. Birinci Meclis’te muhalif II. Grup’ta yer almıştır. 1923 seçimlerinde seçilemeyince Adana’da okul açmış ve çiftçilik yapmıştır. Tok Söz gazetesini çıkarmıştır. Gazetesi 1924’ta kapatılmıştır. Kendisi de İstiklal Mahkemesi’nde yargılanmıştır. (Tunçay, 1999; 285) Abdülkadir Kemali Bey’in adı Şeyh Sait Ayaklanması ile de anıldı. Şeyh Sait Olayı dolayısıyla Elazığ İstiklal Mahkemesi’nde yargılandı. 6 aya mahkûm oldu. Mahkûmiyetinin dolmasına kısa süre kala siyasetle uğraşmamak koşuluyla serbest bırakıldı. (Yukarıuç, 2014)

Parti kuracağı duyulunca dönemin basınında eski defterler açılıp eleştirilmeye başlanmış ve sağ ve geri bir parti kurmakla itham edilmiştir. Maraş gibi bazı güney illerinde birkaç kişi partinin şubesini açmışlardır. (Tunçay, 1999; 285)

Fırka belediye seçimlerine katılmış ve bir beyanname yayınlamıştır. Beyannamede Halk Fırkası ve Serbest Fırka’nın ülkeyi idare kabiliyetinden yoksun oldukları söylenerek halk Ahali Cumhuriyet Fırkası’na rey vermeye davet edilmektedir. (Tunaya,1952; 637)

Fırka programında Cumhuriyetin hakiki manası içinde halkı refaha kavuşturmak hedefi görülmektedir. Fırka, halkı refaha kavuşturmak için mahalli idare teşkilatına önem verilmesini ve halkın parasının hükümet tarafından israf edilmesinin önüne geçilmesini istiyordu. Fırka ekonomik, ticari ve zirai sorunlarla ağırlıklı olarak ilgilenmiştir. Halka olan borcundan dolayı devlet mallarının dahi haczedilmesini savunmaktadır. Ayrıca mahkemelerin Anayasaya aykırı kanunları mahkemelerin uygulamamasını önermektedir. Parti programında ordunun erzakını kendisinin temin etmesi, demiryolu dahil bütün inşaatın durdurulması savunulmuştur. Ayrıca elli sene boyunca telif eserlerin yasaklanıp hep tercüme yapılması tavsiye edilmiştir. Programda ilk mekteplerin hep leylî olması talebi yer almıştır. (Teziç, 1976; 250- 251, Tunaya, 1952; 636 -637) Programın 3. Maddesinde “idare-i hususiye teşkilatı”nın geliştirilmesiyle ilgili madde de “bir nevi adem-i merkeziyet”in öngörüldüğü görülmektedir. Pati nizamnamesinin 2. Maddesine göre partinin amacı, sermayedarlara karşı

Türk işçi ve çiftçisini savunmak, onları mütegalibe ve murabahacıların elinden kurtarmak, bu sınıfa da toplumsal yaşamda bir yer sağlamaktır. 4. Maddede Bolşevizm ve komünizm gibi teşekküller ret ve telin edilmektedir. (Tunçay, 1999; 285- 287)

Bazı Güneydoğu illerinde zayıf biçimde örgütlenen fırka kuruluşundan sonra sadece Arif Oruç’un çıkardığı *Yarın* gazetesi tarafından olumlu karşılandı. Daha önce çıkardığı *Toksöz Gazetesi*’ni yeniden çıkarmak isteyen Abdülkadir Kemali Bey, izin alamayınca *Ahali Gazetesi*’ni partinin yayın organı olarak kullandı. (Şavkılı, 2001; 248) Tam hazır olmadan 1930 belediye seçimlerine giren fırka, başarılı olamadı. (Tunaya, 1952; 637)

Abdülkadir Kemali Bey’in çıkardığı gazete yayınları ile “dini siyasete alet ederek halkı kışkırttığı” gerekçesiyle kapatıldı. Bu sırada Abdülkadir Kemali Bey’in Menemen’e gittiği ve 23 Aralık 1930 tarihinde Menemen’de yaşanan isyana destek verdiği iddia edildi. (Yukarıuç, 2014)

Ahali Cumhuriyet Fırkası, 21 Aralık 1930’da Bakanlar Kurulu kararıyla “idare heyeti gösteremediği” gerekçesiyle kapatıldı. Başbakanlığın hakkında kovuşturma açılmasını istemesi üzerine Abdülkadir Kemali Bey, İstiklal Mahkemeleri’nde yargılanmamak için 24 Aralık 1930’da (Menemen Olayı’nın ertesi günü) Suriye’ye kaçtı. (Şavkılı, 2001; 249) Babası Abdülkadir Kemali Bey ile Lübnan’a giden Orhan Kemal bir süre sonra geri dönerek kitapları yayınlanan bir yazar oluncaya kadar fabrikalarda çalıştı. (Aykol, 2009; 60)

Ahali Cumhuriyet Fırkası, parti programından dolayı ya da aynı dönemde Arif Oruç’un kurma girişiminde bulunduğu parti ile karıştırılarak sol partiler arasında telakki edilmiş olsa bile (Tunçay, 1999; 287) biz Abdülkadir Kemali Bey’in faaliyetlerini ve parti programını değerlendirerek partinin sol çizgide yer alan partilerden olmadığını düşünüyoruz. Abdülkadir Kemali Bey, parti programında Bolşevizm ve komünizmi açıkça red ve telin etmiştir. Ayrıca Abdülkadir Kemali Bey’in çıkardığı gazetesinin “dini siyasete alet etmek” suçlamasıyla kapatıldığı da unutulmamalıdır.

2.4.2. Ufak Parti

Ufak Parti, Erzurum'un Şenkaya ilçesinde kurulmuştur. Kurucuları, Şenkaya'nın aşağı mahallesinde oturan ticaretçi Hüseyin Köycü, Şenkaya'nın aşağı mahallesinden Tüccar Cuma Morkoç, Şenkaya'nın aşağı mahallesinden Köylü Partisi Şenkaya İlçe Başkanı Habib Köycü'dür. (Yücel, 2006; 35) Hüseyin Köycü partinin kuruluşunu şöyle anlatmaktadır.

“Yarım asırlık hayatımda yapmadığım hayrat, fedakârlık ve feragatçilik kalmadı. Düşündüm, elimi vicdanıma koydum. Etrafıma baktım, muhayyilemi derin derin yokladım. İçimi dinledim. Ömrümde hiç kimseye fenalık etmediğimi, ihanet ve hıyanet etmediğimi, ancak mukaddes tanıdığım vazife sırasında karşımdakileri gayet tabii olarak gücendirdiğimi düşündüm. Ona da asla pişman değilim. Peki şimdi ne gibi bir hasenat işleyeyim diye mütalaamın sonucu olarak, fedakarlık ve feragatçilik esasına yaslanan orijinal bir siyasi parti kurmayı ve bunu ölmeden evvel meydana getirmeyi göze aldım. Acaba arkadaş bulabilir miyim, imkân cihetinde muvaffak olabilir miyim? Partinin adı ne olacak? Aradım, kucakladım, bocaladım, inceledim, heceledim, ‘UFAK PARTİ’ evet münasip dedim, Çünkü varsın küçük adamlar alay etsin, istihza etsin, biz arayalım, soralım, görelim ki; büyük ruhlu, yüksek kabiliyetli, fedakâr ve feragatçi vatandaşlarımızdan 65 ilimizde kaç arkadaş çıkar da Ufak Parti’yi takdir eder. Hayalim de ümidim de temennim de bu diyerek, Ya Allah dedim parti kuruldu.” (www.Huseyinkoycu.com)

Partinin gayesi programında belirtilen maksatların tahakkuku için kanun dairesinde herhangi bir iktidar ve onun hükümetine başvurarak, meram anlatarak ve efkar-ı umumiye-yi tenvir ederek çalışmak gayretiyle vatan, millete fedakarane çalışmaktır. (www.Huseyinkoycu.com)

Partiye, Milli mücadele, devrimlerimize aykırı fikir taşımamış olan, milletin birliğini bozmak gayesinde gizli veya ayan bir mefkûre taşımamış olan, kanunen siyasi derneklere girme hakkını haiz olan, yüz kızartıcı bir suçla mahkûm olmamış olan, partinin programını kabul edip bu programa sadık kalacağına, tahakkuku için canla başla çalışacağına söz vererek yemin eden 22 yaşını bitirmiş her Türk kadın veya erkek girebilir. Partiden

çıkma şartları ise istifa edilmiş sayılmak, program ve tüzüğe aykırı harekette bulunmaktır. Partinin genel başkanı kurucular heyetinin içlerinden seçeceği kimsedir. Parti adına beyanatta, temaslarda bulunmak başkana ait, ancak partiye ait herhangi bir konuşmayı yapacak kimseyi başkan tayin edebilir. (www.Huseyinkoycu.com)

“Hüseyin Köycü’nün 25 Mayıs 1957’de kurmuş olduğu Ufak Parti, Türkiye’de genel merkezi Ankara dışında bir ilçede (Şenkaya) olan tek partidir. Parti’nin amblemi sarı bir kalemdir. Eğitimin, öğrenmenin, sanatın simgesi olan “kalem”in yanında U.P. harfleri vardır. Ufak Parti, kurucusu olan Hüseyin Köycü’nün vefatından sonra, 1959 yılında mahkeme kararı ile kapatılmıştır. (www.Huseyinkoycu.com)

2.4.3. Güden Partisi

14 Temmuz 1951’de İstanbul’da kurulmuştur. İstanbul’da sigortacı olan Halil Güden partiyi kardeşi ile birlikte kurmuştur. Partiye isim olarak kendi soyadını seçmiştir. Hiçbir siyasi eğilimi olmayan parti bir yıl sonra kapatılmıştır. (www.Uludagsozluk.com/guden-partisi) TBMM kayıtlarına göre partinin kurucuları Halil Güden, Celal Gören ve Tarık Mengü’dür. Parti Medenî Kanunun 70.nci maddesine göre münfesih addedilmiştir. (www.tbmm.gov.tr)

Milliyet Gazetesi’nin haberine göre Halil Güden 1956 yılında İstanbul’a vali olmak istemiş ve yeni paraların basılması gerektiğini söylemiştir. (*Milliyet*, 3 Mayıs 1956) Partinin neden kapatıldığına dair herhangi bir kayıt yoktur.

Sonuç

Türk toplumu siyasi parti kavramı ile büyük oranda II. Meşrutiyet döneminde tanışmıştır. II. Meşrutiyet döneminin parti kavgaları, partilerin temsil ettiği siyasi görüşler Cumhuriyet döneminde de tevarüs edilmiş ve günümüze değin Türkiye’deki siyasi fraksiyonların oluşmasında önemli rol oynamıştır. Cumhuriyet devrinde Müdafaa-i Hukuk Cemiyetlerinin partiye dönüşmesi ile kurulmuş bulunan Cumhuriyet Halk Fırkası Türk si-

yasi hayatının en önemli aktörü olmuştur. CHF'na karşı meclis içinde muhalefetin örgütlenmesi ile ortaya çıkan TCF ise dönemin siyasi gelişmeleri içinde yaşama fırsatı bulamamış ve “Şeyh Sait İsyanı”nda rolü olduğu ve dini siyasete alet ederek irticayı teşvik ettiği gerekçesiyle” kapatılmıştır.

1930lu yılların ekonomik bunalımı içerisinde yönetime karşı gelişen memnuniyetsizliği başka bir alana kanaliz edip halkın dikkatlerini buraya çekmek isteyen Mustafa Kemal Paşa, Serbest Cumhuriyet Fırkası'nı kurdurmuştur. Mustafa Kemal Paşa, Meclis içinde iktidar partisinin denetlenemiyor oluşunun doğurduğu mahzurların farkında idi. SCF'nı ise iktidar alternatifi olarak değil, iktidar partisinin denetlenmesini sağlayacak bir tür fren işlevi görecektir siyasi oluşum olarak düşünmüştü. SCF beklenilenden fazla ilgi görünce yaşanan siyasi çalkantıları gören Fethi Bey partisinin sonunun TCF'ye benzemesinden çekinmiş ve partiyi feshetmiştir. 1930'larda SCF dışında Türk Cumhuriyet Amele ve Çiftçi Fırkası, Laik Cumhuriyet İşçi ve Çiftçi Fırkası ve Ahali Cumhuriyet Fırkası gibi siyasi oluşumlar ortaya çıkmıştır. Bu dönemde ortaya çıkan bu partiler ya kapatılmış ya da kurulmasına izin verilmemiştir. SCF gibi bir “muvazaa” partisinin dahi yaşamasına izin vermeyen siyasi ortamın yukarıda bahsedilen “aşırı” uçlarda sayılabilecek diğer partilere yaşam imkânı tanımayacağı açıktır. Bu yıllarda rejimin henüz yerleşmediği kanısını taşıyan siyasi irade her türlü muhalif sesi rejim karşıtlığı olarak algılamış ve siyasi partilerin devamına izin vermemiştir. Türkiye’de muhalif fırkaların kurulması ve çok partili yaşama geçilmesi için İkinci Dünya Savaşı sonrasında oluşan yeni siyasi ortamın Türk politik yaşamını etkilemesi beklenmiştir.

1945'ten itibaren dış siyasetteki gelişmelerin zorlamasıyla ve iç dinamiklerin değişmesi ile Türkiye’de yeni partiler kurulmaya başlamıştır. Bu dönemde Türkiye’de hemen hemen her kesimin temsilcileri kendi siyasi örgütlerini kurmaya yönelmişlerdir. Bu partilerin birçoğu 1950 seçimlerini görememiştir. Bu dönemde özellikle sol cemaatte hızlı bir partileşme hamlesinin yaşandığı görülmektedir. 1930lardaki partileşme girişimleri akim kalan sol cemaat 1945 sonrasında pek çok parti kurmuştur. Bu partilerin çoğu ya Cemiyetler Kanunu’nda kurulması yasak olan partiler sınıfına girdiği ya da Anayasa’ya aykırı faaliyetlerde bulunduğu gerekçesi ile kapatılmıştır. Bir kısmı da kendiliğinden siyasi hayattan çekilmiştir.

1945 sonrası politik yaşamında aktif bir şekilde yer alan diğer siyasi fraksiyon ise İslami çizgiden gelen parti örgütlenmeleridir. Bu dönemde adında açıkça “İslam” ifadesi bulunan ve programlarında İslami söyleme yer veren partiler kurulmuştur. Aşırı sağda yer alan bu partiler de “dini siyasete alet ettikleri” gerekçesiyle kapatılmışlardır.

1950’de iktidarın değişmesinden sonra da parti kapatmalar devam etmiştir. 50 öncesinde CHP’nin üstlendiği misyonu 50 sonrasında DP devam ettirmiştir. DP iktidarı döneminde sağ ve sol çizgide yer alan pek çok parti kapatılmıştır. Tek Parti döneminin muhalefete karşı hazımsız tutumunu bu kez DP devam ettirmiştir. Türk siyasi yaşamı bu dönemde Tek Parti dönemine nazaran daha çok sesli bir görünüm arz etmesine rağmen Türk siyaseti DP ve CHP ekseninde çift kutuplu bir yörüngede devam etmiştir.

1960 yılına kadar parti kapatmada dikkat çeken bir husus partilerin tek bir merci tarafından kapatılmamış olmasıdır. 1923- 1960 arasında partiler, Bakanlar Kurulu kararıyla, sıkıyönetim komutanlığı tarafından, sulh ceza mahkemeleri tarafından, asliye ceza mahkemeleri tarafından ya da ticaret mahkemeleri tarafından kapatılmıştır. Bu dönemde Anayasa Mahkemesi’nin henüz kurulmamış olması parti kapatmaların farklı kurumlar tarafından yapılmasına neden olmuştur. Bu dönemde henüz siyasi partilerin tabi olacağı yasal çerçevenin çizilmemiş olmasının getirdiği çok başlılığın sonucu olarak parti kapatmalara karar verecek tek bir yetkili merci oluşturulamamıştır.

Söz konusu dönemde partiler adına diğer bir eksiklik ise siyasi partiler kanununun olmayışıdır. 1965 yılına kadar siyasi partiler cemiyet olarak addedilmiş ve faaliyetleri Cemiyetler Kanunu kapsamında değerlendirilmiştir. Partiler Cemiyetler Kanunu, Medeni Kanun ve Anayasa’nın kendilerine taalluk eden hükümlerine göre faaliyet göstermişlerdir. 1909 tarihli Osmanlı Cemiyetler Kanunu, Cumhuriyet döneminde de uzun yıllar kullanılmıştır. Tek parti döneminde Cemiyetler Kanunu’nda yapılan yasal değişikliklerle cemiyetlere sıkı denetim getirilmiştir. Cemiyetler Kanunu’nda yeni yapılan düzenlemeler ile siyasi parti kurmada serbestlik esasına ancak 1945 yılında dönülebilmektedir. Ülkemizde siyasi partiler, partilere özgü yasal çerçeveye ancak Siyasi Partiler Kanunu’nun çıkarılmasıyla kavuşmuştur.

1960 yılına kadar kapatılan partiler incelendiğinde devletin resmi ideolojisinin dışında kalan siyasi düşüncelerin partileşip faaliyet göstermesine izin verilmediği görülmektedir. Kapatılan partilerin parti programları incelendiğinde mevcut yönetime alternatif olarak orijinal fikirler ileri sürdükleri görülmektedir. Başkanlık sistemi, senato, ya da köy kooperatiflerinin kurulması gibi o dönem için Türk siyasi hayatında tecrübe edilmemiş önerileri bulunmaktadır. Cumhurbaşkanı'nın halk tarafından ve bir defalığına seçilmesi gibi öneriler de ise açıkça Milli Şef olgusuna karşı çıkış gözlemlenmektedir. Seçimlerin tek dereceli ve gizli oy esasına göre yapılması talepleri de her kesimin ortak arzusu olmuştur. Muhalefet iktidar tarafından kolayca denetlenebilen seçim sisteminden kurtulmak istemektedir. Sağ çizgide yer alan ve İslami referansları olan partiler mevcut iktidarlara Türk kültür ve geleneğinden kopmakla itham ederek geçmişini daha fazla referans almayı önermişlerdir. Daha liberal çizgide olanlar ileri bir ülke olmak için batı değerlerini ve demokrasiyi referans olarak göstermişlerdir. Sol düşüncenin sosyalist ve komünist partileri ise Sovyet örneğini referans alarak Türk modeli bir sosyalizm tesis etmeyi amaçlamışlardır. Ancak gerek CHP'nin Tek Parti iktidarı yıllarında gerekse DP'nin nispeten çoğulcu iktidarında bu partilerin program ve faaliyetleri devletin geleceği adına tehdit olarak algılanmış ve politik yaşamlarının devamına imkân tanınmamıştır. Siyasi İslam düşüncesi devletin laik karakterine tehdit olarak algılandığı için İslamcı partiler kapatılmıştır. Sol düşünceye sahip olan partiler ise beynelmilelci karakterde oluşu, belirli bir sınıf ve zümrenin çıkarlarına hizmet gayesi taşıması ve ülkenin milli birlik ve bütünlüğüne tehdit olması gibi nedenlerle kapatılmışlardır. Bunlara yasaların gerektirdiği kurucu sayısının altına düşmesi ya da genel kongresini toplayamaması gibi nedenlerle kapatılan partiler de eklenince 1960 yılına kadar Türkiye'nin siyasi partiler mezarlığına döndüğü görülmektedir. Aynı dönemde batı ülkelerinde siyasi partilerin faaliyetlerine son verme işleminin sadece sınırlı sayıda partilere uygulandığı düşünülürse Türkiye'nin batıya nazaran son derece yasakçı bir tutum benimsediği görülebilir.

Cumhuriyetin kuruluşundan 1960 yılına kadar Türkiye'de kurulmuş bulunan pek çok siyasi partinin yaşamasına izin verilmemiş olsa bile bu partilerin siyasi kadrolarının ve temsil ettikleri siyasi çizginin Türkiye'yi

sonraki yıllarda da etkilediği göz ardı edilmemelidir. 1960 sonrasının solu, sağcı, İslamcı, milliyetçi, liberal vs partilerinin tohumları 60 öncesinde atılmıştır. 1960 öncesinde onlarca parti kapatılmış ama siyasi ortam biraz elverişli hale gelince benzer düşünceleri temsil eden partiler yeniden kurulmuştur. Bu durum siyasi partilerin faaliyetlerini zorla sona erdirmenin çözüm olmadığını göstermektedir. Bilakis partileri defalarca kapanan siyasi fraksiyonlar zaman içinde daha da radikalleşerek tekrar ortaya çıkmaktadırlar.

Kaynakça

Başbakanlık Cumhuriyet Arşivi/ BCA, 490.1.0.0/440.1822.3

BCA, 130. 10/ 79.524.29.

BCA, 30.1.0.0/ 9.53.6

BCA, 30.1.0.0/ 79.524.30

BCA, 490.10.0/436.1808.2

BCA, 490.10.0/437.1813.1

Meclis-i Mebusan Zabıt Ceridesi, Devre.1, c.5, s. 21

MMZC, Devre.1, c. V, s. 437

MMZC, Devre.1, c.V, s. 437-465)

TBMM Zabıt Ceridesi, c.15, s. 131- 143.

TBMM ZC, c: 24, s. 306- 311.

TBMM ZC, c.2, i. 36, s. 675- 679

TBMM ZC, c.1, devre 2, i.71, s. 48- 49, 374

TBMM ZC, c.26, devre.5, i.3, s. 412- 417

TBMM ZC, c. 24, devre. 7, s. 48- 65, 519

Atatürk'ün Söylev ve Demeçleri II, Ankara 1981

- Atatürk, Mustafa Kemal, *Nutuk*, Sadeleştiren: Zeynep Korkmaz, Ankara 1999
- Atatürk'ün Sırdaşı Kılıç Ali'nin Anıları, Derleyen: Hulusi Turgut, İstanbul 2006
- Ahmad, Feroz ve Bedia Turgay *Türkiye'de Çok Partili Politika'nın Açıklamalı Kronolojisi 1945- 1971*, Ankara 1976
- Ahmad, Feroz, *Demokrasi Sürecinde Türkiye (1945- 1980)*, İstanbul 1996
- Akkerman, Naki Cevat, *Demokrasi ve Türkiye'de Siyasal Partiler Hakkında Kısa Notlar*, Ankara 1950
- Ateş, Nevin Yurtsever, *Türkiye Cumhuriyeti'nin Kuruluşu ve Terakkiperver Cumhuriyet Fırkası*, İstanbul 1998
- Aybars, Ergün, *İstiklal Mahkemeleri*, Ankara 1982
- Aykol, Hüseyin, *Bölüne Bölüne Büyümek -Türkiye'de Sağ Örgütler*, Ankara 2011
- Aykol, Hüseyin, *Bölüne Bölüne Büyümek -Türkiye'de Sol Örgütler*, Ankara 2010
- Aykol, Hüseyin, *Türkiye'de Siyasi Parti Kapatma'nın Tarihi*, Ankara 2009
- Bozkurt, Celil, “Türk Siyasetinde İslam Demokrat Partisi ve Kamuoyundaki Yankıları”, **History Studies**, Volume 5, Issue 2, March 2013, s: 79-106
- Cebesoy Ali Fuat, *Milli Mücadele Hatıraları*, İstanbul 1960
- Cebesoy Ali Fuat, *Siyasi Hatıralar*, İstanbul 1960
- Darendelioğlu, İlhan, *Türkiye'de Komünist Hareketleri*, İstanbul 1979
- Demirel, Ahmet, *Birinci Mecliste Muhalefet, II. Grup*, İstanbul 1995
- Goloğlu, Mahmut, *Demokrasiye Geçiş 1946- 1950*, İstanbul 1982
- Gökmen, Özgür, “Çok Partili Rejime Geçerken Sol: Türkiye'da Sosyalizmin Unutulmuş Partisi” **Toplum ve Bilim Dergisi**, Sayı 78, Güz 1998, s: 161-185
- Göldaş, İsmail, *Takrir-i Sükun Görüşmeleri 1923 “Seçim”leri, Atama Meclis ve Sonrası*, İstanbul 1997
- Heper, Metin, *İsmet İnönü, Yeni Bir Yorum Denemesi*, İstanbul 1999
- Kahraman, Mehmet, Çalışkan, Zekeriya, “Türkiye'de Siyasal Partilerin Hukuksal Satatüsü ve Siyasal Partilerin Kapatılması Rejimi”, **Doğu Anadolu Araştırmaları**, 2007, s. 122-131

Kalafat, Yaşar, *Şark Meselesi Işığında Şeyh Said Olayı, Karakteri, Dönemindeki İç ve Dış Olaylar*, Ankara 1992

Karabekir, Kazım, “Bir Düello Bir Suikast, İstanbul 1991

Karaosmanoğlu, Yakup Kadri, *Politikada 45 Yıl*, İstanbul 1984

Karpat, H. Kemal, *Türk Demokrasi Tarihi*, İstanbul 1967

Kili, Suna, *Atatürk Devrimi, Bir Çağdaşlaşma Modeli*, Ankara 1995

Kili, Suna ve Gözübüyük, Şeref, *Türk Anayasa Netinleri (Sened-i İttifak’tan Günümüze)*, İstanbul 2000

Koçak, Cemil, *Tek- Parti Döneminde Muhalif Sesler*, İstanbul 2011

Koçak, Cemil, *Türkiye’de Milli Şef Dönemi (1938- 1945) Cilt 2*, İstanbul 1996

Köker,Levent, “Kürt İsyanlarının Liderleri Nasıl Yargılandı, Nasıl Asıldı”,
Toplumsal Tarih, Temmuz 1999, sayı: 67, s. 43-47

Odyakmaz, Zehra, “Siyasi Partilerin Kapatılması İle İlgili Hükümlerde
Uyumsuzluklar ve Uygulamadaki Güçlükler”, **AnayasaYargısıDergisi**,
cilt 13, yayın yılı 1996, s. 231-245

Okyar, Fethi, *Üç Devirde Bir Adam*, İstanbul 1980

Olgun, Kenan, *1908-1912 Osmanlı Meclis-i Mebusan’I’nın Faaliyetleri ve
Demokrasi Tarihimizdeki Yeri*, Ankara 2008

Parla, Taha, *Türkiye’de Siyasal Kültürün Resmi Kaynakları 3- Kemalist Tek
Parti İdeolojisi ve CHP’nin altı Ok’u*, İstanbul 1995

Şavkılı, Cengiz, *Atatürk Döneminde Parlamento Faaliyetleri (1930- 1938)*,
Ankara Üniversitesi Türk İnkılap Tarihi Enstitüsü, Doktora Tezi, Ankara
2011

Teziç, Erdoğan, *100 Soruda Siyasi Partiler (Partilerin Hukuki Rejimi ve
Türkiye’de Partiler*, İstanbul 1976

Toker, Metin, *Şeyh Said İsyanı*, Ankara 1968

Tunaya,Tarık Zafer, *Türkiye’de Siyasal Partiler (1859- 1952)*, İstanbul 1952

Tunçay,Mete, *Türkiye’de Tek Parti Yönetimi’nin Kurulması (1923-1938)*,
İstanbul 1999

Varlık, Ülkü; Ören, Banu, *Seçim Sistemleri ve Türkiye’de Seçimler*, İstanbul 2001

www.Huseyinkoycu.com (erişim tarihi 6 Ocak 2014)

www.mevzuat.gov.tr, s. 1304- 8,9 /erişim tarihi 11 Ocak 2014)

www.tbmm.gov.tr /erişim tarihi: 10 Ekim 2015)

[www. Uludagsozluk.com/guden-partisi](http://www.Uludagsozluk.com/guden-partisi) (erişim tarihi 11 Ocak 2014)

Yukarıuç, Vedii *Memleketimden Garip İnsan Manzaraları, Tarihten Anektörler*, Blogspot.com sitesi, (erişim tarihi: 11 Ocak 2014)

Yücel, M. Serhan, *Türkiye’nin Siyasal partileri (1859- 2005)*, İstanbul 2006

Zürcher, Erik Jan, *Terakkiperver Cumhuriyet Fırkası*, İstanbul 1992

Cumhuriyet

Milliyet

Son Telgraf

Tevhid-i Efkar

Vatan

Vakit

Lozan Antlaşması'nda Musul Sorunu Ve Hatay Meselesi

Dr. Tarık SAYGI *

Özet

Birinci Dünya Savaşı sırasında ve sonrasında ortaya çıkan Musul Sorunu ve Hatay Meselesi Lozan Antlaşması'nda Türkiye'yi oldukça uğraştıran sınır sorunlardandır. Musul Sorunu Irak sınırı ile ilgili, Hatay Meselesi ise Suriye sınırı ile ilgili sorunlardandır. Musul Meselesi konferans oturumlarında çok tartışmalı geçmiştir ve Türkiye ile İngiltere arasında çetin tartışmalara sahne olmuştur. Hatay Meselesi ise konferans sırasında Türkiye ile Fransa arasında tam olarak çözülememiş daha sonraki yıllarda Atatürk'ün yoğun çabalarıyla milli çözüme kavuşturulmuştur. İncelemede ağırlıklı olarak daha önce hazırlanmış makalelerden, araştırma kitapları, internet kaynakları ve TBMM Zabıtlarından yararlanılmıştır. Araştırmada konu ile ilgili daha sonra yapılacak çalışmalara bir ışık tutulması amaçlanmaktadır.

Anahtar Kelimeler: Lozan, Musul, Antlaşma, İngiltere, Fransa, Irak.

The Problem Of Musoul And The Matter Of Hatay In Treaty Of Lauzanne

Abstract

The problem of Musoul and the matter of Hatay which emerged during and after The First World War have been quite important for Turkey. The problem of Musoul is about border of Iraq and the matter of Hatay is about border of Syria.

* Milli Eğitim Bakanlığı, Kocaeli, Derince, Necip Fazıl Anadolu Lisesinde Öğretmen, sinansaygi@windowslive.com.

The problem of Musoul has been controversial at the sessions of conference and there have been hard debates between Turkey and England. The matter of Hatay couldn't be solved completely between Turkey and France and that matter was solved in the advantage of Turkey with Atatürk's intense efforts in the following years. It was mainly made use of essays earlier, research books, internet supplies and TBMM Records. The aim of this research is to keep light for the next researchs about the subject.

Key Words: Lauzanne, Musoul, Treaty, England, France, Iraq.

Giriş

20. yüzyılın başlarında Avrupa'nın ve Amerikan'ın ilgi gösterdikleri Mezopotamya için sermaye sahipleri ve bunların etkisindeki devletler arasında kıyasıya mücadeleler kendini göstermiştir. Bu sıralarda Almanya ve İngiltere pay kapmak için uğraşırken bu mücadelelere dolaylı şekilde Amerika ve Fransa da katılmışlardır. Uluslararası bir sorun haline gelen Musul Sorunu'nda İngiltere askeri avantajlarını kullanarak bölgede diğer devletlere karşı üstünlük elde etmeye çalışmış, bu sorunu kendi lehine çözmeye gayret ederken bölgede gözleri olan sermaye çevrelerine petrolden hisse vererek o engeli de aşma yoluna gitmiştir. Musul-Kerkük bölgesinde Türkiye'dekine benzer bağımsızlık hareketleri olduğu zaman Türkiye Milli Mücadele'deki olumsuz şartlara rağmen destek vermiştir. Anadolu'daki bağımsızlık mücadelesi sonuçlandığı zaman Türkiye Musul'u geri alabilmek için askeri bir hareket yapmayı planlamış, Lozan'daki barış görüşmelerinin kesilme tehlikesi karşısında bu harekattan vazgeçmek zorunda kalmıştır. (Kavak, 2007: 1)

Musul Sorunu üzerinde konuya bu şekilde bir giriş yapıldıktan sonra üzerinde konuşulacak bir başka sorun olan Hatay meselesinde ise şunlar ifade edilebilir. Birinci Dünya Savaşı'nın sonlarında Suriye Cephesi'ndeki Türk ordusu 25 Ekim 1918'de Halep'ten kuzeye doğru hareket etmiştir. 30 Ekim 1918 Mondros Ateşkes Antlaşması gereğince de Hicaz, Suriye, Irak ve Yemen'den Türk ordusunun ayrılması lazımdı. Bu antlaşmanın 7. maddesi İtilaf Devletleri'nin güvenliklerini tehlikeye düşüren bir durum karşısında o bölgeyi işgal edebileceklerini belirtiyordu. Bu maddeyi

bahane eden İtilaf Devletleri ateşkesin ardından istedikleri yerlere asker çıkarmaya başladılar. (Ayrancı, 2006: 33) Birinci Dünya Savaşı'ndan sonra Ortadoğu'daki güç dengelerinden pay almak isteyen devletlerden biri de Fransa idi. (Ayrancı, 2006: 21) Mondros Ateşkes Antlaşması imzalandığı sıralarda Sancak bölgesi Türklerin denetiminde bulunmaktaydı. Misak-ı Milli'ye göre de bu bölge Türklere verilmişti.¹ Ancak Fransızlar İngiltere ile yaptıkları antlaşma gereğince Dört Yol'a asker çıkardılar. Burada Türkler işgale karşı ayaklandılar. Fransa Türkler tarafından meydana getirilen Kuvay-i Milliye'ye yenilince ateşkes teklif etmek zorunda kaldı. Ankara Antlaşması (20 Ekim 1921) ile Fransa ile Türkiye arasındaki savaş dönemi sona ererek İskenderun, Türkiye sınırları dışında kalarak Türkiye-Suriye sınırı çizilmiş ve Fransa bölgeden çekilmeyi kabul etmiştir. (Karataş, 2007: 205) Ankara Antlaşması'nda Türkiye-Suriye sınırı konusunda kimi belirsizlikler bulunsa da Sancak Meselesi'nin diplomatik şekilde çözülmesi için bir zemin hazırlanmıştır. (Bolat, 2006: 61)

İncelenen her iki sorunu da kapsayan Lozan Antlaşması'nın Türkiye için önemi ortadadır ve bu önem içinde bulunulan koşullarda her geçen gün artmaya devam etmektedir. Yapılan bu incelemeyle Lozan Antlaşması'nın 91. yıldönümünde antlaşmanın Cumhuriyet tarihindeki önemi ve ağırlığı bir değerlendirme yapılmak suretiyle bir kez daha vurgulanmak istenmiştir.

1-1- Lozan Antlaşması'nda Musul Sorunu

İngilizler Birinci Dünya Savaşı sıralarında zengin petrol kaynakları nedeniyle ve Hindistan yolunun güvenliğini sağlayabilmek için emperyalist amaçlarına paralel olarak 22 Kasım 1914'te Basra'yı işgal etmiş-

1 Misak-ı Milli'nin 1. maddesi şu şekilde idi: “Osmanlı Devleti'nin özellikle Arap çoğunluğunun oturduğu ve 30 Ekim 1918 tarihli silah bırakışmasının imzalandığı sırada düşman ordularının işgali altında kalan kısımlarının geleceğinin, halklarının serbestçe açıklayacakları oylara göre belirlenmesi gerekli olduğundan, söz konusu silah bırakışması çizgisi içinde ve dışında; dinen, örfen ve emelen birbirine bağlı, karşılıklı saygı ve özveri duyguları besleyen, birbirlerini ırksal ve toplumsal hakları ile bölgelerinin komşularına tamamen saygılı Osmanlı-İslam çoğunluğunun oturduğu kısımların tamamı, hakikaten veya hükmen hiçbir nedenle birbirinden ayrılmak kabul etmez bir bitündür.” Bkz. (Ayrancı, 2006: 34)

lerdir. Fakat Nisan 1916'da İngilizler oradaki bütün kuvvetleriyle Kut-ül Amare'de Türklere teslim oldular. İngilizler büyük kayıplar verdikten sonra tekrar durumlarını düzelterek 11 Mart 1917'de Bağdat'ı ele geçirdiler. Mayıs 1918'e gelindiğinde İngilizler Kerkük'e ulaşmışlardı. Fakat Mondros Ateşkes Antlaşması imzalandığı zaman henüz Musul'a ulaşmamışlardı. Musul'u antlaşma maddelerine dayanarak ancak 6 Kasım'da işgal edebilmişlerdir. (Yeşilbursa, 2009: 1317; Milliyet, 31.3.2013: 21) Musul savaştan sonra Osmanlı Devleti bölgeden çekildiği için İngilizlerin eline geçmiştir. İngilizler bölgede bir yönetim kurmuşlar, bu yönetim de 1920 yılına kadar devam etmiştir. Birinci Dünya Savaşı'ndan sonra toplanan San Remo Konferansı (18-26 Nisan 1920) ile Musul'un yönetimi İngiltere'nin himayesindeki Irak'a verilmiştir. (Yeşilbursa, 2009: 1317)²

Mudanya Ateşkes Antlaşması ile Türklerle Yunanlılar arasındaki Birinci Dünya Savaşı ertesinde başlayan mücadeleler bitirilmişti. Mudanya Ateşkes Antlaşması (11 Ekim 1922) askeri zaferlerden sonra imzalanan ve bu zaferleri pekiştiren önemli bir siyasi ve diplomatik başarı olmuştur. Yani antlaşma ile taraflar arasındaki savaş yolu kapanmış, müzakere yolu açılmıştır. (Çeviren: Meray, 1969: 5)³ Bir başka ifadeyle, ateşkes antlaşmasından sonra taraflar arasında silahlar susmuş, sıra kalıcı barış görüşmelerinin yapılmasına gelmiştir. (Ökte, 2012: 129-139) Bu amaçla müttefikler 27 Ekim 1922'de sorunlara taraf olan devletleri İsviçre'nin Lozan kentinde toplanacak olan konferansa çağırılmışlardır. (Gencer-Özel, 2000: 203) İlk oturum 20 Kasım 1922 günü yapılmıştır. (Milliyet, 27.4.1963: 5)

- 2 Mekke Emiri Şerif Hüseyin İngilizlerin kendisine bağımsızlık vaadiyle 1916'da isyan başlatmıştır. Fakat 1916 Sykes-Picot Antlaşması (Birinci Dünya Savaşı içindeki antlaşmaların en önemlisidir ve Ortadoğu ile ilgili olanıdır.) ile bölge gerçekte İngiltere ve Fransa arasında paylaşılmıştı. İngilizler bölgeyi başlangıçta doğrudan yönetmek istemişlerse de Irak halkının sert direnişi ile karşılaştıklarından Şerif Hüseyin'in oğlu Faysal'ı Irak Kralı ilan etmişlerdir. İngiltere ile Irak arasında 10 Ekim 1922'de 20 yıllık bir antlaşma yapılmış, bu antlaşma da 1923 yılında imzalanan protokolle 4 yıl olarak düzenlenmiştir. İngiltere ile Irak arasında 1926, 1927 ve 1930 yılında yeni antlaşmalar imzalanmış ve Irak'ın 1932'de bağımsızlığını kazanması sağlanmıştır. Bkz. (Yeşilbursa, 2009: 1319-1320)
- 3 İsmet İnönü konferansta sırası geldikçe Lozan'a Mudanya Mütarekesi'nden baş delege olarak geldiğini söylemiş. İngiliz Dışişleri Bakanı Lord Curzon ise kendisine Mondros'u hatırlatmağa çalışmış. Bkz. (Meray, 1969: 5)

Türklerin konferansın herhangi bir Türk şehrinde toplanması önerisi İtilaf Devletleri tarafından Türk tarafına üstünlük sağlayabileceği düşüncesi ile kabul edilmemiştir. (Karataş, 2007: 198) Konferansa Türkiye'den başka İngiltere, Fransa, İtalya, Japonya, Yunanistan, Romanya, Sırp-Hırvat-Sloven Devletleri katılmıştır. (Milliyet, 25.7.1987: 11) Ayrıca Belçika ve Portekiz bazı görüşmelerde yer almış, Rusya Boğazlar konusundaki görüşmelere, Bulgaristan ise Boğazlar ve Trakya Sınırı konularında çalışmalara katılmıştır. (Kemal, 2007: 672) ABD ise görüşmelere gözlemci olarak katıldığı halde konferansta aktif bir şekilde yer almıştır. (Gencer-Özel, 2000: 204) Konferans Doğu Sorunu⁴ denen meseleyi çözmek için toplanmıştır. (Karataş, 2007: 197) Lozan Konferansı çalışmaları Türkiye ve Yunanistan arasındaki savaşı bitirmeye değil, 1914'ten beri savaş durumunda olan Türkiye ile itilaf Devletleri arasında barışı sağlamaya odaklanmıştır. Ek olarak yeni Türkiye Devleti Osmanlı'dan kalan üzücü sorunları temizlemek zorunda bırakılmıştır. (Villalta, 1991: 326)

1-2- Musul Sorunu'nda Türkiye'nin Çabaları

Musul Sorunu'nda Türkiye haklı olan çıkarlarını iyi bir biçimde savunmuştur. İtilaf Devletleri konferansa Ankara ve İstanbul Hükümetlerini ayrı ayrı davet ederek mevcut olan durumdan yararlanmak ve iki hükümeti birbirlerine düşürmek suretiyle bundan kendilerine bir hisse çıkarmak istemişlerdir. Konferansa İtilaf Devletleri Ankara ve İstanbul Hükümetlerini ayrı ayrı çağırılmışlar, Ankara Hükümeti konferansa İstanbul Hükümetinin de davet edilmesinin Mudanya Antlaşması'na aykırı olduğunu belirtmiş ve konferansa katılmayabileceğini karşı devletlere bildirmiştir. Bu durumda Atatürk var olan Saltanat sorununa kesin bir son vererek meseleyi meclisin önüne getirmiş, TBMM bu sorunu 29 Ekim 1922 günü görüşerek 1 Kasım 1922 günü Saltanat ve Halifeliği ayırarak Saltanatı kaldırmıştır. (Karataş, 2007: 198)

4 Eski ifadesiyle Şark Meselesi olarak adlandırılan Doğu Sorunu, Osmanlı Devleti'nin dağılmasıyla birlikte 19. yüzyılın tamamı ve 20. yüzyılın başlarında Osmanlı Devleti'nin hakim olduğu topraklarla, Güney Asya, Uzakdoğu ve Afrika'nın paylaşılması ve sonradan Ortadoğu'daki enerji kaynaklarının sömürgeleştirilmesi yani kısaca sömürgecilik yarışı olarak tanımlanmaktadır. Bu sorunda İngiltere ve Fransa önemli rol oynamışlardır. Bkz. (Bulut, 2012: 245)

Türkler konferansta Misak-ı Milli'yi ve tam bağımsızlığı sağlamayı hedef almışlardır. Konferansa giden heyete Irak sınırı ile ilgili olarak Süleymaniye, Musul ve Kerkük illerinin geri isteneceği, bundan başka bir durum ortaya çıkarsa hükümetten talimat alınacağı direktifi verilmişti. (Karataş, 2007: 202) Konferansta görüşülen konular Atatürk'ün deyimiyle uzun yılların sonucu olduğundan konuşmalar çok tartışmalı geçmiştir. Bununla birlikte Ankara Hükümeti bu görüşmelerde askeri kuvvetinin olanak verdiği sınırlar içinde kalmaya özen göstermiş ve uzlaşmacı ve uyumlu bir tavır sergilemiştir. Lozan görüşmelerinde Anadolu'daki toprak bütünlüğünün korunması mutlak surette hedef alınmıştır. (Kaygusuz, 2005: 203) İngiliz tarafı ise Musul meselesini ele alırken petrolün kendilerini ilgilendirmedeğini sürekli dile getirmişlerdir.⁵ İşgal ettikleri Musul'un Irak sınırları içinde kalması konusunda ısrarlı olmuşlardır. (Uçarol, 2000: 563; The New York Times, 16.12.1922) Türkiye bir zamanlar Osmanlı İmparatorluğu toprakları içinde yer almış ve şu anda sınır komşusu bulunan ülkeler üzerinde herhangi bir toprak hakimiyeti bulunmadığını kanıtlamak ve kendi bağımsızlığını sağlamak için mücadeleler vermiştir. (Duran-Karaca, 2011: 204) Lozan Konferansı'nda Türkiye-Irak sınırının oluşturulması sınırlar meselesinde en fazla tartışma yapılan alan olmuştur. (Değerli, 2007: 132) Türk tarafı Musul meselesi hakkındaki tezini Türklerin ve Kürtlerin kardeş olduklarına ve Orta Asya'dan geldikleri üzerine temellendirmiştir. (Kemal, 2007: 673-674) İsmet İnönü, Musul'u topraklarının bir parçası olarak gördüklerini ve konuyu ülke meselesi olarak ele aldıklarını konferansta belirtmiştir. (Değerli, 2007: 136)⁶ İngiliz Dışişleri Bakanı Lord Curzon ise Türk tarafının önerisini kabul etmemiştir. Musul meselesi esasında petrol çıkarları ile ilgili idi (The New York Times, 23.12.1922: 1) ve konferansta konu üzerinde (ilk dönemde iki olmak üzere) birkaç defa görüşme gerçekleştirilmiş (Çeviren: Meray,

5 Türk tarafı ise kesinlikle Musul'u bırakmak istemediğini ifade etmiştir. Musul'un Türkiye için önemi petrol bölgesi olmasından ve Musul'un Kürdistan'ın anahtarı gibi görünen stratejik öneminden kaynaklanmış olmasındandır. Bkz. (Karataş, 2007: 214; Ökte, 2012: 156)

6 İsmet İnönü konu ile ilgili olarak 6 Ocak 1923'te Vekiller Heyeti Başkanlığı'na çektiği telgrafta: "*Bizim için Musul bir vatan meselesi kendileri için bir petrol meseledir. Petrol hususunda kendilerini tatmin edecek surette beraber çalışmaya amade olduğumuzu söyledim...*" şeklinde ifadelerde bulunmuştur. Bkz. (Bolat, 2006: 64)

1969: 342-369)⁷ ve hiçbirinde bir antlaşmaya varılamadığı için⁸ bu meselelerin antlaşmanın imzasından 9 ay içinde İngiltere ve Türkiye arasında müzakere edilmesine, mesele yine çözülemezse sorunun çözümünde Milletler Cemiyeti'ne gidilmesine karar verilmiştir. (Karataş, 2007: 215; Kepenek-Yentürk, 2004: 35)⁹ 4 Şubat 1923'te içinde Musul meselesinin de olduğu üzerinde anlaşılamayan konulardaki kesilen görüşmeler (<http://www.hur.com.tr/>; Bıyıklı, 2008: 14) Türk heyetinin önerisi ile tekrar 23 Nisan 1923'te başlamış¹⁰ ve 24 Temmuz 1923'te Lozan Barış Antlaşması (Doğruöz, 2013: 24; The New York Times, 5.10.1987: 1) ve ekleri olan sözleşme, protokol ve bildiriler imzalanmıştır.¹¹

TBMM, Lozan Antlaşması'nı 24 Ağustos 1923'te onaylamıştır.

- 7 23 Ocak 1923 günü sabah oturumunda İsmet İnönü Türkiye'nin güney sınırları ve Musul Sorunu ile ilgili bir konuşma yapmıştır. Lord Curzon buna cevap olarak yaptığı konuşmada etnik, ekonomik ve stratejik sorunları ileri sürerek Milletler Cemiyeti'ne gidilmesini teklif etmiştir. Aynı gün öğleden sonraki oturumda Musul Sorunu üzerindeki görüşmelerin devamında İsmet Paşa bir konuşma daha yaparak Musul'u bırakmayı reddetmiştir. Bölgede plebisit (Halk oylaması) yapılmasını gündeme getirmiştir. Lord Curzon ise buna verdiği cevapta, Milletler Cemiyeti'ne başvurulması teklifini yeniden öne sürmüştür. Daha sonra çeşitli temsilci heyetleri görüşlerini açıklamış, İsmet Paşa ise görüşlerinden vazgeçmemiştir. Bkz. (Çeviren: Meray, 1969: 342-376)
- 8 Lozan'da İngiliz Dışişleri Bakanı Lord Curzon İsmet İnönü'ye şunları söylemiştir: *"Aylardır müzakere ediyoruz, arzu ettiklerimizin hiçbirini alamıyoruz, vermiyorsunuz. Memnun değiliz sizden. Ama ne reddederseniz cebimize atıp saklıyoruz. Ülkeniz haraptır. Yarın geleceksiniz ve bunları tamir etmek için yardım isteyeceksiniz. İşte o zaman bu cebime koyduklarımızdan her birini birer birer size çıkarıp vereceğim."* Bkz. (Milliyet, 25.7.1989: 11)
- 9 Bu sınır Lozan Barış Antlaşması'nda şu şekilde yer almıştır: *"Türkiye ile Irak arasındaki sınır, antlaşmanın yürürlüğe girişinden başlayarak dokuz aylık bir süre içerisinde Türkiye ile İngiltere arasında anlaşma sağlanamazsa konu Birleşmiş Milletlere götürülecektir."* Bkz. (Değerli, 2007: 137)
- 10 İsmet İnönü, 4 Şubat 1923 günü kendisine konferansta İtilaf Devletleri'nin yaptıkları önerileri Türk milletin egemenlik haklarıyla bağdaşmadığı gerekçesiyle reddetmiştir. Bkz. (Ökte, 2012: 159)
- 11 TBMM, Musul Sorunu'nu 21 Şubat-6 Mart 1923 günleri arasında tartışmış, bu görüşmelerde TBMM Hükümeti ve Lozan heyeti tam bir yetki almıştır. Bkz. (Kemal, 2007: 676-677)

(Değerli, 2007: 131)¹² Lozan Antlaşması'nın imzalanması Türkiye'nin Misak-ı Milli'de belirttiği ilkelere aykırı bir durum oluşturmuştur. Misak-ı Milli sınırları içinde tespit edilmesine rağmen Lozan'da çözülmemeyen Musul sorunu Türkiye'yi oldukça fazla surette uğraştırmıştır. Bu sorun Lozan'dan sonraki dönemin de en önemli meselesini oluşturmuştur. (Ulus, 2008: 241; Milliyet, 29.4.1963: 5) Söz konusu edilen problem coğrafi olarak Ortadoğu'yu ilgilendiren bir sorun olmasına rağmen Ortadoğu ülkeleri o tarihte henüz kendi bağımsızlıklarını kazanamadıkları için sorunların çözümünde Türkiye'nin karşısında İngiltere ve Fransa bulunmuştur.

Savaşın sonra imzalanan Londra¹³ ve Haliç Konferansları'nda¹⁴ soruna çözüm bulunamayınca bölgenin geleceği Milletler Cemiyeti'nin vereceği karara bırakılmıştır.¹⁵

- 12 Atatürk, TBMM Lozan Barış Antlaşması'nı onaylamadan kısa bir süre önce TBMM'de yaptığı konuşmada antlaşmanın önemine değinmiştir: “*Filhakika dört senelik istiklal mücahedemiz milletimizin şanına layık bir sulh ile neticelenmiştir. Lozan'da imza edilmiş olan muahedenamenin Heyeti Aliyenizin tasdikine iktiran ettiği taktirde bütün manasıyla hür ve müstakil olarak mesut bir mesai sahasına dahil olmuş bulunacağız. İstihsal edilen netayici mesudenin muhafazasında Lozan Muahedesinden tefrik edilen meselelerin halli katisinde ve milletimizi huzur ve refaha nail edecek feyizli hizmetlerde muvaffakiyeti tammenizi bütün kalbimle temenni ederim.*” Bkz. (TBMM Zabıt Ceridesi, 13.8.1339 (1923): 36; TBMM Zabıt Ceridesi, 23.8.1339 (1923): 283)
- 13 Londra Konferansı Birinci İnönü Savaşı'ndan sonra 21 Şubat-12 Mart 1921 tarihleri arasında Londra'da yapılmıştır. İtilaf Devletleri TBMM Hükümeti'ni resmen tanımış fakat Misak-ı Milli'yi kabul etmemişlerdir. Bkz. (Kemal, 2007: 667-668)
- 14 Haliç Konferansı, İngiltere'nin kesilen görüşmelerin 5 Ekim 1923'te tekrar başlamasını teklif etmesi üzerine Türklerin bunu kabul etmesi ile 19 Mayıs 1924'te toplanmış, 5 Haziran 1923'te herhangi bir ilerleme yapılamadan sona ermiştir. Bkz. (Değerli, 2007: 137); İngilizler konferansta Musul'dan sonra Hakkari'yi de istemişlerdir. Bu da konferansın sonuç alınmadan dağılmasına neden olmuştur. Bkz. (Ulus, 2008: 241; Milliyet, 15.3.1966: 5)
- 15 Musul sorununu çözüme ulaştırmak amacıyla Türkiye ile İngiltere arasında görüşmeler yapılmıştır. Bu amaçla bu sorunu halletmek amacıyla İstanbul'da Kasımpaşa'daki eski Bahriye Bakanlığı binasında bir konferans düzenlenmiştir. İngiltere konferansta sorunu çözümsüz hale getirip kendisi lehine karar çıkacağına inandığı Milletler Cemiyeti'ne götürmeyi ve orada Musul'dan fazla toprak talep edip daha sonra bunları bırakmak suretiyle taviz vermiş gibi görünerek Musul'un Irak tarafında kalmasını arzu etmiştir. Bilgi için (Saygı, 2011: 12)

1-3- Sorunun Çözümü

Sorun Milletler Cemiyeti'nde 19 Eylül 1924 günü görüşülmeye başlanmıştır. (Bolat, 2006: 64) Bu konuda Türkiye'nin bölgede bir halk oylaması yapılması yolundaki talebi bölge halkının cahil oluşu ve kolay kandırılabilir olması nedeniyle İngiltere tarafından kabul edilmemiştir. İngiltere o zaman cemiyetin en nüfuslu üyelerinden biri idi. Milletler Cemiyeti sorunu araştırıp bir rapor meydana getirmeleri amacıyla tarafsız devletlerden üçlü bir komisyon oluşmasını istemiştir. Komisyon çalışmaları sonunda bir rapor hazırlayarak bunu cemiyete sunmuştur.¹⁶ Milletler Cemiyeti önce yapılacak oylamanın içeriği hakkında La Haye Adalet Divanı'nın kararını sormuştur. Daha sonra Brüksel Hattı¹⁷ oybirliğiyle sınır olarak kabul edilmiştir. (Saygı, 2011: 12) Nihayetinde sorun cemiyetin bölgenin geleceğini İngiltere lehine veren kararıyla, Türkiye bu kararı kabul etmemesine rağmen Süleymaniye, Musul, Kerkük ve Erbil'in içinde olduğu Musul eyaleti İngiltere mandasındaki Irak'a verilmiştir. (Kavak, 2007: 5; <http://radikal.com.tr/>) Musul halkının da Irak vatandaşı sayılması kabul edilmiştir. (Kemal, 2007: 680) Böylece, Osmanlı İmparatorluğu toprakları içinde yaklaşık 400 yıl kalan ve İngiltere'nin bölgedeki petrol kaynaklarını elde etme ve kendi sömürge yollarını güvence altına alma çabalarıyla bu bölge elden çıkmıştır. (Kavak, 2007: 3)

Musul'un elden çıkması İngiltere'nin zengin ve önemli bir nokta olan Musul'u antlaşmayı çiğneyerek almak istemesinin ve Osmanlı Hükümeti'nin çekimser politikalarının bir sonucu olmuştur. (Kavak, 2007: 48) Milletler Cemiyeti'nin bu kararı Türk kamuoyunda İngiltere aleyhine büyük bir muhalefet yaratmıştır. 1925 yılında yeni kurulan Türkiye'ye Irak sınırı zorla dayatılmış olmaktaydı. Türkiye baş gösteren Şeyh Sait Ayaklanması nedeniyle Milletler Cemiyeti'nin kararı kabul etmeye mecbur olup Dışişleri Bakanı Tefik Rüşdü Aras'ın deyimiyle

16 Milletler Cemiyeti'nin kararından biraz önce Amerikalı bir jeolog New York'a gönderdiği bir raporda Irak'ta bulunan petrolün dünyadaki diğer bütün yerlerden daha önemli olduğunu belirtmiştir. Bkz. (Kemal, 2007: 679)

17 Musul Sorunu'nu araştırma komisyonu çalışmalarını sürdürürken İngilizlerin saldırgan davranarak kuzeye doğru yeni yerleri işgal etmeleri kanlı olayların çıkmasına sebep olmuştur. Bu nedenle Milletler Cemiyeti, Brüksel Hattı adı altında geçici mahiyette Türkiye-Irak sınırı oluşturmuştur. Bkz. (Bıyıklı, 2008: 16)

İngilizlerle ile iyi geçinmek için İngiltere ve Irak ile görüşmeler yapmıştır. (Milliyet, 3.2.1987: 8) Görüşmelerin sonunda 5 Haziran 1926'da Sınır ve İyi Komşuluk Antlaşması adıyla imzalanan Ankara Antlaşması ile bu sorun nihai çözüme kavuşturulmuştur. (Kavak, 2007: 64; Bıyıklı, 2008: 20; Uluhan, 2008: 242) Antlaşma ile Türkiye Irak'ın petrol gelirlerinden %10'unun gelirini 25 yıl süre ile almayı İngiltere'ye kabul ettirmiştir. (Milliyet, 16.3.1966: 5) Antlaşmaya eklenen bir ek madde ile Türkiye % 10'luk gelirini isterse 12 ay içinde para karşılığı devredebilecektir.¹⁸ Bu antlaşma ile İngiltere Türkiye arasındaki on iki yıl süren savaş dönemi bitmiştir. Ayrıca bu antlaşma ile Türkiye ile İngiltere arasındaki ilişkiler yumuşama dönemine girmiş, bu durum İngiltere'nin siyasi olarak etkilediği ülkelerin Türkiye ile olan ilişkilerini de müspet yönde arttırmıştır. (Saygı, 2011: 13)¹⁹

2-1- Lozan Antlaşması'nda Hatay Meselesi

2-2- Hatay Meselesi'nin Ele Alınışı

Lozan Konferansı çalışmalarına 21 Kasım 1922 günü başlamış, konferansta Türkiye'yi İsmet İnönü başkanlığında içinde Trabzon Milletvekili Hasan Bey ve Sinop Milletvekili Rıza Nur Bey'in olduğu bir komisyon temsil etmiştir. (Atatürk, 2000: 475) Lozan'a giden İsmet İnönü'nün ilk görüştüğü şahıs olan Fransız temsilcisi Mösyö Poincare sınır meselesinde Ankara Antlaşması'ndaki hükümlerin geçerli olduğunu belirtmiş, İsmet

18 Türkiye bu % 10'luk payından vazgeçmemiş, 1954 yılına kadar alması gereken miktar 5500000 Sterlin olmuştur. Türkiye bu paranın ancak 3500000 Sterlinini geri alabilmiştir. Geri kalan 2000000 Sterlinlik miktar Irak'la daha sonra ilişkiler geliştiği için 1986'ya kadar bütçe maddesi olarak belirtilmiştir. Bkz. (Değerli, 2007: 138)

19 Irak Hükümeti antlaşmanın yürürlüğe girmesinden itibaren 25 yıl süre ile elde edeceği petrol gelirinden yüzde 10'u Türkiye'ye verecekti. Bu maddeye de şöyle bir ek hüküm eklenmişti: “Antlaşmanın yürürlüğe girmesinden itibaren 12 ay içinde, Türkiye Hükümeti, 14. Maddede öngörülen yüzde on hissesini sermayeye çevirmek istediği takdirde, Irak Hükümeti'ne haber verecek, Irak Hükümeti de 30 gün içinde, bu maddenin yerini almak üzere, Türkiye'ye 500000 İngiliz lirası ödeyecektir.” Bilgi için bkz. (Uçarol, 2000: 565); Bu antlaşma TBMM Hükümeti'nin Avrupa devletleri tarafından tanındığı ilk belge olmuştur. Bkz. (Karakoç, 2009: 101)

İnönü Musul meselesini sorduğu zaman temsilci Poincaré“ *İngiliz meselesidir, onlarla konuşursunuz.*” yanıtını vermiştir. (Karataş, 2007: 206) Konferansta İsmet İnönü program dahilinde olmamasına rağmen Türk davasını uluslararası platforma anlatmak için bir konuşma gerçekleştirmiştir. (Ökte, 2012: 147) Konferansta, İngilizlerin önerisi üzerine toprak ve deniz sorunları, yabancı uyruklu ve ulusal azınlıklar, mali ve ekonomik sorunlar komisyonu adı altında üç komisyon kurulmuştur. İngiliz Dışişleri Bakanı Lord Curzon’un başkanlığını yaptığı komisyon ilk toplantısını 23 Kasım 1922’de yapmış, bu komisyon müzakerelerine devam ederek Suriye sınırının 20 Ekim 1921’de imzalanan Ankara Antlaşması’na göre belirlenmesini kararlaştırmıştır. (Karataş, 2007: 212) İskenderun ise Türkiye ile Fransa arasında imzalanan 20 Ekim 1921 Ankara Antlaşması ile Türkiye sınırları dışında kalmış bulunuyordu. Bununla birlikte İskenderun ve Antakya’da yaşayan Türklerin kültürlerini korumaları için söz konusu antlaşma hükümlerine uyulacaktı. (Turan, 1992: 288) Yine antlaşmanın 7. maddesi gereğince, İskenderun için özel bir yönetim usulünün uygulanacağı ve Türkçe’nin orada resmi dil olacağı belirtilmekteydi.²⁰ Fakat buna rağmen Türkiye İskenderun’u asla Türkiye sınırları dışında görmek istememiştir. Sancak bölgesi ile olan ilgisini ve alakasını kesmemiştir. (Birsell-Duman, 2012: 363)

Ankara Antlaşması zor şartlar altında gerçekleşmişti. (Birsell-Duman, 2012: 345) Antlaşma gereğince bu sınırı kesin olarak çizmek amacıyla bir karma komisyon kurulması gerekmekteydi. Fakat söz konusu edilen komisyon ancak 1925 yılının Eylül ayında toplanabildi. Sınırın çizilmesinde yine anlaşmazlık çıkması üzerine Türkiye ile Fransa Suriye sınırı konusunda doğrudan görüşmeler yapmaya başladılar. Görüşmelerden iyi sonuç alınması üzerine 18 Şubat 1926 günü Ankara’da iki ülke arasında bir sözleşme imzalandı. (Bolat, 2006: 61) Buna göre, Türkiye ile Fransa aralarındaki sorunları barışçı yollarla çözümleyeceklerdi. Ve buna ekli protokolle

20 20 Ekim 1921 tarihli Ankara Antlaşması’nın 7. maddesi aynen şöyleydi: “*İskenderun mıntıkası için bir usulü idareî mahsusa tesis olunacaktır. Mıntıkayı mezkurenin Türk ırkından olan sekenesi harslarının inkişafı için her türlü teshilattan müstefit olacaktır. Türk lisanı orada mahiyeti resmîyeyi haiz olacaktır.*” Bilgi için bkz. (Altuğ, 1997: 388); 7. madde Lozan Antlaşması’nın 3. maddesinde de yer almıştır. Bkz. (Birsell-Duman, 2012: 345)

Türkiye-sınırı çizilmekte ve Fransa sınırda Türkiye lehine bazı düzeltmeler yapmayı kabul etmekteydi. Daha sonra İngiltere ile Musul Sorunu'nun çözülmesinden sonra iki ülke arasında aynı paralelde Ankara'da 30 Mayıs 1926'da 'Dostluk ve İyi Komşuluk İlişkileri Sözleşmesi' (Ayrancı, 2006: 41) ve Paris'te 3 Şubat 1930'da 'Dostluk, Uzlaştırma ve Hakemlik Antlaşmaları' adı altında iki antlaşma daha imzalanmıştır. (Uçarol, 2000: 568-569) Bu antlaşmalarla genel olarak Türkiye-Suriye sınırı belirlenmekle kalmayıp Türk-Fransız ilişkileri düzenlenmiştir. (Bolat, 2006: 61)

2-3- Atatürk'ün Hatay Meselesi'nin Çözülmesinde Gösterdiği Çabalar

Hatay meselesi Atatürk dönemi dış politika olaylarının en ciddi olanlarından birini oluşturmuştur. (Karakoç, 2009: 113) Atatürk ölümüne kadar geçen süre içinde hem iç hem de dış politikada tek başına belirleyici bir rol oynamıştır. (Duran-Karaca, 2011: 205) Atatürk Hatay meselesinde daima hassas davranmış, (Ayrancı, 2006: 42) bu meseleyi kendisine bir endişe konusu yapmış ve Hatay meselesinin çözülmesi sürecinde son derece kararlı bir mücadele örneği sergilemiştir.²¹ Daha Mondros Ateşkes Antlaşması imzalandığı sıralarda Yıldırım Orduları Grubu Kumandanı olarak bölgenin Türkiye'de kalması gerektiğini savunmuş, bu faaliyetleri ile subaylarda dahil olmak üzere aydın kesim üzerinde milli bilinç oluşturmaya çalışmıştır. (Bıyıklıoğlu, 2000: 27) Nitekim, Atatürk'ün 15 Mart 1923 günü Adana'ya yaptığı bir ziyaret esnasında söylediği “*Kırk asırlık Türk yurdu ecnebi elinde kalamaz. Günü gelecek siz de kurtulacaksınız.*” şeklindeki sözleri bu düşüncüyü yansıtmıştır. (Birsal-Duman,

21 Atatürk konu ile ilgili olarak Cumhurbaşkanlığı Genel Sekreteri Hasan Rıza Soyak'a şu sözleri söylemiştir: “*Hatay benim şahsi meselemdir. Keyfiyeti Fransız büyükelçisine ta bidayette açıkça ifade ettim. Dünyanın bu durumunda böyle bir meselenin Türkiye ile Fransa arasında müsellah (silah) bir ihtilafa müncer olması katiyen varid değildir. Fakat ben, bunu da hesaba kattım ve kararımı vermiş bulunuyorum. Şayet ufukta bu yolda binde bir ihtimal belirse, Türkiye Cumhuriyeti Reisliği'nden ve Büyük Millet Meclisi azalığından da çekileceğim. Ve bir fert olarak bana iltihak edecek birkaç arkadaşla beraber Hatay'a gireceğim. Oradakilerle el ele verip mücadeleye devam edeceğim.*” Atatürk bu sözlerin benzerini sofrada arkadaşlarına da söylemiştir. Bkz. (Sökmen, 1999: 5)

2012: 364) Atatürk, 1 Kasım 1936 günü TBMM'yi açış konuşmasında Hatay meselesinin önemine değinerek şunları belirtmiştir. *“Bu sırada milletimizi gece gündüz meşgul eden başlıca büyük mesele hakiki sahibi öz Türk olan İskenderun, Antakya ve havalisinin mukadderatıdır. Bunun üzerinde ciddiyetle ve katıyetle durmaya mecburuz...”* (Birsell-Duman, 2012: 364; Sökmen, 1999: 4; TBMM Zabıt Ceridesi, 1.11.1936: 6) Yine Atatürk, 26 Kasım 1936'da Samsun'da bir lise ziyaretinde bir öğrencinin tahtaya çizdiği Türkiye haritasında İskenderun'u Türkiye sınırları dışında bırakması üzerine tebeşiri eline alarak bunu düzeltmiştir. (Karakoç, 2009: 101) Atatürk 1936 yılında bölgenin Türk kimliği ile ilişkili olduğu için Antakya-İskenderun ve çevresinin adını Hatay olarak değiştirtmiştir.²² Atatürk, 2 Kasım 1936'da daha sonra Hatay'ın ilk Cumhurbaşkanı olacak olan Antalya milletvekili Tayfur Sökmen'le görüşerek *“Sökmen bugünden itibaren davaya resmen el kondu. İskenderun ve havalisinin adı bundan böyle Hatay'dır. Cemiyetinizin adını Hatay Egemenlik Cemiyeti olarak değiştirin ve faaliyetlerinizi bu isim adı altında yürütün...”* diye ifadelerde bulunmuştur. (Karakoç, 2009: 102)

1936 yılında dünya barışının bozulmaya başlaması durumunda dünya devletleri de yeni politikalar izlemeye başlamışlardır. Değişen şartlara bağlı olarak Türkiye'nin bölgesel değeri artmış ve bu değer İngiltere tarafından da desteklenmiştir. (Birsell-Duman, 2012: 365) Türkiye de oluşan bu konjonktürden ve oluşan yeni siyasi durumdan yararlanarak 20 Temmuz 1936'da ilgili devletlerle Boğazlar konusundaki isteklerinin kabul edildiği Montrö Boğazlar Mukavelenamesi'ni imzalamıştır. (Sökmen, 1999: 4) 1936 yılında Fransa Suriye üzerindeki manda yönetimini kaldırmıştır. (Uluslan, 2008: 251) 1936 yılının sonuna gelindiğinde Hatay Meselesi Türk dış politikasının en önemli sorunu olmuştur. Montrö Antlaşması'ndan sonra Afet İnan Atatürk'e çözülmesi gereken başka bir konu kalmadığını söylediği zaman Atatürk *“Şimdi Antakya, İskenderun yani Sancak meselemiz var”* diyerek problemleri çözme sırasının Hatay sorununa geldiğini belirtmiştir. (Karakoç, 2009:103)

22 Hatay ismi bölgenin Türk kimliğini göstermek için Güneş-Dil teorisinden yararlanılarak bulunmuştur. Hitit orijinli bir kelimedir. Bkz. (Ayrancı, 2006: 42)

Türkiye 9 Eylül 1936’da Suriye’ye sağlanan bağımsızlığın Hatay’a da verilmesini isteyen bir notayı Fransa’ya iletmıştır. (Ayrancı, 2006: 47) Böylece Hatay meselesi çözümüne kadar geçen üç sene zarfında Türk dış politikasının en önemli ögesini teşkil etmiştir. Atatürk’ün Hatay meselesine karşı gösterdiği yakın ilgi ülke içinde ve dışında büyük bir dikkatle takip edilmiştir. O hastalığının arttığı sıralarda doktorların kesin dinlenme tavsiyelerine uymayarak hayatı pahasına 1938’in Mayıs ayında Mersin ve Adana’daki askeri geçit törenlerini ayakta izlemiş ve çeşitli incelemelerde bulunmuştur. Bu gezi Fransa üzerinde etkili olmuştur. (Ayrancı, 2006: 55) Bunlar meselenin olumlu çözümüne katkı sağlasa da kendi sağlığının daha da bozulmasına sebep olmuştur. Bu sırada Atatürk işgalden kurtardığı Hatay’ın Türkiye’ye katıldığını göremeden 1938 yılında hayata gözlerini yummuştur.²³ Fakat Atatürk’ün ölümü Hatay’ın Türkiye katılması çabalarını azaltmamıştır.²⁴ Yapılan çabaların sonunda Türkiye ile Fransa arasında 23 Haziran 1939’da (The Times, 8.10.2012: 1) Hatay Antlaşması gerçekleştirilmiştir. Aynı tarihte Türk-Fransız Ortak Demeci Paris’te yayınlanmıştır. (Ulus, 2008: 254) Bu antlaşma ile Suriye ile Türkiye arasındaki toprak meselesi kesin olarak halledilerek yeni sınır oluşturulmuştur. (Bıyıklıoğlu, 2000: 42) Bundan sonra Hatay Meclisi 29 Haziran 1939’da aldığı kararla Hatay’ın Türkiye topraklarına katılmasını kararlaştırmıştır. (Karakoç, 2009: 110)

- 23 Yakınlarının belirttiklerine göre bu gezi Atatürk’ün hayatını en az bir iki sene kısaltmıştır. Bkz. (Sökmen, 1999: 8)
- 24 Atatürk 1 Kasım 1938’de hasta olduğu için meclisi açış konuşmasını onun yerine Başbakan Celal Bayar yapmıştır. Yapılan bu konuşmada Hatay’ın Türkiye’ye katılması ile ilgili şunlar yer almıştır: *“Hatay meselesinin son sene zarfında geçirmiş olduğu safhalar malumunuzdur. Bu milli davayı bir Türk-Fransız dostane antlaşmasıyla halletmek yolundaki mesai muvaffakiyete erdi. Türk ve Fransız askerlerinin muvakkat ve müşterek işgali bu antlaşmanın bariz tezahürü oldu. Bu sayede sükun bir yerleşti ve intihabat ikmal olundu. Nihayet Hatay, Millet Meclisi’ne ve istiklaline kavuştu. Müstakil Hatay Devleti bugün inzibat kuvvetlerini tanzim eylemek ve memleketin dahili emniyetini de kendi vasıtalarıyla temin etmekle meşguldür. Bunun da yakında başarılabileceğini ümit ediyoruz. Geçen sene “yarınki Türk-Fransız münasebetlerinin dilediğimiz yolda inkişafına Hatay işinin iyi bir yönde yürümesi esaslı bir ölçü ve amil olacaktır” demiştim. Filhakika Hatay işindeki Türk-Fransız antlaşması iki devlet arasındaki münasebetleri çok dostane bir duruma getirmiştir. Hatay işinde istihsal edilen neticelerin istikrarı Türk-Fransız dostluğunun da inkişaf ve tebellürüne esas teşkil edeceği kanaatindeyim.”* Bkz. (TBMM Zabıt Ceridesi, 1 Kasım 1938: 7)

Sonuç

Lozan Konferansı sadece bir antlaşmaya değil aynı zamanda büyük bir hesaplaşmaya da sahne olmuştur. Bu antlaşma kısaca söylenirse, yeni Türkiye Cumhuriyeti'nin, üzerine kurulduğu çok önemli bir siyasal eserdir. Bu antlaşma ile yeni Türkiye Devleti'nin sınırları Musul meselesi ve Hatay sorunu dışında ana hatları Atatürk tarafından 1919'da saptanan ve 1920'de benimsenen Misak-ı Milli'deki gibi belirlenmiştir.

Musul meselesi konferansta İngiltere ile Türkiye'nin en çok çekiştiği bir konu olmuştur ve o zamanki şartlara bağlı olarak Türkiye'nin istediği şekilde halledilememiştir. Bunda o zamanki konjonktürün rolü olduğu unutulmamalıdır. Yeni Türkiye devleti o zamanki kazanımlarını tehlikeye atmamak için Musul'dan vazgeçmek zorunda kalmıştır. Hatay meselesi ise Atatürk'ün eşsiz dehası sayesinde, değişen şartlara bağlı olarak takip edilen akılcı ve uygun bir diplomasi ve ayrıca neredeyse kendisinin hayatının kısalmasına sebep olan bir siyaset ile Türkiye'ye kazandırılmıştır.

Kaynakça

Gazeteler

Milliyet, 27.4.1963- 31.3.2013.

The New York Times, 16.12.1922- 5.10.1987.

The Times, 8 Ekim 2012.

Kitaplar, Dergiler, Tezler ve Arşiv Belgeleri

Altuğ, Yılmaz (1997). Türk İnkılap Tarihi (1919-1938). İstanbul: Çağlayan Kitabevi.

Atatürk, Kemal (2000). Nutuk 1919-1927. Bugünkü Dille Yayına Hazırlayan: Zeynep Korkmaz. Ankara: Atatürk Araştırma Merkezi.

Ayrancı, Zişan Şirin (2006). Türkiye-Suriye İlişkileri. Yüksek Lisans Tezi, Anadolu Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Eskişehir. (Çevrimiçi) <http://kybele.anadolu.edu.tr/>, Erişim Tarihi: 29 Aralık 2013.

Bıyıklı, Mustafa (2008). “Açıklamalı Atatürk Dönemi Dış Politika Kronolojisi”. Dumlupınar Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi. Sayı: 22. s. 1-44. (Çevrimiçi) <http://turkoloji.cu.edu.tr/>, Erişim Tarihi: 29 Aralık 2013.

Bıyıklıoğlu, Tevfik (2000). Atatürk Anadolu’da (1919-1921). Baskı: Çağdaş Matbaacılık ve Yayıncılık Ltd. Şti. (Çevrimiçi) <http://yaylaveli.Ofees.net/>, Erişim Tarihi: 29 Aralık 2013.

Birsel, Haktan-Duman, Olcay Özkaya (2012). “Sancak Türk’tür Broşüründe İskenderun Sancağı Sorunsalı”. Ankara Üniversitesi Türk İnkılap Tarihi Enstitüsü Türk Yolu Dergisi. Sayı: 50. s. 343-367. (Çevrimiçi) <http://dergiler.ankara.edu.tr/>, Erişim Tarihi: 29 Aralık 2013.

Bolat, Mahmut (2006). “Genel Hatlarıyla Atatürk Dönemi Türkiye’nin İkili İlişkileri”. Gazi Üniversitesi Kırşehir Eğitim Fakültesi. Cilt: 7. Sayı: 1. s. 45-74. (Çevrimiçi) <http://kefad.ahievran.edu.tr/>, Erişim Tarihi: 29 Aralık 2013.

Bulut, Taner (2012). “Büyük Britanya ve Doğu Sorunu”. Çağdaş Türkiye Tarihi Araştırmaları Dergisi. XII/25. Güz. s. 245-255. (Çevrimiçi) <http://www.web.deu.edu.tr/>, Erişim Tarihi: 6 Ağustos 2014.

Değerli, Esra Sarıkoyuncu (2007). “Lozan Barış Konferansı’nda Musul”. Balıkesir Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi. Cilt: 10. Sayı: 18. s. 127-140. (Çevrimiçi) <http://www.sbe.balikesir.edu.tr/>, Erişim Tarihi: 29 Aralık 2013.

Doğruöz, Türkan (2013). “Lozan Antlaşması’nın Ahali Gazetesine Yansımaları”. History Studies. Volume: 5. Issue: 4. Special Issue on Lauzanne. p. 19-38. (Çevrimiçi) <http://www.historystudies.net/>, Erişim Tarihi: 29 Aralık 2013.

Duran, Hasan-Karaca, Ahmet (2011). “Tek Parti Dönemi Türk-Arap İlişkileri”. Süleyman Demirel Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Dergisi. C: 16. S: 3. s. 203-216. (Çevrimiçi) <http://sablonsdu.edu.tr/>, Erişim Tarihi: 29 Aralık 2013.

Gencer, Ali İhsan-Özel, Sabahattin (2000). Türk İnkılap Tarihi. İstanbul: Der Yayınevi.

Kemal, Cemal (2007). “Birinci Dünya Savaşı ve Sonrasında

Musul Meselesi”. Ankara Üniversitesi Türk İnkılap Tarihi Enstitüsü Türk Yolu Dergisi. S: 40. s. 643-691. (Çevrimiçi) <http://dergiler.ankara.edu.tr/>, Erişim Tarihi: 29 Aralık 2013.

Kepenek, Yakup-Yentürk, Nurhan (2004). Türkiye Ekonomisi. 16. Basım. İstanbul: Remzi Kitabevi.

Karakoç, Ercan (2009). “Atatürk’ün Hatay Davası”. Bilig. Yaz. Sayı: 50. s. 97-116. (Çevrimiçi) <http://yayinlar.yesevi.edu.tr/>, Erişim Tarihi: 29 Aralık 2013.

Karataş, E. Müjgan (2007). Ankara Hükümeti’nin Dış Siyasetinde Batılı Devletler (1919-1923). Ankara: Berikan Yayınevi.

Kavak, İsmail Hakkı (2007). 21. Yüzyılda Kerkük’teki Gelişmeler, Türkiye’ye Yansımaları ve Bölgedeki Türkmen Halkın Durumu. Yüksek Lisans Tezi, Atılım Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Uluslararası İlişkiler Anabilim Dalı, Ankara. (Çevrimiçi) <http://acikarsiv.atilim.edu.tr/>, Erişim Tarihi: 29 Aralık 2013.

Kaygusuz, Özlem (2005). “Modern Türk Vatandaşlığı Kavramının Erken Öncülleri”. Ankara Üniversitesi SBF Dergisi. S: 60-2. s. 195-217. (Çevrimiçi) <http://politics.ankara.edu.tr/>, Erişim Tarihi: 29 Aralık 2013.

Lozan Konferansı Tutanaklar Belgeler (1969). Çeviren: Seha L. Meray. Ankara: Ankara Üniversitesi Basımevi. (Çevrimiçi) <http://www.onergurcan.org/>, Erişim Tarihi: 6 Ağustos 2014.

Ökte, Sezai Kürşat (2012). “Lozan Barış Konferansı Sürecinde İç ve Dış Kamuoyu Oluşturmaya Yönelik Faaliyetler”. Ankara Üniversitesi Türk İnkılap Tarihi Enstitüsü Türk Yolu Dergisi. S: 49. s. 127-178. (Çevrimiçi) <http://dergiler.ankara.edu.tr/>, Erişim Tarihi: 29 Aralık 2013.

Uçarol, Rifat (2000). Siyasi Tarih (1789-1999). İstanbul: Filiz Kitabevi.

Uluslan, Şayan (2008). “Türkiye’nin Milletler Cemiyeti’ne Girişi-Öncesi ve Sonrası”. ÇTTAD. S: VII/16-17. s. 237-258. (Çevrimiçi) <http://web.deu.edu.tr/>, Erişim Tarihi: 29 Aralık 2013.

Saygı, Tarık (2011). Atatürk ve Kral. İstanbul: Paraf Yayınları.

Sökmen, Tayfur (1999). Hatay’ın Kurtuluşu İçin Harcanan Çabalar. Yeni Gün

Haber Ajansı. (Çevrimiçi) <http://ekitap.kolayweb.com/>, Erişim Tarihi: 4.1.2014.

TBMM Zabıt Ceridesi. Devre: 2. Cilt: 1. İçtima Senesi: 1. 13.8.1339 (1923).

-----, Cilt: 2. İçtima Senesi: 9. 23.8.1339 (1923).

-----, Cilt: 13. Devre: 5. İçtima: 2. 1 Kasım 1936.

-----, Cilt: 1. İçtima: 1. 1 Kasım 1938.

Turan, Şerafettin (1992). Ulusal Direniş'ten Türkiye Cumhuriyeti'ne. 2. Kitap. Ankara: Bilgi Yayınevi.

Villalta, Jorge Blanco (1991). Atatürk. Translated from Spanish by William Campbell. Ankara: TTK Basımevi.

Yeşilbursa, Behçet Kemal (2009). “Geçmişten Günümüze Irak Meselesi”. s. 1315-1343. (Çevrimiçi) <http://dergiler.ankara.edu.tr/>, Erişim Tarihi: 29 Aralık 2013.

Makedonya ile Yunanistan Arasındaki ‘İsim Sorunu’nda Rol Oynayan Temel Parametrelerin Analizi *

Yard. Doç. Dr. Gül Tuba DAĞCI **

Asiye ŞİMŞEK ***

Özet

Makedonya; Yugoslavya’nın dağılmasının ardından 1991 yılında ‘Makedonya Cumhuriyeti’ ismiyle bağımsızlığını ilan etmiş ancak ülkenin bu ismi kullanmasına Yunanistan kendi sınırlarındaki Makedonya isimli bölgede ileride hak iddia edeceği endişesiyle karşı çıkmıştır. Bu çalışmada iki ülke arasında ortaya çıkan ‘İsim Sorunu’nun bugüne kadar çözülmemesinin altında yatan nedenler araştırılmıştır. Sorun iki ülkenin milliyetçilik anlayışları, bölgenin tarihsel gerçekleri ve Avrupa Birliği’nin bölge politikaları kapsamında incelenmiştir.

Araştırmada konunun daha iyi anlaşılması için iki ülke tezleri karşılaştırmalı olarak incelenmiş ve soruna neden olan bu tezler eleştirel teoriyle değerlendirilmiştir. Çalışmanın genelinde ağırlıklı olarak eleştirel bakış açısıyla hareket edilse de her bölüm de kendi konusuyla ilgili olarak farklı bir teoriyle açıklanmaya çalışılmıştır. İlk bölüm Milliyetçilik teorisiyle şekillenirken, ikinci bölümde tarihi gerekçelerin anlaşılması amacıyla iki ülke tarihi kıyaslanarak incelenmiş ve bu tezler eleştirel bakış açısıyla ele alınmıştır, son bölüm ise Avrupa Birliği’ni oluşturan teoriler arasında sayılan ulus üstüçülük, rasyonalite ve inşacılık teorileri etrafında şekillenmiştir.

Anahtar Kelimeler: Makedonya, Yunanistan, İsim Sorunu, Milliyetçilik, Avrupa Birliği.

* Yalova Üniversitesi Bilimsel Araştırma Projeleri Koordinasyon Birimi tarafından 2014/BAB/YL-038 proje olarak desteklenmiş olup, Yrd.Doç.Dr. Gül Tuba Dağcı danışmanlığında hazırlanan Makedonya ile Yunanistan Arasındaki ‘İsim Sorunu’nda Rol Oynayan Temel Parametrelerin Analizi adlı tezden türetilmiştir.

** Yalova Üniversitesi Atatürk İlkeleri ve İnkılap Tarihi Bölümü, dacituba@gmail.com.

*** Yalova Üniversitesi Uluslar arası İlişkiler Bölümü Yüksek Lisans Mezununu, asi_sim@hotmail.com.

The Analsis of The Basic Parameters That Have Role in The Name Issue Between Macedonia and Greece

Abstract

After the disintegration of Yugoslavia, in the year 1991, Macedonia has declared independency under the name of “Republic of Macedonia” but Greece objected to the use of that name by the state with the worries that it would claim ownership on an area called Macedonia in its own boundaries. In this study, the causes underlying the unsolution until these days, of the name issue that occurred between the two countries, have been investigated. The issue was examined in a scope of the nationalistic understandings of the two counties, historical facts of the area, and EU policies on the region.

In order to be understood the aspect more clearly in the study, the theses of the two countries were examined in comparison and these theses that cause to the problem was evaluated with the critical theory. However, in the general of the study the critical view point was used mostly, it was tried to explain the each part with a theory related to its own content. While the first part takes form with the nationalism theory, in the second part, in order to be understood the historical realities, the histories of the two countries was investigated in comparison, and these theses were handled with a critical point of view, in the last part, constructivism, supranationalism and rationalism as the theories that have constituted the EU was explained.

Keywords: Macedonia, Greece, Name Issue, Nationalism, European Union.

Giriş

Makedonya 1991 yılında bağımsızlığını ‘Makedonya Cumhuriyeti’ ismiyle ilan etmiş fakat Yunanistan günümüze kadar da ülkeyi bu isimle tanımamıştır. Yunanistan’a göre Makedonya’nın bu ismi kullanmasının temel sebebi ilerde Yunanistan topraklarında bulunan Makedonya isimli bölgede hak iddia etmek istemesidir. Ayrıca Makedonya’nın tarihi geçmişi ataları olarak kabul ettikleri Büyük İskender’e kadar götürüp eskiden sahip oldukları devlet olarak görmektedirler. Bu yüzden de Makedonya Cumhuriyeti ismini kullanmasına izin vermemektedir.

Yapılan çalışmada Yunanistan'la Makedonya arasında ortaya çıkan 'İsim Sorunu'nun hangi nedenlerden dolayı çözülemediği araştırılmıştır. Bu nedenlerden ilki iki ülkenin de farklı milliyetçilik anlayışlarına sahip olmasıdır. Hem Yunanistan hem de Makedonya siyasetinde milliyetçilik önemli yer tutmakta bu yüzden de iki ülkede iddialarından vazgeçmemektedir. Sorunun çözümsüzlüğünde rol oynayan ikinci temel neden de Avrupa Birliği'nin iki ülkeye farklı politikalar uygulamasıdır. Avrupa Birliği'nin ülkelere uyguladığı politikalar arasındaki farklar nedeniyle sorun çözüme kavuşamamakta ve Makedonya bağımsızlığını ilan ettiği günden beri hayalini kurduğu uluslararası örgütlere üyelik hedefini gerçekleştirememektedir. Sorunun çözümsüzlüğünde rol oynayan son temel neden ise ortak tarihin paylaşılabilmesidir. Yunanistan ve Makedonya tarih öncesi dönemlerden beri aynı coğrafya üzerinde yaşamış olmalarına rağmen bugün o ortak tarihi paylaşamamakta hatta o tarih nedeniyle bölgede hak iddiasında bulunmaktadırlar. Bu hak iddiası nedeniyle de 'İsim Sorunu' çözüme kavuşamamaktadır.

Yunanistan ve Makedonya'da farklı derecelerde de olsa milliyetçilik önemli rol oynamaktadır. Yunan milliyetçiliği genel olarak Helen kültürü etrafında şekillenirken Makedonya'daki milliyetçilik ülke içersindeki etnik grupların tanımlanmasında kullanılan bir olgu olmuştur. Bu olgu Makedon siyasetçilerce en çok 'İsim Sorunu'nda dile getirilmiştir. Siyasetçiler Makedonya'da yaşayanların çoğunluğunun (%64) Makedon olduğunu bu yüzden ülkenin adının Makedonya Cumhuriyeti olmasının en doğal hakları olduğunu savunmaktadırlar. İki ülkenin de Milliyetçilik anlayışlarında bu kadar ısrar etmeleri nedeniyle sorun bir türlü çözüme kavuşamamaktadır.

İki ülke arasındaki sorunun çözümsüzlüğünde rol oynayan diğer önemli parametre ise iki ülkenin de ortak olan ve birbirinin devamı sayılan tarihlerini bir türlü paylaşamamalarıdır. Yunanistan soyunu Helenlere dayandırarak bölge kültürünü oluşturan en önemli figür olduğu iddiasını dilendirirken Makedonya da aynı şekilde soyunu Helen kültürünün dünyaya yayılmasındaki kuşkusuz en önemli karakter olan İskender'e dayandırarak Makedonya ismini kullanmasının en doğal hakkı olduğunu savunmaktadır. Amacının sadece kendi ülkesinde kendi toprakları üzerinde istediği isimle

varlığını sürdürmek olduğunu iddia eden Makedonya'ya Yunanistan inanmamakta tıpkı tarihini dayandırdığı İskender gibi tüm bölge üzerinde hak iddia edeceği endişesini taşımaktadır.

Sorunun çözümsüzlüğünde rol oynayan son neden ise Avrupa Birliği'nin ülkelere göre değişen politikalarıdır. Makedonya bağımsızlığını ilan ettiği günden bu yana uluslararası örgütlere üyeliği temel politika olarak benimsemiştir. Ancak Yunanistan'ın 'İsim Sorunu' inadı nedeniyle bir türlü bu politikasını 'Makedonya Cumhuriyeti' ismi nedeniyle hayata geçirememiştir. Özellikle yıllardır aralıksız sürdürdüğü çabalara ve gerçekleştirdiği reformlara rağmen sadece 'İsim Sorunu' nedeniyle Birliğe alınmaması Birliğin ülkelere göre değişen politikalarını gözler önüne sermektedir.

1- İki Ülkenin Milliyetçilik Anlayışları Arasındaki Farklar

Toplumsal yaşamın ilk görüldüğü günlerde toplumların şekillenmesinde ve yönetilmesinde din etkiliyken ilerleyen dönemlerde Modern Milliyetçilik, insanlar arasındaki grup ilişkilerinde dinin yerini aldı (Baron, 2007: 18). Bu milliyetçilik ise; bireyleri, homojen kolektif bireyler olarak davranmalarını sağlayan yeterli ortak özelliklere dil, görenek, inanç veya bunların bazı kombinasyonlarına sahip insanlar olarak bir arada gruplandırmaktır şeklinde tanımlanmaktadır (Breuer, 2010: 26). Yapılan iki tanıma bakılırsa Milliyetçilik ancak modern dönemde dinin yerini almaya başlamış toplumlar artık Milliyetçi reflekslerle hareket etmeye başlamıştır.

Milliyetçiliğin ortaya çıkışı ve dinin etkisini kırması hangi dönemde gerçekleşmiştir, bu teori nasıl ortaya çıkmıştır? Bu soruyu Calhoun aslında insanların milliyetçi kavramlarla düşünmeye başladıkları belli bir an yoktur diyerek bunun yerine, tarihsel değişimlerin farklı kollarından bazıları modern milliyetçiliği oluşturacak şekilde birleşmiştir şeklinde cevaplamıştır. 'Ulus' kelimesi ise; modern çağdan önce yalnızca aynı kültürü paylaşan ve hemşeri olan insanları tanımlamak; halktan daha küçük fakat bir aileden büyük grubun üyesi, doğuştan birbirine benzeyen erkekler için kullanılırdı (Calhoun, 2012: 13). Modern Milliyetçilik ortaya çıktığı dönemde ilk olarak bu tanımlarla kullanılsa da ilerleyen dönemlerde

çok farklı tanımlara kavuşmuştur. Bunun nedeni ise değişen koşullar ve Milliyetçiliğin bu koşullara uyum sağlamak zorunda kalmasıdır. İlerleyen dönemlerde her düşünür kendi bulunduğu topluluğu yönlendirmek amacıyla farklı tanımlar yapma yoluna gitmiştir.

Milliyetçiliğin amacı ortak bir bilinç oluşturularak milletlerin meydana getirilmesidir. Bu şekilde meydana gelen milletin özellikleri ise şöyledir: 1) Adına hak iddiasında bulunulan bir verili büyüklük fakat aynı zamanda öncelikle yaratılması gereken bir şeydir. 2) Milletler en uygun ifadelerine ancak siyasi-resmi düzeyde örgütlendiklerinde erişen büyüklüklerdir. 3) Milletler sadece gerisinde kalınabilen fakat geçilemeyen, düşünülebilir en yüksek kolektif örgüt biçimidir. 4) Düşünülebilir en yüksek kolektif örgüt biçimi olarak milletler üyelerinden “yüksek ilgi”, “yaşamda kendini zorla kabul ettiren ve kesin üstünlüğü” talep ederler (Breuer, 2010: 25). Ancak bu dört unsur sağlandıktan Milletten dolayısıyla Milliyetçilikten bahsedilebilir. Ancak bu Milliyetçilik anlayışına sahip olan topluluklar birlikte hareket edebilir. Birlikte hareket eden topluluklar dair devlet için gerekli olan tüm şartları sağlayarak daha rahat hareket eder ve devletler kurabilir. Kurulan devletler aynı ulustan bireyleri kapsar.

Yapılan Millet ve ulus tanımlarından sonra Balkan ulusçuluğundan bahsedebiliriz. Balkan ulusçuğu 19. yy.’da kendini göstermeye başladı. Fakat bu ulusçuluk Balkanlara pek de iyi şeyler getirmedi. Ulus duygusunu geliştirmenin kazandığı aciliyet, beraberinde, düşman gibi görülmeyle başlayan komşu azınlıklardan kurtulma isteğini getirdi (Yerasimos, 2010: 35). Balkan devletleri bu olumsuz düşünceler neticesinde birbirinden kurtulmaya çalışmış bu da bağımsızlıklarına yardım etmişti. Kısacası Milliyetçilik Balkan topraklarına olumsuz duygular savaşlar getirirken diğer yandan bağımsızlıklarına yardımcı olmuştur. Bu bağımsızlıklar neticesinde birbirinden farklı çok sayıda irili ufaklı devlet ortaya çıkmıştır.

Yunanistan ile Makedonya arasındaki sorunun temelinde yatan nedenlerin en önemlilerinden biri de Yunanistan ve Makedonya’daki milliyetçilik anlayışlarındaki farklılıktır. Bu kapsamda ilk olarak Yunan sonrasındaysa Makedon Milliyetçiliği incelenecektir.

Yunan ulusçuluğu sadece Yunanları değil farklı etnik kökenleri de Yunan ilan eder. Örneğin, Kalaşlar ve Gagavuzlar Yunandır. Yunanlara göre Hristiyanlıktan Müslümanlığa geçenler ise Türkleşmeye başlamaktadır (Cin, 2010: 12). Bu da Yunan ulusçuluğunun genişleme iddiasında olduğunu göstermektedir. Bu yüzden bazı ırkları Yunan sayarken dini açıdan bile farklılık olsa bunu kabul etmemekte Türkleştiklerini söylemektedir. Fakat aynı din ya da başka ortak noktalar olsa bile o ırkın Yunan sayılması için yeterli görülecektir.

1830'dan sonra Yunan ulusçuluğu ilk amacı olan Osmanlıdan bağımsızlığını ilan edince sonraki bir yüzyıla kadar yayılmacı bir politika izledi. Bu politikaya Megali İdea denmektedir (Jenkins, 1994: 22). Büyük ölkü anlamına gelen bu terimi Türkler ve Yunanlılar değişik şekillerde algılamıştır. Türklerde Helen emperyalizmi şeklinde algılanmıştır. Yunanlarda ise ortak bir Helen kimliği oluşturmak şeklinde algılanmıştır (Erdem, 2013: 64). Megali İdea, ilk olarak 'Kültür İmparatorluğu' iddiasıyla ortaya atılmıştır (Kalelioğlu, 2008: 108). Amacı ise "Yunanlı oldukları iddia edilenlerin geçmişte yaşadıkları toprakları ele geçirip, Doğu Roma İmparatorluğu'nu yeniden ihya ederek; iki kıtalı beş denizli büyük Yunanistan'ın kurulmasıydı" (Çakmak, 2008: 92).

19. Yüzyılda bölgedeki büyük güçler Makedonya için mücadeleye başlamıştır (Ertuğ, 2013: 130). Aslında bu dönemde Makedon terimi coğrafi anlamda kullanılıyordu; genellikle Makedonların Bulgarlar, Yunanlılar, Sırlar ya da Arnavutlardan ayrı bir ulus oldukları düşünölmüyordu. Bu dönemde büyük güçler bu bölgenin karışık bir etnik yapıya sahip olduğunu, fakat ağırlıklı olarak Bulgar olduğunu düşünüyordu. İkinci önemli talep sahibinin Yunanistan olduğuna inanılıyordu; Sırbistan ise zayıf bir üçüncü sıradaydı (Jelavich, 2013: 96). Bu ortamda 1893'te " Makedonya Makedonyalılarındır" sloganıyla Makedonya İç Devrimci Örgütü kuruldu (Yerasimos, 2010: 97). Bu örgüt Makedon ulusu fikrinin oluştuğunun temel kanıtıydı. Artık Makedonlar da ayrı bir ırk olduklarının farkına varmış ve bölgede temel hak sahiplerinden biri olduklarını düşünmeye başlamışlardı. Hatta bu fıkirden hareketle örgüt kurmuşlardı.

Makedon kimliğinin ortaya çıkması, merkez imparatorluklarını çok yakından ilgilendirmeye başladı. Alman coğrafyacılar, bir etnik tablo oluşturdu ve böylece bu tabloyla Makedonya sözcüğü ilk defa Avrupa literatürüne girmiş oldu (Yerasimos, 2010: 97). Kültürel anlamının dışında siyasi olarak Yugoslavya’da Makedonların ayrı ulus kimliği İkinci Dünya Savaşı içinde kabul edildi ve Tito’nun da onayı ile klasik Makedon dialekti “Manastır Bitole” resmi dil olarak benimsendi (Ülger, 2003: 127-128). 1974’te bir Anayasa kabul edildi. Bu anayasa, Sosyalist Makedonya’da yaşayanları üç bölüme ayırdı; Makedonları Ulus, Arnavutları ve Türkleri milliyet, diğer kalanları ise etnik gruplar olarak tanımladı. Ayrıca bu anayasada her milliyetin özgürlük hakkı, kendi dilini kullanma hakkı, kültürlerini geliştirme hakkına sahip olduğu ifade edildi (Makedonya Resmi Gazetesi, 1974: 112).

1991’de Makedonya’nın bağımsızlığını kazanmasından sonra da Bulgaristan, Yunanistan ve Sırbistan’ın Makedon kimliğini hedef alan tutumları nedeniyle, Makedon milliyetçiliği giderek yükseldi. (Ağır, 2014: 10-11). Bu gerginlikler Makedon ulusu oluşum aşamasını her ne kadar olumsuz bir biçimde etkilese de önleyemedi. Makedon kimliği bağımsızlıktan sonra da olsa oluştu. Halk da benimsedi. Hatta o kadar ki bölge üzerinde hak iddia edeceği endişesiyle bölge ülkelerinin korkuya kapılmasına bile neden oldu. Böylece halktan ziyade dışarıya karşı bir Makedon kimliği inşa edilmiş oldu. Bölge ülkeleri bu yüzden sürekli Makedon kimliğini hedef aldı. Hatta Yunanistan direkt Makedonya’nın bu ismi kullanmaktan vazgeçmesini istedi. Bu yüzden de ‘İsim Sorunu’ ortaya çıktı.

2- İki Ülkenin Ortak Olan Tarihlerini Paylaşamamaları

Milliyetçilik teorisine göre bir bölgede ilk olmak bölge üzerindeki hak iddialarına meşru zemin oluşturmaktadır. Topluluk üyeleri ilk var oldukları yerde yaşamayı temel hakları saymakta ve bölgedeki diğer topluluklardan da bu hakka saygı duymalarını beklemektedirler. Balkanlardaki temel sorun da buradan kaynaklanmaktadır. Çünkü nerdeyse tüm Balkan ülkeleri tarihi iddialarla bölgede ilk olduklarını savunmaktadırlar (Gökdağ, 2012: 2). Tüm ülkelerin bölge üzerinde ilk olduğunu ve bu yüzden

temel hak sahibinin kendisi olduğunu söylemesi aynı iddialara sahip olan komşuları düşman ilan etmelerine neden olmaktadır. Toplulukların temel amacı birbirinden kurtulmak olsa da bir arada yaşamaya mahkûmdurlar bu yüzden sorunların çözümü son derece önemlidir bölge istikrarı açısından (Özdemir, 2013: 76). Bu nedenle Balkanlar incelenirken tarih ve etnik yapı bir arada ele alınmalıdır. Çünkü etnik yapılar bir araya gelerek tarihi iddialarını yinelemekte ve bölge üzerinde hak iddia etmektedirler. Bundan dolayı etnik kimlik ve tarihi iddialar arasındaki bağlantı düzgün bir şekilde kurulmalı ve çözüm önerileri buna göre getirilmelidir.

Yunanistan ile Makedonya da tüm Balkan halkları gibi bölgede ilk olduklarını bu yüzden de temel hak sahibinin kendileri olduğunu savunmaktadırlar. Peki bölgede gerçekte ilk olarak Yunanistan mı Makedonya mı vardı? Bu sorunun cevabını vermek pek de kolay değildir. Yunanistan soyunu Helenlere dayandırmakta ve bölgedeki iddialarını Helen kavmi üzerinden dillendirmektedir Makedonya ise Yunanistan'la benzer şekilde soyunu antik Makedonlara ve Büyük İskender'e dayandırarak bölge üzerinde hak iddiasında bulunmaktadır. Aslında Yunanlar ve Makedonların tarihi ortaktır. Yunanlılar soylarını Helenlere dayandırırken bu Helen kültürünün dünyaya yayılmasındaki en temel aktör olan İskender'i de Makedonlar sahiplenmektedir. Kısacası biri kültürü ortaya çıkarırken öbürü de yayılmasını sağlamıştır. Özetle Helenler de Büyük İskender de olmadan bu toraklardaki antik kültürden bahsetmek imkânsızdır. Ama ne yazık ki günümüzde Yunanistan da Makedonya da bu kültürü sadece kendilerinininkiymiş gibi savunmakta ve böylece bölgede hak iddia etmektedirler.

Herodotos'a göre bir kültür mozaği olan Helen Kültürü dinini doğudan almıştır. Muazzam genişlikte bir kültür olan Helenlerin dili ise Fenikelilerden ve geçmişi de ortak bir Ege kültüründen alınmadır. Bu uygarlığın genişlemesinde Yunan yazısının geliştirilmesiyle birlikte ticaretin artması çok önemli etkindir. Böylece kültür genişlemiş ve yayılmış fakat bu genişlemeye rağmen Helen kent devletlerinin kendi arasında bir siyasal birlik oluşmamıştı (Komşu, 2011: 36).

Osmanlı'da Rumlar yoğunluktaydılar. Devlet içersinde hemen her tarafa yayılmış olmakla birlikte özellikle Teselya, Epir ve Mora'da yaşı-

yorlardı (Hülagü, 2000). Osmanlı'nın Müslüman olmayanlara uyguladığı kontrollü müsamaha politikası çerçevesinde Rum Cemaati, bir bakıma özerk statüyle Rum patriği tarafından yönetiliyordu. Patriğin dini ve siyasi gücü vardı; Rumlarla ilgili hukuki ve mali işlere tek sorumlu olarak bakardı. Bulgarlar, Sırlar, Arnavutlar, hatta Türkçe konuşan Karamanlılar bile Osmanlı sistemi içersinde Rum kabul edilirdi (Dağlar Macar, 2010: 775). Böylelikle Rumlar kendileri için gerekli olan sistemi belirleyip kendi kendilerini yönetmiş bu da huzurun teminatı olmuştur. Özerk sistem sadece Rumların değil bütün gayrimüslimlerin devlet içersindeki özgürlüklerinin garantisi olmuştur asırlarca. Kendi sorunlarına kendi içlerinde halklarına en uygun olacak çözümü getirmişlerdir.

Osmanlı'nın Rum politikası aslında ekonomik gerekçelere de dayanıyordu. Ekonomide ciddi anlamda bir Rum payı söz konusuydu ve bu pay en çok deniz ticaretinde hissediliyordu. Rumlar Akdeniz'le Avrupa bölgesinde var olan deniz ticaretinde çok etkindiler. Bu etkinlik sayesinde de çok zenginleşmişlerdi. Hatta bu sayede Rum burjuvazisi bile oluşmuştu (Seyitdanlıoğlu, 2004: 51). Osmanlıyla diğer bölgeler arasında ticaretin sağlanmasında Rum etkisinin yoğunluğu Osmanlı Yönetimi tarafından da memnuniyetle karşılanıyor ve bu da Rumlara karşı hoşgörüyü daha da arttırıyordu. Sadece Rumlara değil bütün gayrimüslimlere uygulanan bu serbesti Osmanlı Yönetimindeki tüm halkları hoşnut eden bir durumdu ve devlete bağlılığı arttırıyordu.

Osmanlı Yönetiminde huzur içersinde yaşanan Rumlarda 1800'lü yıllarda isyanlar baş gösterdi. Bu isyanlara en büyük desteği Rusya ve Fransa verdi. İngiltere ise Grek isyanını ilk başlarda desteklemeyip Osmanlının bölünmemesinden yana tavır aldı. Fakat bu isyanın başarıya ulaşacağını anladığında sırf yarımada bağımsızlıktan sonra Rusya etkisine girmesin diye destek verdi (Sander). Yaşanan isyanlardan sonra 1829'da Edirne Antlaşması imzalandı. Bu antlaşmayla Yunanistan önce özerk sonra da Londra Protokolüyle bağımsız oldu. Osmanlı da, Fransa, Rusya ve İngiltere'nin desteğiyle bağımsız olan Yunanistan'ın varlığını resmen 1830'da kabul etti. Böylece Yunanistan, Osmanlı'ndan ayrılan ilk Balkan Devleti oldu ve Balkanlar'da Türk hâkimiyeti bozuldu (Arslan, 2008: 12-13). İlk olarak Balkanlarda tesis edilen ve yükselen Osmanlı gücünün

yine ilk buradan darbe alarak bozulmaya başlaması Osmanlı için çok acı bir tecrübeydi. Bu tarihten sonra Balkanlar Osmanlının yıllarca sağladığı huzura hasret kaldı. Ortaya birçok yeni devlet çıktı ve bölge insanına bu devletlerin bağımsızlıklarını ilan etmeleri savaş, acı ve gözyaşından başka bir şey getirmedi.

1830'daki bağımsızlıktan iki yıl sonra yine üç büyük güç ve Bavyera bir antlaşma imzalayarak Bavyera Kralı'nın oğlu Otto von Wittelsbach'ı Yunanistan Kralı ilan ettiler. Fakat Kral 17 yaşında olduğu için Krallık; üç yıl boyunca oluşan Bavyeralı danışmanlar tarafından yönetildi. Fakat Bavyeranın getirdiği sistem halkın gerçekleriyle uyumlu değildi. Daha da önemlisi halk farklı mezhebin yönetimini benimseyememişti. Bu sorunlar nedeniyle darbe yapıldı ve 1862'de Otto devrildi. Otto'nun devrilmesinden sonra yine garantör devletler Danimarkalı Prens Adolphus Georgios'u, yerine getirdi ve kral yaklaşık 50 yıl tahtta kaldı (Pirinççi, 2006: 63-64). Özetle Yunanistan 1827'de bağımsız olmasına rağmen 1900'lerden sonra bile üç büyük gücün tayin ettiği kişilerce yönetilmiştir. Bu durumda Yunan bağımsızlığından söz etmek oldukça zordur. Adeta beğenmediği kendini yönettiğini düşündüğü Osmanlı'dan isyan ederek ayrılmasına rağmen yine de kendi yönetiminde söz sahibi olamamıştır. Günümüzde bile Yunan yönetiminde AB etkisi vardır. Fakat bu etki yönetmek şeklinde değil yardımlar şeklinde görülmektedir.

Yunanistan'da Krallık Devrinden sonra 1981'de iktidarı Papandreou ele geçirdi (Kasım, 2007: 59). 1981-1996 yılları arasında aralıklarla başbakanlık yaptı. Papandreou 1996'da ölünce Simitis başbakan oldu. Simitis de yerini 8 yıl boyunca çok ciddi işler yapan Yeorgos Papandreou'ya bıraktı. Böylece Yunanistan' da 2004'te 3. Papandreou dönemi başladı (Berberakis, 2004). Krallık Devrinden sonra Yunanistan'da siyasal hayatın modernleşmesine ve demokrasiye bağlı olarak seçilmiş başbakanlar geldi. Bu da Yunanistan demokrasisi için çok önemli bir gelişmeydi. Böylece Yunanistan üçlü garantör gücün etkisinden kurtulmuş kendi demokratik sistemini kurmuştu.

M.Ö. 359 yılında, II. Philippos Makedonya Kralı oldu ve Makedonya ancak onun zamanında güçlü bir devlet haline geldi (Hellström, 2005:

62). II. Philippos; savaşçı bir komutan ve başarılı bir siyaset adamıydı. Gençliğinde Epaminondas'tan dersler almış ve bu sayede çok başarılı bir savaşçı olmuştu. Çünkü Epaminondas dönemin en ünlü komutanlarından biriydi (Özer, 2009: 12–13). Makedonya İmparatorluğu Philippos'ın savaşçılığı ve zekâsı sayesinde imparatorluk iddiasında bulunmuş ama bu amaca ancak oğlu İskender döneminde ulaşılabilmişti. Bu dönemde dünyaya yayılma isteği temel amaçtı.

Yukarıda anılan İmparatorluğun kuşkusuz en önemli figürü Büyük İskender ancak Philippos'un bir suikast sonucu ölmesinden sonra M.Ö. 336'da Makedonya tahtına oturdu (Ersoy, 2012: 35). İskender Devri tarihçiler tarafından dört ana devire ayrılır. İlk devir direk Büyük İskender'in tahta geçişiyle başlayan dönemdir. İkinci devir ise İskender'in Pers Devleti'ne karşı başlattığı fetihler ve devletin genişlediği dönemdir. Üçüncü devir ise İskender'in ölümüyle generalleri arasında baş gösteren mücadeleler dönemidir. Son devir de artık Helen kültürünün oluştuğu ve Helen devletlerinin ortaya çıktığı dönemdir (İplikçioğlu, 2007: 42). Gerçek Helen kültürünü İskender Helen devletlerinden alıp yaymaya çalışsa da bu kültür ancak onun ölümünden sonraki dönemde tam olarak oluşabilmiştir. Bu dönemde ortaya çıkan devletler tam olarak oturmuş bir Helen kültürüne sahiptiler.

Helen kültürünün dünyaya yayılmasında çok önemli bir rolü bulunan İskender'in kökeni konusunda birçok tartışma yapıldı günümüze kadar. Yunanlı mı? Makedon mu? olduğu konusu bir türlü aydınlatılamadı. Tarihçilerin bir kısmı İskender'in Yunanlı olduğunu iddia ederken diğer bir kısmı ise onun ilk barbar olduğunu fakat daha sonra Yunanlaştığını iddia etmektedir. Bu konuda eldeki tek bilgi İskender'in Makedonların başka ırktan oldukları iddiasıyla Yunanlıların gerçekleştirdiği olimpiyatlara alınmamasıdır (Mansel, 1995: 507–508). Buradan anlaşıldığı kadarıyla Makedon'dur. İsim Sorunu'nun temel nedenlerinden biri de İskender'in paylaşılamamasıdır. Makedonlar sokaklarına İskender heykelleri dikerek onu sahiplenmektedir. Yunanlılar ise bu duruma karşı çıkarak Makedonların hala İskender'in imparatorluğunu canlandırma iddiasında olduğunu iddia etmektedirler. Yunanlılar bununla da kalmamışlardır. Yunanlıların tepki gösterdiği diğer olaylar ise biri, 1991 yılında kabul edilen Makedonya

Cumhuriyetinin bayrağında kullandığı güneş sembolünün, Yunanistan tarafından büyük İskender'in babasına ait olduğunu iddia ederek bu sembolün Slav değil Yunan sembolü olduğunu belirterek itiraz etmişlerdir (The Macedonia Sun, History of Macedonia. org./links. html, 2013). Bir diğeri de, 2007 yılında Üsküp havalimanının ismi “Büyük İskender Havalimanı” olarak değiştirilmesidir.

Makedonya tarih boyunca birçok devletin yönetiminde kaldı. İskender devrinden sonra sırasıyla Roma İmparatorluğu, Bizans, Osmanlı son olarak da Yugoslavya yönetiminde kaldı (Okur, 2012: 30). Ancak Yugoslavya'nın dağılmasıyla bağımsız olabildi. Günümüzde dahi kendi ismini kendi istediği şekilde alamadığı için tam bir bağımsızlıktan söz etmek oldukça zordur. Ayrıca günümüze kadar da sınırları sürekli değişmiştir. Zaten bu yüzden komşularıyla sıkıntılar yaşamaktadır. Çünkü bugün komşusu olan devletler çok uzun bir süre Makedonya bölgesindeydiler. Dolayısıyla bugün bağımsız olan Makedonya'nın tarihe atıfla o bölgede hak iddia etmesi tüm komşularını zor duruma düşürecektir.

Osmanlı Döneminde bugünkü Makedonya'yı oluşturan topraklar Fatih Sultan Mehmet ve II. Murat tarafından fethedilmişti. Fethedilen bu önemli şehirler 20. yüzyıla kadar Osmanlı'nın için çok önemli merkezleriydiler (Nureski, 2014: 65). Osmanlı için farklılıklar çok önemliydi. Ötekileştirmeye dayanmayan buna rağmen tebaasını asimile de etmeyen Osmanlı için en önemli olgu farklıların kendi özelliklerini kaybetmeden bir arada yaşayabilmesiydi. Zaten bu özellik sayesinde Balkanlar sükûnet hâkim olmuştu. (Başbakanlık Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü, 2005). Makedonya'da da aynı şekilde 523 yıllık hâkimiyeti boyunca Osmanlı, dini inançlara kısıtlama getirmemiş ve bu halk Osmanlı döneminde özgür olmuştu.

Makedonya bölgesi Osmanlı döneminde temel olarak Manastır, Üsküp ve Selanik'ten oluşmaktaydı. Osmanlı, bu üç merkezden oluşan alanı Vilayat-ı Selase yani üç vilayet şeklinde adlandırmıştı (Tokay, 1995: 32). Makedonya kelimesi, devletin son yıllarında Rumeli topraklarını ifade etmek için kullanılmaya başlanmıştı. Makedonya'nın nüfusu etnik yapısı buna bağlı olarak da dili çok karmaşıktı. Üç dil kullanılmaktaydı

bölgede. Bunlar Yahudi azınlığın kullandığı dil dışında, Grekçe, Lâtince ve Slavcaydı (Yarcı, 2013: 77-78). Makedonya bugün sırf iki milyonluk nüfuslu bir bölgede bile etnik çeşitlilik nedeniyle türlü zorluklar yaşarken Osmanlı döneminde hem daha geniş alana hem de daha karmaşık nüfus yapısına sahip olmasına rağmen bu kadar sorun yaşamamıştı.

Makedonya Osmanlı'nın ardından Yugoslavya yönetimi altında varlığını sürdürdü. Fakat Yugoslavya da pek uzun ömürlü bir devlet olamadı özellikle Tito'nun ölümüyle birlikte çok hızlı bir çöküş sürecine girdi. Bölgede daha önce birlikte yaşayan devletler komşularını düşman ilan etmeye başladı (Azarkan, 2011: 54). Bu karmaşık ve zor sürece rağmen Balkan Devletleri 10 yıl daha birlikte yaşadı. Bu on yıldan sonra devletlerarasında çekişmeler baş gösterdi. Bu çekişmeler neticesinde de çatışmalar, savaşlar ve bağımsızlık ilanları birbirini izledi. Slovenya, Makedonya, Hırvatistan ve Bosna-Hersek bu sancılı sürecin ardından bağımsız oldular (Bozkurt, 2010: 54). Her devletin bağımsızlık süreci farklı şekillerde gerçekleşti. Çatışmayla, yıllarca süren savaşlarla ve referandumla da bağımsız olmuşlardı. Bu bağımsızlık sürecinden en büyük zararı siviller gördü savunmasız halk katliamlara maruz kaldı.

Makedonya diğer ülkelere nazaran çatışmasız bir biçimde bağımsızlık kararını referandumla ilan etti (Kahramanyol, 1995: 233). Her ne kadar çatışmasız bir şekilde bağımsızlığını kazansa da bu çatışmasızlık ortamı uzun sürmedi. Kuruluş anayasasında azınlıkların hakları göz ardı edildi bu yüzden de Arnavutlarla bir etnik kriz yaşandı ve 2001'de kanlı çatışmalara dönüştü (Çetin, 2012: 16). Bu kriz Makedonya'nın parçalı etnik yapısından kaynaklanıyordu. İki milyon nüfuslu ülkede Makedonların dışında ülkede Arnavut ve Türkler de yaşıyordu. Bu karmaşık yapı hele de haklar göz ardı edilince kolaylıkla çatışmalara dönüşebiliyordu.

3- Avrupa Birliği'nin İki Ülkeye Uyguladığı Politikalar Arasındaki Farklılıklar

II. Dünya Savaşı'ndan sonra Avrupa ekonomisi darbe almış ve bu yüzden dış ticaret dengesi bozulmuştu. Aynı dönemde ABD de savaş sayesinde çok zenginleşmişti. Savaşın bitmesiyle birlikte bu zenginliği

kaybetme korkusuyla ticareti arttırma kararı almış fakat en büyük ticaret ortağı olan Avrupa’da yaşanan dolar sıkıntısı nedeniyle ihracat imkânsız hale gelmişti. Bu yüzden Avrupa’ya dolar yardımı yaptı ama bu yardımlar da kesin bir çözüm sağlamadı. Ayrıca bu yardımları yapması ülke içersinde de tartışmalara neden oldu. Tüm bu tartışmalar sonucunda ABD Dış İşleri Bakanı George C. Marshall bir yardım planı hazırladı. Bu plan bütün Avrupa’nın bir bütün olarak iyileşmesini öngörüyor ve bütün Avrupa ülkelerini bu alanda işbirliğine davet ediyordu (Güney, 2006: 103-114). Böylece Marshall yardımları Avrupa birleşmesi için en önemli adımın atılmasını sağladı. Avrupa ülkeleri bu plan sayesinde ekonomik bir birleşmenin Avrupa’nın geleceği açısından ne kadar önemli olduğunu anladılar.

Avrupa Marshall yardımları sayesinde kalkınmaya başladı. Yardımların çoğu gıda, hayvan yemi, suni gübre, endüstri ürünleri, yarı işlenmiş mallar gibi zorunlu tüketim malları elde edilmesinde kullanıldı (De Long ve Eichengreen, 1991: 15). Marshall Yardımları dönemi 1951’de sona erdiğinde Avrupa’nın yeniden yapılandırılması da tamamlandı. Sulama sistemleri yeniden yapılandırılarak elektrik hatları da tekrar çekildi. Kısacası Avrupa yeniden doğdu denilebilir (Güney, 2006). Avrupa’nın ekonomik olarak iyileşmesi sayesinde Avrupa Birliği’ne gidilen yolda atılan adımlar hızlandı. Artık ülkeler birleşme yolunda kararlar alıp rahatlıkla uygulayabiliyorlardı.

Ekonomik iyileşme ve birleşme fikirlerine rağmen somut adımlar halen atılamamıştı. İlk adım ancak 1949’da “Avrupa Kömür ve Çelik Topluluğu”nun kurulmasıyla atıldı (Hasgüler ve Uludağ, 2007: 338-339). Bu topluluğun kurulmasının ardından 1957 yılında Roma’da Avrupa Ekonomik Topluluğu ve Avrupa Atom Enerjisi Topluluğu’nu Kuran Antlaşmalar imzalandı. Bu imzalardan sonra da 1992 yılında nihayet Maastricht’te Avrupa Birliği Antlaşması imzalandı (T.C. Başbakanlık Avrupa Birliği Genel Sekreterliği: 2011). Maastricht Anlaşmasıyla birlikte artık Avrupa Birliği sadece ekonomik değil siyasi anlamda da tam olarak kurulmuş oluyordu. Üyeler artık siyasi, askeri ve ekonomik olarak tam bir birleşme içersindeydiler.

Birliğin tam olarak kurulmasının ardından genişleme tartışmaları başladı. Genişleme politikaları sonucu birliğe katılan üyeler hem kendileri kazanmakta hem de birliğe yeni fırsatlar sunmaktadırlar. Her yeni genişlemeyle Birlik, kendi pazarlarını biraz daha genişletmekte, uluslararası arenada siyasi olarak daha etkin olmakta ve dünyadaki farklı bölgelerle temasını ilerleterek, üyelerine dünyayı daha küçük bir alan haline getirmektedir. Genişlemeler ayrıca tarım alanında Birliğin kendine yeterli olmasını sağlamakta ve dünyadaki diğer ülkeler ile ticaret imkânlarını artırmaktadır. Bu anlamda AB, dünyanın en büyük ithalat ve ihracatçısı durumundadır. Benzer şekilde, AB, diğer ülkeler ve devlet dışı aktörlerle diplomatik ilişkilerini her geçen gün artırmaktadır. Bir başka deyişle, genişlemeler son 35 yıldır AB’nin siyasi ve ekonomik yapısını güçlendirmektedir (Akşemsettinoglu, 2011: 6).

Genişleme teorisi kapsamında tartışılan en önemli bölgelerden biri de Balkanlardır. AB’nin Balkan genişlemesi Orta ve Doğu Avrupa ile Batı Avrupa Genişlemesi şeklinde iki temel başlık altında incelenebilir. Orta ve Doğu Avrupa’da başarılı bir biçimde gerçekleşen genişlemenin aksine Batı Avrupa genişlemesi tam anlamıyla gerçekleşmiş sayılmamaktadır. Makedonya’nın Birliğe alınmasıyla Batı genişlemesinde önemli aşama kaydedilecektir. Çünkü diğer Batı Avrupa ülkeleriyle Birliğe alınmasalar bile ciddi aşamalar kaydedilmiştir. Yani Birliğe alınacakları tarih çok yakındır. Makedonya’nın Birliğe alınmaması ise Yunanistan’la yaşadığı ‘İsim Sorunu’ çözümüne bağlanmıştır. Bu sorunun çözülmesi Makedonya’nın üyeliği için son derece önem arz etmektedir. Sorunun en temel nedenlerinden biri de AB’nin iki ülkeye eşit mesafede durmamasıdır. AB’nin Yunanistan ve Makedonya politikalarında çok önemli farklılıklar göze çarpmaktadır.

Yunanistan ve Avrupa arasındaki ilişkilerin kökeni aslında Yunanistan’ın bağımsızlığına kadar götürülebilir. 1821 yılında başlayan Yunan İsyanının, Avrupa devletlerinin yardımıyla hedefine ulaşması ve dört buçuk asır süren Osmanlı - Türk egemenliğinin Yunanistan’da son bulması bunun en açık göstergesidir (Kalelioğlu, 2008: 110). Yunanistan’ın Avrupa devletleriyle ilişkisi Birliğin kurulmasıyla da artarak devam etti. Roma Anlaşmasının 237. maddesinde her Avrupa Devletinin topluluğa üye

olmayı talep edebileceği, Avrupa Bakanlar Konseyi, Avrupa Komisyonun konuyla ilgili mütalaasını aldıktan sonra ittifakla karar verileceğinden bahsedilmektedir. Roma Anlaşmasının yürürlüğe girmesinden bir buçuk sene sonra 8 Haziran 1959 yılında Yunanistan'ın Topluluğa ortaklık müracaatında bulunması ile Yunanistan ile AET arasındaki ilişkilerin ilk adımı atılmıştır (Serdar, 31.10.2014).

Yunanistan'ın tam üyeliğinde; Albaylar Cuntası rejiminden kurtularak demokrasiye geçişin sağlamlaştırılması, Kıbrıs ve Türkiye ile olan ilişkileri gibi siyasal sorunları daima var olmuştur. Ayrıca ekonomik bakımdan da tam üyelik için gerekli şartları taşımaması; nüfus ve yüzölçümü bakımından küçük olması nedeniyle tam üyelikten sonraki yıllarda da sorunlara neden olmuştur. Komisyon ve Avrupa Para Enstitüsü tarafından yapılan değerlendirmelerde, Euro'ya geçiş için belirlenen kriterleri yerine getiremeyen tek ülkenin Yunanistan olduğu belirtilmiştir (Dura ve Atik, 2003: 210).

Yunanistan'ın azınlık politikaları modernleşme ve demokrasiye aykırı olmasına rağmen AB'ye alınması da tartışma konusudur. Hem Türkiye'yle hem de Makedonya'yla azınlıklar konusunda sıkıntılar yaşamış ve hala yaşamaktadır. Kıbrıs Kriziyle Türkiye'deki Rumlara ve Yunanistan'daki Batı Trakya Türklerine hükümetlerce baskı uygulanmış bunun sonucunda Türkiye'deki Rumlar göç etmiş ve günümüzde İstanbul'da sadece üç bin civarında rum kalmıştır. Yunanistan'da ise Batı Trakya Türkleri daha çok kırsal kesimde yaşamaları ve Türk hükümetinden aldıkları destekle Yunan Hükümeti'nin baskılarına direnebilmişlerdir. Günümüzde Yunanistan'ın Müslüman olarak nitelediği ve sayısı hala 120.000 dolayında olan bu azınlık, 70.000 Türk, 30.000 Pomak ve 20.000 çingeneden oluşmakta Yunanistan'ın bu adlandırmayı kabul etmemekte direnmesine rağmen kendini genellikle Türk kabul etmektedir. Yunanistan'da 1928'de yapılan sayımda 28.000 Slavca konuşan kişi tespit edilmiştir. Ancak Yunanistan bu azınlığın da varlığını kabul etmemekte Makedonya sorunu diye bir sorun olmadığını iddia etmektedir. Bununla birlikte bugüne kadar sürdürülen Makedonca konuşma yasağı, birçok Makedonyalıyı Avustralya ya da Kanada'ya göçe zorladı ve söz konusu azınlıklar bu ülkelerde ayrılıkçı odaklar oluşturdular. Bu odakların çalışmaları ve Üsküp'ün yaptığı

propaganda, 1989'da sorunun uluslararası kurullarca tanınmasını sağladı ve Amerikan Dış İşleri Bakanlığı'nın 1990'da kaleme alınan azınlıklarla ilgili raporunda Yunanistan bu konudaki tutumundan dolayı kınandı (Yerasimos, 2010: 36-37).

Ohri Barış Anlaşması sonucu oluşan istikrarı korunması için, AB; Makedonya'yı İOA müzakerelerine davet etmiştir. 2004'te de, Makedonya AB'ye tam üyelik başvurusunda bulunmuştur (Ağca, 2010: 55). Komisyon başvuruya ilişkin olumlu görüşünü Kasım 2005'te vermiş, aynı yılın Aralık ayında da AB Konseyi, Makedonya'nın Adaylık Statüsünü garanti etmiştir. 2006 yılında ise Makedonya, Batı Balkan ülkeleri arasındaki siyasi ve ekonomik ilişkileri geliştirmek için oluşturulan Avrupa Ortaklığı'na dâhil edilmiştir. 2009'da AB ile vize muafiyeti uygulanmaya başlamıştır ve 2009 yılında AB Komisyonu'nu, Makedonya ile katılım müzakerelerine başlanması için Konsey'e tavsiyede bulunmuştur (Vatandaş, 2013). Avrupa Birliği'nin Makedonya'yı Birliğe almak istemesi ise Batı Balkan politikalarıyla ilgilidir. Çünkü AB'nin Batı Balkan politikaları Arnavutluk, Bosna Hersek, Hırvatistan, Kosova, Makedonya, Sırbistan ve Karadağ'ı kapsamaktadır. AB bu bölgede barış ve istikrarın sağlanması için bu ülkelerin Birliğe alınmasını istemektedir (Belloni, 2009: 2).

Makedonya; 2001'deki çatışma ortamından sonra AB perspektifi ile kendisine yeni bir yol haritası çizmiştir. Hukuki açıdan etnik sorunlarını da çok büyük ölçüde çözmüş ve zorunlu askerliği de kaldırmıştır. İsim sorunu Makedonya'yı rahatsız etse de var olan ulus bilincinin yanına bir de tarih bilinci geliştirilmeye çalışılmaktadır. Hukuki düzlemde her ne kadar Arnavutlarla eşite yakın bir statü var olsa da uygulamada Makedon Milliyetçiliğini okşayan faaliyetler söz konusudur. Örneğin başkent Üsküp'e hâkim bir dağın tepesinde Ortodoks Haçı yerleştirilmiştir. Bu haç şehrin her yerinden görülebilmektedir. Bu uygulama şehrin nüfusunun önemli bir kısmına tekabül eden Arnavut ve Türklerin tepkilerine yol açmıştır (Taş, 2013).

Son olarak Avrupa Komisyonu'nun Genişlemeden ve Komşuluk Politikası'ndan Sorumlu Üyesi Stefan Füle Makedonya'yla Yüksek Düzey Katılım Diyaloğu'nu başlattı. Bu da Makedonya'nın AB üyeliği

sürecinde çok önemli bir adım oldu. Bu diyalog ile, Avrupa Komisyonu ile Makedonya hükümeti arasındaki işbirliği artırılarak ülkenin reform gündeminin güçlendirilmesi amaçlanıyor. Diyalog, ifade özgürlüğü, hukukun üstünlüğü, kamu yönetimi reformu, seçim sistemi reformu ve serbest piyasa ekonomisinin güçlendirilmesi olmak üzere beş öncelik alanında yürütülecek. Diyalogla ilgili karar metninde, bu beş öncelik alanında yapılması gerekenler ve sorumlu kurumların belirlendiği açıklandı. Makedonya hükümetinin bu öncelik alanlarında gerçekleştirilecek reformlarla ilgili detaylı bir takvimi Nisan ayı ortasında kadar kabul edeceği ve bunların Avrupa Komisyonu tarafından diyalog kapsamında izleneceği belirtildi. Yüksek Düzey Katılım Diyaloğu kapsamındaki görüşmelerin Mayıs ve Eylül 2012’de gerçekleştirilmesine karar verildi (İktisadi Kalkınma Vakfı E-bülteni, 2012).

Yunanistan AB üyeliği başvurusunu 1959’da yapmış 1981’de üye olabilmıştır. Yani 22 yılda. Makedonya ise 2004’te başvurmuş halen de üye olamamıştır. Tarih açısından bakıldığında aynı sürede üyelikleri kabul edilirse Makedonya’nın önünde daha 12 yılı bulunmaktadır. Bu tarihle ilgili çözümlemeyi yapmak aslında tamamen yanlıştır. Çünkü Yunanistan bu 22 yıllık adaylık sürecinde kendinden kaynaklanan problemlerle uğraşmış çoğu zaman da kendisi üyeliği ikinci plana itmiştir. Bu gecikmenin temel sebepleri arasında kendi içersinde yaşadığı rejim değişiklikleri ve darbe süreci sayılabilir. Darbeyle iş başına gelen cunta yönetimi üyeliği geciktirmiştir. Makedonya ise bağımsızlığın ilanından bu yana üyelik için uğraşmış ve süreçte hiçbir şekilde kendisi üyeliği geciktirmek istememiştir. Daha çok Yunanistan Makedonya’nın üyeliğini istememiştir.

Yunanistan’a göre AB ile Makedonya arasında katılım müzakerelerinin başlaması önündeki engel, isim anlaşmazlığı dedikleri şey değil, sorun; Avrupa değerlerinin kabul edilmemesi ve Kopenhag siyasi kriterlerinin yerine getirilmemesidir. Makedonya açısından ise tek engel, Yunanistan’ın, ülkenin ismi olarak Makedonya’yı kabul etmemesi. Ancak; Avrupa Komisyonu değerlendirmeleri de bu konuda Yunanistan’ı haklı göstermektedir. Son Konsey ve Komisyon değerlendirmelerinin ikisi de, ülkede demokrasiyle ilgili ciddi endişeler bulunduğu işaret etmiş;

raporlarda, partiyle devlet arasındaki ayrımın bulanık olması, basın özgürlüğüne yönelik saldırılar, yargı bağımsızlığındaki aksaklık gibi unsurlar yer almıştır. Yunanistan’ın neden 2008’den itibaren Makedonya’nın AB sürecini engellemesinin temel nedeni Makedonya’da 2006 yılında görev gelen sağcı VMRO-DPMNE koalisyonunun eylemlerinin Yunanistan’a yönelik provokasyon’ olarak görülmesidir. Atina, Üsküp merkezine Büyük İskender heykeli dikilmesi, sokaklara bu tartışmalı ismin verilmesi ve Başbakan Nikola Gruevski huzurunda ‘Geniş Makedonya’ haritasının kullanılmasının, toprakları üzerinde hak iddiası anlamına geldiğini inanmaktadır (Milevska, 2014).

Yunanistan NATO, BM ve AB üyesi iken Makedonya sadece BM üyesi olabilmüş; diğer iki kuruluşu üyeliği ise Yunanistan tarafından engellenmiştir. Makedonya sadece ismini değiştirerek üye olabildiği BM’den isim sorununu çözmesini istemekte böylece AB ve NATO üyeliğinin de önünün açılacağını savunmaktadır. Ancak BM’nin bu yönde attığı adımlar Makedon yetkili ve analistlerini tatmin etmemekte; daha kalıcı çözümler istemektedirler. Örneğin; Üsküp Hukuk Fakültesi Uluslararası Hukuk Bölümü öğretim üyesi Toni Deskoski, “İsim anlaşmazlığı... Makedonya’nın bağımsız bir devlet haline gelmesini engellemek için icat edilmiştir” görüşünü savunurken; Dünya Kongresi Başkanı Todor Petrov ise, o dönemde Makedonya, BM üyesi olmak için BM Tüzüğü’nün kapsamı dışında, yargı ötesi taleplere maruz kaldı. Bunun sonucunda, 1993 yılında -Eski Yugoslav Makedonya Cumhuriyeti şeklinde “geçici bir referansla”- BM üyesi oldu ve isimle ilgili anlaşmazlıkları çözmek için Yunanistan ile müzakerelere başladı. “Böylece, Yunanistan isim ‘anlaşmazlığını’ BM’de Makedonya’nın elini kolunu bağlamak, Makedonya’yı bayrağını ve anayasasını değiştirmek gibi tavizlere zorlamak ve BM sürecinde elde edilen kazanımları başta AB ve şimdi de NATO’da olmak üzere uluslararası engellemeleri sürdürmek için kullandı” şeklinde görüş bildirmişlerdir. Bu görüşler artık BM’nin bile bu sorunu çözeceğine olan inancın azaldığını göstermesi açısından son derece önemlidir (SETimes, 2012).

Sonuç

1991 Yılında bağımsız olan Makedonya içerde ve dışarıda ciddi sıkıntılarla karşılaşmış bunların çoğunu bir şekilde aşmayı başarmıştır. Fakat bunlardan en önemlisi olan Yunanistan'la 'İsim Sorunu'nu çözememiş ve bu sorun uluslararası alanda sürekli olarak önüne engeller çıkarmıştır. Yunanistan bu sorun bahanesiyle Makedonya'nın uluslararası örgütlere üyeliğini veto etmiş kısacası bu vetonun Makedonya'ya yaptırımları çok ağır olmuştur. Bu yüzden çalışmada bu sorunun nedenleri araştırılmış ve çözümsüzlükteki rolleri tartışılmıştır. Yapılan araştırmalar sonucunda başlıca üç neden olduğu görülmüştür. Bunlardan ilki ülkelerin sahip oldukları milliyetçilik anlayışları ve hükümetlerinin konu hakkındaki görüşlerinin çatışmasıdır. İkinci neden ise Avrupa Birliği'nin ülkelere göre değişen uygulamalarıdır. Birlik Yunanistan'ı üyeliğe tüm sorunlarına rağmen kabul etmiş; Makedonya'nın üyeliğini ise Yunanistan'la sorununun çözümüne bağlamıştır. Bu da çözümü iyice zorlaştırmış Makedonya'da eşitsizlik duygusu yaratmıştır. Son neden ise tarihsel gerekçelerdir; iki ülke de bölge tarihini sahiplenerek bölge üzerinde hak iddiasında bulunmakta bu da sorunun çözülememesinin başlıca nedeni olmaktadır.

Çalışma için yapılan araştırma neticesinde Makedonların Slav kökenli oldukları, Yunanların ise Helen kökenli oldukları sonucuna ulaşılmıştır. Yunan ve Makedonlar arasındaki tarih ihtilafı Büyük İskender'in Makedon olduğu tezinden ortaya çıkmıştır. Makedonya İskender'in Makedon olduğunu savunmakta ve bu durumda Makedonya ismini kullanmasının en doğal hakkı olduğunu savunmaktadır. Yunanistan ise Makedonya'nın bu isimle bağımsızlık ilan etmesinin Büyük Makedon Krallığına atıfta bulunduğunu ve ileride tüm bölge üzerinde hak iddia edebileceği tezini savunmaktadır. Diğer yandan Yunanistan'da Makedonya adıyla bir bölge bulunmakta ve bu yüzden Yunanistan Makedonya'nın bu isimle bağımsızlık elde ettiği takdirde ileride bu bölge üzerinde hak iddia edeceği endişesini taşımaktadır.

Makedonya'yla Yunanistan arasındaki 'İsim Sorunu'nun çözümsüzlüğünde rol oynayan bir diğer etken ise Avrupa Birliği'nin iki ülkeye karşı uyguladığı farklı politikalarıdır. İki ülke için de Avrupa Birliği son dere-

ce önemliyken Yunanistan Birlik kriterlerindeki eksikliklerine rağmen Birliğe alınmış ve Birliğin imkânlarından sonuna kadar faydalanmıştır. Hatta bu üyeliğin verdiği güçle AB içersinde yapılan görüşme ve konferanslarda ‘İsim Sorunu’ konusundaki haklılığını sürekli dile getirmiş ve Makedonya’nın üyeliğini veto etmiştir. Makedonya ise Birliğe başvurusunu yapıp, kriterlerin birçoğunu yerine getirmesine rağmen bu sorun nedeniyle Birliğe alınmamaktadır. Avrupa Birliği Makedonya’nın üyeliğini ‘İsim Sorunu’nun çözümü şartına bağlamıştır. Birliğin amacı Makedonya Birlik üyesi olduğu takdirde Birlik üyesi iki ülke arasındaki sorunun Birliğe zarar vermesini engellemektir. Bu yüzden öncelikli olarak sorunun çözümünü istemektedir.

Avrupa Birliği kendine göre haklı gerekçelerle sorunun çözülmesini istese de bu durum Makedonya tarafından Birliğin iki ülke arasında ayrım yaptığı şeklinde algılanmaktadır. Yani Yunanistan hem iç hem dış politika sorunlarına rağmen Birliğe alınmış, Makedonya ise sorunlarının neredeyse tamamını çözdüğü halde tek bir dış politika sorunu nedeniyle alınmamaktadır. Yunanistan Birliğe alındığı sıra ekonomik olarak Birliğin kriterlerini karşılamamasının yanı sıra darbeler nedeniyle demokratik bir görünüm de arz etmiyordu. Yunan bağımsızlık tarihi adeta darbeler tarihidir ve buna rağmen Birliğe üye olabildiği.

Makedonya bağımsızlığını ilan ettiği günden itibaren sorunlarını sürekli olarak diplomatik yollardan çözmeye çalışmış ve bu amaçla uluslararası örgütlere üyeliğe son derece önem vermiştir. Makedonya dış politikada da diplomasiden şaşmamış, komşularıyla yaşadığı sorunları diyaloglarla anlaşmalarla çözüme yoluna gitmiştir. Yunanistan’la da anlaşma imzalamasına rağmen sorun çözülememiş ve günümüze kadar gelmiştir. Makedonya artık bu sorunun halledilmesini adeta en görev saymakta; gelişme ve ilerlemesinin önündeki en büyük engeli bu sorun olarak görmektedir.

Yapılan çalışma sonucunda ‘İsim Sorunu’nun çözümsüzlüğündeki en önemli nedenlerinden ilkinin ülkelerin sahip oldukları milliyetçilik anlayışlarındaki farklılıklar olduğu görülmüştür. Tüm Balkan devletlerinde olduğu gibi Yunanistan ve Makedonya’da da farklı şekillerde de olsa milli-

yetçilik olgusu mevcuttur. Yunanistan yukarıda sayılan tarihi gerekçelerin uzantısı olan bir milliyetçilik anlayışına sahiptir. Ülke içersinde yaşayan azınlıklara rağmen milliyetçiliğini ön plana çıkarabilmekte fakat AB üyesi olması hasebiyle azınlıklara da haklarını vermektedir. Fakat bu azınlıkların bağımsızlık ya da anavatana katılma isteklerinden son derece endişe duymaktadır. Hatta sırf bu sorun sebebiyle Makedonya Bölgesi'nde yaşayan azınlıkların Makedon Hükümeti'nin yayacağı milliyetçilik dalgasının etkisinde kalarak ilerde Makedonya topraklarına katılabileceği endişesine kapılmaktadır. Bu nedenle de 'İsim Sorunu'nun bu bölgede bir hak iddia edilemeyecek şekilde yani kendi istediği ismin kullanılmasıyla çözüme kavuşturulmasını istemektedir.

Kaynakça

- AĞCA, Fehmi; (2010), “Batı Balkanların Geleceğinde Avrupa Birliği ve Türkiye'nin Rolü”, *Girişimcilik ve Kalkınma Dergisi*, cilt: 5, sayı: 1, ss. 45-65.
- AĞIR, B. Sarper; (2014), “Etnik Çatışmaların Yayılması ve Bölgesel Güvenliğe Etkileri: Kosova Örneği”, *Yakın Doğu Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, Cilt: VII, Sayı: 1, ss. 2-29.
- AKŞEMSETTİNOĞLU, Gökhan; (2011), “Avrupa Bütünleşme Projesinin ve Genişleme Sürecinin Değişen Dinamikleri” *Ankara Avrupa Çalışmaları Dergisi*, cilt: 10, sayı: 1, ss.1-18.
- ARSLAN, Sezer; (2008), *Balkan Savaşları Sonrası Rumeli'den Türk Göçleri ve Osmanlı Devleti'nde İskânları*, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Trakya Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- AZARKAN, Ezeli; (2011), “Slovenya, Hırvatistan ve Bosna'nın bağımsızlık mücadeleleri ve Yugoslavya'nın dağılışı”, *Uluslararası İnsan Bilimleri Dergisi*, cilt: 8, sayı: 2, ss. 52-91.
- BARON, S. Wittmayer; (2007), *Modern Milliyetçilik ve Din*, çev. Mehmet Özay, Açılımkitap, İstanbul.

- BREUER, Stefan; (2010), *Milliyetçilikler ve Faşizmler*, çev. Çiğdem Canan Dikmen, İletişim Yayınları, İstanbul.
- BERBERAKİS, Stelyo; (2004), “Yunanistan’da 3. Papandreu Dönemi”, *Sabah*, 8 Ocak, http://www.sabah.com.tr/yazarlar/berberakis/2004/01/08/yunanistan_da_3_papandreu_donemi, 14.11.2014.
- BOZKURT, Giray Saynur; (2010), “Tito Sonrası Dönemde Eski Yugoslavya Bölgesindeki Türkler ve Müslümanlar”, *Türk Dünyası İncelemeleri Dergisi*, cilt: X, sayı: 2, ss.51-95.
- BELLONİ, Roberto; (2009), “European Integration and the Western Balkans: Lessons, Prospects, and Limits”, *Journal of Balkan and Near Eastern Studies*.
- Başbakanlık Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü; (2005), *Osmanlı Yönetiminde Makedonya*, Yayın No: 74, Ankara.
- CALHOUN, Craig; (2012), *Milliyetçilik*, çev. Bilgen Sütçüoğlu, 3. Baskı, İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, İstanbul.
- CİN, Turgay; (2010), “Milletlerarası İlişkilerde Yunanlılaştırma Faaliyetlerine (Asimilasyona) İlişkin İki Örnek: Kalaşlar ve Gagavuzlar”, *Karadeniz Araştırmaları*, Sayı: 25, ss. 11-50.
- ÇAKMAK, Zafer; (2008), “Venizelos’un Atatürk’ü Nobel Barış Ödülü’ne Aday Göstermesi”, *Erdem Dergisi*, sayı: 52, ss. 91-109.
- ÇETİN, Selvet; (2012), “Ohri Çerçeve Anlaşması’nın Yıldönümünde Makedonya”, *Ekonomik ve Sosyal Araştırmalar Dergisi*, Yıl: 6, Sayı: 20.
- DAĞLAR MACAR Oya; (2010), “Osmanlı Rum Eğitim Sistemi ve İstanbul Rum Kız Okulları (19. ve 20. Yüzyıl)”, *Kuram ve Uygulamada Eğitim Bilimleri*, cilt: 10, sayı: 2, ss. 771-817.
- DURA, Cihan – ATİK, Hayriye; (2003), *Avrupa Birliği Gümrük Birliği ve Türkiye*, Nobel Yayınları, Ankara.
- DE LONG, J.Bradford ve EICHENGREEN, Barry; (1991),” The Marshall Plan: History’s Most Successful Structural Adjustment Program”, National Bureau Of Economic Research 1050 Massachusetts Avenue Cambridge, pp.1-64.
- ERTUĞ, Deniz; (2013), “Yunanistan Komünist Partisi (KKE) ve Makedonya Sorunu (1946-49)”, *Ankara Üniversitesi SBF Dergisi*, Cilt: 68, Sayı: 2, ss. 129 – 148.

- ERDEM, Nilüfer; (2013), “Megali İdea’nın Anadolu’daki Destekçilerinden Doktor Apostolos N. Psaltoff’un 1912-1922 Dönemindeki Etkinlikleri”, *Çağdaş Türkiye Tarihi Araştırmaları Dergisi*, cilt: XIII, sayı: 27, ss.63-77.
- GÖKDAĞ, Bilgehan A.; (2012), “Balkanlar: Etnik Karmaşanın Dilsel Boyutları”, *Karadeniz Araştırmaları*, Sayı: 32, ss. 1□27.
- GÜNEY, Pelin; (2006), “ Marshall Planı: Avrupa Birliği’nin İnşasında Amerikan Harcı”, *Ankara Avrupa Çalışmaları Dergisi*, Cilt: 5, Sayı: 3, ss. 103-114.
- HELLSTRÖM, Pontus; (2005), “Labraunda (Labranda) Kutsal Alanında Hekatomnid Gücün Sergilenmesi”, çev. Hüseyin Üreten, *Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi Dergisi*, cilt: 45, sayı: 2, ss. 59-70.
- History of macedonia.org/links.html (2013), <http://www.historyofmacedonia.org/Macedoniansymbols/MacedonianSun>. 10.06.2015.
- HÜLAGÜ, Metin; (2000), 1897 Türk-Yunan Harbine Kadar Osmanlı İdaresinde Girit, CIEPO–14 Uluslararası Türk İncelemeleri Kongresi, 18–22 Eylül 2000, Ege Üniversitesi, İzmir. Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara 2000.
- İktisadi Kalkınma Vakfı E-bülteni; (2012), “Avrupa Komisyonu’nun Genişlemeden Sorumlu Üyesi Füle AB ile Makedonya Arasında “Yüksek Düzey Katılım Diyaloğu”Nu Başlattı”, http://bulten.ikv.org.tr/?ust_id=531&id=1903, 02.01.2014.
- İPLİKÇİOĞLU, Bülent; (2007), *Hellen ve Roma Tarihinin Anahatları*, Arkeoloji ve Sanat Yayınları, İstanbul.
- JELAVICH, Barbara; (2013), *Balkan Tarihi 20. Yüzyıl*, çev. Zehra Savan, Hatice Uğur, 3.Baskı, Küre Yayınları, İstanbul.
- JENKİNS, Mary A.; (1994), *To Megali Idea - Dead or Alive? The Domestic Determinants Of Greek Foreign Policy*, Master Thesis, Naval Postgraduate School Department of National Security Affairs.
- KALELİOĞLU, Oğuz; (2008), “Türk-Yunan İlişkileri ve Megali İdea”, *Ankara Üniversitesi Türk inkılâp Tarihi Enstitüsü Atatürk Yolu Dergisi*, S: 41, ss. 105-123.
- KOMŞU, U. Cem; (2011), “Konfüçyüs ve Sokrates’in Eğitim Felsefelerinin Yetişkin Eğitimi Açısından Karşılaştırılması”, *Ahi Evran Üniversitesi Kırşehir Eğitim Fakültesi Dergisi (KEFAD)* Cilt: 12, Sayı: 4, Sayfa: 25-54.

- KAHRAMANYOL, Mustafa; (1995), *Türk Halkları*, 2. Baskı, Ankara Üniversitesi Basım Evi, Ankara.
- KALELİOĞLU, Oğuz; (2008), "Türk-Yunan İlişkileri ve Megali İdea", *Ankara Üniversitesi Türk inkılâp Tarihi Enstitüsü Atatürk Yolu Dergisi*, S: 41, ss. 105-123.
- KASIM, Kamer; (2007), "Soğuk Savaş Dönemi Sonrası Kıbrıs Sorunu", *Akademik Bakış*, Cilt: 1, Say: 1, ss.57-72.
- Makedonya Sosyalist Cumhuriyeti Anayasası, Resmi Gazete, 25 Şubat 1974, Üsküp, s. 112.
- MANSEL, A. Müfid; (2004), *Ege ve Yunan Tarihi*, T.T.K yayınları, Ankara.
- MİLEVSKA, Tanja; (2014), "Yunanistan'dan Makedonya'ya: AB Değerlerini Kabul Edin", <http://www.euractiv.com.tr/8/article/yunanistandan-make-donyaya-ab-degerlerini-kabul-edin-029054>, 02.11.2014.
- NURESKİ, Djuneis; (2014), "Osmanlı Kaynaklarına Göre Kültür Merkezi Konumundaki Makedonya Şehirleri ve Özellikleri", *Balkan Araştırma Enstitüsü Dergisi*, Cilt: 3, Sayı: 1, ss. 63-102.
- OKUR, Mehmet; (2012), "The Times Gazetesine Göre Makedonya Sorunu (1918-1945)", *Karadeniz Araştırmaları*, Sayı: 32, ss. 29-44.
- ÖZDEMİR, Gürbüz; (2013), "Farklılıkların Kesiştiği Coğrafyalar İçin Bir Öneri: Radikal Demokrasi", *Yönetim ve Ekonomi*, Cilt:20 Sayı:1, ss.73-93.
- ÖZER, Ahmet (Der.); (2009), *Büyük İskender*, Demirbaş Yayınları, İstanbul.
- ERSOY, Akın; (2012), "Smyrna (İzmir)", *International Earth Science Colloquium on the Aegean Region*, İzmir, Turkey, ss. 34-65.
- PİRİNÇÇİ, Ferhat; (2006), "Yunan Ulusal Kimliğinin Oluşumu Sürecinde İçsel ve Dışsal Parametrelerin Analizi", *Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi Dergisi*, cilt: 46, sayı: 1, ss. 53-78.
- SANDER, Oral; (2008), *Siyasi Tarih*, 17. Baskı, İmge Yayınları, Ankara.
- SERDAR, Ahmet; (20??), "AB Üyeliği Öncesinde Yunanistan Ekonomisi", <http://www.batitrakya.org/kose-yazilari/ahmet-serdar/ab-uyelig-i-oncesin-de-yunanistan-ekonomisi-bolum-1.html>, 31.10.2014.
- SEYİTDANLIOĞLU, Mehmet; (2004), "Yunan İhtilali ve II. Mahmud'un Politikaları", *manas. Journals*, cilt: 06, sayı: 12, ss. 49-56.

- SETimes; (2012), “Makedonlar için Kimlik Meselesi”, http://www.haberbosnak.com/balkanlar/26/05/2012/makedonlar-icin-bir-kimlik-meselesi/#.VFZ6C_msXMA, 02.11.2014.
- TAŞ, Gün; (2013), “Makedonya’da Etnik Sorunların Tarihsel Gelişimi ve Günümüze Yansımaları”, <http://akademikperspektif.com/2013/05/03/makedonyada-etnik-sorunlarin-tarihsel-gelisimi-ve-gunumuze-yansimalari/>, 21.11.2014.
- T.C. Başbakanlık Avrupa Birliği Genel Sekreterliği; (2011), “*Avrupa Birliği Antlaşması ve Avrupa Birliği’nin İşleyişi Hakkında Antlaşma*”, 24.10.2014.
- TOKAY, Gül; 1995, *Makedonya Sorunu, Jön Türk İhtilalinin Kökenleri 1903–1908*, Afa yayınları, İstanbul.
- ULUDAĞ, Mehmet B. ve HASGÜLER, Mehmet ; (2007), *Uluslararası Örgütler*, 3. Baskı, Alfa yayınları, İstanbul.
- ÜLGER, K. İrfan; (Sanderden aktaran), (2003), *Yugoslavya Neden Parçalandı*, Seçkin Yayınları, Ankara.
- VATANDAŞ, Selim; (2013), “Makedonya’nın AB Üyelik Süreci”, <http://www.bilgesam.org/incele/136/-makedonya%E2%80%99nin-ab-uyelik-sureci/> , 01.11.2014.
- YARCI, Güler; (2013), “Osmanlı Diplomasisinde Makedonya Meselesi (1876-1913)”, *Elektronik Siyaset Bilimi Araştırmaları Dergisi*, Cilt: 4 Sayı:1, ss. 76-114.
- YERASİMOS, Stefanos; (2010), *Milliyetler ve Sınırlar*, çev. Şirin Tekeli, 6. Basım, İletişim Yayınları, İstanbul.

Kur’ân’da “Baba” Kelimesi Ve Âzer’in İbrahim (A.S)’ın Babası Olması Meselesi

Süleyman AYDIN *

Özet:

Bu makâle, Kur’ân lüğatinde ب /el-eb kelimesinin kullanımı hakkında bir lügavi kurallaştırma çalışmasıdır. Kur’ân’daki baba kelimesinin kullanımları taranmış, Eb/baba kelimesinin amca manasında kullanımları ile gerçek manasında kullanımları incelenmiş, bu kullanımlardaki dilsel incelikler tesbit edilmeye çalışılmıştır. “Kur’ân’da, ب /el-eb kelimesi hakîki manada kullanılmışsa bir nükte olmadığı sürece isim ayrıca zikredilmemektedir. İsim zikredildiyse bu mecâzî kullanımın delillerinden-dir”sonucuna varılmıştır. Bu tespitin İbrahim’in (a.s) şahsında diğer peygamberlerin anne babalarının îmanları konusunu yakından ilgilendireceği açıktır.

Anahtar Kelimeler: İbrahim, Âzer, Târeh.

The Word Of “Father” In The Qur’ân And The Issue Of Âzar’s Being Abraham’s Father

Abstract:

This article is a linguistic study about the use of the word ب / al-abb in the Qur’an. The use of the word of “abb” in the Qur’an is examined, and a study is carried about the uses of the word both in the meaning of “uncle” and in the literal sense, and linguistic details have been tried to be established. Qur’an does not

* Yrd. Doç. Dr., Yalova Üniversitesi İslami İlimler Fakültesi Tefsir Anabilim Dalı Öğretim Üyesi.

mention the ism zahir while using the word **الْأَب** in the literal meaning unless there is an important point to make. It is one of the proofs for metaphorical use to mention the name. This finding is closely relevant to faith of other prophets' parents as well as Abraham's.

Key Words: Abraham, Azar, Tarah.

1-Giriş

Hız. İbrahim (a.s), Kur'an'da kendisine pek çok yerde atıfta bulunulan, hayatından çokça bahsedilen, tevhit inancının simgesi kabul edilen bir peygamberdir. Milattan önce 2000 yıllarında doğmuştur.¹ Doğum yeri hakkında ihtilaf edilmiştir.² İbrahim ismi a'cemi isimdir. ³İbrahim kelimesinin “eb-rahim” şefkatli baba manasına geldiği de ifade edilmiştir.⁴ İbrahim peygamber Kur'an'da 25 surede, 69 yerde anılmıştır.⁵ İbrahim ve İbrahim olarak kıraati sabittir.⁶ Tam İsmi, İbrahim b. Tareh(ya da Âzer)

- 1 Taberî, Ebû Ca'fer Muhammed b. Cerîr, (ö.310/922) *Tarihu'r-rusul ve'l-muluk*, Daru'l-maarif, Kahire,ty, I.233 vd.
- 2 Konu hakkındaki ihtilaf için Bk. Şaban Kuzgun, “Hz. İbrahim'in Doğum Yeri”, *Hız. İbrahim* [1. Hız. İbrahim sempozyumu bildirileri], 17-18 Ekim 1997, ed. Ali Bakkal, Şanlıurfa, 2007, s. 35-44; Adnan Demircan, “Hz. İbrahim'in Doğum Yeriyle İlgili Farklı Bir Yaklaşım”, *Hız. İbrahim* [1. Hız. İbrahim sempozyumu bildirileri], 17-18 Ekim 1997, ed. Ali Bakkal, Şanlıurfa, 2007, s. 45-47
- 3 İbn Manzûr, Ebû'l-Fadl Cemaleddin Muhammed, (ö.711/1311), *Lisânu'l-'Arab*, Dâr-ru's-Sader, Beyrut 1414h.. XII, 48,
- 4 Bk. İbn Atiyye, Ebû Muhammed Abdülhâlık b. Gâlib el-Endülüî, (ö.541/1147), *el-Muharrerü'l-Veciz fi Tefsîri'l-Kitâbi'l-'Aziz*, (th.Abdüsselâm Abdüşşâfi Muhammed), Dârul-Kutubu'l-İlmiyye, Beyrut 1993/1977. I,205,Bakara,2/123 âyetin tefsiri. Konu hakkında ayrıca bk. RaufEbû Sa'de, *el Alemu'l-A'cemi fi'l-Kur'an*, Daru'l-hilal,İskenderiyye,1991,23.Madde (İbrahim Maddesi) I.269 vd.
- 5 Krş. Muhammed Fuad Abdulbâki, (1882-1968), *el-Mu'cemu'l-Mufehres li Elfâzi'l-Kur'âni'l-Kerîm*, Dârul-Hadis, Kahire 2001, s. 2 vd
- 6 Bk. İbn el-Cezeri, Ebû'l-Hayr Şemsüddin Muhammed b. Muhammed b. Muhammed b. Alî b. Yûsuf el-Cezerî , (ö.833/1429), *en-Neşr fi'l-Kıraati'l-'Aşr*, (th. Ali es-Sabbağ), yy. ty., II, 221.

*b.Şaruğ b. Rağu b.Faliğ b.Abir b.Şalih b.Arfaşez b.Sam b.Nuh tur.*⁷

*Annesinin İsmi Ümeyle' dir*⁸.*Babasının ismi ise bu makalede konu edildiği üzere Tareh ya da Âzer'dir.*⁹*Âzer ismi de a'cemidir.*¹⁰*Kur'ân'da babası Âzer şeklinde geçerken,İslâm tarihi kaynaklarında Tareh,Ehli Kitap kaynaklarında Terah olarak geçmektedir. Tarihi bilgilere göre İbrahim(a.s) babasının adı'Tareh'tir'.Buna binaen,'bu hakikatin iki ismi vardır; biri bir lügatte diğeri bir başka lügatte veya biri isim diğeri sıfat ya da biri isim diğeri lakap' diyerek cem etmeye çalışanlar da olmuştur.*¹¹*Bazı çağdaş araştırmacılar Kitabı Mukaddes ve İbranice metinlere dayanarak Terah isminin İbranice de Âzer'in Arapçadaki manasına geldiğini savun-*

7 *Tevrat'ta nakledilen soy ağacı:(Tevrat'ta Hz. İbrahim'in babasının adı, Terah olarak geçmektedir. Soy ağacı ise (Abram b. Terah b. Nahor b. Seruk b. Reu b. Pelek b. Ever b. Selah b.Arpaşat b. Sam b. Nuh şeklindedir.Bk. Tekvin, 11/10-26.)Terah'ın üç oğlu vardır; Abram, Nahor ve Haran. Haran, Lut (as)'ın babasıdır. Haran, babası Terah hayatta iken doğduğu şehirde (Kildanilerin Ur şehrinde) ölmüştür. Bu olaydan sonra Terah, Abraham, Lut ve Saray ile beraber Ur'dan çıkıp, Harran'a gidip oraya yerleşmişlerdir. Terah 205 yasında iken Harran'da ölmüştür.(Tekvin, 11/27-32.)*

8 *Soy ağacı ve annesinin adı hakkında Bk.İbn Kesir,Tuhfetu'n-Nubela min Kısasi'l-Enbiya .Mektebetu's-Sahabe ,Kahire ,1998, s.196 ;İbn Makula,Ali b.Hibetullah , (ö.475/1082) el İkmal fi Raf'i'l-İrtiyab ani'l-mu'telefi ve'l-Muhtelef fi'l-esmai ve'l-kuna ve'l-ensab,Daru'l-Kitabi'l-islami,Kahire,1993, I.177 ; İbn Asakir, Ebu'l-Kasım Ali b. el-Hasen (h.499-571/m.1105-1175) Tarihu Dimaşk ,Daru'l-fikr,-Beyrut, 1415,VI.164; Taberî, Tarihu'r-rusul ve'l-muluk, I.233, 270-275 vd.;İbn Haldun,et Tarih,(th.Allah el Fasi)Matbaatu'n Nahda ,Kahire,1936,I.50; Sa'lebi,Ahmed b.Muhammed,Kasasu'l-Enbiya (el Arais) ,Beyrut,2004. s.57 vd.*

9 *Tefsirlerde isminin Âzer olarak nakli için bk. Taberî, Câmi'u'l-Beyân an Te'vili Âyi'l-Kur'ân, ,(th.Muhammed Mahmud Şakir) Daru'l-Maarif, kahire ty. XI.466 vd;Ebû Hayyân ,el Bahru'l Muhit,Matbaatu's -Saade, Kahire 1328h,IV.163 vd.; Razi,Mefatihul-gayb,Matbaatu'l-behiyye,Kahire,ty,XIII.38 ; Alusi,Ruhu'l-Meani,Matbaat el Muniriyye,Dimeşk,ty,VII.194 vd.*

10 *Cevherî, İsmail b. Hammâd, (ö.400/1009'dan önce),, es Sihah, Tacu'l-Luğa ve Sihahu'l arabiiyye, (Nşr. Ahmed Abdurrauf Attar) Daru'l-İlm li'l-melayin,Beyrut,1979, II.587 (Âzer Maddesi). (Rauf Ebû Sa'de Âzer kelimesinin Tareh isminin arapça karşılığı olduğu kanaatine varmış, el Cevheri vb lugat alimlerini de eleştirmiştir . RaufEbû Sa'de,el Alemu'l-A'cemi fi'l-Kur'an,22.Madde (Âzer Maddesi) I.260 vd.)*

11 *Bu görüş Muhammed b İshak,el Kelbi, ed Dahhak,ve İbn Cerir et Taberî'den nakledilmektedir. Bk.el Kurtubi,Ahkamu'l-Kur'ân,Matbaat Daru'l kutubil Mısriyye ,Kahire ,1938.VII.22 vd.; Taberî, Câmi'u'l-Beyân. XI.469.*

muşlardır.¹² Ehli Kitabın metinlerinde İbrahim (a.s) 'in babasının nasıl bir inanca sahip olduğuyla alakalı bilgi olmadığı tespitini yapanlar da vardır. ¹³Bunların yanı sıra, İbrahim (a.s) ve babasıyla alakalı bilgilerin Tevrat'ın nüshalarının yaklaşık 100 sene kadar yasak olduğu dönemden sonra, tekrar yazılırken Sümer tabletlerinden aynen alıntılandığı ve bu sebeple çok sayıda yanlış nispet içerdiği iddia edilmiştir.¹⁴

Kur 'ân-ı Kerim'de İbrahim peygamber ile Âzer'in muhaveresi nakledilir. Âyeti Kerime'de;

وَإِذْ قَالَ إِبْرَاهِيمُ لِأَبِيهِ أَرَزَ أَنْتَ تَتَّخِذُ صُنَمًا آلِهَةً إِنِّي أَرَاكَ وَقَوْمَكَ فِي ضَلَالٍ مُبِينٍ

“İbrahim, babası Âzer'e, ‘Sen putları ilâh mı ediniyorsun? Şüphesiz, ben seni de, kavmini de apaçık bir sapıklık içinde görüyorum’ dediği vakti hatırla ve hatırlat.”¹⁵

Bu âyetteki “babası Âzer” ifadesi müfessirler tarafından değişik şekillerde yorumlanmıştır. Bu makalede “babası Âzer” ibaresinin tefsirinde müfessirlerin yönelişlerini ele alıp, delillerini tesbit edeceğiz .Babasının isminin Âzer mi yoksa Tareh mi olduğu konusunu inceleyip, /الـب /el-eb kelimelerinin ne zaman baba, ne zaman amca manasında kullanıldığıyla ala-

12 Rauf Ebû Sa'de, *el Alemu'l-A'cemi fi'l-Kur'an*, 22. Madde (Âzer Maddesi) I.260 vd

13 Hz. İbrahim'in babasıyla ilgili olarak nasıl bir inanca sahip olduğu, ne işle uğraştığı konusunda Tevrat'ta herhangi bir bilgi yoktur.) Bk. Mehmet Vehbi Arvas, *Tevrat'ta Kur'an'da Hz. İbrahim*, Yüksek Lisans Tezi, Van, 2009) Ayrıca Bk. Ali Osman Ateş, Semavî Din ve Kültürlerin Ahlak Değeri Olarak Hz. İbrahim, Editör Ali Bakkal, Hz. İbrahim [1. Hz. İbrahim sempozyumu bildirileri], 17-18 Ekim 1997, Şanlıurfa, 2007, s. 105-112; Ö. Faruk Harman, Yahudilik ve Hristiyanlık'ta Hz. İbrahim, Editör Ali Bakkal, Hz. İbrahim [1. Hz. İbrahim sempozyumu bildirileri], 17-18 Ekim 1997, Şanlıurfa, 2007, s. 51-58

14 (Çünkü bugün elele mevcut olan Tevrat, Kudüs'teki Yahudi mabedinin tahribi sırasında (M.Ö. 587) tamamen ortadan kaybolmuştu. Mabedin tahribinden bir müddet sonra Yazıcı Azra önderliğinde Tevrat yeniden kaleme alınırken, o dönemde mevcut olan Sümer tabletlerinden faydalanılmış, Sümer tabletlerinde Yahudi tarihi ile ilgili olarak bulunan bilgiler Tevrat'a aynen konulmuştur.) Bk. Şaban Kuzgun, Hz. İbrahim'in Doğum Yeri, Editör Ali Bakkal, Hz. İbrahim [1. Hz. İbrahim sempozyumu bildirileri], 17-18 Ekim 1997, Şanlıurfa, 2007, s. 37

15 En'âm, 6/74.

kalı (Kur'ân'daki "eb" kelimesinin kullanımlarından hareketle) bir kural belirlemeye çalışacağız.

2- Peygamberlerin Anne-babalarının İmanı Konusunun Düşünsel Arka Planı

Tefsir kaynaklarında İbrahim babasının kim olduğu, 'peygamberlerin anne babaları müşrik olabilir ve müşrik olmazlar' temeline ele alınmıştır. Konunun ehli fetret kavramının mahiyeti ve hükmü ile de, Allah'ın varlığının akılla bilinmesi konusuyla da yakından alakası vardır.Yaratılış ve ilk insan ve insan oğlunun peygamberlerin rehberliğinde dünya hayatında imtihan edilmeleri dini söylemi de (bu konuya getirilen bakış açısında) etken unsurlardır. Hanefî-Maturidi çizgisindeki bir kısım ilim adamları ile Hanbeli-Selefi akımının çoğu mensubu, peygamberlerin geldikleri zürriyetin halkalarında kafir anne-babalar olmasını bir sorun olarak görmemektedirler. Allah akılla bilinir ve insanların fitratları Allah'ı bulacak şekilde yaratılmıştır.İman edenler kurtulacak,etmeyenler cehenneme gidecektir. Peygamberlerin atalarının arasında müşriklerin olması onların peygamberliklerine zarar vermez , onlara duyulacak güveni zedelemez, demişlerdir.

Ehli fetretin kendilerine davet ulaşmayan insanlar olduğunu ve haklarında cehennemlik hükmü verilmeyeceğini söyleyenler(çoğunluğunu Eş'ari'lerin oluşturduğu Sünni grup) ise Adem (a.s)'dan bu güne insanlığın başıboş bırakılmadığını ,Adem (a.s)' ın zürriyetinden daima şirke düşmeyen bir neslin Allah'ın seçmesi ve hidâyet üzere tutmasıyla varlığını devam ettirdiğini , işte bu taşıyıcı zürriyetin neslinden peygamberlerin geldiğini ve peygamber anne babalarının hep şirkten ve sıfah'tan korunuklarını söylemişlerdir.¹⁶

16 "Peygamberlerin babaları kafir değildir, Âzer babası değildir. Babası Tareh'tir görüşü", İbn Abbas,Mucahid, Mukatil ,Said b el Museyyib,ez Zeccac ve ed Dahhak' dan rivayet edilmektedir. Bk.Ebû Hayyân , el Bahru'l Muhit, IV.163 vd.; Alusi, Ruhul-Meani, VII.194 vd.

Birinci Sünni anlayış babası Âzer'in müşrik olmasını ifade eden âyet ile ve "babam da baban da cehennemdedir" rivâyetine dayanarak kanaatlerini delillendirirlerken; İkinci anlayış peygamberlerin Adem (a.s.)'den son peygambere Allah tarafından 'seçilmiş ve hidâyet edilmiş' bir hayırlı örnek zürriyetten ve sıfaha bulaştırılmadan getirildikleri ayetleriyle istidlal etmişlerdir.

Birinci Sünni yönelişin delil olarak dayandığı âyetteki müşrik Âzer'in onun amcası olduğunu ,peygamber efendimizin anne babasının da yaşadıkları dönem itibarıyla fetret ehlinden olacaklarını, Kur'ân'da haklarında küfür-şirk nisbeti de olmadığından, hadisın de onların müşrik olduğuna delaletinin olmamasından dolayı, kendi kanaatlerini iptal etmeyeceğini söylemişlerdir.

Sünni İslâmi söylem mensupları arasında bu konuda tevakkuf edenler de vardır. Bunlar konu hakkında susmak ,itikadi bir fesada sebebiyet vermez anlayışıyla hareket etmişlerdir.

Sünni söylemin yanı sıra Şii ekolü de konu hakkında kanaat izhar etmişler ,peygamberlerin masumlğu inancını geldikleri zürriyete teşmil ettikleri gibi Hz. peygamberin kızı Fatıma (a.s.)'dan olan zürriyetine de tatbik etmişlerdir. Bu anlayışın ilgili delillerden değil, Şiiliğin İslâm toplumundan ayrıldığı imamet tezinden ortaya çıktığı gözlemlenmektedir.

Sünni İslâmi söylemde "delillerin fıkı" çerçevesinde oluşan iki farklı yöneliş, ilmi-dini kanaat standartları düzleminde kalırken; Şii anlayışın Akli olan ¹⁷ ve akılla şekillendirilen İmamet teorilerinin konuya tatbikine dayandığı tesbit edilmiştir.

3 – Âzer'in İbrahim (a.s.)'in Babası Olması Söylemi ve Delilleri:

İbrahim (a.s.)'in babası Âzer'dir, diyenler aşağıda özetleyeceğimiz delilleri kullanmışlardır.

2.1- Kur'ânı Kerim'deki açık ifadenin gereği, Âzer'in İbrahim'in (a.s) babası olmasıdır. Enam 74 âyeti buna delildir.

¹⁷ Husun ve Kubuh'un akliliği tezi .

2.2- Kur'ânı Kerim'de birçok yerde İbrahim'in (a.s) babasından isim verilerek ya da verilmeksizin müşrik olarak bahsedilmektedir.¹⁸Buna göre babasının ismi Âzer'dir ve Âzer müşriktir. Bu kullanımlar peygamberlerin babalarından hiçbirisi müşrik olmamıştır, şeklindeki manalandırmayı iptal eder niteliktedir.¹⁹

2.3. Hadis rivâyetlerinde İbrahim'in (a.s) babası müşrik olarak ifade edilmektedir. Bu da Kur'ân'daki âyetlerin başka lügavi veya farklı tarihi verilerin gereklerine göre tevcihini engeller niteliktedir.

‘Âzer’ ismi Süddî (ö.127/744), Muhammed b. İshak (ö.768/1367), Said b. Abdülaziz vb. kimselerden gelen rivâyetlerde, İbrahim'in (a.s) babası olarak geçmektedir.²⁰

Ebû Hüreyre'den (r.a) gelen rivâyette, Rasulullah (s.a.v) şöyle buyurmuştur: “İbrahim, kıyamet gününde babası Âzer ile buluşur. Babasının yüzünde siyahlık ve toz bulunur. İbrahim (a.s) babasına: “Bana isyan etme dememiş miydin?” der. Babası Âzer de “Bugün Sana karşı gelmem” diye cevap verir. İbrahim (a.s) da “Ey Rabbim! İnsanların diriltileceği günde beni utandırmayacağını vaat etmiştin. Rahmetten oldukça uzaklaşmış olan babamdan daha utanç verici bir şey var mıdır?” der. Bunun üzerine Allah Teâlâ “Ben, cenneti kâfirlere haram kıldım” diye buyurur.²¹

18 Meryem, 19/42-47.

{إِذْ قَالَ لِأَبِيهِ يَا أَبَتِ لِمَ تَعْبُدُ مَا لَا يَسْمَعُ وَلَا يُبْصِرُ وَلَا يُغْنِي عَنْكَ شَيْئًا (42) يَا أَبَتِ إِنِّي قَدْ جَاءَنِي مِنَ الْعِلْمِ مَا لَمْ يَأْتِكَ فَاتَّبِعْنِي أَهْلَكَ صِرَاطًا سَوِيًّا (43) يَا أَبَتِ لَا تَعْبُدِ الشَّيْطَانَ إِنَّ الشَّيْطَانَ كَانَ لِلرَّحْمَنِ عَصِيًّا (44) يَا أَبَتِ إِنِّي أَخَافُ أَنْ يَمَسَّكَ عَذَابٌ مِنَ الرَّحْمَنِ فَتَكُونَ لِلشَّيْطَانِ وَلِيًّا (45) قَالَ أَرَأَيْبَ أَنْتَ عَنِ الْيَقِينِ يَا إِبْرَاهِيمُ لَنْ لَمْ يَنْتَه لَأَرْجُفَكَ وَأَهْجُرْتَنِي مَلِيًّا (46) قَالَ سَلَامٌ عَلَيْكَ سَأَسْتَغْفِرُ لَكَ رَبِّي إِنَّهُ كَانَ بِي حَفِيًّا (47)}

19 Tевbe, 9/114:

وَمَا كَانَ اسْتِغْفَارُ إِبْرَاهِيمَ لِأَبِيهِ إِلَّا عَنْ مَوْعِدَةٍ وَعَدَهَا إِيَّاهُ فَلَمَّا تَبَيَّنَ لَهُ أَنَّهُ عَدُوٌّ لِلَّهِ تَبَرَّأَ مِنْهُ

âyetinin de ifade ve ispat gibi İbrahim (a.s) babası Âzer'in şirkte ısrar etmesi üzerine ondan teberri etmiştir. Yakın akraba olsalar da müşrikler için istiğfar edilmemesi efendimiz (s.a.v)'e de emredilmiştir. Bk.Tevbe, 9/113:

Her iki ayetin de tefsiri için bk. Taberî, Ebû Ca'fer Muhammed b. Cerîr, *Câmi'u'l-Beyân*, XX, 509-523; Ebû Hayyân, *el-Bahrü'l-Muhit*, V, 107-108; Zemahşeri, Ebü'l-Kâsım Mahmûd b. Ömer, (ö.538/1144), *el-Keşşaf*, Mektebetü'l-Ubeykan, Riyad 1998, III, 97 vd.; Âlûsî, *Rûhu'l-Meânî*, XI, 32 vd.

20 Krş. Nesai, *es-Sünenü'l-Kubra*, Hadis No: 11375 ; Hakim, *el-Müstedrek*, Hadis No: 2936 ; Bezzar, *Keşfu'l-Estar*, Hadis No: 97 ;

21 Rivâyetin metni şudur;

2.4. *أب/eb kelimesi arap dilinde baba manasına hakikî; dede ve amca vs. manasına da mecâzî olarak kullanılmaktadır. Kelam, mecâzî ve hakiki mana arasında deveran ettiğinde hakiki manaya haml olunması esastır, kuralına göre; Âzer , İbrahim (a.s.)'ın babasının ismi olmalıdır.*

2.5. *Herhangi bir peygamberin özellikle de ulu'l-azmden olan İbrahim Peygamber'in (a.s) babasının kâfir olması, - Nuh (a.s) oğlunun durumu da böyledir - ilahî kudretin ve hikmetin büyüklüğüne delildir. Bir noksanlık değildir. Dolayısıyla da bu konuda peygamberi tenzih etme gayreti içine girilmesine gerek yoktur.*²²

Âzer, İbrahim'in (a.s) babasıdır görüşünü tercih edenlerin başlıca delilleri bunlardır.

4- Âzer'in İbrahim (a.s)'in Babası Olması Görüşünün Delillerinin Kritiği

(يلقى إبراهيم أباه أزر يوم القيامة، وعلى وجه أزر قفرة وغبرة، فيقول له إبراهيم: ألم أقل لك لا تعصني، فيقول أبوه: فاليوم لا أعصيك، فيقول إبراهيم: يا رب إنك وعدتني أن لا تخزيني يوم يبعثون، فاي خزي أخزى من أبي الأبعد؟ فيقول الله تعالى: إني حرمت الجنة على الكافرين، ثم يقال: يا إبراهيم، ما تحت رجلك؟ فينظر، فإذا هو بذيخ متلطخ، فيؤخذ بقوائمه فيلقى في النار)

Buhari, Ebû Abdillâh Muhammed b. İsmâîl, (ö.256/870), *Sahihu'l-Buhârî*, (thk. Mustafa el-Boğa) Dâru İbn Kesîr, Beyrût 1987, Hadis no: 4768-4769. Hadisin şerhi ve sened metin kritiği için bk. İbn Hacer el-Askalani, Ebû'l-Fazl Şihâbüddin Ahmed b. Alî b. Muhammed, (ö.852/1449), *Fethu'l-Bari bi Şerhi Sahihi'l-Buhari*, VI, 446, hadis no: 3350. Ayrıca Bk.İbn Kesir, Ebû'l-Fidâ 'İmâdüddin İsmâîl, (ö.774/1373), *el-Bidaye ve'n-Nihaye*, yy. ty., I, 163.

- 22 Bu deliller, konuyla alakalı yapılan tarama sırasında müracaat edilen tefsir, hadis ve tarih kitaplarından derlenmiştir. Örnek olarak Bk. Zemaşşeri, *el Keşşaf*, I.458 (Tevbe, 9/113, 114) III, 97 vd. (Enbiya 57) II.265 ; Taberî, , *Câmi'u'l-Beyân*, XX, 509-523 ; Ebû Hayyân, *el-Bahru'l-Muhit*, V, 107-108; er Razi, *Mefatihü'l-gayb* I.406-(-Mümteherine 4 için) XVI, 211 ; İbn Kesir, *Tefsiru'l-Kur'ani'l-azim*, II.422 ; Âlûsî, *Rûhu'l-Me'ânî*, XI, 32, 36-37; Buhari, *es Sahih*, (Ehadişu'l-Enbiya, IV.111 ; İbn Hacer, *Fethu'l-Bari*, , VI, 446, hadis no: 3350-VIII, 500 vd -XVII.499 ; et Taberi, *Tarihu'r-rusul ve'l-muluk*, I.242; İbnu'l-Esir, Ebû'l-Hasen İzzüddin Alî b. Muhammed (ö. 630/1233) *el Kamil fi'l- Tarih*, Daru'l-kutubi'l-ilmîyye, Beyrut, 1987, I.96, 99 ; İbn Kesir, *el Bidaye ve'n-Nihaye*, I.141, 144, 163.

Âzer'in İbrahim'in (a.s) babası olması görüşünü kabul edenlerin Kur'ân lügati ilmi kurallarını ve Arapça dil kurallarını konuya doğru bir şekilde tatbik etmedikleri gözlemlenmektedir. Konunun tefsir ilmiyle alakasının yanı sıra hadis, akâid, tarih ve sîret ilimleriyle de yakın alakası vardır. Âyetin zahirine bakılmış ama ilgili veriler dikkate alınmamıştır.

Keza Kur'ân âyetlerinin tefsirinde manalandırmayı konu bütünlüğü içerisinde ele alma kuralı da ihmal edilmiştir. Âzer İbrahim (a.s)'ın babasıdır diyenler, delillendirmelerinde çelişki içerisindedirler. İlgili âyetlerde İbrahim (as)'ın babası Âzer için istiğfar etmekten men edildiği ifade edilirken, delil getirdikleri rivâyette İbrahim (a.s) ahirette babası için istiğfar etmektedir. Âzer küfürde ısrar halinde ölmüş ve İbrahim peygamber de bu andan itibaren onun affı için istiğfar etmekten men edilmiştir. Ulu'l-azm bir peygamberin kesinkes men edildiği bir konuda ısrar etmesi düşünülemez. Dünya da da Ahirette de... Bu rivâyetler içerikleri itibarıyla âyetlerde açıkça ifade edilen İbrahim müşrik olan Âzer için istiğfar etmekten men olundu bilgisine muhalif içeriktedirler ve bununla ma'luldürler. Delil olarak kullanılamazlar.²³

Delil getirdikleri rivâyetlerde İbrahim (a.s) 'ın babası ile alakalı nitelemenin والـ/vâlid kelimesiyle değil de âyetin lafzına mutâbık الأب/el-eb kelimesiyle gelmesindeki özenli kullanıma da dikkat edilmemiştir.²⁴ İbrahim (a.s)'a Âzer hakkında istiğfarına izin verilmemesi küfürde ısrar etmesinden dolayıdır. Ama yaşlılık döneminde çocukları İsmail ve İshak doğduktan sonra ki dönemden bahseden âyette Anne-babasına istiğfar etmiştir. Kur'ân bunu الأب/el-eb kelimesiyle değil, Valideyye kelimesiyle

23 Tevbe, 9/114 âyetine göre Âzer'in müşrik olduğu (ahirette değil dünya da İbrahim (a.s)'a) ayan olduğuna göre Âzer İbrahim (as)'ın babasıdır diyenler delillendirmelerinde çelişki içerisindedirler. Efendimiz de amcası Ebû Talib için istiğfar etmek istediğinde bundan men edilmiştir. Ve bu da yine dünya hayatındadır. (Krş. Âlûsi, *Rûhu'l-Me'âni*, XI, 32.)

Delillendirmenin çelişkileri hakkında ayrıca bk. Taberî, *Câmi'u'l-Beyân*, XX, 509-523; Ebû Hayyân *el-Bahru'l-Muhit*, V, 107-108; Zemahşeri, *el-Keşşaf*, III, 97 vd.; Âlûsi, *Rûhu'l-Me'âni*, XI, 32 vd.

24 Bk. İbrahim (a.s)'ın Anne-babasını 'Valideyn' kelimesiyle anması ve onlar için istiğfar etmesi.

kaydetmiş ve Anne-babasının iman üzere öldükleri bu suretle tescil edilmiştir. Bu incelik de gözden kaçırılmıştır

Yine delil olarak kullanılan rivâyetlerin senetlerinin zayıf, hatta hükmen bile merfu olmayan rivâyetler olduğu gözden kaçırılmıştır.²⁵ Ebû Hureyre (r.a) dan naklettikleri hadis en güçlü delilleri ise de o da sened ve dirâyet açısından ehli hadisin eleştirdiği az sayıda Buhârî rivâyetinden birisidir. Delil Olarak Kullanılamaz.²⁶

Hakikat ve mecaz kaidesi yanlış uygulanmıştır; kelamı, hakiki manası taazzur etmediği müddetçe hakikate hamletmek; taazzur ettiğinde ise mecâza hamletmek gerekir. Burada ise mecaza hamledilmesini gerektiren çok sayıda delil vardır.

5- Âzer'in İbrahim (a.s)'ın Babası Olmadığı Söylemi ve Delilleri

İlk insan ilk peygamberdir. İlk peygamberden bu yana insanlara belirli aralıklarla peygamber gönderilmiştir. Peygamberler Allah'ın seçkin kullarıdır. Bu seçkin kulların haklarındaki Kur'ân âyetlerinden; zürriyetlerinden geldikleri babaların ve annelerin 'temiz' oldukları hükmü anla-

25 Bk. İbn Kesir, *el-Bidaye ve 'n-Nihaye*, I, 163.

26 Öncelikle belirtmek gerekir ki; sözümüz temelde Buharî'nin rivâyetinden ziyade diğer bazı kaynaklardaki sened ve metinleri eleştirilen rivâyetler hakkındadır. Ve Buhari rivâyetindeki 'eb' kelimesinin kullanımı bile esasen ifade ettiğimiz "eb" kelimesinin Kur'ândaki kullanımıyla alakalı kuralı destekler mahiyettedir. Diğer taraftan bu rivâyet sened ve metin yönünden üzerinde konuşulmuş bir rivâyetdir. Buharî'nin bu rivâyeti Sahih'inde nakletmesi eleştirilmiştir. (İbn Hacer el-Askalani, *Fethu'l-Bari*, VIII, 500 vd. Hafız el-İsmaili ö.371h. nin bu rivâyeti reddedenlerden birisi olduğunu kaydeder.) Bu metin dirâyet açısından eleştirilmiştir. Tevbe, 9/114 âyetinin de ifade ve ispat gibi İbrahim (a.s) Âzer'in şirkte ısrar etmesi üzerine ondan teberri etmiştir. Âzer'in Allah düşmanı olduğu; ahirette değil dünya da İbrahim (a.s)'a ayan olduğuna göre İbrahim (a.s)'ın onun affı için ahirette Allah'a niyaz etmesi düşünülemez. Buna göre aksi bir manayı içeren bu rivâyet batıl olmalıdır. Âzer İbrahim (a.s)'ın babasıdır diyenlerin, delil olarak öne sürdükleri rivâyetin metin açısından durumu budur. Sened açısından da çok sayıda eleştiri yapılmıştır. Örnek olarak bk; Hafız ed-Darekutnî, Ebû'l-Hasen Ali b. Ömer b. Ahmed , (ö.385/995), *Kitabu't-Tetebbu*, (nşr. Ebû Abdurrahman el-Vadi), Dâru'l-Kutubi'l-İlmiye, Beyrut 1985, s. 137, 138, hadis no: 16; ibn Hacer el-Askalani, *Fethu'l-Bari*, VIII, 500 vd.

şılmaktadır. Konuyla alakası olan diğer âyetler bu hüküm esas alınarak yorumlanmalıdır. Diğer taraftan 'İbrahim (a.s.)'ın babası' nitelemesiyle anılan Âzer'in onun amcası olması ihtimal dahilindedir. 'Babası değil amcasıdır', denildiğinde çelişkiye düşülecek bir itikadi ilke de âyet de yoktur.

Peygamberimizin anne babasının imanları konusu da konumuzla aynı temele sahiptir. "Onlar fetret ehliendendir" denildiğinde de tevcih edilmesi gereken başka bir nas kalmamaktadır. O halde peygamberlerin anne-babalarıyla alakalı âyet ve hadisler, Meryem 58. paralelinde bir tevillle anlamlandırılmalıdır. Yine Efendimizin "temiz yollardan anne-babamın sulbüne intikal ettirildim" sözü de bu manayı desteklediğinden bu anlayış daha uygundur ve tercih edilmelidir.

Âzer'in İbrahim (a.s.)'ın babası olmadığını savunanlar, ilgili Kur'ân âyetleri, ilgili hadisi şerifler, arap dilindeki kullanım ve kurallar ile ilgili tarihi veriler çerçevesinde görüşlerini delillendirmektedirler. Bunlar; Meryem suresinin 58. âyetindeki peygamberler ve zürriyetleri ile alakalı hükümler, İbrahim (a.s.)'ın gençliğinde babası Âzer'e istiğfar etmekten men olunmasından sonra yaşlılığında anne-babasına istiğfar etmesini ifade eden âyet, efendimizden nakledilen "temiz nesillerden nakledilerek geldim" hadisi, Arap dilinde 'valid' kelimesinin yalnızca öz anne-baba hakkında kullanılması ile, 'eb' kelimesinin öz baba manasında kullanıldığı gibi amca ve dede anlamında da kullanımının var oluşu ve tarihi verilerin Âzer'in babasının değil amcasının ismi olması tezini destekler mahiyette olmasıdır.

5.1- Peygamberlerin Geldikleri Zürriyetlerin Şirkten ve Büyük Günahlardan Korundukları Delili:

Âyeti kerimede ;

أُولَئِكَ الَّذِينَ أَنْعَمَ اللَّهُ عَلَيْهِمْ مِنَ النَّبِيِّينَ مِنْ ذُرِّيَةِ آدَمَ وَمِمَّنْ حَمَلْنَا مَعَ نُوحٍ وَمِنْ ذُرِّيَةِ إِبْرَاهِيمَ وَإِسْرَائِيلَ وَمِمَّنْ هَدَيْنَا وَاجْتَبَيْنَا إِذَا تُتْلَىٰ عَلَيْهِمْ آيَاتُ الرَّحْمَنِ خَرُّوا سُجَّدًا وَبُكِيًّا

"İşte bunlar, Allah'ın kendilerine nimetler verdiği peygamberlerden, Âdem'in soyundan, Nuh ile birlikte (gemide) taşıdıklarımızdan, İbrahim

ve İsrail (Yakup) 'in soyundan, doğruya ulaştırdığımız ve seçkin kıldığımız kimselerdendir. Onlara, çok merhametli olan Allah'ın âyetleri okunduğunda ağılayarak secdeye kapanırlardı,²⁷ buyurulmuştur.

Bu âyet, peygamberlerin, Adem (a.s) 'in zürriyetinden ‘Allah'ın hidâyet ettiği’ ve ‘seçtiği’ insanların soyundan getirildiklerine dair kuvvetli bir delildir. Âyet; peygamberlerin Adem (a.s) 'dan anne-babalarına kadar olan soylarının Allah tarafından seçilmiş olduğunu ve doğruya ulaştırıldıklarını, kendilerine Rahman'ın âyetleri okunduğunda secde edenlerden olduklarını ifade etmektedir. Bunlar iman edenlerin vasıflarıdır.²⁸

5.2- İbrahim (a.s)'ın Yaşlılık döneminde Anne-babası İçin İstiğfar Etmesinin Onların İman Sahibi Olduklarını İsbat Etmesi Delili:

{ الْحَمْدُ لِلَّهِ الَّذِي وَهَبَ لِي عَلَى الْكِبَرِ إِسْمَاعِيلَ وَإِسْحَاقَ إِنَّ رَبِّي لَسَمِيعُ الدُّعَاءِ () رَبِّ اجْعَلْنِي مُقِيمَ الصَّلَاةِ وَمِنْ ذُرِّيَّتِي رَبَّنَا وَتَقَبَّلْ دُعَاءِ () رَبَّنَا اغْفِرْ لِي وَلِوَالِدَيَّ وَلِلْمُؤْمِنِينَ يَوْمَ يَقُومُ الْحِسَابُ }²⁹

İbrahim (a.s) babası Âzer'e istiğfar etmekten -o'nun küfürde ısrar etmesi üzerine- men olunmuştur. Bu çok sayıda âyetle sabittir.³⁰ Tevbe 114 âyetindeki içeriğe göre bu yasaklama daha gençlik yıllarında gerçekleşmiştir. Yaşlılık yıllarında ise İsmail (a.s)'i ve İshak (a.s)'i lutf ettiği için Allah'a hamd etmekte ve akabinde hem onlara hem anne-babasına ('Valideyye' kelimesini kullanarak bk.İbrahim 41) istiğfar etmektedir.

27 Meryem, 19/58

28 Ayet Peygamberlerin;Adem(a.s)'dan itibaren anne-babalarına ulaşınca kadar seçilmiş bir zürriyetten getirildiklerini ifade etmektedir. Bu seçim Allah'ın (cc) tercihi ve iradesiyledir. Bu zürriyetler hakkında “hedeyna, hidayet ettiğimiz” ve “ıctebeyna, seçtiğimiz” nitelemeleri yapılmıştır. Yani peygamberlere kadar olan zürriyet Allah (c.c) tarafından seçilmiştir ve hidayet edilmiştir. Bu iki özellik “taşıyıcı zürriyetin” imanlı olduklarının delilidir. “Âyetlerimiz onlara okunduğunda secde ederler” nitelemesi ise en yakından en uzağa peygamberler ve taşıyıcı zürriyetleri kapsamaktadır. Bu niteleme de yine iman sahibi olduklarına delildir.Âyetin Adem(a.s)'dan ilgili her peygambere kadar olan zürriyetin seçilmiş ve hidayet edilmiş olmasına delaletinin inkar edilip sadece ilgili peygamberin seçilmiş ve hidayet edilmiş olduğuna delil olduğunun iddia edilmesi zayıftır. Bu özelleme (tahsis) delilsiz bir özellemedir.

29 İbrahim 14/39-41

30 Krş. Şuara 69-71 ;Tevbe 9/114;Meryem 19/47;Enbiya 21/52-53; Mumteherine 60/4.

Âzer küfür üzere ölmüştür. Buna göre yaşlılığındaki çocukları ve başta anne-babası olmak üzere atalarına istiğfarı oldukça anlamlıdır. Küfürde ısrar ederek ölen bir yakınına ulu'l-azm bir peygamberin istiğfar etmesi olacak iş değildir.

Yasaklama (küfürde ısrar eden Âzer'e ben yine de sana istiğfar edeceğim denildikten sonra) kesinkes yasaklama içeren bir emirle yapıldığından, yaşlılık yıllarındaki istiğfarı aynı şahıs için yapılmış olamaz. İstiğfar ederken yalnızca hakiki baba için kullanılan bir kelimeyi kullanarak istiğfar etmektedir. Ve bu İstiğfarı ise sukut ile karşılanmaktadır.

Bu bağlamda Kur'ân'daki müterâdif anlamlı olan kelimelerle alakalı bir kuralı hatırlatmakta fayda vardır. Kur'ân'da müterâdif anlamlı olan kelimeler hakikatte müterâdif değildirler.³¹ 'Valid' kelimesi sadece kişinin doğumuna sebep olan öz anne-baba hakkında kullanılırken, 'eb' kelimesi öz baba manasında da, amca ve dede anlamında da kullanılmaktadır.³²

Yine konumuz olan âyet ve benzerlerinde, والـ/valid değil de الأب/el-eb kelimesinin kullanılmasında الأب/el-eb ve valid kelimelerinin arasında umum-husus ilişkisi inceliğine de dikkat edilmelidir.³³ الأب/el-eb ve valid kelimeleri her zaman aynı mânâlarda kullanılmazlar.³⁴ İbrahim(a.s) ın yaşlılık döneminde anne-babasına Valideyye kelimesiyle istiğfar etmesi, bundan da men edilmemesi işte bu ince lugavi detay ve gereği çerçevesinde kasdedilen mana sebebiyledir.

Bütün bunlar, söz konusu af dileme yasağının 'Âzer' hakkında olduğuna, yaşlılık dönemindeki istiğfarının hakiki anne-babası hakkında yapıl-

31 Rummani, Ali b. İsa Ebu'l-Hasen, (ö.384/994)el Elfazu'l-Müteradife el Muterakibetu'l-Ma'na, Daru'l-Vefa li't-Tıbaati ve'n-Neşr, İskenderiyye, 1987. S.6,7.

32 İbn Manzûr, *Lisanu'l-arab*, XIII.277 (ولـ /Veled Maddesi); Cevherî, *es-Sihah*, II.554 (Veled-Valid Maddesi)

33 Her valid, eb'dir; ama her eb, valid değildir.

34 Cevherî, *es-Sihâh*, I,86; İbn Fâris, Ebü'l Hüseyin Ahmed, (ö.395/1004), *Mu'cemü Mekâyisi'l-Lüğa*, (nşr. Abdüsselâm Muhammed Harun), Dâru'l-Cil, Beyrut, 1994, I, 44; Zemahşerî, *Esâsü'l-Belâğa*, (th. Mezîd Naîm ve Şevkî el-Me'arri), I. Baskı, Beyrut 1998, I. 19; İbn Manzûr, *Lisânü'l-Arab*, I, 204.

dığından İbrahim(a.s.)'ın bunda bir beis görmediğine delildir.

Bir insanın iki babası olamayacağına göre hakkında af dilemesi yasaklanan Âzer,onun amcası olmalıdır.Hakiki anne-babasının hakkındaki istiğfarının sukutla karşılanması ise onların iman üzere öldüklerini göstermektedir.

5.3- Peygamberlerin Temiz Zürriyetlerden Geldiğini İfade Eden Hadis Rivâyetleri: Peygamberlerin temiz zürriyetlerden geldiğini ifade eden rivâyetler çok sayıda kaynaktan nakledilmiştir. Hafız İraki ³⁵ (ö.806/1403) ve Hafız Suyuti ³⁶ konu hakkında müstakil eser veren muhaddislerdendir.

- *Buhârî'nin rivâyetine göre Peygamber (s.a.v.) şöyle buyurmuşlardır: “Âdem'den itibaren bir hayırlı aileden diğer en hayırlı aileye geçirilerek kendi aileme kadar getirildim.”*³⁷

el Beyhakî'nin naklettiği rivâyette ‘ ‘ ...Adem(a.s)dan anne-babama ulaşınca kadar nesebime cahiliye ahrından (ayıplarından) hiçbir şey bulaşmadan getirildim. Sifâh (nikahsız ilişki) nesebime bulaşmadı...” kaydı vardır. ³⁸

- *Ebü Nuaym, çeşitli tariklerden İbn Abbâs (r.a.)'ın şöyle dediğini rivâyet etmiştir. Rasulullah (sav) buyurdular: “Benim anam ve babam asla sifâha bulaşmamışlardır. Dâima Cenâb-ı Hakk, beni, tertemiz baba sulbünden tertemiz ana rahmine intikal ettirerek getirmiştir. Son derece temiz ve saf bir nesepten olan bir babanın, iki evladı olduğu zaman da; Allah*

35 Bk. İraki,Zeynu'ddin Ebu'l-Fadl el Hafız (ö.806/1403),*Maheccetu'l Gurab ila Mahabbeti'l-Arab*, Daru'l Asime ,ty.yy, S.68 vd.

36 Süyûtî, Ebü'l-Fazl Celâlüddîn Abdurrahmân b. Ebî Bekr eş-Şâfiî, (ö.911/1505), *el Havi li'l-Feteva fi'l-Fıkhi ve Ulumi't-Tefsir ve'l-Hadis ve'l-Usul ve'n-Nahvi ve'l-İrab ve Sairi'l-Funun (Makalet Subuti Enne Abae'n-Nebiy min Ahdi İbrahim ila Zemani Amr Kullehum Muminin bi Yakın)* Daru'l-Kutubi'l-İlmiyye, Beyrut, 1982,II.216-228

37 Buhari, es Sahih(Menakıb 23),IV.166 ; Buhari,et Tarihu'l-Kebir,I.4

بعثت من خير قرون بنى آدم ، قرنا فقرنا ، حتى كنت من قرن الذي كنت منه

38 *Beyhakî, Ahmed b. Hüseyin Ebu'l-fadail, (ö.458/1066), Delailu'n-Nubuvve, Daru'l-kutubi'l-ilmiyye, (th.Dr.Abdu'l-mu'ti Kal'aci), Beyrut,I.174 .*
وما افرق الناس فرقتين إلا جعلني الله في خيرهما ، فأخرجت من بين أبوين فلم يصبني شيء من عهر الجاهلية ، وخرجت من نكاح ولم أخرج من سفاح ، من لدن آدم حتى انتهيت إلى أبي وامي ، فأنا خيركم نفسا وخيركم أبا

beni, hep en hayırlı tarafa geçirmiştir.”³⁹

- *el-Adenî Müsned’inde, et-Taberânî el-Evsat’ında, Ebû Nuaym ve İbn Asâkîr (ö.571/1175), Ali (r.a)’den rivâyet ederler. O şöyle demiştir: Peygamber (s.a.v.) buyurdular ki: “Âdem’den ta annem beni doğurunca-ya kadar, hep nikâha dayalı temiz ve meşru alâkalardan çıkarak geldim. Câhiliyyenin o çirkin işlerinden nesebime hiçbir şey bulaşmamıştır.”*⁴⁰

-*İbn Sa’d, Kelbî (ö.204/819), Ebû Salih, İbn Abbas’tan (r.a) “Rasulullah (s.a.v.)’ın şöyle buyurduğunu rivâyet etmişlerdir: “Arabın en hayırlısı Mudar’dır, Mudar’ın en hayırlısı Abdü-Menâf Oğullarıdır. Bunların en hayırlısı Hâşim Oğullarıdır. Hâşim Oğullarının ise en hayırlısı Abdü’l-Muttalibtir. Âdem’den beri, nesebim ne zaman bir babadan iki evlâda ayrıldıysa, Allah beni, en hayırlı tarafa geçirmiştir”*⁴¹

Bu rivâyetlerin tarikleri ve lafızlarındaki farklılıklar bir tarafa ,hemen hepsinde “*cahiliye ahır*” ve “*şifaha bulaşmamak*” ayrı ayrı ifade edildiğinden ,efendimiz (sas)’ın bu ifadeleriyle sadece atalarının zina etmediklerini ifade etmeyi kastedtiği söylenemez. (فَلَمْ يَصْنَعْ شَيْئًا مِنْ عَهْرِ الْجَاهِلِيَّةِ) sözü ile cahiliye ayıplarının en büyüğü olan şirk kasedilse gerektir.⁴² Adem

39 Ebû Nu’aym, Ahmed b. Abdillâh b. İshâk el-İsfahânî, (ö.430/1038), *Hilyetü’l-Evliyâ*, Mısır 1974, II, 39; *a.mlf., Delailu’n-Nubuvve*, yy, ty., I.57 hadis no: 15, bab: Fadiletuhu (s.a.s).

عَنْ ابْنِ عَبَّاسٍ ، قَالَ : قَالَ رَسُولُ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ : " لَمْ يَلْتَقِ أَبَوَايَ فِي سَفَاحٍ ، لَمْ يَزَلِ اللَّهُ عَزَّ وَجَلَّ يُغْلِنِي مِنْ أَصْلَابِ طَيْبَةٍ إِلَى أَرْحَامِ طَاهِرَةٍ ، صَافِيًا ، مُهَيَّبًا ، لَا تَتَشَعَّبُ شُعْبَتَانِ إِلَّا كُنْتُ فِي خَيْرِهِمَا ."

40 Hadis hasendir, bkz. Süyûtî, *el Camiu’s-Sağîr*, yy. ty., II, 3. Ayrıca bk.İbn Seyyidî’n-Nas el Ya’merî el Hafız ,(ö. 734/1334)*Uyunu’l-Eser fi Fununi’l-megazi ve’s-siyer*, Daru İbn Kesir,Beyrut,ty,I.76 ; *İbn Sa’d, Ebû Abdillâh b. Muhammed (ö.230/844) et Tabakatu’l-Kubra*, Mektebetu’l-hanci (th.Dr.Ali Muhammed Omer) , Kahire ,2001,I.60,61 vd. ; İbn Kesir, *el-Bidâye ve’n-Nihâye*, II.255-256.

41 Krş.İbn Kesir, *es Siretu’n Nebeviyye*, Daru’l-Ma’rife li’t-tibaati ve’n-neşr (th.Mustafa Abdu’l-vahid),Kahire,1971, I.195 vd. Benzer rivayetler için Ayrıca bk. es Süyûtî, *ed Dürri’l-Mensur fi’t-tefsir bi’l-me’sur*, (Şuara 219 ayetinin Tefsiri), (th.Dr.Abdulâh Abdulmuhsin et Türki) Merkez Hicr li’d-durus ve’d-dirasat,Kahire,2003, XI.317 vd ; Makrîzî. Takıyyüddîn Ahmed b. Alî b. Abdilkâdir (ö. 845/1442), *İmta’u’l-Esma b ima li’n –Nebiyi mine’l-Ahvali ve’l-Emvali ve’l-hafadeti ve’l-Meta’*, (th.Muhammed Abdulhamid en Nemisi), Daru’l-Kutubi’l-ilmîyye,Beyrut,1999,III.214

42 “Cahiliyyenin bulaşmadığı anne-babalar yoluyla geldim” lafzı için ayrıca. Bk.İbn Ebi Şeybe, *el Musannef*, Hadis No:30957 ; İbn Sa’d, *et Tabakat el Kubra* ,I.31

(as)’dan bu yana hep hayırlı zürriyetlerden, sifaha bulaşmamış anne ve babalardan geldim, ifadesine de dikkat edilmelidir. Sifah kelimesinin zina olarak kayıtlanıp Adem (as)’dan Hz. peygambere kadar olan anne-babalalarının arasında müşrikler olabilmesine mümkün gözüyle bakılması da bir hata olacaktır. Sifahtan tenzih edilen anne-babalar müşrik iseler, bu tenzihin bir manası olmayacaktır. Diğer taraftan zinadan kaçınmak sadece iman sebebiyle ise bir mana ifade eder. Ve ‘‘zinadan kaçınmak’’ tanımlaması, eski şeriatlerdeki en önemli iman alametlerinden birisi olması sebebiyle -hem imanlarına hem de nesep temizliğine işaret etmek için - özellikle seçilmiş olsa gerektir.

Hadisteki ‘‘Temiz Nesillerden Geldim’’ ifadesi, beden temizliği anlamında kullanılmış olamaz. Siyak bu anlamlandırmaya engeldir. ‘‘Müşrikler Pistir’’ (tevbe 28) âyetindeki şirkin (müşriklerin) necaset olarak nitelenmesine bakılırsa temizlik, iman manasında kullanılmaktadır. Yani ‘‘Temiz Nesillerden Geldim’’ ifadesi, efendimizin babalarının iman üzere olduklarına işaret etmek için söylenmiştir.⁴³

5.4- Kur’ân’da ‘الآب/el-eb’ Kelimesinin Baba, Amca ve Diğer Manalarda Kullanılması :

Kur’ân, araplar, hatta bütün muteber dil uleması, الآب/el-eb kelimesini hakikî manada kullandıklarında bir nükte olmadığı müddetçe ismi zikretmemektedirler.⁴⁴ Kur’ân âyetlerini tetkik ettiğimizde الآب/el-eb kelimesi hakiki manada kullanıldığında kayıtsız olarak kullanıldığını görmekteyiz. Yani Kur’ân’da eb, hakikî manada kullanılmışsa kendisinden sonra sıfat,

43 Tevbe 9/28 âyetinin tefsirinde er Razi’nin tesbitleriyle Krş. er Razi, *Mefatihü’l-gayb*, XIII.40 vd ; Ayrıca bk. Salihi, Muhammed b. Yusuf eş Şami, (ö.942/1536) *Subulu’l-Huda ve’r-Reşad fi Sirati Hayri’l-İbad*, (th. Mustafa Abdulvahid), el Meclisü’A’la li’ş-Şuuni’l-İslamiyye, Kahire, 1997, I.256 vd.

44 *Munâvî*, Zeynüddin Muhammed Abdür-raûf b. Tâcîl’ârifin b. Nûriddin Alî el-Haddâdî, (ö.1031/1622), *et-Tevkîf ala Muhimmâtî’t-Te’ârif*, (nşr. Muhammed Rıdvan), Dârul-Fikri’l-Muasır, Beyrut ty., s. 3, eb-abaa maddesi.

الآب لأب الوالد. والآبوان: الآب والأم والآب والجد أو الآب والعلم أو الآب والمعلم. وكذا كل من كان نسب بالإيجاد شيء أو إصلاحه أو ظهوره

atfı beyan veya bedel konumunda isim olmaksızın kullanılmaktadır.⁴⁵

{أَمْ كُنْتُمْ شُهَدَاءَ إِذْ حَضَرَ يَعْقُوبَ الْمَوْتُ إِذْ قَالَ لِبَنِيهِ مَا تَعْبُدُونَ مِنْ بَعْدِي قَالُوا نَعْبُدُ إِلَهَكَ وَإِلَهَ آبَائِكَ إِبْرَاهِيمَ وَإِسْمَاعِيلَ وَإِسْحَاقَ إِلَهُهَا وَاحِدًا وَنَحْنُ لَهُ مُسْلِمُونَ} ⁴⁶

“Yakup (a.s) oğullarına benden sonra neye ibadet edeceksiniz diye sorduğunda onlar, Yakup (a.s)’a; senin, babalarının İbrahim ve İsmail ve İshak (a.s)’ın ilahına, tek bir ilah olarak ibadet edeceklerini söylediler”. Bilindiği gibi İshak (a.s) Yakup (a.s)’un babası, İsmail (a.s) amcası,

{وَكَذَلِكَ يَجْتَبِيكَ رَبُّكَ وَيُعَلِّمُكَ مِنْ تَأْوِيلِ الْأَحَادِيثِ وَيُتِمُّ نِعْمَتَهُ عَلَيْكَ وَعَلَىٰ آلِ يَعْقُوبَ كَمَا أَتَمَّهَا عَلَىٰ أَبَوَيْكَ مِنْ قَبْلِ إِبْرَاهِيمَ وَإِسْحَاقَ إِنَّ رَبَّكَ عَلِيمٌ حَكِيمٌ} ⁴⁷

“Yakup (a.s) oğlu Yusuf (a.s)’a; Rabbin, senden önce “ebeveynin” İbrahim (a.s) ve İshak (a.s)’a nimetini tamamladığı gibi senin üzerine de tamamlayacaktır”. Bilindiği gibi İshak (a.s) Yusuf’un (a.s) dedesi İbrahim (a.s) da babasının dedesidir.

Âyetlerde “ebeveyn” kelimesinden sonra zahir isimlerin gelmesi, kullanımın mecazî olmasından dolayıdır. Eğer isimler zikredilmeseydi “ebeveyn” kelimesinden (Nisa 11, Araf 27, Yusuf 99-100 ve Kehf 80 âyetlerinde olduğu gibi) hakikî mana (öz anne baba) anlaşılacaktı.

{وَمَا جَعَلَ عَلَيْكُمْ فِي الدِّينِ مِنْ حَرَجٍ مِثْلَ أُنْكُمُ إِبْرَاهِيمَ}

“Babanız İbrahim’in (a.s) dininde size hareketinizi engelleyecek bir sıkıntı kılmamıştır”.⁴⁸

{وَمَا جَعَلَ عَلَيْكُمْ فِي الدِّينِ مِنْ حَرَجٍ مِثْلَ أُنْكُمُ إِبْرَاهِيمَ}

“Babalarım İbrahim, İshak, Yakup’un (a.s) dinine tabi oldum.” ⁴⁹

45 Şa’ravî, Muhammed Mütevellî, (1911-1998), *Tefsiru’ş-Şa’ravî*, I. Baskı, Ahbaru’l-Yevm, Kahire 1991, I, 3733; Ayrıca bk. Şa’ravî, *Kıyasu’l-Enbiyâ*, I. Baskı, Dâru’l-Kuds, Kahire 2006, s. 82 vd.

46 Bakara, 2/133.

47 Yusuf, 12/6

48 Hacc, 22/78.

49 Yusuf, 12/38.

Bu âyette de “âbaa” kelimesi hem mecazî hem hakiki manada kullanılmıştır. Yakup (a.s) Yusuf’un (a.s) babası olduğu için kelime hakiki manada, İshak (a.s)’ın dedesi İbrahim (a.s) da babasının dedesi olduğu için mecazî manada kullanılmıştır.

{أَنْتُمْ وَأَبَاؤُكُمْ الْأَقْدَمُونَ} ⁵¹ {قَالَ رَبُّكُمْ وَرَبُّ آبَائِكُمُ الْأَوَّلِينَ} ⁵⁰

“Musa (a.s), firavun ve beraberindekilere, âlemlerin rabbi olan Allah sizin de rabbiniz, önceki babalarınızın atalarınızın da rabbidir, dedi” ⁵²

Bu âyetlerde geçen “âbaa” kelimeleri de ‘ ’el-ekdamun ve ’l-evvelun” kayıtlarıyla geldiği için mecazî manada, (amca dede vs.) kullanılmıştır. Hakikî manada kullanılsaydı her hangi bir nükte olmadığından “el-ekdamun” vs. kayıtlar olmadan kullanılması gerekirdi.

Eb kelimesinin amca manasında kullanılmasıyla alakalı tesbit etmeye çalıştığımız kuralı bozacağı varsayılan bir kullanıma da burada işaret etmek uygun olacaktır. Bir yerde genişçe zikredilen bir konunun başka yerlerde öz bir şekilde gelmesi (itnab-icaz uslubu) Kur’ân’ı Kerim’in üslublarından. Aynı konudaki âyetler ⁵³ Kur’ân’ın bazısının bazısını tefsir etmesi türündendirler. Bunlarda da “*ebihi*” kelimesinden sonra “*Âzer*” kelimesinin gelmesini şart koşturmak ; Kur’ân’ın itnab-icaz uslubu ve bazısının bazısını açıklaması uslubu çerçevesinde değerlendirilmelidir. Bizim tesbit etmeye çalıştığımız kurala bir mani teşkil etmez. ⁵⁴

50 Şuarâ, 26/26

51 Şuarâ, 26/76

52 Şuarâ, 26/26

53 *Tevbe 114, Meryem 42, Enbiya 52, Şuara70, Saffat 85, Zuhuruf 26, Mumteherine 4*

54 (أُمَّهَاتٌ) kelimesinde de durum aynıdır. Arap lügati başta olmak üzere bütün lügatlerde olduğu gibi Kur’ân lüğatinde de bir nüktenin olmadığı yerlerde hakikî mânâda öz anne mânâsına kullandığında kayıtsız, mecazî manada yani babaanne veya hanımın annesi vs. mânâda kullanıldığında kayıtlı geldiği görülür. {حُرِّمْتُ عَلَيْكُمْ أُمَّهَاتُكُمْ} (Nisâ, 4/23) Bu âyette ve Nahl 16/78, Nur 24/61, Ahzab 33/4, Zümer 39/6, Necm 53/32 âyetlerinde kelime mutlak geldiğinden hakikî mânâda kullanıldığına delil olur. Yani kişiyi doğuran anne murat olunmuştur.

{وَأُمَّهَاتُكُمُ اللَّاتِي أَرْضَعْنَكُمْ وَأَخَوَاتُكُم مِّنَ الرَّضَاعَةِ وَأُمَّهَاتُ نِسَائِكُمْ} (Nisâ, 4/23) kelime bu âyeti kerimde herhangi bir nükte olmadığı halde kayıtlı kullanıldığı için mecazî manada kullanılmıştır. Mücadile 58/2 âyetinde bir nükteden dolayı hakiki manada kullanıldığı

5.5- Kur'ân Lugati İlmi Kuralları : *İbrahim (a.s.)* 'ın babası kim probleminin cevabı , Kur'ân âyetlerinin tefsirinde lafzın zahirinin yanı sıra gözetilmesi gerekenler konusuyla yakından alakalıdır.

Bir âyetin tefsirinde itikadi , lugavi ve tarihi sevabit dikkate alınmalıdır.Yine Kur'ân'ın Kur'ân'la , ve Kur'ân'ın Kur'ân Lugati İlmi'nin incelikleri dikkate alınarak manalandırılması zorunludur. Siyak –sibak,,u-mum-husus, icaz-itnab, teradüf- teşabuh gibi lafızların delaletleri ve cümlelerin delaletleriyle alakalı usul değerleri gözetilmeli; birbirleriyle uyum içinde ya da tercih kuralları dikkate alınarak (muraccihatın tertibine uyularak) manalandırılmaya tabi tutulmalıdır. Ki "bi lisanin arabiyyin mubin"⁵⁵ âyetindeki gibi (ilahi iradeye uygun) bir manalandırma yapılmış olsun.

İcaz-itnab, ب/ال/el-eb kelimesi ve valid kelimesinin delaletleri arasındaki fark, Kur'ân'daki müteradif kelimelerle alakalı kural bu makalede ilgili yerlerde örnekleriyle kullanılmıştır.

5.6-Tarihi Veriler:⁵⁶ İbrahim (a.s.)'ın babasının adının Kur'ân'da Âzer olarak geçerken, tarihi verilerde Tareh olarak geçmesi müşkil bir durumdur. Bazıları bunun farklılığın amca ile baba olmalarından kaynaklandığı varsayımıyla, Âzer'in amca; Tareh'in de baba olduğuna delil olacağını söylemişlerdir. Bu delillendirme kendi içerisinde eksiktir.İsimlerin farklılığı şahısların farklılığına delil olmayabilir. Üstelik Âzer ile Tareh, ikisi de (biri Kur'ân'da diğeri Tevrat'ta) müşrik olarak anılmaktadırlar.

halde kayıtlı gelmiştir. Zihar yapanın, hanımını annesi ile karıştırmamasından dolayı ona, kınama kastıyla düşünce zâfiyeti olanlara yapılan hitaplara benzer üslupla "senin annen bu değil, seni doğurandır", denilmiştir.

55 Eş Şuara 26/195

56 Bk. İbn Sa'd, *et Tabakatu'l-Kubra*,I.60,61 vd. ; Makrîzî. Takıyyüddîn Ahmed b. Alî b. Abdilkâdir (ö. 845/1442),*İmta'u'l-Esma b ima li'n –Nebîyyi mine'l-Ahvali ve'l-Emvali ve'l-hafadeti ve'l-Meta'* , (th.Muhammed abdulhamid en Nemisi),-Daru'l-Kutubi'l-ilmîyye,Beyrut,1999.,III.214 ; Salihi,*Sebilu'l-Huda ve'r-Reşad fi Sirati Hayri'l-İbad*,I.256 vd. ;İbn Kesir, *es Siretu'n Nebeviyye*, I.195 vd.; İbn Kesir, *el-Bidâye ve'n-Nihâye*, 2/255-256. ; İbn Seyyidi'n-Nas el Ya'meri el Hafiz ,(ö. 734/1334)*Uyunu'l-Eser fi Fununi'l-megazi ve's-siyer*,Daru İbn Kesir,Beyrut,ty,I.76 ; Şa'ravî, *Kıyasu'l-Enbiyâ*, I. Baskı, Dâru'l-Kuds, Kahire 2006, s. 82 vd; Mes'udi ,Ebu'l-Hasen b. el-Huseyn, (ö. 345/956)*Murucu'z Zeheb ve Meadinu'l-Cevher*; C. II, Mısır 1948, s.247.

Bu sebeple Tareh'in müşrik olmadığı ya da iman ettiği isbat edilmeden '*Peygamberlerin babaları müşrik olmaz*' görüşünün savunucularının bu isim farklılığına dayanarak ; 'Âzer amcasıdır , babası Tareh'dir' , demeleri, (delil olma bağlamında) bir mana ifade etmeyecektir. Zira babası Âzer değil Tareh'tir diyen ehl-i kitab, Tareh'in müşrik olduğunu söylemektedirler. Hatta eğer bir karışıklık yoksa Kur'ân'da Âzer'e nisbet edilen davranışlar, hemen hemen aynıysa Kitab-ı Mukaddes'te Tareh'e nisbet edilmektedir.

Âzer'in Tareh'le aynı kişi olması⁵⁷ (ikisinin de müşrik olmasına nazaran) kabul edilse bile bizim delillendirmemiz açısından bir sorun teşkil etmeyecektir. Âyet'te adı zikredilen Âzer, (ifade ettiğimiz deliller çerçevesinde de ortaya çıktığı gibi), İbrahim (a.s)'ın amcasıdır ,babası değildir. Buna göre ehl-i kitabın dikkatinden kaçan ya da kasıtlı olarak tahrif ettikleri bu vakıayı Kur'ân ı Kerîm tashih etmektedir. Şirke bulaşan, puta tapan babası değil amcasıdır.

Ebû Hureyre (r.a)' ın rivâyet ettiğine göre peygamberimiz, İbrahim (a.s)'ın babasının söylediği en güzel laf "*Rabbın ne güzel Rab'dir ey İbrahim*" sözüdür.⁵⁸ buyurmuşlardır.

Annesinin de ateşe atıldığında benzer sözleri vardır.Ve imanına delil olacak niteliktedir.⁵⁹

İbrahim (a.s)'ın Âzer için istiğfar etmekten men edilmesinden sonra (Valideyye kelimesini kullanarak) anne-babasına dua ve istiğfar etmesinin de bunu isbat ettiği daha önce ifade edilmişti.

Bazı araştırmacıların Tevrat'ta Tareh in hakkında puta taptığına dair

57 RaufEbû Sa'de, el Alemu'l-A'cemi fi'l-Kur'an,22.Madde (Âzer Maddesi) I.260 vd

58 Babası bu sözü İbrahim (a.s) ateşe atılıp da Allahın dilemesiyle ateş onu yakmayınca söylemiştir. Bk.İbn Kesir, *Kasasu'l-Enbiya* I.168 ..

59 Annesinin tavrı da iman sahibi olduğuna delalet etmektedir. İbn Kesirin rivayetine göre "Ey İbrahim Rabbine dua et de ateş beni de yakmasın yanına gelebileyim. demiştir. İbrahim (a.s)' ın duasına icabet edilmiş ateş annesine zarar vermemiş ve onun yanına kadar gelip ona sarılıp öpmüş sonra ateşin içinden çıkmıştır. Bk. İbn Kesir, *Kasasu'l -Enbiya*,I.168 ; İbn Asakir,*Tarihu Dimeşk*, II.145

bir bilgi olmadığı ile alakalı tesbitleri de bu kanaatimizi te'yid edecektir.⁶⁰

Diğer taraftan İbrahim (a.s.)'in babasının Tarih olarak geçmesi Tarihi verilerin Kur'ân'ın tekzip etmesi manasına da gelmez. Özellikle de sadece ehli kitabın nakillerine dayanan tarihi verilerin ihtiyatla karşılanması gerekir. Çünkü, İbrahim (a.s.) ile alakalı verdikleri bilgiler arasında çok sayıda hatalı nisbet vardır. Özellikle kitabı mukaddes tarihi olaylar ve şahsiyetler hakkında da hem çelişkilerle dolu hem de yakışsız çok sayıda nisbet içermektedir. ⁶¹*Temiz zürriyetlerden gelen peygamberlerin anne-babalarına da kasıtlı olarak zina, içki içmek, haksız yere adam öldürmek nisbeti yaptıkları gibi, şirk nisbeti yapmaları da ihtimal dışı değildir.*

Kaynaklarda Şuara 26/219 âyeti ve 'ilahi Hikmet' delillerinden bahsedildiği de gözlemlenmektedir. Bu yorumlara da kısaca işaret etmek uygun olacaktır. Âyete "Ve Allah senin ana rahmine düşünceye kadar müminlerin sulbünde halden hale geçişini de görür".⁶² şeklinde mana verilmekte ve peygamberimiz ve İbrahim (a.s.)'in anne-babalarının Müslüman olduklarına delil olarak gösterilmektedir. Bu manalandırmayı da İbn Abbâs (r.a)'dan gelen "Peygamber (s.a.v.) ta anasından doğuncaya kadar, peygamberlerin sulbünden, intikal ede gelmiştir," rivâyetine⁶³ vb.

60 Tevrat şerhlerinde gelen müşrik olduğuyla alakalı bilgiler sonradan ekleme olmalıdır. Hz. İbrahim'in babasıyla ilgili olarak nasıl bir inanca sahip olduğu, ne işle uğraştığı konusunda Tevrat'ta herhangi bir bilgi yoktur, tesbiti için Bk. Mehmet Vehbi Arvas *Tevratta Kur'ânda Hz. İbrahim*, Yüksek Lisans Tezi, Van, 2009) Ehli Kitap kaynaklarında yapılacak mukayeseli bir araştırma özellikle Terah'ın erkek kardeşleri ile alakalı biyografi bilgileri ve İbrahim peygamberin annesi ile evli olan şahsın isminin geçtiği rivayetler; Terah'ın şirke bulaşıp bulaşmadığı ile ilgili rivayetlerin kritiği, konuya tarihsel yönünden önemli katkı sağlayacaktır.

61 Örneğin İbn Kesir ehli kitabın, Sare validemiz hakkında; o İbrahim (a.s.)'in baba bir ayrı anneden olan kız kardeşiydi, nisbetine dikkat çekmiştir. Bk. İbn Kesir, *Kasasu'l-Enbiya* I.174,175, vd. İbn Hazm, Yahudilerin Tevrat'taki peygamberlere yaptıkları hatalı nisbetler üzerine müstakil olarak yazdığı eserinde Tevrat'ı oluşturan nakilleri inceleyip tarihi olaylar hakkında ve peygamberler hakkındaki hatalı ve imanla bağdaşmayacak nisbetlerine çok sayıda örnek verir. İbrahim (a.s.)'a yapılan bu türden nisbetler hakkında örnek olarak bk. İbn Hazm, *Tevratu'l-Yehud*, (Abdulvehhâb Tavi-le), Daru'l Kalem, Dimeşk, 2004, s.233-237, 356-364, 391, 410-415, 416,

62 Şuarâ, 26/219.

63 Krş. Heysemi, *Ebü'l-Hasen Nûrüddîn Alî b. Ebî Bekr b. Süleymân (ö.807/1405)*

dayandırmaktadırlar.⁶⁴ Kanaatimizce, siyak ve sibaka uymayan, sebeb-i nüzulle bağdaşmayan, ibarenin desteklemediği zorlama bir yorumdur. Âyetin tefsiri; “*Ve namazda sana tabi olanlarla kıyamdan secdeye halden hale geçişini de teftiş amacıyla geceleyin namaz kılan ashabının aralarında dolaşmanı da görür.*”⁶⁵ şeklinde olmalıdır.

‘Peygamberlerin babalarının mü’min olmaları ilahi hikmete daha uygundur’ delili, şii kökenli bir delildir. Herhangi bir peygamberin özellikle de ulu’l-azm ‘bir peygamberin babasının kafır olmaması hikmetin gereğidir’ kanaati, salt akli bir nazariye olan ‘Şii İmamet Nazariyesi’nin konumuza uygulanmasıyla ortaya çıkarılmış bir delil olduğundan, bizim çalışmamızda yer verilmemiştir.

6- Sonuç:

“Âzer, Hz İbrahim’in babasının ismidir” diyenlerin Kur’ân ve sünnetten deliller gösterdikleri bir vakıadır. Fakat delillendirmelerinde Kur’ân’daki peygamberlerin temiz zürriyetlerden geldiğini ifade eden âyetin gereğine uygun olarak bir tefsir aramadıkları anlaşılmaktadır. Bu önemli konuda nassın zahirine sarılıp ,fıkhına dikkat etmemişler; konuyu tahkiksiz bırakmışlardır.

Kur’ân’daki ilgili âyetleri inceledik. الأب/el-eb kelimesi yalın olarak kullanıldığında hakiki baba,yanı sıra isim zikredildiğinde amca,dede vs. aile kökleri üyeleri hakkında mecaz olarak kullanılmaktadır neticesine ulaştık.Bunun delili olabilecek âyetleri delil olma açılarıyla birlikte ifade ettik.

Mecmeau’z Zevaid ve Menbau’l-Fevaid, (th.Huseyn Selim Esed ed Darani) Daru’l-Me’mun li’t-Turas,Dimeşk,ty, VII.86 (Hadis No:11247,13819) de bu rivayeti et Tabarani ve el Bezzar ‘ın naklettiklerini ve senedindeki ravilerin biri dışında Buharinin ricali olduğunu onun da sika olduğunu ifade eder. Ayrıca bk. İbn Keşir, *el Bidaye ve’n-Nihaye*,I.191-II.314,*Tefsiru’l-Kur’an’i’l-Azim*,III.365; عن ابن عباس : وتقلبك في الساجدين ، قال : من صلب نبي إلى نبي صرت نبياً

64 Örnek olarak bk.Ebû Hayyân ,*el Bahru’l-Muhit*,VII.47 vd.

65 Şuarâ, 26/219.

Bu netice çerçevesinde **الأب/el-eb** kelimesinin kullanımlarıyla alakalı bir kural koymaya gayret ettik. **الأب/el-eb** kelimesinin Arapça'da ve Kur'ân Lugatında amca manasında da kullanıldığını yerinde isbat ettik.

“**الأب/el-eb** kelimesi eğer hakikî manada kullanıldıysa , bir nükte olmadıği müddetçe isim zikredilmediği ; İsim zikrolundıysa bunun mecâzî kullanımın delillerinden olduğı”tesbitini yaptık. Bu tesbitin bir ‘Kur’ân luğati İlmi Kuralı’ olarak kabul edilmesini önerdik.

Araştırmamız sonucunda ulaştığımız neticelere göre;“...İbrahim (as)’ın babası Âzer...”,şeklindeki âyeti kerime ,(-peygamberlerin Allah tarafından seçilmiş ve hidâyet üzere tutulmuş babaların ve annelerin zürriyetlerinden gelmiştir,manasına gelen âyet, -ve temiz nesillerden intikal ettirildim manasındaki hadisler -ve el-eb kelimesinin Arap dilinde ve Kur’ân Luğatında peşi sıra isim zikredildiğinde amca manasında kullanıldığı tespitlerimiz de dikkate alınarak),“İbrahim (as)’ın amcası Âzer”şeklinde manalandırılmalıdır.

Kaynakça

-Kur’ân-ı Kerîm.

-Akdemir, Salih, *Cumhuriyet Dönemi Kur’ân Tercümeleri*, Akid yay., Ankara 1989.

-Akgül, Muhittin, *Kur’ân-ı Kerîm’de Hz. Peygamber*, Işık yay., İstanbul 1999.

-Ali Özek ve Arkadaşları, *Kur’ân-ı Kerîm ve Türkçe Açıklamalı Meâli*, Medine 1982.

-Âlûsî, Ebü’l-Fadl Şihâbüddin Seyyid Mahmûd, (ö.1270/1854), *Rûhu’l-Me’ânî fi Tefsîri’l-Kur’âni’l-Azîm ve’s-Seb’i’l-Mesânî*, Dâru’l-Fıkr, Beyrut 1978. ve (1997)

-Ateş, Süleyman, *İslâm’a İtirazlar ve Kur’ân-ı Kerîm’den Cevaplar*, Kevser Yay., Ankara ty..

-Aydın, Muhammed, *el-Esmâu’l-Hüsnâ ve Münâsebetüha li’l-Âyâtî’l-letî Hutimet bi’hâ*, Basılmamış Y.L.T, Mekke 1989.

- Beyhakî, Ahmed b. Hüseyin, (ö.458/1066), *Sünen-i Beyhakî'l-Kübrâ*, Mektebetü Dari'l Baz, Mekke 1994.
- a.mlf., *Delailu'n-Nubuvve*, Dâru'l-kutubi'l-ilmîyye, (th.Dr.Abdü'l-mu'ti Kal'aci), Beyrut, I.174
- Bilmen, Ömer Nasuhi, (1883-1971), *Kur'an-ı Kerim'in Türkçe Mealî Alisi Ve Tefsiri*, Bilmen Yay., İstanbul 1965.
- Bucaille, Maurice, (1920-1998), *Kitab-ı Mukaddes, Kur'an ve Bilim*, (çev. Suat Yıldırım), T.Ö.V. Yay., İzmir 1981.
- Buhârî, Ebû Abdullah Muhammed b. İsmail, (ö.256/870), *Sahihu'l Buhârî* (th. Mustafa el-Boğa) Dâru İbn Kesîr, Beyrût 1987.
- Cevherî, İsmail b. Hammâd, (ö.400/1009'dan önce), *es-Sıhâh*, (thk. Ahmed Abdülğafûr), Kuveyt 1982.ve ,(Nşr.Ahmed Abdurraûf Attar) Dâru'l-İlm Li'l-Melayin, Beyrut, 1979
- Dârekutnî, el-Hafız Ebû'l-Hasen Alî b. Ömer b. Ahmed , (ö.385/995), *Kitabu't-Tetebbu*, (nşr. Ebû Abdurrahman el-Vadi), Dâru'l-Kutubi'l-İlmîyye, Beyrut 1985.
- Ebû Hayyan, el-Endelüsî, (ö.745/1344), *el-Bahru'l-Muhit*, (th. Adil Ahmed), Dâru'l-Kutubi'l-İlmîyye, Beyrut 1993.
- Ebû Nu'aym, Ahmed b. Abdillâh b. İshâk el-İsfahânî, (ö.430/1038), *Hilyetü'l-Evliyâ*, Mısır 1974.
- a.mlf., *Delailu'n-Nubuvve*, Dâru'n-Nefâis, Beyrut 1986.
- Elmalılı Hamdi Yazır (1878-1942), *Hak Dini Kur'an Dili*, Eser Neş. İstanbul 1979.
- Heysemî, Ebû'l-Hasen Nûrüddîn Alî b. Ebî Bekr b. Süleymân (ö.807/1405) *Mecmeu'z Zevaid ve Menbau'l-Fevaid*, (th.Huseyn Selim Esed ed Darani) Dâru'l-Me'mun li't-Turas, Dimeşk, ty,
- İbn Asakir, Ebu'l-Kasım Ali b. el-Hasen (h.499-571/m.1105-1175) *Tarihu Dimaşk*, Dâru'l-fikr, Beyrut, 1415,
- İbnu'l-Esir, Ebû'l-Hasen İzzüddîn Alî b. Muhammed (ö. 630/1233) *el Kamil fi't- Tarih*, Dâru'l-kutubi'l-ilmîyye, Beyrut, 1987
- İbn Atıyye, Ebû Muhammed Abdülhâlık b. Gâlib el-Endülüsî, (ö.541/1147),

- el-Muharrerü'l-Veciz fi Tefsîri'l-Kitâbi'l-'Azîz*, (th. Abdusselam Abduşşafi), Dâru'l-Kutubu'l-İlmiyye, Beyrut 1977.
- İbnü'l-Cevzî, Cemâlüddîn Abdurrahmân el-Bağdâdî, *Zâdü'l-Mesîr fî 'İlmi't-Tefsîr*, III. Baskı, Beyrut 1404h.
- İbnü'l-Cezerî, Ebü'l-Hayr Şemsüddin Muhammed, *en-Neşr fi'l-Kıraati'l-'Aşr* (th. Ali es-Sabbağ), yy. ty..
- İbn Fâris, Ebü'l Hüseyin Ahmed, (ö.395/1004), *Mu'cemü Mekâyîsi'l-Lügâ*, (nşr. Abdüsselâm Muhammed Harun), Dâru'l-Cil, Beyrut 1994.
- İbn Hacer el-Askalani, Ebü'l-Fazl Şihâbüddîn Ahmed b. Alî b. Muhammed, (ö.852/1449), *Fethu'l-Bari bi Şerh Sahihi'l-Buhârî*, yy. ty..
- İbn Haldun, *et Tarih*, (th.Allah el Fasi) Matbaatu'n Nahda, Kahire,1936,
- İbn Kesir, Ebü'l-Fidâ 'Îmâdüddîn İsmail b. Ömer, (ö.774/1373), *Tefsiru'l-Kur'âni'l-'Azîm*, (th. Tâhâ Abdurraûf Sa'd), I. Baskı, Mısır ty..
- a.mlf., *el-Bidâye ve'n-Nihâye*, Dâru'l-Fikri'l-'Arabi, yy. ty..
- a.mlf., *es Siretu'n Nebeviyye*,Dâru'l-Ma'rife li't-tıbaati ve'n-neşr (th.Mustafa Abdu'l-vahid), Kahire,1971, I.195 vd.;
- a.mlf., *Tuhfetu'n-Nubela min Kısasi'l-Enbiya*, Mektebetu's-Sahabe, Kahire, 1998
- İbn Manzûr, Ebû'l-Fadl Cemaleddin Muhammed, (ö.711/1311), *Lisânü'l-'Arab*, I. Baskı, Dâru's-Sader, Beyrut 1990/1414h..
- İbn Makula, Ali b.Hibetullah el Hafız , (ö.475/1082) *el İkmal fi Raf'i'l-İrtiyab ani'l-mu'telefi ve'l-Muhtelef fi'l-esmai ve'l-kuna ve'l-ensab*,Dâru'l-Kita-bi'l-İslâmi, Kahire, 1993
- el Iraki, Zeynu'ddin Ebu'l-Fadl el Hafız(ö.806/1403), *Maheccetu'l-Gurab ila Mahabbeti'l-Arab* , Dâru'l Asime,ty,yy,
- Kurtubî, Ebû Abdullâh Muhammed b. Ahmed b. Ebi Bekr, (ö.671/1273), *el-Câmi'u li-Ahkâmi'l-Kur'ân*, (th. Ahmed Abdülalim Berduni), II. Baskı, Kahire ty..
- Makrîzî. Takıyyüddîn Ahmed b. Alî b. Abdilkâdir (ö. 845/1442), *İmta'u'l-Esma b ima li'n -Nebıyyi mine'l-Ahvali ve'l-Emvali ve'l-hafadeti ve'l-Meta'*, (th.Muhammed abdulhamid en Nemisi), Dâru'l-Kutubi'l-ilmıyye,Beyrut,1999.

- Mes'udi, Ebu'l-Hasen b. el-Huseyn, (ö. 345/956) *Murucu'z Zeheb ve Meadinu'l-Cevher*, Mısır, 1948,
- Mehmet Vehbi Arvas, *Tevrat'ta ve Kur'an'da Hz.İbrahim*, Yüksek Lisans Tezi, Van, 2009.
- Muhammed Fuad Abdulbaki, (1882-1967), *el-Mu'cemü'l-Mufehres li'Elfazı'l-Kur'âni'l-Kerim*, Dâru'l-Hadis, Kahire 2001.
- Munâvî, Zeynüddîn Muhammed Abdürraûf b. Tâcil'ârifin b. Nûriddîn Alî el-Haddâdî, (ö.1031/1622), *et-Tevkîf ala Muhimmat et-Tearif*, (nşr. Muhammed Rıdvan), Dâru'l-Fikr el-Muasır, Beyrut ty..
- Rauf Ebû Sa'de, *el Alemu'l-A'cemi fi'l-Kur'an*, Dâru'l-hilal,İskenderiyye,1991
- Râzî, Fahrüddin Ebû Abdillâh Muhammed b.Ömer, (ö.606/1210), *et-Tefsîru'l-Kebîr (Mefâtihu'l-Gayb)*, (nşr. Muhammed Muhyiddin Abdülhamîd), Kahire 1934-62.
- Rummani, Ali b.İsa Ebu'l-Hasen, (ö.384/994) *el Elfazu'l-Müteradife el Muterakibetu'l-Ma'na*, Dâru'l-Vefa li't-Tıbaati ve'n-Neşr, İskenderiyye, 1987.
- İbn Sa'd, Ebû Abdillâh b. Muhammed (ö.230/844) *et Tabakatu'l-Kubra*, Mektebetu'l-hanci (th.Dr.Ali Muhammed Omer) , Kahire ,2001
- Sa'lebi, Ahmed b.Muhammed,Kasasu'l-Enbiya (el Arais). Kitabu Araisı'l-mecalis fî Kısası'l-enbiya, Beyrut,2004.
- Salihi, Muhammed b.Yusuf eş Şami,(ö.942/1536) *Subulu'l-Huda ve'r-Reşad fi Sirati Hayri'l-İbad*,(th.Mustafa Abdulvahid), el Meclisu'A'la li's-Şuuni'l-İslâmiyye, Kahire,1997
- İbn Seyyidi'n-Nas el Ya'meri el Hafız, (ö. 734/1334)*Uyunu'l-Eser fi Fununi'l-megazi ve's-siyer*,Dâru İbn Kesir, Beyrut,ty,I.76
- Süyûtî, Ebû'l-Fazl Celâlüddîn Abdurrahmân b. Ebî Bekr eş-Şâfiî, (ö.911/1505), *el Camiu's-Sağîr*, yy. ty.
- a.mlf.,*ed Dürru'l-Mensur fi't-tefsir bi'l-Me'sur* (th.Dr.Abdullah Abdulmuhsin et Türki) Merkez Hicr li'd-durus ve'd-dirasat,Kahire,2003,
- a.mlf., *el Havi li'l-Feteva fi'l-Fıkhi ve Ulumi't-Tefsie ve'l-Hadis ve'l-Usul ve'n-Nahvi ve'l-İ'rab ve Sairi'l-Funun (Makalet Subuti Enne Abae'n-Nebiy min Ahdi İbrahim ila Zemani Amr Kullehum Muminin bi Yakın)* Dâru'l-Kutubi'l-İlmiyye,Beyrut,1982.

- Şevkânî, Ebû Abdillâh Muhammed b. Ali, (ö.1250/1834), *Fethu'l-Kadîr el-Câmi' beyne Fenneyi'r-Rivâye ve'd-Dirâye*, (nşr. Abdurrahman Umeyra), Dâru'l-Ma'rif, Beyrut 1997.
- Şa'râvî, Muhammed Mütevellî, (1911-1998), *Tefsiru's-Şa'râvî*, I. Baskı, Ahbaru'l-Yevm, Kahire 1991.
- a.mlf., Kısasu'l-Enbiya, I. Baskı, Dâru'l-Kuds, Kahire 2006.
- Taberî, Ebû Ca'fer Muhammed b. Cerîr, (ö.310/922), *Câmi'u'l-Beyân an Te'vili Âyi'l-Kur'ân*, Dâru'l-fikr, Beyrut 1995.
- a.mlf., Tarihu'r-rusul ve'l-muluk, Dâru'l-ma'arif, Kahire, ty
- Zemahşerî, Ebû'l-Kâsım Cârullah Mahmud b. Ömer b. Muhammed, (ö.538/1143), *Esâsü'l-Belâğa*, (th. Mezîd Naîm ve Şevkî el-Me'arrî), I. Baskı, Beyrut 1998.
- a.mlf., *el-Keşşaf*, Mektebetü'l-Ubeykan, Riyad 1998,

Tezler

- Abdulhamid Cude es-Sahhar, *İbrahim Ebu'l-Enbiyâ* ,
- Abdullah b. Ali Muhammed Ebû Seyf, *el-Halîl Aleyhisselâm fî'l-Kitabî ve's-Sünne*, Master tezi .
- Ateş, Abdurrahman, “Hz. İbrahim’e İsnat Edilen Üç Yalan” (K. Kerîm ve Kitab-ı Mukaddes Bağlamında Eleştirel Bir Bakış), EKEV Akademi Dergisi, İstanbul, 2004.
- Algül, Hüseyin, “Hz. İbrahim-Hz. Muhammed ilişkisi”, I. Hz. İbrahim Sempozyumu Bildirileri, Şanlıurfa, 1997.
- Cemal Abdulhadi Muhammed Mesud – Vefa Muhammed Rifat Cumua, *Zürriyyetü İbrahim Aleyhisselâm ve'l-Mescidü'l-Aksâ*, el-Vefa li't-Tıbaa ve'n-Neşr, Mansura, 1992.
- Cerrahoğlu, İsmail, “K Kerîm ve Hanîfler”, AÜGFD, Ankara, 1963.
- Çelik, M. Mübarek, *Hiz. İbrahim'in Tevhit Mücadelesindeki Yeri* (Basılmamış Yüksek Lisans Tezi), İstanbul, 1999.
- Çığ, Muazzez İlmiye, *İbrahim Peygamber, Sümer Yazılarına ve Arkeolojik Buluntulara Göre*, Kaynak Yayınları, İstanbul, 2004.

- Hişam Fehmi el-Arif, *Sıratü İbrahimü'l-Halîl Aleyhissalâtü ve's-Selâm fi'l-Kur'âni'l-Mecîd ve'l-Ehâdisi's-Sahîha* .
- İshak Muhammed Hamdan, *Kıssatü İbrahim fi'l-Kur'âni'l-Kerîm*, Urdun Univ.1992 ,Yüksek lisans.
- İyibildiren, Ahmet, *Kur'an'da Hz. İbrahim (a.s.)* (Danışman: Abdulkaki Turan) Selçuk U. Sosyal Bil. Enstitusu, Doktora .
- M. Salih Oğun, *Kur'an'da Hz. Nuh ve Hz. İbrahim Kıssaları* (Danışman: Orhan Karmış) Selçuk U. Sosyal Bil. Enstitusu, Yüksek Lisans .
- M. Fatih Solak, (Danışman: İdris Şengül) *Kitab-ı Mukaddes ve Kur'an-ı Kerim'de Hz. İbrahim*, Ankara Üniversitesi Sosyal bilimler Enstitusu,2000, Yüksek Lisans
- Mehmet Mubarek Celik, *Hız. İbrahim'in Tevhid Mücadelesindeki Yeri* (Danışman: Muhsin Demirci) M. U. Sosyal Bilimler Enstitusu Yüksek Lisans, 1999.
- Şaban Kuzgun, , *İslâm Kaynaklarına Göre Hz. İbrahim ve Hanîflik* (Danışman: Muhsin Demirci) M. U. Sosyal Bilimler Enstitusu ,Doktora, 1999.
- Tihami Abdulî, en-Nebîyyü İbrahim fî's-Sekâfeti'l-Arabîyyeti'l-İslâmîyye (Şam, 2001),
- Thomas, David, *"Kur'an'da ve İslâm Geleneğinde Hz. İbrahim Tasviri"*, *Hız.İbrahim'in İzinde*, (Ed: Mehmet S. Aydın), Gazeteciler ve Yazarlar Vakfı Yayınları,İstanbul, 2001.

Makaleler

- Algül, Hüseyin, *Hız. İbrahim ile Hz. Muhammed Arasındaki Derunî Bağ*, Diyanet İlmi Dergi, 1998, cilt: XXXIV, sayı: 1, s. 41-50.
- Ateş, Abdurrahman, *Hız. İbrahim'e İsnat Edilen "Üç Yalan" (Kur'an ve Kitab-ı Mukaddes Bağlamında Eleştirel Bir Yaklaşım)*, EKEV Akademi Dergisi - Sosyal Bilimler -, 2004, cilt: VIII, sayı: 18, s. 75-88
- Ateş, Ali Osman ,*Hız. İbrâhim İle İlgili Bazı Rivâyetlerin Değerlendirilmesi*, Dokuz Eylül Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi, 1994, sayı: 8, s. 207-228
- Athamina, Khalil, *İslâm Bakış Açısından Hz. İbrahim: İslâm Öncesi Arabistan'da Monoteizmin Gelişimi Üzerine Düşünceler*, çeviren: Ali Osman Kurt,

- Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi, 2006, cilt: XLVII, sayı: 1, s. 197-217
- Ay, Eyyüp, *Hiz. İbrahim Kıssasına Arkeolojik Bir Projeksiyon, Kur'an Kıssalarının Anlam ve Değeri* (IV. Kur'an Haftası Kur'an Sempozyumu), 17-18 Ocak 1998, 1998, s. 185-195
- Bakkal, Ali, *Hiz. İbrahim ve Hac*, Editör: Ali Bakkal, Hiz. İbrahim [1. Hiz. İbrahim sempozyumu bildirileri], 17-18 Ekim 1997, Şanlıurfa, 2007, s. 123-148
- Baktır, Mustafa, *Kur'an'da Tanıtılan Model Şahsiyet, Hiz. İbrahim*, EKEV Akademi Dergisi - Sosyal Bilimler -, 2003, cilt: VII, sayı: 14, s. 43-58
- Canan, İbrahim, *Hiz. İbrahim'den Kur'anî Mesajlar*, Editör: Ali Bakkal, Hiz. İbrahim [1. Hiz. İbrahim sempozyumu bildirileri], 17-18 Ekim 1997, Şanlıurfa, 2007, s. 89-100
- Dartma, Bahattin, *Dini ve Tarihi Metinler Bağlamında Hiz. İbrahim'in Tarihen Varlığı ve Gerçek Babasının Kimliği Üzerine Bir İnceleme*, Araşan Sosyal Bilimler Enstitüsü İlmî Dergisi, 2010, sayı: 9-10, s. 5-15
- Demircan, Adnan, *Hiz. İbrahim'in Doğum Yeriyle İlgili Farklı Bir Yaklaşım*, Editör: Ali Bakkal, Hiz. İbrahim [1. Hiz. İbrahim sempozyumu bildirileri], 17-18 Ekim 1997, Şanlıurfa, 2007, s. 45-47.
- Esen, Muammer, *Hiz. İbrahim'in İmanı ve Tevhid Mücadelesi*, Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi, 2011, cilt: LII, sayı: 2, s. 111-128.
- Gömbeyaz, Kadir, *Vani Mehmed Efendi'nin Hiz. İbrahim'in Babası ve Ebeveyn-i Resul Hakkındaki Görüşleri*, Ulusal Vani Mehmed Efendi Sempozyumu, 07-08 Kasım 2009, Kestel-Bursa -Bildiriler-, 2011, s. 205-232
- Harman, Ö. Faruk, *Yahudilik ve Hristiyanlık'ta Hiz. İbrahim*, Editör: Ali Bakkal, Hiz. İbrahim [1. Hiz. İbrahim sempozyumu bildirileri], 17-18 Ekim 1997, Şanlıurfa, 2007, s. 51-58
- Harman, Ömer Faruk, *"İbrahim" md. DİA*, T.D.V. Yayınları, İstanbul, 2000
- Harman, Ömer Faruk, *Hiz. İbrahim, Hiz. İsmail ve Kurban*, Editör: Ali Bakkal, Hiz. İbrahim [1. Hiz. İbrahim sempozyumu bildirileri], 17-18 Ekim 1997, Şanlıurfa, 2007, s. 149-158
- Kuzgun, Şaban, *Hiz. İbrahim'in Doğum Yeri*, Editör: Ali Bakkal, Hiz. İbrahim [1. Hiz. İbrahim sempozyumu bildirileri], 17-18 Ekim 1997, Şanlıurfa, 2007, s. 35-44

- Meral, Yasin, *Ortak Atamız İbrahim'in Aydınlığında...*, Milet ve Nihal: inanç, kültür ve mitoloji araştırmaları dergisi, 2004, cilt: I, sayı: 2, s. 223-228
- Mirza, Younus, *Bir İkon Kırıcı Olarak Hz. İbrahim: Kur'an Tefsirleriyle Putların Tahribinin Anlaşılması*, çeviren: Mustafa Kurul, Süleyman Demirel Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi, 2006/2, sayı: 17, s. 173-198
- Oymak, Mehmet, *H. İbrahim'in Doğum Yeri Olarak Urfa*, Editör: Ali Bakkal, H. İbrahim [1. H. İbrahim sempozyumu bildirileri], 17-18 Ekim 1997, Şanlıurfa, 2007, s. 48-50
- Pak, Zekeriya, *H. İbrahim Yıldız, Ay ve Güneşi Rab Edindi mi? (En'am 74-83'teki İbrahim Kıssasına Tarihi Gerçeklik Açısından Bir Bakış)*, EKEV Akademi Dergisi - Sosyal Bilimler -, 2003, cilt: VII, sayı: 14, s. 59-74.
- Polat, Fethi Ahmet, *Seçkin Bir Soy İddiasının Kur'an Açısından Değeri (H. İbrahim Örneği)*, Selçuk Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi, 2005, sayı: 19, s. 93-152
- Sarıkcıoğlu, Ekrem, *İbrahim Dinine Güncel Yaklaşım*, II. Din Şûrası Tebliğ ve Müzakereleri: (23-27 Kasım 1998), 2003, cilt: II, s. 137-142
- Sönmez, Vecihi, *H. İbrahim'in Tabi Olduğu Hak Din ve Tevhidi İspat Metodu*, Dicle Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi, 2010, cilt: XII, sayı: 1, s. 147-181
- Tabbara, Afif Abdu'l-Fettah, *H. İbrahim (A.S.)*, çeviren: Mehmet Aydın, Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi, 1981, cilt: XXIV, s. 547-582
- Uzun, Mustafa, *İslâmî Türk Edebiyatında H. İbrahim*, Editör: Ali Bakkal, H. İbrahim [1. H. İbrahim sempozyumu bildirileri], 17-18 Ekim 1997, Şanlıurfa, 2007, s. 203-212
- Yitik, Ali İhsan, *Paylaşılamayan Ata: H. İbrahim, Bütün Yönleriyle Yahudilik*, 18-19 Şubat 2012 (Uluslararası Sempozyum) Dinler Tarihi Araştırmaları _ VIII, 2012, s. 541-550
- Yolcu, Mehmet, *H. İbrahim'in "Kelimeler" ile Sınanması ve Abdullah b. Abbas'ın Yorumu*, e-Şarkiyat İlmi Araştırmalar Dergisi, 2011, cilt: III, sayı: 6, s. 53-74

Tefsire Etki Eden Kırâat Farklılıkları Bakımından Yûsuf Sûresi

Fatih CANKURT *

Özet

Kur'ân-ı Kerîm, Hz. Peygamber'in sünneti ile beraber İslâm Dini'nin temelini oluşturan en önemli unsurdur. Bu unsurun her kesimden insanın anlayabilmesi, yaşayabilmesi için açıklanmaya, tefsir edilmeye ihtiyacı vardır. Bunun için tefsir ilmi İslâmî ilimler içerisinde önemli bir yer teşkil etmektedir. Kur'an tefsir edilirken onu en doğru biçimde anlayabilmek için indirilmiş olduğu toplumun sosyal ve coğrafi özelliklerinin dikkate alınma zorunluluğu olduğu muhakkaktır. Kur'an okuyuşundaki farklılıkları ele alan kırâat ilmi de Tefsir'den ayrı düşülmeyecek bir kaynaktır ki kırâat ilminin konusunu oluşturan okuyuş farklılıkları da Kur'an'ın indirildiği toplumun dil özellikleri ve bu özelliklere göre okumaya müsaade edilmiş olması ile ortaya çıkmıştır. Bu çalışmada Kur'an'ın farklı okunuş biçimleri ve bu okuyuş biçimlerinin tefsire etkilerine örnek teşkil etmesi bakımından Yûsuf Sûresi ele alınmıştır.

Anahtar Kelimeler: Kur'an, Tefsir, Kırâat

Reading Differences Affecting to Tafsir of Surah Yusuf

Abstract

The Quran, the Sunnah of the Prophet of Islam, Hazrat, together with them important element. This feature will be explained to people from all walks of life to understand, needs to be the paraphrase. To Paraphrase the science of Islamic sciences constitute an important place within it. Quran Tafsir, while it is them ostaccurate way to take into account the social and geographical characteristics of the reduced, no offense, is the obligation of the community. Quran Recitation and Tafsir separated from the science of differences cannot be regarded as constituting

* Yalova Üniversitesi Temel İslam Bilimleri Yüksek Lisans Öğrencisi, fatihcankurt@gmail.com.

a key element of reading so that the recitation of the Quran is decremented the differences in society according to these characteristics give the properties and read the language have been emerged with. In this study, the reading of the Quran in different formats and forms of this brilliant reading Tafsir effects to the point has been tried to set an example in terms of Joseph to the duration.

Keywords: Quran, Tafsir, Qiraat

Giriş

Tefsir, sözlük manası olarak “açıklamak, yorumlamak” manasına gelmekle birlikte, terim manası olarak Kur’ân-ı Kerîm’deki ayetlerin hadisler, sosyal ortam, dil vb. özellikler dikkate alınarak açıklanmaya çalışıldığı ilim dalının adıdır.

Kırâat, lügatte “okuma” manasına gelir. “Kur’an Kırâati” şeklindeki terimsel ifade içinde yer aldığı şekliyle ise; Kur’an lafızlarının farklı okunuşları, yani “med (harfleri uzatma), kasr (harfleri uzatmama), hareke, sükun, nokta, i‘rab, idgâm, harflerin kalın veya ince okunması, harflerin yerlerinin değişmesi” gibi olguları kapsayan bir ilim dalına ad olmaktadır. “Kırâat farklılıkları” tabiri ise belli başlı kırâat imamlarının Kur’ân-ı Kerîm’deki kelimelerin harf, hareke, med, kasr gibi noktalardaki ihtilafını ifade eder.

Bu kırâat farklılıkları, kendilerine nispet edilen kırâat imamlarının isimleri altında nesilden nesile aktarıla gelmiş ve günümüzde halen bu ilmi tahsil etmiş olan “kurrâ hafızlar” tarafından bu emanet gelecek nesillere aktarılmaktadır. Genel kabule göre yedisi mütevatir üçü meşhur olmak üzere sahih olarak kabul edilen “on kıraat” tasnifi içerisinde yer alan kırâat imamları şunlardır: 1-Nâfi‘ b. Abdurrahman (ö.169/785), 2-İbn Kesir (ö.120/738), 3-Ebû Amr b. Alâ (ö.154/771), 4-İbn Âmir (ö.118/736), 5-Âsım b. Behdele (ö.127/745), 6-Hamza b. Habîb (ö.156/773), 7-Kisâî (ö.189/805), 8-Ebû Ca‘fer el-Kârî (ö.132/749), 9-Ya‘kûb el-Hadramî (ö.205/821), 10-Halef b. Hişâm (ö.229/844).

Bu makale hazırlanırken farklı kırâat imamlarının Yûsuf Sûresi üzerindeki okuyuş farklılıkları ve bu okuyuş farklılıklarının tefsir-mana bakımından etkileri tespit edilerek, “kırâatlerin tefsire etkisi” konusunda Kırâat ve Tefsir alanına sûre bazında da olsa yarar sağlama amacı gözetilmiştir.

Yûsuf Sûresi, Kur’ân-ı Kerîm’deki sıralama bakımından 12. sûredir. Sûrede Hz. Yûsuf’un hayatından kesitler içeren ve Kurân-ı Kerîm tarafından “en güzel kıssa” olarak nitelendirilen kıssa konu edildiği için bu adı almıştır. İlk üç ayeti Medine dönemi, diğer ayetleri Mekke döneminde nâzil olan sûre 111 ayetten meydana gelmektedir. Sûrede Hz. Yûsuf’un ibretlerle dolu kıssası ayrıntılı olarak anlatılmaktadır ve sûrenin son bölümünde birtakım uyarılara ve nasihatlere yer verilmektedir. Sûre, Kur’an’da zikredilen peygamberler ile ilgili kıssaların farklı yerlerde parçalar halinde anlatılmasının aksine, Yûsuf peygamberin kıssasının bütün olarak anlatıldığı tek sûre olma özelliğine de sahiptir.

Sûrede üzerine durulan başlıca hususlar şunlardır: Rüya yorumu, kardeşler arası ilişkiler, şahitlikte ve hakemlikte adaletten ayrılmama, günah işlemekten Allah’a sığınma, Allah’ın emirlerine uyma, haksızlık karşısında yılmadan hak arama ve Allah’a sığınma, ibadeti Allah’a has kılma, tedbirli olma, ana-baba ve akrabayı görüp gözetme, takva sahibi olma, zulümden kaçınma, sabırlı olma, affetme, şımarmama, geçmiş toplumların başlarına gelenlerden ibret alma, Kur’an’ın kendinden önceki kitapları tasdik eden rahmet ve hidayet rehberi olan bir kitap olduğunu bilme.

Yûsuf Sûresi'nde Okuyuş Farklılığı Olan Ayetler ve Tefsire Etkileri

1. Yûsuf Sûresi 23. Ayet

وَرَاوَدَتْهُ الَّتِي هُوَ فِي بَيْتِهَا عَنْ نَفْسِهِ وَغَلَّقَتِ الْأَبْوَابَ وَقَالَتْ هَيْتَ لَكَ قَالَ مَعَاذَ اللَّهِ إِنَّهُ رَبِّي أَحْسَنَ مَثْوَايَ إِنَّهُ لَا يُفْلِحُ الظَّالِمُونَ

“Evinde bulunduğu kadın, onun nefsinden murat almak istedi, kapıları iyice kapattı ve «Haydi gel!» dedi. O da «(Hâşâ) Allah’a sığınırım! Zira kocan benim velinimetimdir, bana güzel davrandı. Gerçek şu ki, zalimler iflah olmaz!» dedi.”

Kıssaya göre, farklı anneden olan kardeşleri hem kendisinde bulunan bazı özellikler hem de babalarının ona daha düşkün olması sebebiyle Hz. Yûsuf’a kin ile kıskançlık beslemektedirler. Bu kıskançlık onları Hz. Yûsuf’u bir şekilde ortadan kaldırmaya iter. Bunun neticesi olarak da onu öldürmek yerine bir kuyuya atmaya karar verirler ve babalarından zor bir şekilde aldıkları izin neticesinde onu evden uzaklaştırırlar ve kuyuya atarlar. Hz. Yûsuf daha sonra oradan geçen kervan tarafından alınır ve köle olarak birkaç farklı kişiye satılır. Son olarak Mısır devlet erkânından Kur’an’da “aziz” olarak nitelenen kişi tarafından satın alınır. Yüz güzelliğiyle bilinen Hz. Yûsuf evin hanımı olan “azizin karısı” tarafından çok beğenilmektedir. Bunun neticesi olarak da yukarıdaki ayette anlatıldığı gibi ondan faydalanmak ister ve defalarca Hz. Yûsuf tarafından reddedilir. Nihayetinde azizin karısının bu isteğini yerine getirmediği için zindana atılır ve senelerce zindan hayatı yaşar. Bu ayet azizin karısının Hz. Yûsuf’a kendisini teklif ettiği sahnelerden birisinden bahsetmektedir.

1.1. Kırâat Farklılıkları

Bu ayette geçen “هَيْتَ” kelimesinde kırâat ihtilâfı bulunmaktadır. Nâfi‘, İbn Zekvân ve Ebû Câfer “هَيْتَ” şeklinde, İbn Kesîr “هَيْتَ” şeklinde, Hişam “هَيْتَ” ve “هَيْتَ” şeklinde, Ebû Amr, Âsım, Hamze, Kisâî, Yâkub ve

Halefû'l-Âşir “هَيْتَ” şeklinde okumuşlardır.¹

1.2. Tefsire Etkisi

Buradaki kırâat farklılıklarının aynı manaya geldiğini söyleyenler olduğu gibi “هَوْتُ” şeklindeki okuyuşun “emrine hazırım, senin için hazırlandım” şeklinde bir manaya geldiği de ifade edilmiştir.² Bu şekildeki kırâat farklılığı ile mana daha da kapsamlı hale gelmiş olmakta ve “haydi gel, senin için hazırlandım, emrine hazırım” şeklinde bütün bir manaya sahip olmaktadır.

2. Yûsuf Sûresi 24. Ayet

وَلَقَدْ هَمَّتْ بِهَا وَلَوْلَا أَنْ رَأَىٰ بُرْهَانَ رَبِّهِ كَذَلِكَ لِنَصْرِفَ عَنْهُ السُّوءَ وَالْفَحْشَاءَ إِنَّهُ مِنْ عِبَادِنَا الْمُخْلَصِينَ

“Ant olsun ki, kadın ona meyletti. Eğer Rabbinin işaret ve ikazını görme-
seydi o da kadına meyletmişti. İşte böylece biz, kötülük ve fuhşu ondan
uzaklaştırmak için (delilimizi gösterdik). Şüphesiz o ihlaslı kullarımızdan-
dı.”

Bu ayette zikredilen olayla peygamberlerin de, Allah’ın onları günah-
lardan muhafazası olmadığı takdirde diğer insanlardan farkı olmadığına;
beşerî, nefsanî özellikler taşıdığına dikkat çekilmektedir. Dolayısı ile “azi-
zin karısı” Hz. Yûsuf’a açık bir şekilde zina teklifi yapınca -eğer Rabbi ta-
rafından bir ikaz gelmemiş olsa- Hz. Yûsuf’un da ona meyledeceği, onun
dileğini yerine getireceği bildirilmektedir.

2.1. Kırâat Farklılıkları

Ayette geçen “الْمُخْلَصِينَ” kelimesinde kırâat ihtilâfı bulunmaktadır.
Nâfi‘, Âsım, Hamze, Kisâî, Ebû Câ‘fer ve Halefû'l-Âşir ve İbn Zekvân

1 İbnü'l-Cezerî, *en-Neşr fi'l-Kırâati'l-Aşr*, II, 293.

2 Taberî, *Câmiu'l-Beyân an Te'vili Âyi'l-Kur'ân*, XII, 178; Zemahşerî, *el-Keşşâf an Hakâi-ki't-Tenzil*, II, 310; Râzî, *Mefâtihu'l-Ğayb*, XVIII, 113.

“الْمُخْلِصِينَ” şeklinde, İbn Kesîr, Ebû Amr, İbn Âmir ve Ya‘kûb “الْمُخْلِصِينَ” şeklinde okumuşlardır.³

2.2. Tefsire Etkisi

“مُخْلِصٌ” yalnız Allah’a itaat etmek üzere seçilmiş, lekesiz demektir. “مُخْلِصٌ” ise dini, ibadeti yalnızca Allah’a has kılan kimse demektir.⁴ “الْمُخْلِصِينَ” şeklindeki kırâate göre ayetin manası “Yûsuf, Allah’ın kötülüklerden arındırdığı, hâlis ve ihlaslı kıldığı kimselerdendi” şeklinde anlaşıl- makla birlikte, Sâd Sûresi 46. ayette ifade edilen Hz. İbrahim’in zürriye- tinden olmasının da kastedildiğini ifade edenler olmuştur.⁵

“الْمُخْلِصِينَ” şeklindeki kırâat ise “Yûsuf dinini yalnız Allah’a has kılan ihlaslı kullarımızdandı” şeklinde bir mana ifade etmektedir.

3. Yûsuf Sûresi 62. Ayet

وَقَالَ لِفِتْيَانِهِ اجْعَلُوا بِضَاعَهُمْ فِي رِحَالِهِمْ لَعَلَّهُمْ يَعْرِفُونَهَا إِذَا انْقَلَبُوا إِلَى أَهْلِهِمْ لَعَلَّهُمْ يَرْجِعُونَ

“Yûsuf, adamlarına dedi ki: Onların ödedikleri zahire bedellerini, yüklerinin içine koyun. Umulur ki ailelerine varınca onu anlarlar da belki yine dönüp gelirler.”

Ayet, Mısır’da yaşanan kıtlık zamanında Hz. Yûsuf’tan getirdikleri eşya karşılığında erzak almaya gelen ve kendisini tanımayan kardeşlerinin farkına varıp da geri dönmelerini umarak aldıkları erzaklar karşılığında vermiş oldukları malları, onlar farkına varmadan erzaklarının içine konul- ması için verdiği talimat ile ilgilidir.

3 İbnü’l-Cezerî, *en-Neşr fi’l-Kırâati’l-Aşr*, II, 295.

4 Elmalılı, *Hak Dini Kur’ân Dili*, IV, 2856.

5 Taberî, *Câmiu’l-Beyân an Te’vîli Âyi’l-Kur’ân*, XII, 178; Râzî, *Mefâtihu’l-Ğayb*, XVIII, 113.

3.1. Kırâat Farklılıkları

Ayette geçen “لَفْثَانِهِ” kelimesini:

Nâfi‘, İbn Kesîr, Ebû Amr, İbn Âmir, Ebû Bekr Şu‘be, Ebû Ca‘fer ve Ya‘kûb “لَفْثَانِهِ” şeklinde; Hafs, Hamze, Kisâî ve Halefû’l-Âşir ise “لَفْثَانِهِ” şeklinde okumuşlardır.⁶

3.2. Tefsire Etkisi

Ayeti “يَتَلَفَّذُ” şeklindeki okuyuşun “yükü yükleyenlerin az sayıda kimse olduğu”, “لَفْثَانِهِ” şeklindeki okuyuşun ise “yükleyen kimselerin ve yüklenen şeylerin çok olduğu” manasında olduğunu söyleyenler olmakla birlikte, her iki okuyuşun aynı manaya sahip olduğunu söyleyenler de olmuştur.⁷

4. Yûsuf Sûresi 90. Ayet

قَالُوا أَأِنَّكَ لَأَنْتَ يُوسُفُ قَالَ أَنَا يُوسُفُ وَهَذَا أَخِي قَدْ مَنَّ اللَّهُ عَلَيْنَا إِنَّهُ مَن يَتَّقِ وَيَصْبِرْ فَإِنَّ اللَّهَ لَا يُضِيعُ أَجْرَ الْمُحْسِنِينَ

“Kardeşleri, ‘Yoksa sen, sen Yûsuf musun?’ dediler. O da, ‘Ben Yûsuf’um, bu da kardeşim. Allah, bize iyilikte bulundu. Çünkü kim kötülükten sakınır ve sabrederse, şüphesiz Allah iyilik yapanların mükâfatını zayi etmez’ dedi.”

Ayette, Hz. Yûsuf’la erzak alımından sonra tekrar karşılaşan kardeşlerinin, onun seneler önce kuyuya attıkları kardeşleri olduğunu anlamaları, bunun karşısında şaşkınlıklarını dile getirmeleri ve Hz. Yûsuf’un bu vesile ile onlara “kötülükten sakınıp sabredenlerin mükâfatını Allah’ın zayi etmeyeceğini” hatırlatmasından bahsedilir.

6 İbnü’l-Cezrî, *en-Neşr fi’l-Kirâati’l-Aşr*, II, 295.

7 Ebû Zûr‘a, *Hucetü’l-Kirâat*, 361; Râzî, *Mefâtihu’l-Gâyb*, XVIII, 168.

4.1. Kırâat Farklılıkları

Burada kırâat farklılığı olan kelimeyi:

İbn Kesîr “اِنَّكَ” şeklinde başında istifham (soru) *hemzesi* olmadan, diğer kırâat imamları ise “اِنَّكَ” şeklinde istifham *hemzesi* ile okumuşlardır.⁸

4.2. Tefsire Etkisi

“اِنَّكَ” şeklindeki okuyuşa göre “gerçekten sen Yûsuf musun?” manası çıkarken “اِنَّكَ” şeklindeki okuyuşa göre ise “gerçekten sen Yûsuf’sun” manası çıkmaktadır.⁹

5. Yûsuf Sûresi 110. Ayet

حَتَّىٰ إِذَا اسْتَيْأَسَ الرُّسُلُ وَظَنُّوا أَنَّهُمْ قَدْ كُذِّبُوا جَاءَهُمْ نَصْرُنَا فَنُجِّيَ مِنْ نَشْءٍ وَلَا يَرُدُّ بِأُسْنًا
عَنِ الْقَوْمِ الْمَجرِمِينَ

“Nihayet peygamberler ümitlerini kesecek hâle gelip yalanlandıklarını düşündükleri sırada, onlara yardımımız geldi de, böylece dilediğimiz kimseler kurtuluşa erdirildi. Azabımız ise, suçlular topluluğundan geri çevrilemez.”

Ayette daha önceki peygamberlerden örnek verilerek, onların kendilerine inanacak kimse olmayacağından ümit kestikleri ve yalancı çıkarıldıklarını hissedip üzüntüye kapıldıkları sırada, onlara Allah’ın yardımının yetişip bu sıkıntıdan kurtarıldıklarından; ancak inkârcıların, suçluların azap-tan kurtulamadıklarından ve kurtulamayacaklarından bahsedilmektedir.

5.1. Kırâat Farklılıkları

Söz konusu ayetteki kırâat farklılığı olan kelimeyi:

Âsım, Hamze, Kisâî, Ebû Ca‘fer ve Halefû’l-Âşir “كُذِّبُوا” şeklinde

8 İbnü’l-Cezerî, *en-Neşr fi’l-Kırâati’l-Aşr*, II, 296.

9 Râzî, *Mefâtihu’l-Ğayb*, XVIII, 202.

okurken, Nâfi‘, İbn Kesîr, Ebû Amr, İbn Âmir ve Ya‘kûb ise “كَذَّبُوا” şeklin-
de okumuşlardır.¹⁰

5.2. Tefsir’e Etkisi

“كَذَّبُوا” şeklindeki kırâate göre mana, “yalana çıkarıldıklarını, yalancı durumuna düşürüldüklerini, yalancılıkla suçlandıklarını sandılar” şeklin-
dedir. Buradaki “zan”nın peygamberlere değil onların kavimlerine ait ol-
duğu, kavimlerin peygamberlerine vadedilen yardım ve zafer konusunda
yalancı durumuna düştükleri belirtilmiştir.

“كَذَّبُوا” şeklindeki şeddeli kırâate göre ise mana, “yalanlandıklarını,
inkâr edildiklerini zannettiler” şeklinde olur. Buradaki “zan”, “kesin bilgi”
anlamında kullanılmış olduğu görüşüne göre “Peygamberler gönderildik-
leri halkın iman etmeyeceklerine, kendilerini yalanladıklarına iyice inan-
dılar” anlamı ortaya çıkarken; “zannetme” manasında olduğu görüşüne
göre de “Peygamberler kendilerine inanan kimselerin, Allah’ın yardımının
gelmesi hususunda kendilerini yalanlayacaklarını zannettikleri, endişe et-
tikleri sırada Allah’ın yardımı geldi” anlamı ortaya çıkmaktadır.¹¹

Sonuç

Kırâat farklılıklarının Yûsuf Sûresi’ne etkisinin araştırılmış olduğu
bu makalede, Kur’ân-ı Kerîm’in sıralama olarak 12. sûresi olan Yûsuf
Sûresinde meşhur kurrâlar (kırâat imamı)’ın birbirinden farklı şekilde
okumuş oldukları yerlerin olup olmadığı ilgili kaynaklardan tahlil edilmiş
ve 23, 24, 62, 90 ve 110. ayetlerdeki 5 farklı kelimenin kurrâ tarafından
ihtilaf ile okunduğu tespit edilmiştir.

Söz konusu ayetlerdeki kırâat ihtilaflarının manaya etki eden yönünün
olup olmadığı -kaynakçada da belirtilen- muteber tefsir kitapları taranarak
incelenmiş ve sonuç olarak ayetlerde ortaya çıkan farklı okuyuş biçimleri-

10 İbnü’l-Cezerî, *en-Neşr fi’l-Kırâati’l-Aşr*, II, 296.

11 Taberî, *Câmiu’l-Beyân an Te’vili Âyi’l-Kur’ân*, XIII, 85; Ebû Zûr’a, *Huccetü’l-Kırâat*, 366;
Zemahşerî, *el-Keşşâf an Hakâiki’l-Tenzil*, II, 347; Râzî, *Mefâtihu’l-Ğayb*, XVIII, 226.

nin birbirine yakın manaları veya benzer manaları ihtiva ettiği görülmüş-tür.

Her ne kadar bu okuyuş farklılıklarının manayı tamamen değiştirmeye- diği görülse de, bu farklı kırâatlerin manayı genişletmesi, derinleştirilmesi açısından, dolayısıyla Kur'ân-ı Kerîm'in ne kadar veciz bir kitap oldu- ğunu bir kez daha ortaya koyması bakımından, bu çalışmanın yapılmış olmasının alana faydalı olacağı kanaati tarafımızca benimsenmiştir.

KAYNAKÇA

- Çetin, Abdurrahman, *Kırâatların Tefsire Etkisi*, Ensar Neşriyat, İstanbul 2012.
- Demirci, Muhsin, *Tefsir Usulü*, İFAV, İstanbul 2008.
- Ebû Zür'a, Abdurrahman b. Muhammed (ö.403), *Huccetü'l-Kırâat*, Beyrut 1972, 2. bs.
- Elmalılı, Yazır Hamdi (ö.1944), *Hak Dini Kur'ân Dili*, İstanbul ts.; Sadeleştirme: İsmail Karaçam; Emin Işık; Nurettin Bolelli; Abdullah Yücel, İstanbul 1993.
- İbnü'l-Cezeri, Ebü'l-Hayr Şemseddin Muhammed b. Muhammed (ö.833/1429), *en-Neşr fi'l-Kırâati'l-Aşr*, thk. Ali Muhammed Dabba, Mısır ts.
- Râzî, Fahrüddîn Muhammed b. Ömer (ö.606/1209), *Mefâtihu'l-Gayb*, Mısır 1938; çev. Suat Yıldırım, Lütfullah Cebeci, Sadık Kılıç, C. Sadık Doğru, Ankara 1988.
- Taberî, Muhammed b. Cerîr (ö.310/922), *Câmiu'l-Beyân an Te'vili Âyi'l-Kur'ân*, 3. bs., Mısır 1968.
- Zemahşerî, Cârullah Mahmud b. Ömer (ö.538/1143), *el-Keşşâf an Hakâiki't-Tenzîl*, Beyrut ts.

Milliyetçiliğe Dair Çözümlemelerde Toplumsal Cinsiyet Olgusu

Alper KASIMOĞLU *

Özet

Millet, milliyetçilik ve etnisite konusundaki hegemonik kuramların çoğu, cinsiyet ilişkilerini konu ile bağlantısı yokmuş gibi ihmal etmiştir. Ancak, son dönemde, toplumsal cinsiyet konusunda yapılan çalışmalar, kadınların, millet ve milliyetçiliğe dair analitik söylemlere nasıl dâhil edildiklerini çözümlemiştir. Milliyetçi projeler toplumsal cinsiyetçi kurgulara dayanmakta, birçok sosyal bilimci bu kurguları çözmeye çalışmakta, ulus ve devletlerin inşasında kadınların varlığını görünmez kılan bakış açılarına karşı itirazlarda bulunmaktadır. Bu itirazlar, kadına etnik ve ulusal gruplar tarafından yüklenmiş pek çok rolü tartışmaya açmaktadır. Uzun bir süre ihmal edilen milliyetçilik ve toplumsal cinsiyet ilişkisi üzerine farklı disiplinlerde geliştirilen tartışmalardan hareketle, bu ilişkinin incelenmesi ve yapılan çalışmalarının sonuçlarının ortaya konması amacıyla bu çalışma yapılmıştır.

Makalede, Milliyetçilik ve Toplumsal Cinsiyet konusundaki kavramlar ve yapılan çalışmalar metodolojik olarak incelenecektir. Bu kapsamda öncelikle, toplumsal cinsiyet ve milliyetçilik kavramları irdelenmekte ve milliyetçilik kuramlarındaki çözümlemelerde toplumsal cinsiyet faktörü etnik ve milli çerçevede ele alınmaktadır. Milliyetçiliğe dair çözümlemelerde uzun bir süre görmezden gelinen kadınların, milletler ve milliyetçiliklerin inşa süreçlerindeki rolleri ortaya konmuştur.

Anahtar kelimeler: Cinsiyet, Toplumsal Cinsiyet, Kadın, Milliyetçilik, Etnik Kimlik

* Öğr. Gör., Yalova Üniversitesi, Strateji Geliştirme Daire Başkanlığı, İç Kontrol ve Kalite Sorumlusu, kasimoglualper@gmail.com

The Analysis In The A Bout Nationalism, The Communal Gender Phenomenon's

Most of the hegemonic theories related to nation, nationalism and ethnicity ignores the gender relations as if they have no connection with the topic. However, recent studies conducted about gender have analysed how women are included in analytic expressions regarding nation and nationalism. Nationalist projects are based on gendered constructions; many social scientists try to untie these constructions and there are objections against the perspectives that ignore the presence of women in the construction of nation and the states. These objections bring many roles that are attributed to women by ethnic and national groups into question. Following the discussions coming up in various disciplines over long-neglected nationalism and gender relation, this study has been conducted to examine this relation and to introduce the results of the conducted studies.

In the essay, studies and concepts regarding Nationalism and Gender will be methodologically analysed. In this regard, the concepts of gender and nationalism are primarily examined and sex factor in the analysis of theories of nationalism is discussed in ethnic and national context. The role of women, who have been ignored in the nationalistic analysis for a long time, in building nations and nationalism has been presented.

Key words: Sex, Gender, Women, Nationalism and Ethnic Identity

Giriş

Doğumdan itibaren başlayıp yaşam boyu devam eden süreçte, biyolojik cinsiyetten farklı olarak oluşan ve öğrenilmiş davranış kalıplarını içeren toplumsal cinsiyet kavramı, toplumsal bir oluşum olarak (Yıldırım, 2005: 9) biyolojik cinsiyetin kültürel düzlemde toplum tarafından sosyal cinsiyete dönüştürülmesini yani, kadınlık ve erkeklik rollerinin oluşturulmasını ifade etmektedir (Akal, 1994:115). Kadın ve erkek cinselliğinin biyolojik özelliklerini yansıtan cinsiyet, gelişim süreci ile beraber kişinin içinde sosyalleştiği toplumun, toplumsal ve kültürel yapısına bağlı olarak toplumsal cinsiyet kimliklerinin kazanılması doğrultusunda bir değişime

uğrar. Biyolojik ve toplumsal cinsiyet arasında ortaya çıkan bu farklılıklar kadın ve erkeğin farklı toplumlardaki kimliği ve konumu üzerine tartışmalarda belirleyici olmaktadır.

Sosyal bir kurum olarak toplumsal cinsiyet, insanoğlunun yaşamını düzenleyen en önemli yollardan birisidir. Toplumun yüklediği rollerin gelişimi ve sonuçları, dil, din, kanun, bilim ve toplumun tüm değerler grubu tarafından meşrulaştırılmaktadır. Toplumsal cinsiyet kavramını sosyolojiye kazandıran düşünürlerden olan Ann Oakley’e göre “cinsiyet” biyolojik kadın-erkek ayrımını anlatırken “toplumsal cinsiyet” erkeklik ile kadınlık arasında buna paralel ve toplumsal bakımdan eşitsiz bölünmeye gönderme yapmaktadır”. (Marshall, 1999: 98).

Çalışmaya konu olan bir diğer kavram olan Milliyetçilik ise onsekizinci yüzyıldan günümüze kadar geçen zaman zarfında yaşadığımız ulus devletler dünyasını temelinden etkileyen bir kavram olmakla birlikte, aynı zamanda üzerinde ortak bir tanıma varılamamış en tartışmalı kavramların başında yer almaktadır.

Milliyetçilik çalışmalarının en fazla üzerinde durduğu konulardan biri de farklı toplumsal grupların milliyetçi projelere ne ölçüde ve nasıl katıldığıdır. Milliyetçi hareketlerin toplumun değişik kesimlerinden destek aldığı biliniyordu; bu bağlamda hareketlerin sınıf profilleri, hareketlere katılanların eğitim düzeyleri, ekonomik ve kültürel durumları en ince ayrıntısına kadar araştırılmıştı. Tüm bunlar yapılırken kadınların milli ve etnik projelere ne şekilde katıldıklarının, onlardan nasıl etkilendiklerinin hiç sorgulanmamış olması son derece şaşırtıcıdır. Milliyetçilik araştırmalarının büyük bir bölümü (kadınlar tarafından yapılanlar bile) toplumsal cinsiyet ilişkilerini konuyla ilgili olmadığı gerekçesiyle görmezden geliyordu. Bu eksikliğin farkına ilk varanlar, Kumari Jayawardena, Cynthia Enloe, Floya Anthias ve Nira Yuval – Davis gibi araştırmacılar olmuştur (Özkırımlı, 2008:253)

Bu çalışma ile milliyetçiliğe dair çözümlemelerde uzun bir süre görmezden gelinen toplumsal cinsiyet farklılıklarının ve kadın kimliğinin millet ve milliyetçiliklerin inşa süreçlerindeki önemi, kadınların yalnızca özel alanda iyi bir anne ve eş olmalarının ötesinde, mensubu oldukları mil-

letin değerlerini ve kültürünü çocuklarına aktarmaları ve “vatana hayırlı evlatlar” yetiştirmeleri yönündeki rolleri ortaya konmaktadır.

Bu kapsamda; makalede, toplumsal cinsiyet ve milliyetçilik konularını birlikte ele alan veya dolaylı olarak bu konularla ilgili olan literatüre dayalı bir tarama, değerlendirme araştırması yapılmıştır. Makalenin ilk bölümünde kavramsal çerçeve çizilip, toplumsal cinsiyet kavramı ve kavrama ilişkin kuramlar, toplumsal cinsiyetin kazandığı önem ve toplumsal cinsiyette farklılık tartışmaları, etnik kimlik, millet, milliyetçilik ve cinsiyet ilişkisi; İkinci bölümde milliyetçilik ve toplumsal cinsiyet ilişkisi ele alınacaktır.

1. Toplumsal Cinsiyet Kavramına İlişkin Yaklaşımlar

Cinsiyet kavramına ilişkin yapılan çalışmalarda, yakın zamana kadar biyolojik cinsiyet kavramı ile toplumsal cinsiyet kavramını birbirinden ayıran farklı tanımlamalar bulunmamaktaydı. Bunun sebebi, biyolojik olanla, ona dayandırılarak inşa edilen toplumsal-kültürel cinsiyetin özdeşliğine inanılıyor olmasıydı. Bu özdeşlik inancı, cinslere atfedilen farklı özelliklerin ve bunların gereği olan cinsiyet rollerinin biyolojik, doğal veya ilahi olduğu kanısını desteklemekteydi. Ancak daha sonraki dönemlerde, bedenın kültürel bir varlık olarak kabul görmesi ile birlikte, söz konusu doğallık, tartışmaya açık hale gelmiş; sonuçta cinsiyet ile toplumsal cinsiyet birbirinden farklı iki kavrama dönüşmüştür (Şişman, 2006: 49). Toplumsal cinsiyet kavramı, çeşitli analizlerde, birbirinden farklı anlamlarda kullanılmaktadır. Toplumsal cinsiyetin ne olduğuna ilişkin, teorisyenlerin farklı bakış açıları çerçevesinde, farklı tanımlar ortaya çıkmaktadır. Bun nedenle Zoonen’in dediğı gibi, durağan bir özellik taşımayan toplumsal cinsiyetin kategorize edilmesi ve tanımlanması kolay değildir (Zoonen, 1994: 27).

1.1. Toplumsal Cinsiyet Kavramı

Başlangıçta sadece gramatik bir nitelik taşıyan toplumsal cinsiyet terimi, günümüzde cinsiyetler arasındaki toplumsal düzenlemelere atıfta

bulunan bir kavram haline dönüşmüştür. Toplumsal cinsiyet kavramının bugünkü anlamdaki kullanımı 1950’lerde başlamış ve 1980’lerde özellikle feminist hareketin de katkısıyla zirveye taşınmıştır. Bu kavram ilk olarak, cinsiyetler arasındaki farklılıkların toplumsal boyutuna vurgu yapmak amacıyla Amerika’daki feminist hareketin taraftarlarınca kullanılmıştır. Amerika’da kadın sorunları üzerinde araştırma yapan akademisyen ve yazarlar arasında kadın kavramına sınırlı bir anlam yüklenmesini eleştiren bir grup araştırmacı, cinsiyetler arası etkileşimi vurgulamak amacıyla gender (toplumsal cinsiyet) terimini önermiştir. Çünkü onlara göre, kadın ve erkek, ancak birbiriyle bağlantılı ve ilişkili bir şekilde tanımlanabilir. Bu terimi kullanan akademisyenler, bilimsel disiplinlerin paradigmalarını da sorgulamayı hedefleyince toplumsal cinsiyet kavramı bir anlamda, ırk ve sınıf gibi bir analiz kategorisine dönüşmüştür (Yuval- Davis, 2007: 27-30). Söz konusu kavram Türkçe açısından değerlendirildiğinde kavramın, cins, tür ve ırk anlamlarına geldiği anlaşılmaktadır. Cinsiyet ve cinsellik bu kelimenin sonradan kazandığı anlamlardan ikisini oluşturmaktadır (Şişman, 2006:48-49).

Toplumsal cinsiyet kavramı, toplumsal cinsiyet rollerinin dağılımı ve kamusal ya da özel mekânların cinsiyetçi kullanımı etrafında biçimlenir. Feminist hareket, toplumsal cinsiyet rolleri olgusunu iki temel gruba ayırarak değerlendirmektedir. Bazı feminist araştırmacılar, kadınlık ve erkeklik rolleri arasındaki ayrımın biyolojik temelli olduğunu savunurken, bir diğer grup ise, rol dağılımındaki biyolojik temelleri reddetmemekle birlikte, bu ayrımın öğrenilmiş bir ayrım olduğunu düşünmektedir (Connell, 1998: 78-80).

Toplumsal cinsiyet, kadın ve erkek arasındaki sosyal ve kültürel ilişkilere bağlı olarak yapılandırılmış ve tanımlanmış olup cinslerden her birine yüklenen kimliklere, statülere, rol ve sorumluluklara dayanan ilişkiyi tanımlamaktadır. Toplumsal cinsiyet kavramı, kadın ve erkeğin rollerini, sorumluluklarını, fırsatlarını ve ihtiyaçlarını analiz etmeye yarayan sosyo-ekonomik ve kültürel bir değişkendir. Bu terim, sabit ya da doğuştan olmayıp, bireyin sosyalleşme sürecinde anlam kazanmaktadır (Boyarın, 1998: 117).

Toplumsal cinsiyet kavramı ile ifade edilmek istenen, biyolojik kökenli cinsiyetin tersine, cinsel farklılıkların toplumsal ve kültürel düzlemde yorumlanmasıdır. Bu kavram aynı zamanda tarihsel çözümlemenin birincil kategorilerinden biri olarak görülmüş, her türlü toplumsal ve iktisadi oluşumlarda, siyasal kurumlarda yer eden bir olgu olarak kabul edilmiştir. Bu nedenle, toplumsal cinsiyet olgusu, her türlü toplumsal sistemin sahip olduğu dinamikleri anlamamıza büyük ölçüde imkân tanımış ve kadınların tarihsel sürece yeniden zorunlu olarak dâhil edilmelerini öngörmüştür (Zılfı, 2000: 29).

1.2. Toplumsal Cinsiyet Kavramına İlişkin Kuramlar

Toplumsal cinsiyetin kazanılmasına ve cinsiyetler arası farklılıkların açıklanmasına yönelik farklı kuramlar bulunmakla birlikte; kuramların her biri toplumsal cinsiyete, cinsiyet rollerinin oluşumuna ilişkin farklı bakış açıları ile konuyu açıklamaya çalışmaktadır.

Althusser, Lacan, Foucault, ve Connell gibi düşünürlerin görüşlerini temel alan toplumsal cinsiyet kuramları; dört ana yaklaşım olarak sınıflandırılmaktadır: Toplumsallaşma kuramı, Marksist kuramlar, Psikanalitik kuramlar ve Post-Yapısalcı kuramdır.

1.2.1. Toplumsallaşma (Sosyalizasyon) Teorisi

Toplumsal cinsiyetle ilgili literatürde kullanılan en yaygın yaklaşım, “Toplumsallaşma Teorisi”dir”. Toplumsallaşma teorisine göre, toplumsal cinsiyetin oluşumu, toplumsal normların öğrenilmesi ve içselleştirilmesine bağlıdır. Birey, içinde doğduğu toplumun kültürünü, değerlerini zamanla içselleştirmekte ve bu sayede doğduğunda sadece biyolojik bir cinsiyeti olan bireyin, zamanla toplumsal cinsiyeti oluşmaktadır. Connell bu sürecin oluşumunu şu şekilde açıklamaktadır : “Çocuk büyürken toplum da çocuğun önüne cinsiyete uygun bir kurallar, şablonlar ya da davranış modelleri dizisi koyar. Belirli toplumsallaştırma etkenleri ya da failleri özellikle aile, medya, arkadaş grupları ve okul-söz konusu bu beklentileri ve modelleri somutlaştırarak çocuğun bunları sahipleneceği ortamı hazır-

lar. Bu ortamda öğrenme yoluyla çocuk bunları içselleştirir. Bunun sonucunda, normalde belirli bir cinsiyetin toplumsal beklentileriyle örtüşen bir toplumsal cinsiyet kimliği ortaya çıkar (Connell, 1998:255).”

Toplumsallaşma kuramına göre, toplum erkek ve kadına farklı davranış kalıpları biçmektedir. Cinsiyetine uygun davranışları yapan birey ödüllendirilmekte, uygun davranışlar göstermeyen de cezalandırılmaktadır. Örneğin ağlayan erkek, toplumsal yaptırımlarla karşılaşırken, kadın için bu durum olağan karşılanmaktadır. Özellikle anne babalar ve öğretmenler, aynı davranış söz konusu olduğunda kız ve erkek çocuk için farklı tepkilerde bulunmaktadırlar. Bu durum da insanların erkek ya da dişi olmak üzere iki ayrı davranış kalıbını benimsemesine neden olmaktadır. Toplumsallaşma kuramında, öğrenmenin yanı sıra, model alma da cinsiyet rollerini kazanmanın bir yoludur. Buna göre, genelde kız çocuk annesini model alırken, erkek çocuk babasının davranışlarını model olarak seçmektedir. Öğretmen, arkadaş ya da beğenilen bir ünlü de taklit edilerek cinsiyete uygun davranışlar edinilebilmektedirler. Bu noktada, özellikle kitle iletişim araçlarından televizyon; etkili rol modelleri sunmaktadır.

Toplumsallaşma kuramı özetle, “Biyolojik anlamdaki bir varlık nasıl toplumsal anlamda bir varlık haline geliyor?” sorusuna açıklık getirmeye çalışmakta ve sürecin oluşmasında temel rol oynayan etkenlerin de; bireyin toplumsallaştırılmasından sorumlu olan kurumlar ve insanlar; anne, aile, öğretmenler, arkadaş grupları ve medya; olduğunu ortaya koymaktadır.

1.2.2. Marksist Teoriler

Marksist teoriler, genel anlamda kadınların ezilmesinin temel belirleyeni olarak, sınıf ilişkilerini, kapitalist sistemi veya üretim ilişkilerini görmektedir. Marksist analiz kadınların ezilmesini, üretimle ilişkileri (ya da böyle bir ilişkinin olmayışı) bağlamında ele alır. Bu analizler, kadınları işçi sınıfının bir kesimi olarak tanımlayarak, kadınların erkeklerle ilişkisini, işçilerin sermayeyle ilişkisi kapsamında sınıflandırır (Hartmann, 2006: 5).

Kadınların konumu üzerine yapılan çoğu Marksist analizde Hartmann'ın belirttiği gibi, sorun olarak kadınların erkeklerle ilişkisinden ziyade, kadınların ekonomik sistemle ilişkisi ele alınır. Marksist teori- de temel sorun ırkçı, etnik ve sınıfsal ayrımların yattığı çatışmalardır ve kadınların ezilmesi sorununun Marksist Devrimden sonra kendiliğinden ortadan kalkacağı varsayılmaktadır. Dolayısıyla cinsiyetçiliğin ortadan kalkmasının birincil koşulu, kapitalizmin ortadan kalkmasıdır.

Kadın sorunu, Marksist teoride Hartmann'ın belirttiği gibi üç çerçe- ve de analiz edilmiştir: İlk dönemde, Marks, Engels, Kautsky ve Lenin gibi Marksistler, kapitalizmin, bütün kadınları ücretli işgücüne kattığını ve bu sürecin cinsiyete dayalı işbölümünü yok ettiğini düşünmüşlerdir. İkinci olarak, Zaretsky gibi çağdaş Marksistler kadınları kapitalizmde günde- lik hayatın analizine dâhil etmişlerdir. Üçüncü olarak da Dlla Costa, S. Firestone gibi Marksist feministler, ev işine ve ev işinin sermayeyle iliş- kisine odaklanmışlardır. Bunlardan bazıları ev işinin artık-değer ürettiğini ve ev işi emekçilerinin doğrudan kapitalistlere çalıştığını öne sürmüşlerdir (Hartmann, 2006: 5).

Marksist teoriler genel olarak, kadınların cinsiyetçi yaklaşımlara ma- ruz kalmasını, toplumsal konumlarının ikinci planda görülmesini, top- lumsal yaşamda ve ev içinde ezilmelerini, sınıf ilişkilerine ve kapitalist sisteme bağlayarak, bu sistemi değiştirmeden kadınların sorunlarının çö- zümünün mümkün olmadığını ortaya koyarlar.

1.2.3. Psikanalitik teoriler

Toplumsal cinsiyetin oluşum sürecine ilişkin olarak geliştirilen ilk yaklaşımlardan biri, Freud'un temellendirdiği psikanalitik kuramdır. Schroeder'in belirttiği gibi, Freud bazı feminist araştırmacılar tarafından "cinsellik sorununu ön plana çıkaran ve cinsel kimliğin biyolojik yaratı- lıktan kaynaklanmayıp toplumsal olarak oluşturulduğunu ilk savunan ku- ramcı" (Schroeder, 2007: 67- 68) olarak kabul edilmektedir.

Freud, toplumsal cinsiyetin kazanılmasının üç aşamada gerçekleştiği- ni belirtir: ilk dönem oral ve anal dönemleri kapsar. İnsan yaşamının bu ilk

döneminde erkek ve kız çocuklar için toplumsal cinsiyet deneyimleri çok farklı değildir. 18 ve 24. Aylarda başlayan ikinci dönem fallik dönemdir. Üçüncü dönemi Freud, ödipal dönem olarak adlandırır. Esas olarak toplumsal cinsiyet rolünün kazanıldığı dönemdir. Freud, ataerkil sistemden yana olan bir düşünürdür ve kuramı, birtakım eleştirilere maruz kalmıştır; fakat yine de psikanalitik kuram, konuya ilişkin önemli açıklamalar barındırmaktadır.

Psikanaliz, toplumsal cinsiyetin oluşumunu, normatif kural koymalardan çok iktidar ve gereksinimle karşı karşıya kalmanın etkisi olarak görür. Vurguladığı nokta ise toplumsal bağlam ve kişilik arasındaki süreksizliktir, bunun yanı sıra kişilikteki köklü bölünmelere dikkat çeker (Connell, 1998:254).

Freud'un kuramını feminist çerçevede yorumlayan Juliet Mitchell, toplumsal cinsiyet oluşum sürecini anlamak için en iyi araçları psikanalizin sunduğunu belirtmiştir. Ona göre psikanaliz, cinsler arasındaki iktidar ilişkilerinin köken ve varlığını ortaya koyan en mükemmel yöntemdir ve psikanaliz ataerkil ilişkilerin meşrulaştırılması için kullanılmamalıdır. Juliet Mitchell, toplumsal cinsiyet temelli öznelliğin ideolojik olarak oluşturulduğunu ve egemen erkek ideolojinin devamlı surette üretilmesini garantileyerek kadınsılığı egemenliği altına alan bir yapı olarak görülebileceğini öne sürer (Schroeder, 2007: 67- 68).

Psikanalitik kuram içinde çeşitli yaklaşımları benimseyen ekoller de vardır. Nancy Chodorow en çok bilinen isimlerden biridir. Dorothy Dinnerstein, Helene Cixous, Luce Irigaray gibi araştırmacılar, toplumsal cinsiyet oluşumunu açıklamakta psikanalitik yöntemi kullanmıştır.

Dorothy Dinnerstein cinsiyetin oluşumu ve aile ilişkileri üzerinde bilinçaltının etkisini araştırmıştır. Cinsel kişiliğin kazanılmasını ve cinsel ilişkilerin kurulup sürdürülmesini anne-çocuk ilişkileri ve bilinçaltının gelişmesi bağlamında ele alıp incelemiştir. Nancy Chodorow sekssizim konusunu öncelikle toplum psikolojisi açısından ele alırken, ailelerin çocuk yetiştirme geleneklerinin cinsiyet ayırımına yol açtığını öne sürer. Ona göre, biyolojik yapılarından dolayı kadınların anne olmaları daha sonra ailenin çocuk bakımı görevini kadına vermesi kızlarda ve oğlanlarda

psikolojik olarak sanki seksler arasında iş ve kapasite ayrımı varmış gibi bir izlenimin yaratılmasına neden olur. Luce Irigaray'ın kadın tasvirleri üzerine yaptığı çalışma ve Helene Cixous'un kadın yazın kuramı, ataerkil sembolik düzene meydan okur. Irigaray ve Cixous, kadınlar arası farklılığın ataerkil sembolik düzen tarafından temsil edilmediğini ve bu düzenin kanunlarının ve dilinin kadınların yararına hizmet etmediğini iddia eder (Schroeder, 2007: 67).

1.2.4. Post-Yapısalcı Teoriler

Post-yapısalcı teori; Derrida, Lacan, Foucault, Deleuze, Irigaray ve Kristeva'nın çalışmalarına dayanan ve bazıları birbiriyle çelişen kuramlardan oluşur. Bu çok boyutlu çalışmalar, “yapıbozma” (deconstruction), “söylem” ve “farklılık” dâhil olmak üzere feminizme kimlik ve öznel konularındaki geleneksel varsayımlara meydan okumak ve onları tasfiye edebilmek için yararlanabileceği bir dizi eleştirel çerçeve sağlar (Schroeder, 2007: 21). Post yapısalcılar toplumsal cinsiyetin iletilmesi, yorumlanması ve temsilinde dilin merkezi rolüne vurgu yaparlar. Post yapısalcılar “dil” kavramıyla kelimelerden ziyade konuşmanın, okumanın ve yazmanın aktüel hâkimiyetinin önceleyen anlam sistemlerini simgesel düzenleri kastederek.

Toplumsal cinsiyetle ilgili olarak post yapısalcı kuram, “kadın” ve “erkek” gibi kategorilerin doğa tarafından belirlenmediğini, kültürel ve toplumsal olarak inşa edildiğini ve kültürler ve tarihsel dönemler arasında kayda değer bir değişim gösterdiklerini savunur (Schroeder, 2007: 71). Dolayısıyla, erkek ve kadın kültürleri arasındaki farklılıkların tarihsel olarak üretildiğini savunan bu yaklaşım, öznellik ve kimliğin öze ait ve bütüncül olmaktan ziyade toplumsal olarak inşa edildiğini öne sürerek kavramsallaştırır. Post-yapısalcı kuramcılar, analizlerinde yapı bozmacı yöntemi uygularlar. Post - yapısalcıların toplumsal cinsiyet analizlerinde kullandıkları bu yaklaşım, Derrida'dan alınmıştır. Derrida'nın metinsellik ve okuma üzerine kuramları ve logos-merkezciliğinin ve ikili karşıtlıkların dengesini bozmaya yönelik yaklaşımı, post yapısalcı yaklaşımın temelini oluşturur.

Toplumsal cinsiyet analizlerine yönelik diğer bir post-yapısalcı yaklaşım da Foucault'nun öznellik, beden, söylem ve güç üzerine çalışmaları kapsar. Bu yaklaşıma göre cisimleşmiş öznellik, çoğul ama genellikle birbiriyle çelişen öznellik biçimlerini üreten söylemlerin etkisi sonucunda oluşur. Foucault'ya göre psikoloji, biyoloji, tıp, etik, pedagoji gibi söylemler güç odakları ve ilişki ağlarından doğar ki bütün bunlar birlikte genel strateji oluşturur (Schroeder, 2007: 72). Foucault, söylemler dizisi dışında cinsiyet diye bir kavramın varlığını kabul etmez. Foucault'nun çalışmaları, 'ataerkil sistem' ve 'baskı'nın yanı sıra 'kadın' ve 'toplumsal cinsiyet' gibi kategoriler üzerine yapılan feminist araştırmalara da ilham vermiştir.

1.3. Tarihsel Süreç İçerisinde Toplumsal Cinsiyetin Kazandığı Önem

Bütün dünyada erkek ve kadın faaliyetlerindeki farklılıklar üzerine son yüzyıl içinde yapılan incelemelerin büyük çoğunluğu, terimin hala bilinmediği zamanlarda bile, egzotik cinsiyet rollerine, ilkele ve geleneksele ilgi duyan gözlemciler tarafından geliştirilmiştir. Sosyologlar insanların ilkel toplumlarda göçebe yaşam tarzı içinde avcılık ve toplayıcılık yaparak yaşamlarını sürdürürlerken kadının aile içindeki cinsiyete dayalı is bölümünde önemli roller üstlendiklerini işaret etmektedirler.

Ataerkillikten önce anaerkilliğin yaşandığını ileri süren görüşün temsilcilerinden Boscawen, insanların geçmişte anaerkil soy yasasına sahip olduğunu savunur. Bu savunmasını Babil kadınlarının yaşamlarından aktardığı örneklerle temellendirir. Bu örneklerde kadınlar, kendi mallarının sahibi olup istedikleri gibi onları yönetebiliyorlardı. Babil uygarlığında kadın çok yüksek bir konuma sahipti; öyle ki, ana evin tanrıçası anlamına gelen bir kavramla simgelenirdi. Ayrıca anaya karşı işlenen bütün suçların cezası, topluluktan sürülmektir. Bascowen, bu olgunun, insanların bir zamanlar anaerkil soya sahip olduğunun önemli bir kanıtı olduğunu ileri sürmektedir (Stone, 2000: 73).

Feodal toplum yapısının ortaya çıkması sonucunda erkeğin egemenliği ele geçirmesi ile birlikte kadın ikincil plana itilmiş ve toplumsal yapıda önemi azalmıştır. Ataerkil toplum yapısının ortaya çıkışını, değişen tek-

nolojilere dayandıran açıklamalara göre; teknolojik, toplumsal ve maddi değişimler ağı, kadınlar üzerinde kurulan eril egemenliği de içeren genel anlamdaki egemenlik ve hiyerarşinin ortaya çıkmasını mümkün kılmıştır (Marcos, 2006: 89).

Erkeğin iktidarı ele geçirmesini, mülkiyetin korunması ihtiyacı ile ilişkilendiren anlayışın önde gelen temsilcilerinden Beauvoir, erkeğin sahip olduğu üstünlüğün tabii bir olay olmayıp, gerçekte, ilkel toplumlar arasında cereyan eden sürekli savaşların bir sonucu olduğunu ileri sürmüştür(Beauvoir, 1993: 252). Ona göre, bu savaşlar boyunca erkek, üstün savaşçı rolünü oynamış; sonuçta da bu yeni rolünü, liderliğini korumak amacı ile kullanmıştır. Bu değişim, mülkiyet ve miras haklarında da bir takım değişikliklere yol açmış; erkeğin mülk sahibi olması yanında kalan mirastan büyük pay almasını da sağlamıştır. Bu değişimin sonucu olarak ortaya çıkan durum, kadının toplumda ikincil bir varlık olarak algılanmasına neden olmuştur (Beauvoir, 1993: 254).

Sanayi devrimi ve Fransız ihtilal'ı gibi toplumsal dönüşüm yaratan hareketler kadın algısı ve kadın hakları için önemli gelişmelere neden olmuştur. Sanayi devrimi sonrasında artan iş gücüne duyulan ihtiyaç doğrultusunda kadın evin dışına çıkabilmiş ve ev dışı üretimin bir parçası haline gelmiştir. Bu durum kadının işçi olarak haklarını savunmasından kadın olarak haklarını savunmasına giden süreci başlatmıştır. Kadının kendini ve toplumdaki yerini sorgulayan ve eleştiren sürece girmesinde üretim sistemine dâhil olmasının çok büyük bir etkisi vardır. Sanayi devrimi sonucunda oluşan yeni üretim biçimi, kadınları çalışma yaşamına sokarak, ataerkil toplum yapısında değişime neden olmuştur. Sanayi devriminden sonra ücretli işçi kimliği kazanan kadın, ataerkil sistemin ondan esirgediği diğer hakları da kazanmak için mücadele edebilecekti (Caner,2004:111).

1960'ların sonunda yeni feminizm ortaya çıkana kadar toplumsal cinsiyete yönelik kapsamlı bir ilgi uyanmamış; ilginin uyanmasından sonra görüşlerin merkezini Simone de Beauvoir'ın kadınlara hükmedilmesi sentezi oluşturmuştur. Beauvoir'e göre aşkın projelerdeki erkek tarzının övülmesi sorgulanmalıdır(Connell, 1998: 59). O da bu tarzın genellikle kadınlara ve doğaya hükmedilmesini içerdiğini kabul eder. Kadınların özgürleşmesi ve değişimleri ikincil cins olarak mevcut konumlarındaki

değişimlerin gerek kamusal gerekse özel alanda görünürlük sağlayarak mevcut durumun kadınların lehine dönüştürebileceği feminist araştırmaların merkezinde yer almaya başlamıştır.

Kadın erkeğin doğasında olmayan, doğuştan gelmeyip sonradan toplumsal yaşantı içinde oluşan farklılıklar beraberinde toplumsal cinsiyet tartışmalarını da getirmiştir. Toplumsal cinsiyet ile cinsiyet kimliği arasında oluşan farklılıklar, kadın ve erkek arasındaki biyolojik ayırmadan farklı olarak “kadınlık” ve “erkeklik” kategorilerinin toplumsal oluşumu toplumsal cinsiyet kavramını tartışmaların merkezine taşımıştır.

1.4. Toplumsal Cinsiyet Yaklaşımlarında Farklılık Tartışmaları

Toplumsal cinsiyet yaklaşımlarında farklılık tartışmalarının tarihi feminist düşüncede 19. yüzyıla kadar dayansa da son otuz yılda eleştirel düşüncenin ve postmodern feminist yaklaşımların “farklılık” kavramını yeni bakış açılarıyla irdelemeleri sonucu “farklılık politikaları” akademik ve politik gündemde ön sıralarda yer almıştır. Özellikle 1970’lerle birlikte, farklılık kavramı artan bir ivme ile daha çok toplumsal gruplar içindeki etnik, sınıfsal, cinsel, ırksal vs. farklılıklara gönderme yapılarak kullanıldı. Fakat ikinci dalga feministler, ilk olarak farklılığı siyasal bakımdan hem kadınlar ve erkekler arasında hem de kadınların kendi aralarında bir kutuplaşma olarak aldılar.

İkinci dalga feminizmin öne çıkan düşüncesi olan “ortak baskı deneyimi” aynı zamanda bu hareketin mücadele sınırlarını da çizmiştir. Kadın ve erkek arasında farklılıklara toplumsal cinsiyet ekseninden yaklaşan kimi ikinci dalga feministler kendi aralarında ayrılmıştır. Bazıları, cinsiyetler arasındaki bu farklılığın gerçekten var olduğunu, fakat farklılığın kadınları ikincil konuma itemeyeceğini belirtirken, diğerleri ise “besleyen, büyüten, barışçı ve sevgi dolu kadın ahlakının rekabetçi erkekten üstünlüğünü savunmuşlardır (Daly: 1978, akt. Donovan: 1997:244). Bunu yaparken de kadın/erkek, doğa/kültür, kamusal/özel, ışık/karanlık, beden/ruh gibi kavramsal ikilik setlerini kullanarak cinsiyet farklarını dayandırdıkları temelleri yeniden üretmişlerdir (Bora, 2005: 65). Yine de bu dalganın ortak paydası; toplumda kadının konumunu belirleyen hâkim yargılara ataerkil

sistemin içinden geliştiği ve ataerkil sistemin kadınlar üzerinde önemli bir baskı aygıtı olduğunu belirtmeleridir. Bu dalga, aynı zamanda, kadının ikincilleştirilmesinin esas alanı olarak aileyi görür. Ataerkilliğin bir cinsiyet rejimi olarak gücünün kendini yeniden üretebilme kapasitesinde yattığını ve bu yeniden üretiminin esasen aile içinde gerçekleştiğini belirtirler.

Bu yaklaşımlar çerçevesinde postmodernist ve postyapısalcı eleştirilerin feminizmde yankı bulduğu 1980'lerle birlikte siyah kadınlar ataerkil baskı biçimlerinin farklı kadınlar için farklı anlamlar içerdiğini tartışmaya başlamışlardır. Esasında siyah kadın hareketinin ilk tohumları 1830'lu yıllarda atılmıştır. Maria W. Stewart, Afrika Kökenli Amerikalı kadınların ırkçı ve cinsiyetçi baskıya karşı politik mücadeleye çağırır. Stewart, siyah kadınların kendi hayatlarında söz sahibi olmalarının en önemli koşullarından biri olarak siyah kadınlarının birbirleriyle politik ilişki içinde olmaları gerektiğini iddia etmiştir (Wise ve Stanley, 1990:80).1960'lara gelindiğinde, birçok siyah kadının feminizm ile tanışması, siyah kadınların insan hakları hareketi içinde ikinci sınıf vatandaşlar olarak muamele gördüklerinin farkına varmaları ile gerçekleşir.

Kadın özgürlük hareketi içindeki siyah feministler, beyaz kadının üstün, siyah kadının ikincil sayıldığı kültürel kavramların ve ırkçı inanç ve uygulamaların meşrulaştırılmasına yönelik politikaların oluşturduğu yapıları öncelikle eleştirdiler. Irksal ve etnik azınlık hiyerarşilerinin doğal görülmesine yönelik uygulamalara dikkat çektiler. Siyah feministler, siyah kadının “ötekilik” ini vurguladılar. Siyah feminizmde “ötekilik” incelendiğinde; siyah bir kadın ve feminist olmak farklı olmak anlamına gelmektedir. Siyah olmak beyaz, ırkçı toplumun dışında durmakken, feminist olmak kendini siyah toplum – erkek ve diğer feminist olmayan – için “öteki” kılmaktır (Wise ve Stanley, 1990:89).

2. Milliyetçilik

Milliyetçilik, milli hisse dayalı duygu, davranış tarzı ve tutumlar anlamında oldukça eskilere götürülebilse de; bir ideoloji veya siyasi hareket olarak modern dönemlere ait bir olgudur. Bu haliyle milliyetçiliğin, son iki asır zarfında dünyanın ulus esaslı olarak düzen kazanmasında, bir siyasi

örgütlenme biçimi olarak ulus-devlet modelinin ortaya çıkıp evrenselleşmesinde ve yaşanan uluslaşma süreçlerinde başrolü oynadığı söylenebilir.

Milliyetçilik bir ideoloji olarak Sanayi Devrimi'nden sonra Batı Avrupa'da ortaya çıkmıştır. Sanayi Devrimini gerçekleştiren ülkelerde, XV. yüzyıldan beri yaşanmakta olan toplumsal değişim süreci (modernleşme) hızlanmış, oluşan yeni kolektif ihtiyaçlar neticesinde sosyal ve siyasi alanda ön plana çıkan başlıca ideoloji milliyetçilik olmuştur (Smith, 2001: 46, 47).

E.J. Hobsbawm'a göre milliyetçilik önce kültürel, edebi bir mahiyete sahiptir. Sonra politik aktörler tarafından politik bir programa dönüştürülür. Üçüncü ve sonuncu olarak ise kitlesel destek elde ederek iktidar oyununun değişmez bir parçası halini alır (Hobsbawm, 1995:96). A. Smith ise milliyetçiliğin, sadece bir toplumsal hareket türü ve bir siyasal ideoloji değil, aynı zamanda bir "kültür" biçimi ve "bir kültür/kimlik biçimi olarak" incelenmesi gerektiğini ifade etmektedir (Smith, 2001, s.118).

Kellas'a göre, müşahade edilen milliyetçilik tipleri şöyle özetlenebilir (Kellas, 1991:51):

Etnik milliyetçilik; milletlerini zümre terimleriyle adlandırmakta ve doğuştan bu özelliklere sahip olmayana dışlamaktadırlar. Genellikle ortak ırk özelliklerine dayalıdır. Bu tür milliyetçilikte dışarıdan bir kimse gurup kültürüne adapte olamadığı gibi guruba da üye olamaz.

Sosyal milliyetçilik; Kendini sosyal bağlarla ve ortak kültürle tarif eden bir milletin milliyetçiliğidir. Ortak millî kimlik, topluluk ve kültür vurgulanır; dışarıdan herhangi bir fert her zaman bu unsurları kabul ettiğinde milletle bütünleşebilir. Irk ayniyeti şart değildir. Etnik milliyetçiliğin dışlayıcı özellikler arz etmesine karşılık sosyal milliyetçilik kapsayıcıdır.

Milliyetçilik tarihin en eski ayırımı olan biz ve onlar ayırımının ulus devletler ve ideolojiler çağındaki karşılığı olmuştur. Bir bütüne (biz'e / millete) ait olma bilinci milletleşme sürecinin ve dolayısıyla ulus devletleşme sürecinin temel dinamiğidir. Bu bakımdan milliyetçiliğin tanımlanabilmesi için öncelikle etnik kimlik ve millet kavramlarının açıklanması gerekmektedir.

2.1. Etnik Kimlik

Etnik kimlik, bir devlet içinde egemen/başat çoğunluk dışında kalan, kendini farklı gören ve düşünen, birbirlerine çeşitli bağlarla bağlı oldukları iddiasıyla, millet ve milliyetçilikte olduğu gibi kan bağı, dil, din, tarih birliği (Heckmann, 2009: 84) gibi duygusal bağlarla bir araya gelmiş olan insanların oluşturdukları birliktir. Smith (1994: 42) etnik bir topluluğun, kollektif özel bir ad, ortak bir soy miti, paylaşılan tarihi anılar, ortak kültürü farklı kılan bir ya da daha fazla unsur, özel bir “yurt” la bağ ve nüfusun önemli kesimleri arasında dayanışma duygusu olarak tanımladığı altı niteliği olduğunu belirtir. Bu nitelikler doğrultusunda etnik gruplar kendilerine özgü duygu ve düşüncelere sahip toplumdaki nüfusun farklı bir kategorisi olarak kendilerini görürler. Ayata etnik grubu şöyle değerlendirir: Her etnik grup, farklılığını korumak için, kendini diğerlerinden ayıran farklılıkları tanımlamak zorundadır. Bütün etnik cemaatlerin kendi grupları içinde tipik olan “kabul edilebilir” olanı, “anormal” olanı ve beklenen tutum ve davranış biçimlerini tanımlamaları gerekmektedir. Bu, gruba özgü olan kültürel esasların bir parçasıdır (Ayata, 1996: 197).

Yuval-Davis (2007: 92), etnisitenin, topluluk sınırları politikası ile bağlantılı olduğunu ve kimlik anlatılarını kullanarak dünyayı “biz” ve “onlar” arasında böldüğünü belirtir. Etnik projelerin ise, topluluklar içindeki belli konumlanışlardan, topluluğu destekleme veya onun avantajlarını devlet ve sivil toplum güçlerine erişim aracılığıyla sürdürme amaçlı mücadeleye ve müzakere süreçlerine sürekli katıldıklarını belirtir. Yazar, etnisiteyi tanımladıktan sonra değerlendirmesine şöyle devam eder: Bu tanıma göre etnisite, sadece topluluğun toplumdaki ötekilerle bağlantılı genel konumlanışının değil, aynı zamanda da “etnik politika” ya girişenlerin o topluluk içindeki ötekilerle belli ilişkilerinin sonucu olarak, topluluğu ve “onun çıkarları” nı kuran, temelde siyasi bir süreçtir. Toplumsal cinsiyete ve sınıfa dayalı ayrımlar, siyasi, dini ve öteki farklılıklar, özgül bir etnik siyasetin kuruluşunda merkezi rol oynamaktadır (Yuval - Davis, 2007: 92).

2.2. Millet Kavramı

Milleti oluşturan özellikler, zaman içerisinde değişime uğrayabildikleri gibi, aynı zamanda içinde biçimlendikleri tarihsel ve toplumsal koşulların etkisi altında farklı şekillerde kendini göstermektedir. Bu nedenle millet kavramının, içerdiği tüm öğeleri kapsayan, kendisine dışarıdan herhangi bir ekleme yapılamayan ya da kendisinden herhangi bir şey çıkarılamayan, değişmez ve mutlak bir tanımını yapmak pek mümkün değildir.

18. yüzyıl öncesinde belli nitelikteki bir topluluğu tanımlamak için kullanılan millet kavramı, siyasî düzen açısından da herhangi bir anlam ifade etmezken, Fransız İhtilâli ile birlikte siyaset bilimi literatürüne girmiş ve siyasî bir anlam kazanmıştır.

Millet olgusu, tanımlamalarda ağırlık verilen unsura göre çeşitlilik sunan, dinamik ve çok boyutlu bir olgudur. Millet tanımlarında ele alınan unsurların ağırlığına göre farklı görüşler dile getirilmiştir. Bazılarına göre din, dil, ırk gibi “nesnel” öğeler ön plandayken, kimilerine göre millet olma bilinci, bağlılık duygusu, beraber yaşama iradesi gibi “özel” öğeler ön planda yer almıştır. Yine farklı bir yaklaşıma göre: “sosyal-kültürel” öğeler, yani dil, gelenek-görenekler, tarihî semboller ve kahramanlar, zaferler ve yenilgiler, ortak duygu ve değerler millet olmanın temel şartı iken diğer bir yaklaşıma göre: “sosyo-politik” öğeler, yani vatandaşlık, ortak yönetim sistemi -devlet, ekonomik ilişkiler, coğrafya- gibi unsurlar milletin temel öğeleri arasında sayılmıştır.

Bu alanda önemli çalışmalara imza atan Anthony D. Smith milleti, tarihten gelen bir toprak parçasını/ülkeyi, topluluğun ortak mitlerini ve tarihsel belleğini, kitlesel bir kamusal kültürü, ortak bir ekonomiyi, ortak yasal hak ve görevleri paylaşan bir insan topluluğunun adı olarak tanımlarken, (Smith, 1999:32) millet olmanın olmazsa olmaz şartlarını, ortak soy ve köken, ortak tarihî bellek ve etnik göstergeler olarak belirtmiştir (Smith, 1999:115). Gökalp de milleti, “dilce, dince, ahlâkça ve bediiyatça [güzel sanatlarca] müşterek olan, yani aynı terbiyeyi almış fertlerden mürekkep bulunan bir zümredir” (Gökalp, 2004:18) şeklinde tanımlamıştır.

2.3. Milliyetçilik ve Cinsellik

Milliyetçiliğin farklı bir boyutu ise cinsellikle kurduğu ilişkidir. Cinsellik ile milliyetçilik arasındaki ilişki “namus” kavramıyla yakından bağlıdır. Najmabadi’ye göre, “namus”, “ulusun erkek oluşu ile vatanın kadın oluşuna sıkı sıkıya bağlı olan bir kavramdır” (Najmabadi, 2009: 130). Najmabadi, vatanın, hem erkek arzusunun yöneldiği, hem de erkeğin koruyup sahiplendiği bir kadın figürü olarak kurulduğunu belirtir. Yazar, kadın bedenine sahip vatanın, kadınlar için farklı bir beden ürettiğini ve annelik kavramlarının yeniden oluşturulmasında rol oynadığını belirtir (Najmabadi, 2009: 133), “Sevgili ve anne olarak vatan, kadın kavramlarını değiştirerek yeni kadınlıklar, yeni erkeklikler doğurdu”. Najmadadi şöyle devam eder: “Kadın vatani korumakla yükümlü bir erkekler topluluğu olarak modern devlet, simgesel düzeyde de giderek daha fazla erkekleştirildi. Vatan, korunan bir kadın kategorisine iyiden iyiye sokuldukça, devlette o ölçüde koruyucu erkek niteliği kazandı” (Najmabadi, 2009: 154), Najmabadi, aynı zamanda, ailenin hem bir kurum hem de bir metafor olarak çeşitli milliyetçilik kurgularının ve ulus devlet pratiklerinin merkezinde yer aldığını belirtir.

Nagel ise, milliyetçiliğin tanımı gereği siyasal olduğunu, devletle ve onun kurumlarıyla bağlantılı olduğunu belirtir. Ordu gibi çoğu devlet kurumlarının gerek geçmişte gerekse günümüzde erkeklerin hâkim olduğu alanlar olduğunu ve bu nedenle de hegemonik erkeklik kültürü ve ideolojisinin hegemonik milliyetçilik kültürü ve ideolojisiyle el ele gitmesini şaşırtıcı bulmaz (Nagel, 2009: 78). Nagel, erkeklik ve milliyetçilik arasındaki yakın bağın, tüm hegemonik yapılarda olduğu gibi, yalnızca erkeklerin duygu ve düşüncelerini biçimlendirmekle kalmadığını kadınların da zihinlerine ve yüreklerine damgasını vurduğunu belirtir (Nagel, 2009: 97).

3. Milliyetçilik Ve Toplumsal Cinsiyet İlişkisi

Modernist milliyetçilik kuramcılarının hepsi, özellikle feminist araştırmacılar tarafından, milletler ve milliyetçiliklerin inşa süreçlerini inceleyen kadınları görmezden gelmekle eleştirildiler. Feminist araştırmacılar bu eksikliğin giderilmesi için cinsiyet ve millet konusundaki söylemlerin

kesişme eğilimlerinin ve bunların birbirleri tarafından kurgulanma biçimlerinin incelenmesi gerektiğini vurguladılar (Çağlayan, 2007:22). Bu yönelim milli kimlik inşası ve milliyetçi ideoloji içerisindeki kadınların konumunu görünür kılma çabasının da ötesinde, toplumsal cinsiyet ilişkilerinin milliyetçilik gibi politik projelerin önemli kurucu unsurlarından biri olduğunu gösterdi. Çağlayana göre “etnik/ulusal kimlikleri, toplumsal cinsiyet kurgusu açısından inceleyen çalışmalar, topluluk adına söz söyleme ve onu temsil etme konumundakilerin erkekler olduğuna dikkat çekerek kadınlara sembolik roller verildiğini dile getiriler (Çağlayan, 2007:23). Tanıl Bora bu durumu şöyle özetler: “milliyetçi söylem, kadın-öznenen doğru ve kadın-özne varsayarak konuşmaz; kadınlar hakkında, kadınlara hitaben, erkek-biz ’den konuşur” (Bora, 2005:271).

Nira Yuval-Davis, pek çok milliyetçilik kuramcısının milliyetçi ideolojilerin yeniden üretilmesinde entelektüellerin rolüne vurgu yaptığını, hal-buki milletleri biyolojik, kültürel ve sembolik olarak yeniden üretenlerin entelijensiya değil, kadınlar olduğunu iddia eder (Yuval-Davis, 2007:19). Kadınların milliyetçiliğe dair çözümlemelerde neden görmezden gelindiği sorusuna ise Carole Pateman ve Rebecca Grant’ın varsayımları üzerinden yanıt arar.

Peteman’e göre batının toplumsal ve siyasal düzeninin temellerini atan “toplumsal sözleşme”yle ilgili klasik teoriler sivil toplumu kamusal ve özel alan olarak ikiye bölmüştür. Bu bölünmede kadınlara (ve aileye) siyasal olarak önemsiz olduğu düşünülen özel alan uygun görülmüştür. Pek çok düşünür tarafından milliyetçilik, kamusal siyaset alanının bir parçası olarak tartışılacağı için de kadınlar bu alandan ve tartışmalardan dışlanmışlardır (akt. Yuval-Davis, 2007:19-20).

Grant ise kadınların siyasal alanın ve bu alan üzerine yapılan tartışmaların dışında tutulmasına kuruluş teorilerine yaslanarak bir açıklama getirir. Ona göre Hobbes ve Rousseau, doğal düzenden düzenli topluma geçişi erkeğin saldırgan doğası (Hobbes) ve erkeğin akıl kapasitesi (Rousseau) açısından betimlerler. Dolayısıyla kadınlar, bu geçiş sürecinin bir parçası değildirler. Tam da bu nedenle toplumsaldan dışlanarak “doğal” a yakın bir pozisyonda tahayyül edilirler (akt. Yuval-Davis, 2007:20).

Milliyetçilik analizlerinde kadınların göz önünde tutulmamaları, tutulsalar dahi edilgen rollere hapsedilmeleri hususunda söz alan Chatterjee'de milliyetçi ideolojide kadınların "hakkında konuşulanlar" olarak sabitlenmesini, kamusal/özel alan ayırımına benzer bir ayırım çerçevesinde açıklar(Chatterjee, 2009:101). Ona göre özellikle batılı olmayan milliyetçi söylemde modernleşmeye bir sınır getirilmiştir. Kültür sahasını maddi ve manevi olmak üzere ikiye ayıran bu söylem, ev ve kadını "kirletilmemiş" manevi alanda konumlandırır. Batı uygarlığının bilim, teknoloji, iktisadi örgütlenme gibi güçlerini kanıtladığı yer ise maddi alandır. Doğu, batı ile arasındaki ayrımı ortaya koymak için hayatın maddi olmayan yönlerini muhafaza etmenin gerekliliğine inanır. Çünkü manevi dünyada doğu, batıdan üstündür. Milliyetçi projenin eksiksiz bir biçimde tamamlanması için yapılması gereken "bir yandan ileri batı uygarlığının maddi tekniklerinden yararlanmak, bir yandan da ulusal kültürün kendisine has manevi özünü koruyup güçlendirmeye çalışmaktır (Chatterjee, 2009:108). Dolayısıyla maddi ve manevi hayatların her alanıyla ilişkilendirilen milliyetçiliğin, salt siyasi bir ideoloji olarak kavranamayacağı açıktır. Gündelik yaşamda bu maddi/manevi ayrımı, karşılığını iç ve dış, ev ve dünya ayrımı olarak bulur. Ev, manevi benliğimizi, gerçek kimliğimizi temsil ederken dünya, maddi çıkarlar peşinde koşulan, pratik kaygıların belirleyici olduğu, tuzaklarla dolu ve yanı sıra erkeklerin hükmü altındaki bir alandır. Maddi dünyanın etkisiyle kirlenmemesi gereken evi kadın temsil eder (Chatterjee, 2009:109-110). Bu anlayıştan hareketle Doğu'da modern toplumun yeni kadını, yeni bir ataerkil düzene boyun eğdirilir (Chatterjee, 2002:211-212). Bu düzende kadın, tanrıça ya da ana olarak kutsallaştırılır. Bu kutsallaştırma kadına uygulanan tahakkümü meşrulaştırır. Ulusun bir simgesi biçiminde vazife gören kadının, fedakârlık, yardımseverlik, sadakat gibi ölümsüz değerleri temsil etmeleri Najmabadi'ye göre modernist tahayyülde kadınlara ilişkin bir söylemi, koruma ve sahiplenme söylemini pekiştirmiştir. Dolayısıyla milliyetçi söylemde kadınlar, erkeklerin koruyup sahiplenmesine muhtaç varlıklardır (Chatterjee, 2009:163).

Tüm bunlardan hareketle söyleyebiliriz ki, milliyetçiliğin kamusal/özel, kültür/doğa, ev/dünya dikotomileri üzerinden biçimlendirdiği cinsiyet ilişkileri çerçevesi, her türlü milliyetçilik kurgusunda başattır.

Dolayısıyla toplumsal cinsiyet milliyetçi kurgularda tali değil, kurucu bir rol üstlenir. Zira milliyetçilik gibi toplumsal cinsiyet rolleri de kurgusaldır. Bu nedenle bu iki alan, karşılıklı ve devamlı bir ilişki içerisinde birbirlerini beslerler.

Modern milliyetçi kurgularda ulustan aile metaforu temelinde bahsedilir. “Ulus kadınlar ve erkeklerin ‘doğal’ rollerini oynadıkları, başında erkek bir ‘reis’ bulunan bir ailedir” (Nagel, 2009:84). Aile, doğal bir birliklilik modeli içerdiği için, ulusu oluşturan kişiler arasında bulunması istenen ya da bulunduğu varsayılan bağı temsil eder (Sirman, 2009:232). Ulusun vatandaşları, tıpkı ailelerine olan sevgi ve bağlılıkları gibi bir duyguyu uluslarına karşıda geliştirmelidirler. Ulusun birlik ve beraberliği ancak bu aileye olan inanç ve bağlılıkla sağlanır. Ortak bir geçmişe ve ortak bir kadere sahip olduğuna inanılan bu geniş aile içerisindeki rol dağılımı, bizi doğrudan kurgulanmış toplumsal cinsiyet ilişkilerine götürür. Aile içindeki annelik, kız kardeşlik, kız çocukluk gibi roller, ulusun korunmasına dair anlatı ve söylemlerde merkezi bir yer işgal ederler.

Najmabadi’ye göre ulus, cinsiyetsiz, nötr bir kendilik değildir. Erkek kardeşlerin kurduğu, erkeklerin birliğine dayanan bir topluluk olup, aile imgesiyle somutlaştırılmış veya erkeklik imgesiyle cinsiyetlendirilmiş bir kavram olarak, milliyetçi anlatılarda en çok başvurulan mefhumdur. Bir erkek olarak ulusun, uğruna savaşıacağı toprak ise dışıdır. Dolayısıyla milliyetçi tahayyülde kadınları koruma ve sahiplenme söylemi, onların vatan toprağı olarak simgeselleştirilmesi ile daha da güçlenir. Zira milliyetçi kurgularda ulusun erkek, vatanın ise kadın olarak tahayyül edilmesi, erkelerin vatani bir çeşit namus meselesi olarak kodlamalarına yol açar. Najmabadi, ulus (erke) ile vatan (kadın bedeni) arasında erotize bir ilişki olduğunu tespit eder(Najmabadi, 2009:129-130). Sevilen kadın olarak vatan imgesi, yabancıların taciz ve tecavüzüne karşı korunmalıdır. Bu namus bekçiliğini yapacak olansa şüphesiz ulus, yani erkektir. Kadınların namuslarına dair bir utanç unsuru, ulusu tehdit eder. Toprak kaybı, sevdiği kadının namusunu koruyamayan bir erkeğin utancına benzer bir duygu yaratır (Najmabadi, 2009:132-133). Tam da bu nedenle kadın cinselliği milliyetçilerin ilgi alanına girer. “Ulusun mikrokozmosu olan ataerkil aile, kadınların davranışlarını yönlendirir, çünkü ancak kadınların cinselliği-

nin kontrol edilmesi, soyun saflığını ve ailenin namusunu garanti altına alır” (Cockburn, 2004:73). Deniz Kandiyoti, milliyetçi kurgularda vatanın korunması gereken bir kadın olarak simgeselleştirilmesinin beraberinde kadınların sırtlarına yüklenen “cinsel davranışları üzerinde bir öz bilinç ve denetim kurma” sorumluluğunu getirdiğine vurgu yapar (Kandiyoti, 2007:163). Kadınların eşler ve kızlar olarak erkeklerin, ulusun namusunun taşıyıcıları olmaları, onların cinselliğinin milliyetçilerin ilgi alanına girmelerinin sebebidir (Nagel, 2009: 86). Ayrıca ulusal imgeleri şekillendiren bir gösterge olarak kadının vatan ile özdeşleştirilmesi, içerisinde hem romantik hem de erotik yan anlamlar barındırır. Vatan/kadın için duyulan arzu; ona sahip olmak, hayran olmak, onu sevmek, korumak, onun uğruna ölmek gibi duygularda somutluk kazanan bir erkek arzudur (Saigol, 2009:232).

Vatanın tahayyül edilişinde kadının, özellikle ”anne” olarak kadının kullanılması, vatan toprağına karşı güçlü duyguların inşa edilmesinde son derece işlevseldir. Çünkü kadın, annelik konumu ile evlatlar arası, bir birlik ve bütünlük duygusu uyandırır. Böylece anne figürü, ulusu birleştiren ebedi, sabırlı ve vazgeçilmez bir bağlılık nesnesi olarak karşımıza çıkar. Kadınların bu şekilde simgeselleştirilmesi son derece güçlü ve yüceltici görünmesine rağmen, gerçek anne ve kadınların milletin eşitsizliğe uğrayan mensupları olması, ulus devletlerde ikinci sınıf vatandaşlar olarak muamele görmeleri Saigol’e ironik gelir (Saigol, 2009:234). Tanıl Bora bu ironiyi şöyle değerlendirir: “Kadın imgesinin milliyetçi kullanımı güya bir yüceltidir ama kadının bedenini ve kimliğini milleti kutsama pahasına araçsallaştırarak temellük eden bir yücelti” (Saigol, 2009:218). Ev dışındaki dünyanın “erkek” oluşu nedeniyle, kadınlar bu alanda erkekleşirler (Nagel, 2009:92).

Milliyetçi projelerde sesi duyulan ve kayıtlara geçenlerin erkekler olduklarını feminizmin katkıları ile yeni yeni fark edilmeye başlandığına değinen Cynthia Enloe, milliyetçiliğin erkekleştirilmiş hafıza, erkekleştirilmiş aşışılama ve erkekleştirilmiş umuttan doğduğunu söylerken, kadınların küçük, sembolik rollere indirgendiğinin altını çizer. Ona göre kadınlar ya ulusun korunup yüceltilecek ikonları ya da ele geçirilip aşışılacak savaş ganimetleri olarak nesneleştirilirler. Her durumda gerçek aktörler,

özgürlüklerini, namus ve şereflerini, vatanlarını ve kadınlarını koruyan erkelerdir (akt. Nagel, 2009:68).

Kadınların milliyetçi kurguların içerisinde cinsiyetçi bir biçimde konumlandırılmasında semboller merkezi bir yer işgal eder. Yuval-Davis, etnik ya da ulusal ideoloji ve pratiklerde kadınlara yüklenen sembolik rolleri şöyle sınıflandırır (akt. Çağlayan, 2007:23):

Etnik topluluğun üyelerinin yeniden üreticileri, anneler,

Topluluğun ideolojik yeniden üretiminde kültür aktarıcıları,

Etnik ve ulusal farklılıkların gösterenleri, etnik ve ulusal kategorilerin dönüşümü, yeniden üretimi ve inşasında kullanılan ideolojik ve söylemlerin merkezinde yer alan semboller,

Etnik ve ulusal grupların sınırlarının yeniden üreticileri ve

Ulusal, ekonomik, politik ve askeri mücadelelerde bizzat katılımcılar

Bu sınıflandırma makale için temel bir referans noktası teşkil etmektedir. Çalışmada yol gösterici olması açısından milliyetçi söylem içerisinde kadına yüklenen bu sembolik rollerin detaylandırılması yerinde olacaktır.

3.1. Milletin Biyolojik Yeniden üreticisi Olarak Kadın

Milliyetçi ideolojide kadının rolü daha çok annelikle ilgilidir ve değeri bu role göre ölçülür. Çünkü ulusun varlığını sürdürebilmesi ve ulus bazında diğerlerine karşı üstünlük sağlayabilmek için çocuk sahibi olacak kadınlara ihtiyaç vardır. Kadınların kucaklarında çocukları ve ellerinde silahlarla resmedildikleri milli anlatılara atıfta bulunan Cockburn, kadının milliyetçi söylemindeki değerinin, “ulusun ruhu”nu simgelemesinden kaynaklandığına işaret eder (Cockburn, 2004:73). Saigol de kadınların ulus devlete birincil giriş noktasının, anne olmaları, kutsal vatan toprağı uğruna canını feda edebilecek yürekli oğullar doğurup yetiştirmeleri olduğunu söyler (Saigol, 2009:235).

Kadınların anne olup olmamayı ya da kaç çocuğa ne zaman sahip olacağını seçme haklarına ilişkin tartışmalar feminist mücadelenin günde-

minde ezelden beri önemli bir yer işgal etmektedir. Ancak bu tartışmalar daha çok kadınların sağlığı, iş yaşamı, sınıfsal konumları ve aile yaşamları çerçevesinde yapılmıştır. Halbuki çocuk sahibi olup olmama yönünde kadınlara yapılan baskılar daha çok belirli bir milli topluluğun üyesi olmakla ilgilidir (Yuval-Davis, 2007:54). Kadınların içinde yaşadıkları etnik ve milli topluluklarda veya vatandaş oldukları devletlerde anneler olarak kodlanıyor olmaları, düzenleyicilerin onların üreme hakları üzerinde söz söyleyebilme ve tasarruf sahibi olabilme hakkını meşrulaştırır.

Özellikle ırkçı topluluklarda, ırkın “saflığı” meselesi üzerinden topluluğun üyeleri arasındaki cinsel ilişkiler dahi kontrol altında tutulmaya çalışılır. Milliyetçi ideolojiler evliliğin, döllemenin ve dolayısı ile cinselliğin denetlenmesi yönünde hayli çaba sarfederler. Bu çabanın nedeni, soy karışımı korkusudur. Örneğin İsrail’de milliyetçi bir lider parlamentoya sunduğu bir yasa teklifinde Yahudiler ile Araplar arasında cinsel ilişkinin yasaklanmasını talep etmiştir. Benzer şekilde İsrail’de taşıyıcı anneliğe ilişkin kanuna göre taşıyıcı anne ile gerçek annenin aynı dine mensup olmaları gerektiği belirtilir. Bu talepler şüphesiz ırklar arası cinsel ilişki vasıtasıyla doğabilecek çocukların, Yahudilerin “saf kan”ını bozacağına ve buna bağlı ayrımcılığa son vermek üzere harekete geçen Güney Afrika hükümetinin bu yönde izlediği temel politikalardan biri farklı ırklara mensup insanların cinsel ilişkiye girmesinin ve evlenmelerinin önünü açan bir yasa hazırlamak olmuştur (Yuval-Davis, 2007:62-65)

Yuval-Davis, milli projelerde milliyetçi nüfus politikalarının işleyişinin nasıl olduğu hususunda ise üç temel söylemin belirleyici olduğunu söyler. Onun “iktidar olarak halk söylemi” adıyla kavramsallaştırdığı ilk söylem biçimi (pronatalist söylem), milli topluluğun nüfusunun korunması ve genişletilmesini milli çıkarlar için hayati görür (Yuval-Davis, 2007:67). Milletin bekasını, onun sürekli büyümesine bağlayan bu söylem çerçevesinde hükümetler çocuklu ailelere teşvik amacıyla düzenli olarak belli miktarlarda para ödülleri sunmaktadırlar. Örneğin, Japonya’da nüfusun azalmasının önüne geçebilmek için aileler televizyon reklamları aracılığıyla çocuk yapmaya teşvik edilmektedirler. Benzer biçimde Yahudi kadınlar çocuk ödenekleri, doğum izni gibi teşvik yöntemleri ile ya da özellikle ülkenin kuruluş yıllarında on ve ondan fazla çocuk sahibi olanlar

“kahraman anneler” olarak nitelendirilip ödüllendirilmişlerdir. İsrail’de çocuk sahibi olamamak veya Yahudi ırkı dışındaki ırklara mensup olanlarla evlenmek “demografik soykırım”a bir katkı olarak görülmektedir (Yuval-Davis, 2007:69).

Ülkelerin demografik olarak büyüme talebi, bazen dış göçün araçsallaştırılması ile de sağlanabilmektedir. Avustralya örneği bu durumun somut bir yansımasıdır: Oradaki “millet yaratma” sürecinin yaşayabilmesi için halkın belli bir “kritik” sayıda olmasının hayati olduğu düşünülmektedir. Bu hedefi gerçekleştirmenin hızlı bir yolu olarak dışarıdan göç teşvik edilmekte, ancak “sarı tehlike” olarak yorumlanan Asyalılar gibi “istenmeyen öğeler”i dışarıda tutacak önlemler baştan alınmaktadır (Yuval-Davis, 2007:67).

Milliyetçi nüfus politikalarının işleyişinde kullanılan bir diğer söylem öjenizmdir. Nüfusun çokluğu ile değil, kalitesi ile ilgilenen bu “sahte bilim”in en uç noktada uygulandığı Nazi Almanya’sında görülmüştür. Naziler “bazı” Alman kadınları çocuk sahibi olmaya zorlarken “bazı”larını ise zor yoluyla bu haktan mahrum bırakmışlardır. Öjenist söylemin bir göstergesi olan bu tutumun dayandığı nokta Adolf Hitler’in ifadesiyle şöyledir; “Erkeklerin kadınlar için mücadelesi, sadece en sağlıklılara çoğalma hakkını veya fırsatını verir” (akt. Yuval-Davis, 2007:70-71) Günümüzde bu söylemin en somut hali ile işlediği ülke Singapur’dur. Singapur başbakanı, özellikle yüksek eğitilmiş kadınlardan bir “vatanseverlik görevi” olarak genetik açıdan üstün çocuklar doğurmalarını istemiş, yoksun ve eğitimsiz kadınlara ise çocuk doğurmamalarını telkin etmiş, dahası kısırlaştırılmayı kabul etmeleri yönünde onlara talimat vermiş, vermekle kalmamış teşvik etmiştir. Zira kısırlaşmayı kabul eden kadınları 10.000 dolarlık ödül beklemektedir. Yuval-Davis bu örneğin dışında da –her zaman bu kadar aleni olmamakla birlikte- dünyanın hemen hemen her yerinde farklı biçimlerde nüfusun belli katmanlarına çocuk doğurmayı teşvik ve caydırma politikalarının uygulandığını iddia eder (Yuval-Davis, 2007:72)

Milliyetçi bir diğer nüfus politikası ise, Malthusçu söylemin sınırları içindedir. Bu söylem büyümesinin aksine, kontrolsüz nüfus artışının ülkeye felaket getireceği varsayarak kadınları çocuk yapmaktan caydırma amacı ile iş görür. Bu “sadece ideolojik bir söylem olmayıp, birçok Üçüncü

Dünya ülkesinde, ülkenin ekonomik ve toplumsal sorunlarını çözmede temel bir strateji olarak nüfus politikalarının mihenk taşı haline gelmiştir (Yuval-Davis, 2007:73). “Kontrol edilemez” nüfus artışının bir sonucu olarak işgücü arzı ve talebi arasındaki denge ciddi biçimde tehdit edildiği takdirde, ekonomik ve politik sistemin istikrarsızlaşması korkusu mevcuttur. Bu söylemin radikal örneklerinden birimine rastladığımız Brezilya’da 1990’ların sonunda, gecekondü mahallelerinde, kadınların rahmi zorla alınarak kısırlaştırma yoluna gidilmiştir. Bu proje, Dünya Bankası fonlarıyla desteklenmiştir. Kısırlaştırılan birçok kadına, rahimleri alınacağı ve ömür boyu çocuk doğuramayacakları söylenmemiştir. Birçok kadın bu operasyonlar sırasında sakatlanmıştır. Çin’de ise çocuk sahibi olmaya belirli yasal kısıtlamalar getirilmiş olup, bu kısıtlamalara uymayan ebeveynlere işsiz bırakılma cezası, çocuklarına ise eğitimden mahrum edilme cezası uygulanmaktadır. Malthusçu politikaların annelerin yanı sıra, çocuklar üzerinde de son derece cinsiyetçi uygulamalara yol açtığı görülmektedir. Çeşitli toplumsal ve ekonomik nedenlerle erkek çocuklara daha fazla değer verilirken kürtaj ve bebek cinayetlerinin kurbanlarının daha çok kız bebekler olması, bu durumun yansımasıdır (Yuval-Davis, 2007:75).

Tüm bu söylemler ve politikalar günümüz siyasetinin içinde, hatta merkezinde yer almaktadır. Türkiye’de bu söylemin dönem dönem siyasi iktidar sahipleri tarafından özellikle milliyetçi projelerin bir parçası olarak kullanıldığı görülmektedir. Türkiye’de cumhuriyet sonrası dönemlerde uygulanan nüfus politikaları ve bugünkü siyasal iktidarın gündeminde olan 3 ve daha fazla çocuk sahibi olanlar için para yardımı yapılacağı ifade edilmekte ve bu yönde çalışmaların devam ettiği belirtilmektedir.

Kadınların cinselliğine ulusal hedefler için el konulması, onların bedenleri üzerindeki kontrolü de ellerinde almak anlamına gelir. Kadınların kendi bedenlerini ve cinselliklerini kontrol etmeleri, bilhassa milliyetçi tahayyülde bir tehdit olarak algılanmaktadır. Onların milli ve etnik gruplara üyeliği sırf kadın oluşlarından ötürü özel kurallar ve düzenlemelere tabi olmalarını haklı çıkarmaktadır (Yuval-Davis, 2007:80). Üstelik kadınlar, milliyetçi söylemde yalnızca annelik rolleri ile değil, aynı zamanda kültürün gösterenleri ve taşıyıcıları olarak da hem simgesel hem de somut bir tahakküm hedefidirler.

3.2. Milli Kültürün Göstereni ve Aktarıcısı Olarak Kadın

Pek çok milli projenin rotasını bir yandan modernleşmeci bir motivasyonla belirlediği, diğer yandansa o topluma özgü kültürel özellikleri korumanın ve böylece diğer milletlerden “fark”ını ortaya koymanın önemini vurguladığını ifade etmiştik. Bahsi geçen fark, kültürün belirli simgesel gösterenler aracılığı ile görünür kılınması ve aktarılmasıyla sağlanabilir. Milliyetçilik, ait olunan milletin öz kültürünü koruma, gösterme ve onu gelecek nesillere aktarma görevini kadınlara, annelere verir.

Giddens’a göre kültür, bir grubun üyelerinin inandıkları değerlerden, isledikleri normlardan ve yarattıkları maddi şeylerden oluşan bir yaşam biçimidir (Giddens, 2000:78). Bu haliyle kültürün “bizi ötekilerden ayırt eden özellikler” olarak tanımlanması milliyetçi söylem açısından elzemdir. Zira milliyetçi söylem, genelde bir “öteki” ya da “düşman” tahayyülü üzerinden güç kazanır. “Biz”i öteki üzerinden kuran bu zihniyet, biz algısına dahil olamayan tüm unsurları milli birlik ve bütünlüğe bir tehdit olarak görüp dışarıda konumlandırır. Milli birliğin devamına ise milli kültürün devamıyla koşut görür. Kültürün en temel özelliği, tarihsel ve maddi koşullar değişse de sürekli yeniden üretilmesi sayesinde bir ölçüde dayanıklılığa sahip olmasıdır. İşte bu dayanıklılık, ancak kültürün nesilden nesle aktarılmasıyla mümkündür. Kadın, milliyetçi söylemin alanına tam da bu görevi yerine getirmek üzere tayin edilir. Hobsbawm’ın da öne sürdüğü üzere, bir milletin kurgulanması için topluluğa ilişkin belli geleneklerin ve ayırt edici özelliklerin icat edilmesi ve sürekli olarak yeniden üretilmesi gerekir (Yuval-Davis, 2007:96). İşte milliyetçi tahayyülde kültürel geleneklerin nesiller arası aktarıcısı olarak simgeleştirilen figürler kadınlardır. Bu simgeleştirme, kadınlar üzerinde kurulan tahakkümü de meşrulaştırıcı bir işlev görmektedir.

Kültürel alanda bir milletin farklılığının en büyük göstereni olarak belirtilen kadın, bir temsil yükü ile karşı karşıya kalır. Bu temsil yükü, kadınların topluluğun namusunun taşıyıcıları olarak kurulmalarını da beraberinde getirir. Milliyetçi söylemin kadının öznelliğine müdahale edişinin meşruluk zemini buradadır. Kadın kıyafeti ile davranış biçimi ile bir milleti diğerlerinden farklılaştıran bir rol üstlenir. “Uygun” davranışlar

içindeki kadınlar ve “uygun” giysileri, topluluğun sınırlarını gösteren çizgiyi somutlaştırmaktadır. Bu yüzden kolektif namusu “kirleten” kadınlar, çeşitli biçimlerde cezalandırılırlar. Örneğin İsraili bir kadın, batılı giyim tarzı, makyaj ve boyalı saçları ile bir TV kanalına röportaj verdiği için erkek kardeşi tarafından öldürülmüştür. Gerekçe olarak da ailesi tarafından kadının “çizgiyi aştığı” ve kültürünü koruyamadığı öne sürülmüştür (Yuval-Davis, 2007:95).

3.3. Milliyetçi mücadelenin katılımcısı olarak kadın

Kadınlar, milliyetçi kurgularda yalnızca kendilerine yüklenen sembolik rollerle değil, zaman zaman milliyetçi mücadelelerin katılımcıları olarak da varlık gösterirler. Ancak ordu ve savaş mantığının eril karakteri düşünüldüğünde, pek çok milliyetçi anlatının mücadeleye dâhil olan kadınları daha çok durumun duygusal boyutunu manipüle etmek amacıyla kullanıldığı görülür.

Yuval-Davis orduların ve savaşların yalnızca erkek bölgesi olmadığını, kadınların bu mücadelelerin içinde –erkeklerin rolleri ile eşit olmasa da- belli rolleri yerine getirdiklerini söyler. Ona göre toplumsal ayrımlarda erkeklerin savaşçılar, kadınların ise “kaygılananlar” olarak kuruluşlarının doğallaştırılması, kadının daha çok barışı simgeler bir tarzda düşünülmesinin bir sonucudur (Yuval-Davis, 2007:176). Feminist literatürde de kadınların orduya katılımları üzerine temel bir tartışma mevcuttur. Bir kısım feminist, kadınların ordudan dışlanışının onların doğallaştırılmış toplumsal cinsiyet rollerini pekiştirdiğini ve eşitlik adına orduya resmi katılımlarının gerekli olduğunu savunur. Halbuki kadınlar mücadeleye doğrudan katılmasalar da ölü ve yaralılara göz kulak olarak ya da kazanan tarafın beden bulan mülkiyeti haline gelerek zaten onun bir parçası olurlar. Ama bu durum, onların toplumsal olarak kabul edilmiş cinsiyet rollerini pekiştirmekten öte birşey sağlamaz (Yuval-Davis, 2007:178). Örneğin, düzenli olarak askere alınan İsrail ordusundaki kadınların resmi görevlerinden biri de “birimlerin moralini düzeltme ve birimlerdeki askerle göz kulak olma”dır (Yuval-Davis, 2007:189). Aslında bu durum, kadınların orduya dâhil edilse bile yalnızca destekleyici roller bazında görevlendirildiklerinin bir göstergesidir.

Yuval-Davis, asker olmanın kadınlar için potansiyel faydalarını tartışırken, ordunun nihai işlevinin savaşmak olduğunun unutulduğuna dikkat çeker (Yuval-Davis, 2007:189). Tam da bu nedenle tartışmanın karşı tarafı kadınların orduya girişinin bir hak ve eşitlik mücadelesi olarak değerlendirilmesi gerektiğini reddeden feministlerden oluşur. Bir yönüyle zorunlu askerlik uygulamasının erkek ve kadınların devletle aralarındaki vatandaşlık ilişkisini belirleyen ve kadınlar asker olmadıkları için onları farklılaştıran bir yanı vardır. Diğer yandan ise savaşların ve askerlerin ulus devlet projelerinin ve milliyetçiliğin doğal uzantıları olduğu fikrinden hareketle, zaten bu projelerin söyleminde son derce nesneleştirilmiş ve ötekileştirilmiş olan kadınların asker olma hakkının nasıl bir kazanım olacağı tartışılması gereken bir noktadır. Cynthia Enloe'nun bu konudaki uyarısı dikkate değerdir; orduya katılım her ne kadar kadınlar açısından bir hak olarak görülse de, orduların varlığı ve etkinliklerinin kadınlar üzerindeki etkilerini görmezden gelmek mümkün değildir (akt. Altınay, 2009:290) Enloe bir yandan da, pek çok kadının milliyetçi hareketlere katılımı ev içi alandan kurtulup kendisine kamusal yaşamda bir yer edinildiğini vurgular (Enloe, 2009:205). Bu nedenle sürecin aynı zamanda ataerkini zayıflatan sonuçlarına odaklanmak gerektiğini söyler. Ona göre “kadınlar, kazanılan hakları ataerkil milliyetçi erkeklere değil onlara rağmen elde etmişlerdir” (Enloe, 2009:205). Ancak yine de pek çok yazar, kadın milliyetçilerin daha çok destekleyici, sembolik ve geleneksel rollerde kalmaları yönünde bir baskı hissettiklerinde hemfikirdir: Bu kısıtlamalarla yüz yüze olan kadınlar, kimi zaman milliyetçiliklerini, kendilerine milliyetçiler tarafından yüklenen geleneksel roller yoluyla gerçekleştirmeye yeltenirler –kocasına destek vererek, çocuklarını (ulusun çocuklarını) yetiştirerek ve ulusun namusunun simgeleri olarak hizmet ederek” (Nagel, 2009:81).

Milliyetçi söylemde kadınlara yüklenen anlamlar ve verilen roller çerçevesinde yürütülen tüm bu tartışmalar, milliyetçi kimliğin ortaya koyulması açısından bir kuramsal dayanak oluşturmaktadır. Ancak bu tartışmalar toplumsal cinsiyetin milliyetçilik olgusu ile karşılıklı etkileşimini ortaya koymalarına rağmen en büyük eksiklikleri kadınlık kimliğini statik bir kavram olarak ele almalarıdır. Kimliğe, milliyetçi söylem tarafından oluşturulmuş bir sonuç olarak bakılması onun değişime açık, inşai bir

süreç olarak kavranmasını olanaksız kılar (Sirman, 2009:230-231). Bu yaklaşım tek başına baz alındığında hem söylemsel düzeydeki hem de günlük hayattaki değişiklikler göz ardı edilir. Milliyetçi söylemin kurduğu toplumsal cinsiyet kimliklerin öznel tarafından nasıl üstlenildiği bir soru işareti olarak kalır.

Sonuç

Son dönemlerde değişik disiplinler açısından ele alınarak incelenen ve tartışılan toplumsal cinsiyet ve milliyetçilik ilişkisi dikkat çeken bir araştırma konusu haline gelmiştir. Millet ve milliyetçiliğe dair çözümlemelerde uzun bir süre görmezden geline toplumsal cinsiyet farklılıklarının ve kadın kimliğinin millet ve milliyetçiliklerin inşa süreçlerine katkıları, üstlendikleri roller yapılan çalışmalarla ortaya konmaktadır.

Kadın ve erkeğin doğasında olmayan, doğuştan gelmeyip sonradan toplumsal yaşantı içinde oluşan farklılıklar, beraberinde toplumsal cinsiyet tartışmalarını da getirmiştir. Toplumsal cinsiyet ile cinsiyet kimliği arasında oluşan farklılıklar, kadın ve erkek arasındaki biyolojik ayırmadan farklı olarak “kadınlık” ve “erkeklik” kategorilerinin toplumsal oluşumu toplumsal cinsiyet kavramını tartışmaların merkezine taşımıştır. Kadının öznel alanın öznesi olma durumu, dünyada sosyal, ekonomik ve düşünsel alanlarda yaşanan gelişmelerin sonucunda giderek değişime uğramıştır. Bugün gelinen noktada kadınlar sosyal, ekonomik, kültürel ve ticari alanlarda önemli görevler üstlenerek yeteneklerini kanıtlamışlardır.

Toplumsal cinsiyet farklılıkları, kadın ve erkeğin toplumdaki konumları genel olarak toplumun değer sistemi ve yapısıyla ilişkilidir. Bu açıdan baktığımızda hemen hemen bütün toplumların geleneksel yapılarının modernleşme süreci içerisinde değiştiği söylenebilir. Bu genel değişim kadın ve erkeğin konumundaki değişimlerin yanı sıra toplumdaki diğer öğelerin de değişimini kapsamaktadır.

Bu bağlamda çalışma, toplumsal cinsiyet ve milliyetçilik olgusunun tarihsel süreç içerisinde geçirdiği değişimleri ve onu şekillendiren unsurları irdelemek amacıyla yapılmıştır. Makalede, toplumsal cinsiyet ve

milliyetçilik konusundaki kavramlar ve yapılan çalışmalar metodolojik olarak incelenmiş; milliyetçi projelerin toplumsal cinsiyetçi kurgulara dayandığı, milliyetçilik hareketlerinde kadın kimliğinin özel alanda yalnızca iyi bir eş ve anne olmanın ötesinde milli kültürün göstereni ve aktaranı olarak ve milliyetçi mücadelenin doğrudan katılımcısı olarak önemi ortaya konmuştur.

Kaynakça

- Akal, C. Baki, (1994) **Siyasi İktidarın Cinsiyeti**, Ankara, İmge Kitabevi.
- Ayata, G. A., (1996) **Kent, Komşuluk ve Kent Kültürü**, Ankara, Konut Araştırmaları Dizisi (TOKİP).
- Beauvoir, S., (1993) **Kadın “İkinci Cins” Genç Kızlık Çağı**, İstanbul, Payel Yayınları.
- Bora, T., (2005) **Analar, Bacılar, Orospular: Türk Milliyetçi- Muhafazakâr Söyleminde Kadın**. (A. Öncü, O. Tekelioğlu, Der.), Şerif Mardin’e Armağan (241-281), İstanbul, İletişim Yayınları.
- Boyarin, D., Taylor, M. C., (1998) **Gender**, Critical Terms For Religious Studies. (Ed). The University Chicago Press, Chicago & London.
- Caner, E., (2004) **Kutsal Fahişeden Bakire Meryem’e Toprak ve Kadın**, İstanbul, Su Yayınları.
- Chatterjee, P., (2002) **Ulus ve Parçaları**. (İ. Çekem, Çev.), İstanbul, İletişim Yayınları.
- Chatterjee, P., (2009) “Kadın Sorununa Milliyetçi Çözüm”, (A. G. Altınay, Der.), **Vatan Millet Kadınlar** (103-127). İstanbul, İletişim Yayınları.
- Connell, R. W., (1998) **Toplumsal Cinsiyet ve İktidar**, (Çev. C. Soydemir). İstanbul, Ayrıntı Yayınları.
- Çağlayan, H., (2007) **Analar, Yoldaşlar, Tanrıçalar: Kürt Hareketinde Kadınlar ve Kadın Kimliğinin Oluşumu**, İstanbul, İletişim Yayınları.

- Donavan, J., (1997) **Feminist Teori Amerika Feminizminin Entelektüel Gelenekleri**, (çev. Bora, A. , Gevrek A. M., Sayılan), İstanbul, İletişim Yayınları.
- GIDDENS, A., (2000), **Elimizden Kaçıp Giden Dünya**, (Çev. O. Akinhay), İstanbul, Alfa Yayınları
- Gökalp, Z., (2004). **Türkçülüğü Esasları**, (Yay. Haz. M. Ünlü, Y. Çotuksöken), İstanbul, İnkılâp Yayınları.
- Hartmann, H., (2006) **Marksizm’le Feminizm’in Mutsuz Evliliği**. İstanbul: Agora Kitaplığı
- Heckmann, L. and van Gelder, P., (2009) “90’larda Türkiye’de Siyasal Söylemin Dönüşümü Çerçevesinde Kürt Kadınlarının İmajı: Bazı Eleştirel Değerlendirmeler”, (A. G. Altınay, Der.), **Vatan Millet Kadınlar** (308-338), İstanbul, İletişim Yayınları.
- Hobsbawm, Eric J., (1995) **1780’den Günümüze Milletler ve Milliyetçilik**, “Program, Mit, Gerçeklik”, (çev. O. Akinhay), İstanbul, Ayrıntı Yayınları.
- Illich, I., (1996) **Gender**, (Çev.: Ahmet Fethi), Ankara, Ayraç Yayınevi.
- Kandiyoti, D., (2007) **Cariyeler, Bacılar, Yurttaşlar**, İstanbul, Metis Yayınları.
- Kellas, J. G., (1991) **The Politics of Nationalism and Ethnicity**. MacMillan, Hong Kong.
- Marcos, S., (2006) **Bedenler Dinler ve Toplumsal Cinsiyet**, (Çev: S., Özbudun, B., Şafak, İ., Çayla), Ankara, Ütopya Yayınevi.
- Marshall, G., (1999) **Sosyoloji Sözlüğü**, (Çev: Akinhay, O., Kömürcü, D.), Ankara, Bilim ve Sanat yayınları.
- Nagel, J., (2009) “Erkeklik ve Milliyetçilik: Ulusun İnşasında Toplumsal Cinsiyet ve Cinsellik”, (A. G. Altınay, Der.), **Vatan Millet Kadınlar** (65-103). İstanbul, İletişim Yayınları.
- Najmabadi, A., (2009) “Sevgili ve Ana Olarak Erotik Vatan: Sevmek, Sahiplenmek, Korunmak”, (A. G. Altınay, Der.), **Vatan Millet Kadınlar** (129-167). İstanbul, İletişim Yayınları.
- Özkırımlı, U., (2008) **Milliyetçilik Kuramları: Eleştirel Bir Bakış**, İstanbul, Doğu Batı Yayınları.

- Saigol, R., (2009) “Militarizasyon, Ulus ve Toplumsal Cinsiyet: Şiddetli Çatışma Alanları Olarak Kadın Bedenleri”, (A. G. Altınay, Der.), **Vatan Millet Kadınlar** (227-259), İstanbul, İletişim Yayınları.
- Schroeder, Süheyla, K., (2007) **Popüler Feminizm, Türkiye’de ve Britanya’da Kadın Dergileri**, İstanbul, Bağlam Yayıncılık.
- Sirman, N., (2009) “Kadınların Milliyeti”, (T. Bora, M. Gültekingil, Ed.), **Modern Türkiye’de Siyasi Düşünce: Milliyetçilik** (226-244), İstanbul, İletişim Yayınları.
- Smith, Anthony D., (1999), “Milliyetçilik ve Kültürel Kimlik”, **Türkiye Günlüğü**, Sayı 50, Mart-Nisan 1999, ss.77-101.
- Smith, Anthony, D., (2001) “Milliyetçilik ve Tarihçiler”, (Çev: İsmail Türkmen), **Tartışılan Sınırlar Değişen Milliyetçilik** (31-63), (Der, ARMAĞAN M.), İstanbul, Şehir Yayınları.
- Stanley, L. ve Wise, S., (Tarihsiz) “Feminist araştırma sürecinde metot metodoloji ve epistemoloji”, (çev. F. Şaşmaz, Yay. Haz. S. Çakır, N. Akgökçe), **Kadın Araştırmalarında Yöntem içinde**, İstanbul, Sel Yayıncılık.
- Stone, M., (2000) **Tanrılar Kadınken**, (Çev. Nilgün Şarman), İstanbul, Payel Yayınları.
- Şişman, N., (2006) “**Emanet**”ten “**Mülk**”e Kadın Bedeninin Yeniden İnşası, İstanbul, İz Yayıncılık.
- Yıldırım, T., Y., (2005), **Ütopyanın Kadınları, Kadınların Ütopyası**, İstanbul, Sel Yayıncılık.
- Yuval Davis, N., (2007) **Cinsiyet ve Millet** (A. Bektaş, Çev.), İstanbul, İletişim Yayınları.
- Zılfi, Madeline C., (Ed.), (2000) **Modernleşmenin Eşiğinde Osmanlı Kadınları**, İstanbul, Tarih Vakfı Yurt Yayınları.
- Zoonen, V. L., (1994) **Feminist Media Studies**. Londo, Sage Publications.

Sait Faik Abasıyanık'ın Eserlerinde Çalışma İlişkileri

Kutluğ Kağan KARAHAN *

Özet

Çalışma ilişkileri, çalışmanın insanın hayatında en fazla zaman ve kaynak ayırdığı fenomen olması nedeniyle, günümüzün en önemli araştırma alanlarından biridir. Çalışma ilişkilerinin bugün bulunduğu noktayı anlamak içinse çalışma ilişkileri tarihi araştırmaları kritik bir noktada bulunmaktadır. Türkiye’de çalışma ilişkilerinde bugünkü düzenlemelerin ve işçi-işveren ilişkilerinde gösterilen reflekslerin doğru analiz edilebilmesi için; Türkiye çalışma ilişkilerinde bugüne kadar ortaya çıkmış olan gelişmelerin tarihsel bir perspektife ele alınması ve geçmişten günümüze nelerin miras kaldığının irdelenmesi önemlidir.

Türkiye’de çalışma ilişkileri tarihi araştırmalarında bugüne kadar referans alınan kaynaklar genellikle resmi belgeler olmuştur. Ancak pek çok tarihçi edebi eserlerin yazıldıkları dönemi dolaysız olarak yansıtan bir kaynak olduğunu kabul etmektedir. Bu çalışmada Sait Faik Abasıyanık'ın eserleri incelenerek 2. Dünya Savaşı sırasında ve hemen sonrasında çok partili döneme geçiş zamanında çalışma ilişkilerine dair veriler toplanmaya çalışılmıştır. Sonrasında bu veriler döneme ait çalışmaların sonuçlarıyla karşılaştırılmış ve neredeyse tamamıyla birbirlerini doğruladıkları görülmüştür.

Anahtar Kelimeler: Sait Faik Abasıyanık, Çalışma İlişkileri, Çalışma İlişkileri Tarihi, 2. Dünya Savaşı, Çok Partili Döneme Geçiş

* Araş. Gör., Yalova Üniversitesi, İİBF Çalışma Ekonomisi ve Endüstri İlişkileri Bölümü / kkagankarahan@gmail.com

Labour Relations In The Works Of Sait Faik Abasıyanık

Abstract

As work being the most time and resource allocated phenomenon in human life, labour relations are one of the most important research areas of our time. To understand where labour relation stands today, history of labour relations researches are essential. For analyzing today's regulations in labour and reflexes in worker-employer relations correctly, it's critical to approach progression in labour relations of the past in Turkey in historical context and examine what has descended.

In the studies on history of Turkish labour relations, official documents are mostly used. But a handful of historians agree that literature is a direct resource which narrates the era they have written. In this work we tried to obtain data on labour relations in Turkey while in World War II era and transition to multi-party system just after the war. Then the obtained data has been compared with the data we have from earlier works and it appears that they verify each other.

Keywords: Sait Faik Abasıyanık, Labour Relations, History of Labour Relations, World War II, Transition to Multi-Party System

Giriş

Günümüzde çalışma ilişkileri tarihine verilen önem gün geçtikçe artmaktadır. Çalışmanın insan hayatındaki rolü ve belirleyiciliğinin her gün etkili olduğu bir dönemde çalışma ilişkileri tarihine duyulan ilgi de yükselmektedir. Çalışma ilişkileri tarihi üzerine yapılan araştırmalar sayesinde Türkiye’de işçi işveren ilişkileri, işçi hakları, sendikalaşma, ücretler gibi çalışma ekonomisinin olmazsa olmaz alanlarında bugüne nasıl geldiğini görmek mümkün olmaktadır. Özellikle Türkiye gibi genç olan ancak bir yandan da yüzlerce yıllık bir devletin devamı niteliğinde olan bir ülkede bugünü anlamak için geçmişle olan bağı kurmak ve çalışma ilişkileri tarihinde yaşanan gelişmelerin bağlamını kavramak çok önem arz etmektedir.

Tarih araştırmaların resmi belgeler ve sözleşmelerin rolü büyüktür. Ancak pek çok tarihçi edebi eserlerin yazıldıkları dönemin özelliklerini oldukça açık bir şekilde yansıttığını düşünmektedir. Öyküler, romanlar ve şiirler yazarın kendi döneminde yaşananlara dair gözlemlerini kendi akıl süzgeçlerinden geçirip, hayal güçleriyle birleştirerek ortaya koydukları eserlerdir. Satır aralarına bakılıp aranan bilgi çekildiğinde, araştırma konumuz her ne ise dönemle ilgili oldukça ilginç anekdotlara ve saptamalara rastlamak mümkündür. Hayatı gözlemleyerek ortaya konan bir eserde de çalışma hayatına ilişkin nüveler bulmamak neredeyse imkansızdır. Bu nedenle çalışma ilişkileri tarihi üzerine yapılan araştırmalarda belli yazarların eserlerini analize tabi tutmak hem dönemi anlamamıza hem de kendi dönemindeki veya diğer dönemlerde yazmış başka yazarlarla karşılaştırma yapmamıza imkan tanıyacaktır.

İşte bu bağlamda, Sait Faik Abasıyanık'ın eserleri çalışma ilişkileri bakımından irdelenmiş ve özellikle 2. Dünya Savaşı ve hemen ardındaki çok partili döneme geçiş aşamasında, Türkiye çalışma ilişkilerinde yaşanan gelişmelere ışık tutabilecek parçalar aranmıştır. Bulunan bilgiler ise dönemle ilgili elimizde olan verilerle kıyaslanarak, bu verilerle ne kadar uyduğu incelenmiştir.

1. Sait Faik Abasıyanık: Hayatı ve Eserleri

Sait Faik Abasıyanık ya da Sait Faik (d. 18 Kasım 1906 ya da 22 Kasım 1906 ya da 23 Kasım 1906, Adapazarı– ö. 11 Mayıs 1954, İstanbul) Türk öykü-roman yazarı ve şairdir. Türk hikâyeciliğinin önde gelen yazarlarından sayılan Abasıyanık, çağdaş hikâyeciliğe yaptığı katkılarla Türk edebiyatında bir dönüm noktası sayılmaktadır (Sait Faik Abasıyanık, 1993-1994).

Modern Türk hikâyeciliğinin öncülerinden olan Sait Faik, getirdiği yeniliklerle kendi tarzını kendi oluşturmuş bir yazar olarak gösterilmektedir (Yücel, 1954, s.9). Klasik öykü tekniğini yıkarak doğayı ve insanları basit, samimi, hem iyi hem kötü taraflarıyla oldukları gibi fakat şiirsel ve usta bir dille anlattığı kabul edilmektedir (Ediboğlu, 1954, s.7).

Toplumun problemlerine değil bireyin toplum içindeki sorunlarına yönelen yazar, öykülerinde çoğunlukla kendisinden yola çıkıp bireyler hakkında yazarak insan gerçeğini anlamaya çalışmıştır (Howard,2001,s.126). Çoğunlukla şehirli alt sınıfın hayatını yazan Abasıyanık, balıkçı, işsiz, kıraathane sahibi gibi karakterlere değinmektedir. İnsanların yaşama biçimlerini, isteklerini, tasalarını, korkularını ve sevinçlerini irdeleyerek, toplum meselelerinden çok “insanı ele alan sanatçılar” sınıfında yer almaktadır (Ağaoğlu,1954,s.7).

1930’larda başladığı yazı hayatı boyunca “sorumlu avare”, “gözlemci balıkçı”, “çakırkeyf sirozlu”, “küfürbaz şair”, “müflis tacir”, “züğürt yazar”, “hamdolsun diyemeyen rantiye”, “anadan doğma çevreci” gibi sıfatlarla anılan Abasıyanık’ın tüm yazdıkları bir şair duyarlılığı içerdiği söylenmektedir (Sait Faik Abasıyanık,1993-1994,s.96). Hikâye, roman, şiir yazan, çeviriler ve röportajlar yapan sanatçı bütün bu türleri kendine özgü tarzı ile kaynaştırmıştır.

Yazarın, anlık heyecanlarını yansıtan izlenimci ve fovist resamların üslubunu anımsatan bir tarzı olduğu söylenmiştir (Sait Faik Abasıyanık,1993-1994,s.97).

Kendi özgün dilini oluştururken André Gide, Comte de Lotréamont, Jean Genet gibi isimlerden etkilenen Abasıyanık, kendisinden sonra gelen Ferit Edgü, Adalet Ağaoğlu, Demir Özlü gibi pek çok yazara da öncülük etmiştir. Ölümünün ardından Burgaz Adası’ndaki evi müzeye dönüştürülen yazar adına her sene öykü ödülü de verilmektedir.

2. Araştırmanın Amacı ve Metodolojisi

Araştırmanın amacı; Sait Faik Abasıyanık’ın eserleri temelinde Türkiye’de edebiyat ve çalışma ilişkileri arasındaki bağları, çalışma ilişkilerinin Sait Faik’in eserlerine yansımalarını ortaya çıkarmak ve eğer varsa, Türkiye’deki işçi edebiyatında Sait Faik Abasıyanık’ın yerini tahlil etmektir. Böylece bugüne kadar Türkiye’de çok az üstünde durulmuş olan edebiyat ve çalışma ilişkilerinin bağlantısı hakkında Sait Faik üzerinden sonuçlara ulaşmak mümkün olacaktır.

Yukarda belirtilen amaç doğrultusunda hareket edilerek, Sait Faik Abasıyanık'ın *Semaver*;

Sarnıç, Şahmerdan, Lüzensuz Adam, Mahalle Kahvesi, Havada Bulut, Kumpanya, Havuz Başı, Son Kuşlar ve Alemdağ'da Var Bir Yılan kitapları ile *Birtakım İnsanlar*(*Medarı Maişet*

Motoru) ve *Kayıp Aranıyor* romanları çalışma ilişkilerine dair içeriklerini tespit amacıyla taranmış; ardından kapsamlı ve detaylı bir inceleme tutulmuştur. Bu inceleme sonucunda elde edilmiş veriler “ücretler ve yaşam standardı”, “çalışma koşulları” “iş sağlığı ve güvenliği ile iş kazaları”, “çalışma süreleri”, “çocuk işçiliği”, “işsizlik ve istihdam” ve “örgütlenme ve grev” başlıkları altında analiz edilmiştir. Araştırmanın sonunda Sait Faik ve çalışma ilişkileri arasındaki bağlar genel olarak toparlanmıştır. Elbette araştırma boyunca dönemin, özellikle çalışma ilişkileri alanında incelendiği kaynaklara da başvurulmuştur. Böylece daha sağlıklı bir karşılaştırma imkanı sağlanması amaçlanmıştır.

3. Sait Faik Abasıyanık ve Çalışma İlişkileri

3.1. Ücretler ve Yaşam Standardı

Sait Faik'in eserlerine baktığımızda ücretler konusunda, memurlar ve işçiler arasında net bir ayrım olduğunu görürüz. Eserlerde memurlar nispeten daha çok ücret alan ve daha rahat şartlar altında yaşayan insanlar olarak karşımıza çıkmaktadır. Yazarın eserlerinde kendi gözlemlerini aktardığını düşünüldüğünde ve döneme ait ücret verileri incelendiğinde bu durumun gerçeği yansıttığı söylenebilir. Cumhuriyetin ilk yıllarında bürokratların ayrıcalıklı bir konumda olmaları nedeniyle bölüşümden aldıkları pay daha fazladır (Tataroğlu, 2012, s.228). Yazarın en fazla eser verdiği dönemler savaş yılları olduğundan reel ücretlerde büyük bir düşüş yaşanmıştır. Ancak kamu kesimi ücretlerinde yaşanan düşüş özel kesimdeki kadar yüksek olmamakla birlikte kamu kesiminde lojman, yiyecek, giyecek, yakacak gibi yardımlar ayrıca destek olmaktadır (Makal, 1999, s.431-441). Eserlerde, gerek ücretler gerek yaşam standartları bakımından memur ve işçi arasındaki farklılıklar bu kadar açık olduğundan; inceleme-yi de böyle bir ayrım çerçevesinde yapmak doğru olacaktır.

3.1.1. İşçilerin Ücretleri ve Yaşam Standartları

Yazarın eserlerinde ücretlerle ilgili sayısal veriler yaşam standartlarına ilişkin verilere nazaran oldukça az olsa da döneme dair genel bir fikir vermek için yeterli sayıda olduğu söylenebilir. Daha önce de belirtildiği gibi işçilerin ücretleri oldukça düşüktür. İşçilerin çalıştıkları sektöre bağlı olarak, bunun derecesi de değişmektedir. Örneğin “Şahmerdan” hikâyesinde çok ağır şartlarda çalışmalarına rağmen, şahmerdanı işleten işçiler bu işi günlüğü 1 liraya yapmaktadırlar (Abasıyanık, 1940/2008d, s.9). *Havuz Başı* kitabının “Kumarbaz Hayri Efendi” öyküsünde de kapıcıların ayda 60 lira aldıkları belirtilmektedir (Abasıyanık, 1952/2009b, s.15). “Sur Dışında Hayat” öyküsündeki deri kazıyıcısı ayda 20 lira kazanmaktadır (Abasıyanık, 1952/2009b, s.74). *Birtakım İnsanlar* romanında Ruhi Kaptan ayda 500 lirayı rahatça harcayabilirken, tekne motorcusu Hikmet haftada 5 lira kazanmaktadır (Abasıyanık, 1944/2008b, s.22). Daha sonra ada bekçiliğine başladığında Hikmet’in aldığı ücret ayda 40 liraya çıkmıştır (Abasıyanık, 1944/2008b, s.117). Yine aynı romanda bir yük motorunda çalışan Mustafa sefer başı 3,5 lira almaktadır (s. 124-125). Romanda, yine aynı bölümde aslında ortalama bir tekne işçisinin sefer başı 10 lira aldığı da belirtilmiştir (s.126). Yine aynı romanda istasyonda valiz taşıyan bir hamalın yük başına 60-70 kuruş kazandığı söylenmektedir (s.132).

Yukarıdaki örneklerde görülebildiği gibi ücretler yaşamı ancak devam ettirebilecek seviyededir. Zaten bu nedenle işçilerin özellikle giyecek ihtiyaçlarının sıklıkla işverenler tarafından karşılandığı görülmektedir. Yazarın işçilerden bahsettiği hemen hemen bütün eserlerinde bunun örneklerine rastlanmaktadır.

Birtakım İnsanlar romanında teknede çalışan Ali Rıza’nın 10 lira karşılığında kendisine işkence eden kaptan ve tayfası hakkındaki şikâyetini geri alması, düşük ücretlerin ortaya çıkardığı kaçınılmaz bir maddi sonuç olarak karşımıza çıkmaktadır (Abasıyanık, 1944/2008b, s.34). “Kestaneci Dostum” öyküsünde, hamalla ilgili “Bir evin önünde durdular. Adam ancak o zaman, ne vereceğiz evlat, dedi. Gülümsedi. Boynunu büktü. İki çeyrek aldı. Gene gülümsedi. Yürüdü.” (Abasıyanık, 1950/2009d, s.91) şeklinde aktarılan anekdot, ücretlerin düşüklüğüne rağmen çalışanların

hizmetlerinin karşılığında para istemekten utanabildiklerini gösteren ilginç bir örnek olarak gözükmektedir.

Eserlerde ücreti nispeten daha iyi olan hatta oldukça yüksek ücretlerin kazanıldığı bazı işlerle de karşılaşılmaktadır, fakat bunların sayısı fazla değildir. Burada kâtipler ön plana çıkmaktadır. Yazarın “Birahanedeki Adam” ve “Bir Ev Sahibi” isimli öykülerinde bahsi geçen kâtipler, sırasıyla ayda 100 lira ve 60 lira kazanmaktadırlar (Abasıyanık, 1948/2009c, s.22 ve Abasıyanık, 1952/2009b, s.32). Bu ücretler, yazarın eserlerinde, o dönemde ortalama bir memurun kazandığı paraya eşittir. Bunda da aynı memurlar da olduğu gibi kâtipliğin eğitim isteyen bir meslek olmasını etkisi olduğu söylenebilir. *Birtakım İnsanlar* romanındaysa bu kez dalgıçlık yüksek kazançlı bir meslek olarak karşımıza çıkmaktadır. Romanda dalgıçların günlüğü 35 liraya çalıştığı söylenmektedir (Abasıyanık, 1944/2008b, s.56 ve s.62) ki bu, o günün şartlarında çok yüksek bir rakamdır. Elbette bunun en büyük sebebinin, dalgıçlığın özel bir uzmanlık ve belli bir fiziki dayanıklılık gerektirmesi olduğu söylenebilir.

Eserlerde fark edilebilecek bir diğer ayrıntı, 2. Dünya Savaşı sırasında seferberlik nedeniyle fiyatların tavan yapmasına rağmen ücretlerin aynı kalmasıdır. Özellikle “Bir Ev Sahibi” adlı hikâyede bu durum “Bizim 60 lira aylıkla 14 lira ev kirası hiç ele geçmemiş gibi oluyor. Hemşire sıkıntıda, ben darda. Zaman geldi, kuru fasulye pişirebilmek için eskiden ağız ağza dolu kileri talan ettik” (Abasıyanık, 1952/2009b, s.33) cümleleriyle açıklanmaktadır. Yine “Beyaz Altın” isimli hikâyede bu durumla ilgili “Bu çok yakın mazide tokları açlar doyurdu ve açlar öldüler. Kimisi vatan, kimisi şeker ve un için ölen bu insanların yaşadığı devirde, bir Eskicizade’nin yazıhanesinde öğle yemeği yemenine kadar mühim bir şey olduğu... Ben sessiz açlardandım. İsyân duymuyordum. Kimseye karşı se-simi yükseltecek kudreti kendimde bulmuyordum. Bütün şehir halkı gibi zaman diyor, harp diyordum. Ama toklar adamakıllı tıknıyordu. Karnım açtı. Ekmekten sıçankuyruğu çıkmıştı. Midem bozuktu. Öyle olduğu halde kaçak cıgaramla hali unutmaya çalışıyordum. Bu insanlar benden ne istiyorlardı da... midelerinde vesika ekmeğinden başka bir şey olmayan insanlar nasıl zamanı düşünebiliyorlar, sulh, harp diyorlardı? Niçin çocuklarından ve tarlalarından bahsetmiyorlardı?” (Abasıyanık, 1939/2009e,

s.23-25) ifadeleri yer almaktadır. Bu öyküde aynı zamanda çalışanların hiçbir hak talebinde bulunmaması ve sessiz kalmaları da yazar tarafından eleştirilmektedir.

Elbette bu düşük ücretler işçilerin kılık kıyafetlerine de yansımıştır. Örneğin “Birtakım İnsanlar” öyküsünde yazarın “Ona benzer adamlar, ötekilerden kolaylıkla ayrılabilirdi. Kış günü bir şehirde insanlar palto, şapla giyer, ayaklarında fotinleri vardır. Bu adamın ne paltosu, ne şapkası ne de ayakkabıları vardı” şeklinde yaptığı açıklama, sokakta bir işçiye baktığında onun kılık kıyafetinden işçi olduğunun anlaşıldığını gösteren bir örnektir (Abasıyanık, 1936/2009f, s.69). Yine “Mavnalar” isimli öyküde geçen “Üstünden başından amele olduğu anlaşılan bir adam” betimlemesi buna benzer bir örnektir (Abasıyanık, 1939/2009e, s.35). “Plaj İnsanları” adlı hikâyede bu durum “Fakat sandalcı ve emsalini özlemesi pek ötekilere benzemez. Şimdi aynı güzel şeyleri onlara versek giymeye uzun müddet tereddüt edecekler” cümleleriyle açıklanmıştır (Abasıyanık, 1939/2009e, s.80). “Mürüvvet” isimli öyküde yapılan “Heriflerinin hepsinin üstü çuval bezinden” tanımlaması da zaten işçilerin üstlerine başlarına bir şeyler alacak paraları olmadığını açıkça gözler önüne sermektedir (Abasıyanık, 1948/2009c, s.26). *Birtakım İnsanlar* romanındaki “Ben artık hamallık balıkçılık yapacak vaziyette değilim... Şu üstüme başıma bak! Bana vız gelir ama senden utanıyorum. “Bak Melek’in babasına!” diyecekler” ve “Fakat o mağrurdur. İnsanın içine ilk defa çıplak bir yeri gözükmeden çıktığı için rahattır. Sakindir. Eh, şimdi artık bir adamdır da: motorcu” cümleleri, işçilerin kendilerinin de bu durumdan yaşadıkları rahatsızlıkları ve toplum karşısında hissettiklerini ifade etmektedir (Abasıyanık, 1944/2008b, s.19 ve s.22).

Sait Faik çok fazla olmasa da işçilerin yaşadıkları evler ve mahalleler ile ilgili gözlemlerini de eserlerine aktarmıştır. “Mavnalar” isimli öyküde işçilerin birlikte kaldıkları odayı; simsiyah, karanlık ve karanlık, rutubetli olarak tanımladığı avluya bakan pencereden gün ışığının zor girdiği bir yer olarak anlatmıştır. Ayrıca işçilerden birinin yorgani dahi yoktur (Abasıyanık, 1939/2009e, s.37). Yine “Mürüvvet” isimli öyküde kolu kesilen işçinin 4 kişiyle aynı odada kaldığından bahsedilmektedir (Abasıyanık, 1948/2009c, s.27). İşçilerin aile kurmadıkları takdirde

sürekli birlikte kaldıkları, eserlerde sıklıkla görülmektedir. Zaten işçilerin tek başlarına bir oda tutacak maddi durumları olmadığı ortadadır. “Yorgiya’nın Mahallesi” hikâyesinde de muhacirlerin birkaç gün için yapılmış küçük barakalarda kaldıklarına dair gözlemlere yer verilmiştir (Abasıyanık, 1951/2009a, s.53). Fakat bu konuda en ayrıntılı tespitler, yazarın Dolapdere ve Yenişehir’e yaptığı bir geziyi aktardığı “Dolapdere” isimli öyküdür. Bu semtler İstanbul’da işçilerin yoğun olarak ikamet ettikleri semtlerdir. Yazar buraları, “Elmadağ; kulübeler, tahtadan, taştan, sacdan ve mukavvadan kulübeler görürsünüz. Çıplak, çırlıçıplak çocuklar görürsünüz. Çıplak, çırlıçıplak, aynasız, hasırsız, iskemlesiz kahveler görürsünüz. Mahalle bir bayram yeri gibidir. Öyle kızlar görürsünüz ki içiniz titrer ama burnunuzun alışık olmadığı ağır kokuya çare yoktur. İleride bir fabrika gürül gürül işlemektedir. Mahalle gençlerinin çoğu bu emprime fabrikasına gider. Fabrikanın etrafını bu sefil evler, kaldırımsız, seki sahtiyan, amonyak, insan fabrikasının küsbesi kokulu sokaklar çevirmiştir. Yağmurlar yağmışsa sel önce buraları basar. Yaz geceleri meltem öteki semtleri bir rüya serinliğine boğarken burada yaprak oynamaz” şeklinde anlatmıştır (Abasıyanık, 1954/2008a, s.83-85). Gerçekten bütün bu örnekler işçilerin ne kadar kötü şartlarda yaşadıklarını göstermektedir. O kadar ki işçiler için sabahlar bile işçiler için ayrı bir ızdırap konusu olmaktadır. Yazar “Gaz Sobası” adındaki hikâyede “Fakat ilk güneş tekrar sahici dünyanın fırtınaları, buhranları, kıtlıkları, vergileri, azapları, tufanları ve ölümleri ile kendilerini beklediğini delikanlılara söylediği zaman” cümlesiyle, sabah aydınlıkta yaşadıkları mahallelerin görüntüsünün işçilerde uyandırdığı hisleri dile getirmektedir (Abasıyanık, 1939/2009e, s.76).

Yazar eserlerinde işçilerin boş zamanlarında yaptıkları aktivitelere de az da olsa yer vermiştir. “Semaver” isimli öyküde “Karşı kahveye arkadaşlarının yanına koştu. Bir pastra oynadılar.”, *Alemdağ’da Var Bir Yılan* kitabındaki “Panco’nun Rüyası” öyküsündeki “Akşamüstleri işleri bitirir bitirmez cadde üstünde bir kahveye koşar, kumar oynarım.” cümlelerinde aktarıldığı üzere işçiler genelde işten çıktıktan sonra vakitlerini kahvede oyun oynayarak geçirmektedirler (Abasıyanık, 1936/2009f, s.10 ve Abasıyanık, 1954/2008a, s.29). Maddi durumları sebebiyle gezmek ya da hobi edinmek gibi fırsatları olmayan bu insanların yaşadıkları mahalle-

lerin kahvelerinden çıkmamaları doğal karşılanabilir. Bu durum yazarın eserlerine *Sarnıç* kitabının “Mavnalar” isimli öyküsünde geçen “Üsküdar uzaktan bakılacak ve oraya gidilemeyecek kadar uzak, garip bir güzel köy haliyle karanlığın içinden kırmızımsı seyrek elektrikleriyle çoktan uyumuştı.” satırlarına da yansımıştır (Abasıyanık, 1939/2009e, s.35). Fakat işçilerin sadece gündüz çalışan akşam da kumar oynayan insanlar olmadıklarını belirtmek gerekir. Örneğin yazarın “Semaver” isimli öyküsünün kahramanı akşam eve geldiğinde kitap okumayı tercih etmektedir (Abasıyanık, 1936/2009f, s.11). Yine *Mahalle Kahvesi* isimli kitabın “Gramofon ve Yazı Makinesi” isimli öyküsünde işçiler satın aldıkları gramofonun başında müzik dinleyerek eğlenmektedirler (Abasıyanık, 1950/2009d, s.59).

Yazar eserlerinde işçilerin diğer sınıflardan insanlar hakkındaki düşüncelerine de yer vermiştir. *Sarnıç* isimli kitabın “Beyaz Altın” öyküsünde geçen “Tüccar adam kimsenin kölesi değildir. Hepimiz onu dinliyor hak veriyorduk.” sözleri işçilerin zengin olmayı bir özgürleşmek için bir koşul olarak gördüklerini yansıtmaktadır (Abasıyanık, 1939/2009e, s.26). Yine aynı öyküdeki “...fırınların önündeki insanlar; otomobildeki toklara, bizim kasabada Eskicizade’ye baktığımız gibi bakıyorlardı.” satırları işçilerin varlıklı insanlara gıpta ile baktıklarına dair bir anekdot olarak karşımıza çıkmaktadır (s.28). Zaten *Kayıp Aranıyor* isimli romandaki “Balıkçı Kalafat”la Mimar Mühendis Dağdiken arasında kanun nazarında hiçbir fark yoktur, orası öyle. Ama bu, yalnız yargıcın karşısında böyle. Hayatta ikisini birbirinden ayırt edip konuşmazsan aç kalırsın. Para kimdeyse düdüğü ondadır.” cümleleri işçilerin kendilerini bir çeşit ikinci sınıf insan olarak gördüklerini göstermektedir (Abasıyanık, 1953/2008c, s.11-12). *Semaver* isimli kitabın “Garson” adlı öyküsünde Ahmet’in daha yüksek bir kazançla ve daha iyi şartlarda garson olarak çalışmak yerine kendi kahvesini işletmek için bin bir zorluğa katlanıyor olması da bunun bir yansıması olsa gerekir (Abasıyanık, 1936/2009f, s.63-64).

Eserlerde işçilerin alçak gönüllü ve mütevazı hatta utangaç insanlar olduğu gözlemlenmektedir. Örneğin *Sarnıç* kitabının “Plaj İnsanları” isimli öyküsünde adanın zenginlerinden birinin kızı bisikletle geçerken işçilerden biri hislerini “Bize, sandalcılara, çapaçullara, kardeşinin bisik-

letine bindiği zaman... uçup giden kokusunu arzu ile koklamak kalmıştır. Zaman olur ki, bu bile bizim için kâfidir.” sözleriyle açıklamaktadır (Abasıyanık, 1939/2009e, s.83). Yine *Kumpanya* isimli kitaptaki “Kriz” öyküsünde geçen “Tam karşısında ekmekle peynir yiyen genç bir amele var. Yüzü biraz karışık ve mahcup bir çocuk. Bir gazete kâğıdını yere koymuş ve bir ucunu içindeki ekmek ve peyniri kimse görmesin diye kaldırmış.

Kâğıdın içinde küçük lokmalar koparıyor. Büyük parmaklarını arasında bu lokmalar kayboluyor. Ve ağzına gözükmeyen parçalar atıyordu” sözleri işçilerin yemek yerken bile başkalarından utandıklarına dair bir gözlemi aktarmaktadır (Abasıyanık, 1951/2006, s.74). Aynı kitaptaki “Kumpanya” isimli öyküde “Para hiçbir zaman insanı adam etmezdi. İyisi mi, buldu mu, yemeliydi. Yoksa bizim bilemeyeceğimiz bir görüşe, bir ahlaka saplanırdı insan. Bu ahlakta yalnız, o para denilen şeyi her ne pahasına olursa olsun kazanmak vardı. Şeref de oydu. Ahlak da oydu. Namus da oydu.” cümlelerinde görülebileceği gibi işçiler zenginlerin hayatlarına özenmelerine rağmen kültürlerinden hiç haz etmemektedirler (s.39).

Elbette yazarın eserlerinde zenginlerin işçiler hakkındaki düşüncelerine de az sayıda da olsa rastlanmaktadır. *Havuz Başı* isimli kitaptaki “İnsanlar, Türküler, Masallar” adlı hikâyede “Nedense yol amelesinin gözlerinden müteahhitler müteahhidi bir tuhaf oluyordu. Niçin yiyecek gibi bakıyorlardı? Yoksa ona mı öyle geliyordu? Hâlbuki sakalları büyümüş insanlar, günlerce taş kırıp türkü söyleyen, zeytin ekmekle doyan adamlar başka türlü bakmazlardı. Bu bakış, alelade sakalları büyümüş, yorgun insanların bakışı idi. Bu ihtiyar, köse sakallı kendini yorulmadan para kazananlardan saydığı için yorulanların halini bilmiyordu. Yoksa onlar sessiz, sakin, korkak bakışlı insanlardı. Onlar bir gün türkü söyleyerek, sırtlarındaki koyun pöstekilerine doldurulmuş birkaç eşya, çarıklarının tamiri için kendi yaptıkları köseleler, hatta budaktan iğnelerle, kimi bir küçük ne olur ne olmaz altınla yol kenarına çalışmaya gelirlerdi.” cümlelerinden anlaşılabileceği gibi yazar sadece işverenlerin düşüncelerini yansıtmakta bu düşüncelerden duyduğu tiksintiyi de aktarmaktadır (Abasıyanık, 1952/2009b, s.86).

Son olarak eserlerde dikkat çeken bir başka durum da düşük yaşam standartlarının bozduğu aile ilişkileridir. Örneğin *Havuz Başı* kitabının “Sur Dışında Hayat” öyküsünde düşük ücretinden dolayı karısının terk ettiği bir deri kazıcısı yer almaktadır (Abasıyanık, 1952/2009b, s.74). Yine aynı kitaptaki “Bir Ev Sahibi” isimli öyküde ablasıyla yaşayan bir kâtibin harp zamanı ücreti artmadığından girdikleri sıkıntı sonucu ablasıyla kavga edip evden ayrıldığı görülmektedir (s.33-34). Buna benzer bir diğer örnekte de *Birtakım İnsanlar* isimli romanda Ali Rıza Bey, sokakta yaşayan bir çocuğu eve aldığı için karısıyla kavga etmiştir (Abasıyanık, 1944/2008b, s.20).

3.1.2. Memurların Ücretleri Ve Yaşam Standartları

Sait Faik'in eserlerinde memurların ücretlerinden de sıklıkla bahsedildiği görülmektedir. Fakat bu kez, belki de memurların ücretlerinin işçilerden daha yüksek olması sebebiyle yazarın ücretleri yansıtmaya şekli de değişmiş ve genelde işçilerin hayranlıkla ve bazen de şaşkınlıkla karşıladıkları rakamlar olarak karşımıza çıkmaktadır. Memurluk bürokratik bir yapılanmanın içinde yer aldığından, elbette ücretler öykülerde geçen kişiler arasında farklılıklar göstermektedir. Açıkça görülmektedir ki aradaki fark işçilerin arasındaki ücret farkından çok daha fazladır.

Eserlerde ücretlerle ilgili sayısal verilere bakıldığında *Sarnıç* kitabındaki “Plaj İnsanları” öyküsünde bahsi geçen bir memurun aylık 180 lira aldığı, “Paşazade” isimli öyküde banka memuru olarak yeni işe başlamış Recai'nin ayda 45 lira kazandığı, *Birtakım İnsanlar* romanındaysa Çanakkale'de memurluk yapan birinin ayda 75 lira aldığından bahsedilmektedir (Abasıyanık, 1939/2009e, s.83; 1940/2008d, s.51; 1944/2008b, s.135).

Ücretler arasındaki farkların yüksekliği rahatlıkla görülebilmektedir. Yine işçi ücretlerine nazaran memur ücretlerinin ne kadar yüksek olduğu da sayısal örnekler ile daha dikkat çekici hale gelmiştir. Dikkat çekici bir nokta da yazarın savaşın bitiminden yaklaşık 10 yıl sonra geçen ve son döneminde yazmış olduğu eserlerinde işçilerin ücretlerinde pek bir değişme olmamışken bu dönemde yazılmış olan “Çarşıya İnemem” isimli öykü

ile *Kayıp Aranıyor* isimli romanda memur ücretlerinin 300-400-500 lira olduğundan bahsedilmesidir (Abasıyanık, 1954/2008a, s.78; 1953/2008c, s.70). Gerçekten aradan geçen dönemde ortaya çıkan fark, özellikle işçi ücretlerindeki artışla karşılaştırıldığında muazzamdır.

Yazarın memur maaşlarını tüccar ve esnafların gelirleriyle karşılaştırdığına da çeşitli öykülerde rastlanılmaktadır. “Beyaz Altın” hikâyesinde geçen “Tüccar adam kimsenin kölesi değildir. Hepimiz onu dinliyor hak veriyorduk. Bu rakıları, bu pizolaları... belki en büyük memur yiyemiyordu” gözlemi ve “Ben Ne Yapayım” isimli öyküde “Eskiden memur olan bir arkadaşım var. Geçenlerde rastladım. Şık, temiz elbiseler, bilmem nereden alınmış 14,5 liralık bir kravat, 65 liralık pabuç! Yahu, bu ne hal? Dedim. “Memuriyetten ayrıldım, ticaret yapıyorum” şeklinde aktarılan anekdotlar bize memurların kazançlarının tüccarların gelirleriyle kıyaslanamayacağını göstermektedir (Abasıyanık, 1939/2009e, s.26 ve 1948/2009c, s.19). Bahsedilen tüm gelir düzeylerine bakıldığında, ücretli çalışanların tüccarlar ve mülk sahiplerine yakın bir düzeyde olmasının mümkün olmadığı açıktır.

Sait Faik’in eserlerinde dikkat çeken bir başka husus da memurların halk karşısında takındıkları tutumlardır. Eserlerde bahsi geçen memurlar, işçilerle aralarındaki gelir düzeyi farkını onlara yansıtmaktan çekinmemektedirler. Öykülerde bahsedilen memurların çoğu halkın geri kalanına elitist bir biçimde yaklaşmaktadırlar. Elbette bunda yazarın memurlara karşı olumsuz bakış açısının etkili olma ihtimali varsa da gördüklerini aktaran bir yazar olan Sait Faik’in memurlara olumsuz yaklaşmasına bu tür davranışların yol açması ihtimali daha yüksek görünmektedir. Bu düşüncelerin bir tezahürüne “Plaj İnsanları” öyküsündeki “Telefon şirketi memurunun pipoyu ağzına tikişından haletiruhiyesini anlayabiliriz... İnsana öyle geliyor ki, fiyakasını tütüne tercih ediyor... cakasızları bakkal çırağını... kendisinden milyon defa aşağı görüyor gibi geliyor” cümlelerinde rastlanılmaktadır (Abasıyanık, 1939/2009e, s.83). Yine bu öyküde bahsedilen bir diğer memuru tanımlarken, yazarın “O galiba ecnebi mektebinde okumuştur. O da memurdur. Şöyle böyle değil, 180 liralık... çalışan kazanan bir insandır, ne denebilir? Fakat ne tuhaf, ne fena bir zihniyeti vardır; tamamen burjuva, biraz da kozmopolit bir terbiyenin insanı insan edeceği-

ne kanidir” şeklinde yaptığı betimleme, özellikle yüksek seviyede memuriyet hayatını sürdüren insanlarda da bir tür burjuva hayranlığı oluştuğunu göstermektedir (s.83). Ayrıca bu öyküde, iyi bir maaşı olduğu belirtilen telefon şirketi memurunun, çalışma koşulları başlığı altında bahsedilecek olan, memurların sorumluluklarından dolayı insani görevlerini yerine getirememeleri durumundan farklı olarak; sırf üstü başı ıslanmasın diye boğulmakta olan bir kişiye yardım etmemesi (s.85), mertebesi yükseldikçe memurların hayata bakışlarının da değişmeye başladığını göstermektedir. Elbette bu kişisel bir özellikmiş gibi gözükse de memurların içinde bulundukları katı bürokratik yapının, bu karakterin gelişiminde rol oynayıp oynamadığı tartışılmalıdır. Yine *Şahmerdan* isimli kitabın “Paşazade” isimli öyküsünde geçen “Bakanlara selam vermezdim fakat, iyi delikanlı, sessiz çocuk, iş bulmuş, aferin! Çalışıyor, dediklerini duyardım.” (Abasıyanık, 1940/2008d, s.52) cümlesi, memurların kendilerini halkın diğer kesimlerinden daha yukarıda gördüklerini gösteren bir diğer anekdot olarak karşımıza çıkmaktadır. Kanımızca bu tavrın oluşmasında Cumhuriyetin ilk dönemlerinde devletin halk üzerinde mutlak ve sarsılmaz bir irade kurma çabalarının oldukça etkili olduğu bir düşünülmektedir.

Eserlerde halkın devlet memurlarına bakış açısı da dikkat çekici bir unsurdur. *Şahmerdan* kitabındaki “Paşazade” isimli öyküde, oğlunun banka memuru olarak işe başladığı gün annesinin oğluna “Artık, dedi, Hüsametdin Paşa’nın gelini değilim, oğlum, banka memuru Recai Bey’in anasıyım” (s.52) demesi ve oğlunun o günü “Bahçeye çıktık. Babamın kolağası olduğu günkü gibi, sanki bütün bahçe, Japon fenerleriyle süslüydü” (s.52) diye anlatması insanların memurluğa gıpta ile baktığını gösteren bir örnektir. Yine, yazarın “Bir Hastalık” isimli öyküsünde yer alan “Bu yakın köylerin insanları kasabalı ile temas etmeyi büyük şeref sayarlar. Hele mesela tahrirat kâtibi, nüfus memuru, belediye reisi, telgraf müdür ile tanışmışlarsa iş tamamdır. Artık köylülükten kurtulmuşlardır. Hiç köyde oturmazlar. Buralarda bir de ortaokul Fransızca öğretmeni ile iki bardak bira içmişlerse köye döndükleri zaman Paris’ten bile söz açabilirler” (Abasıyanık, 1954/2008a, s.87) cümleleri, halkın gözünde bir memurla tanışık olmanın bile bir fark yarattığını gözler önüne sermektedir. Bu başta içi boş bir devlet hayranlığı gibi yorumlanabilirse de bu duruma neden

olan sebepler olarak memurların toplumda o dönem çok az sayıda olan eğitilmiş insanlar arasında olmaları ve aldıkları yüksek ücret yanında görece bir iş güvencesine de sahip olmalarını görmek daha makul olacaktır.

Şahmerdan isimli kitaptaki “Paşazade” isimli öyküde geçen “Son pandantifini sattığı gün, ben de bankadan ilk maaşımı almıştım. Evimiz senelerdir 45 lira görmemişti. “Ayda 45 lira ile Topkapı’da neler yapılmaz?” dedi, anam. “Bahçeyi mi düzeltmeyiz, tavuklar mı almayız, piliç mi çıkartmayız, çamı mı budatmayız, havuzu mu tamir etmeyiz?” (s.51) cümleleri memurların görece daha iyi olan durumlarının bir yansıması olarak karşımıza çıkmaktadır. Fakat yine de alt tabaka memurların yaşam standartları bakımından işçilerden çok da farklı olmadıkları kabul edilmelidir. Bu duruma yazarın *Şahmerdan* kitabında “Satılık Dünya” hikayesinde değinilmiştir. Bu öyküde hayat şartları nedeniyle çocuğunun ölümüne şahit olan bir memurun yavaş yavaş delirmesi konu edinilmiştir (s.75-78).

Son olarak şunu söylemek gerekir ki yazar için memurlar arasında öğretmenlerin ayrı bir yeri vardır. Sait Faik ne öğretmenler ne de eğitim kurumları hakkında memurlar ve devlet kurumları için duyduğu öfkeyi duymamaktadır. Bunda öğretmenlerin toplumda oynadıkları rol ile birlikte aldıkları ücretlerin düşüklüğü ve diğer memurlara göre daha aşağıda hayat standartlarına sahip olmalarının da rolü olduğu düşünülebilir.

3.2. Çalışma Koşulları

Sait Faik Abasıyanık’ın eserlerine baktığımızda, çalışma koşullarının kamu çalışanları ve işçiler açısından farklar içerdiğini görülmektedir. Genel olarak bir tanımlama yapmak gerekirse, kamu kesiminde çalışanların ve özellikle de bürokratların; oldukça rahat çalışma koşullarına sahip oldukları söylenebilir. İşçiler ise memurlara nazaran daha ağır şartlarda, neredeyse hiçbir güvenceleri olmadan çalışmaktadırlar. Fakat yine de düşük kademe memurların da rahat çalışma ortamlarına rağmen, sürekli bir bürokrasi içinde bulunmaktan muzdarip olduklarına dair izlenimlere de rastlanmaktadır. Eserlerde, çalışma şartları bakımından görülen bu memur-işçi ayrımı; yazarın iki tarafa yaklaşımını da etkilemiştir. Yazar işçileri genellikle bütün zorluklara rağmen mutlu ve kanaatkâr insanlar

olarak betimlerken memurlara, ister bürokrat olsunlar ister düşük seviyeli memur, hep mesafeli ve hatta negatif yaklaşmış bunları da yazılarına yansıtmıştır. Memurlar, öykülerde her zaman ifadesiz, huysuz ve soğuk karakterler olarak karşımıza çıkmaktadır. Aslında eserlerin geneline baktığımızda, bu özelliklerin yazarın devlete bakış açısını yansıttığını ve aslında bu özellikleri devlete ve kurumlarına atfettiğini görülebilir. Son olarak şunu da belirtmek gerekir ki Sait Faik, çalışma koşullarının fiziksel betimlemelerinden çok, bu koşulların çalışanlar üzerindeki etkileri ve çalışanların duyguları ile düşünceleri üzerinde yoğunlaşmıştır. Bu da bizlere fiziki verilerden ziyade, çalışma koşullarının psikolojik etkileri üzerinde bilgi edinme şansı tanımıştır.

3.2.1. İşçilerin Çalışma Koşulları

Sait Faik yazılarında işçilere ne kadar pozitif yaklaşmışsa, işyerlerine, özellikle de fabrikalara o kadar negatif yaklaşmıştır. Öykülerinde daha çok karakterlerin düşüncelerine ve hayallerine ağırlık veren yazar, işçilerin işyerleri hakkındaki düşüncelerini ve hayallerini bize yansıtarak; dönemin işçilerinin çalışma koşulları hakkında hissettiklerini bize aktarmıştır. Bunlar yazarın kendi gözlemleriyle birleştğinde, yazarın eserleri çalışma koşulları açısından zengin bir kaynak olarak çıkmaktadır. “Semaver” isimli öyküde geçen “Bir haftadır fabrikaya gidiyordu. Rüyasında makineler, elektrik pilleri, ampuller gören, makine yağları sürünen ve bir dizel motoru homurtusu işiten... Ali işten çıkmış gibi terli ve pembe idi” (Abasıyanık, 1936/2009f, s.9) cümleleri, fabrika hayatının sadece bir haftadır çalışan bir işçi üzerinde bile nasıl bir iz bıraktığının göstergesi olarak kabul edilebilir. Yine aynı öyküde geçen “Ali semaveri içinde ne ıstırap, ne grev, ne de kaza olan bir fabrikaya benzetirdi. Ondandır yalnız koku, buhar ve sabahın saadeti istihsal edilirdi.” (s.9) ve “Fabrikanın uzun ve bütün Haliç’i çınlatan düdüğü onda arzular uyandırır, arzular söndürürdü” (s.9-10) tanımlamaları, fabrikaların işçilerin bulunmaktan mutlu olmadıkları yerler olduğu şeklinde yorumlanabilir. Bu, yazarın çalışana ve çalışmanın kendisine duyduğu saygıyla birlikte düşünüldüğünde, bunun en büyük sebebinin uzun çalışma süreleri ile ağır ve sağlıksız çalışma koşulları olduğu söylenebilir.

Yazarın eserlerine baktığımızda, elbette kötü çalışma koşulları sadece fabrika işçileri için geçerli değildir. *Sarnıç* kitabının “Mavnalar” isimli öyküsünde, çımacının neden işten atıldığını anlatırken kullandığı “Bana eşsoğlu eşek dedi(*iskele memuru*), ben de çenesini dağıttıverdim. Arkadaşı; yapmamalıydın, dedi. Bu söz ötekinin o kadar gücüne gitti ki” (s.37) cümleleri, işçilerin daha üst mevkisinde çalışan kişiler ve memurlar tarafından hakarete uğrayabildiklerini ve karşılık verdikleri takdirde işlerinden olabildiklerini göstermektedir. Yine bu şekilde bir hakaret olayına *Birtakım İnsanlar* romanının kahramanlarından Ali Rıza’nın, çalıştığı teknenin sahibi olan Rafet Reis tarafından sık sık aşağılanması durumunda tanık olunmaktadır. *Sarnıç* isimli kitaptaki “Park” öyküsüne bakacak olursak yazarın “Etrafımda biri ceketli ihtiyar, öteki ceketsiz genç iki park temizleyici, hiç konuşmadan, kuru yaprakları süpürüyorlar” (s.65) gözlemi, işçilerin sürekli aynı işi zevk alamadan yapıyor olmalarının işçiler üzerinde yabancılaşmaya yol açmasının tipik örneklerinden biri olarak karşımıza çıkmaktadır. “Şahmerdan” hikayesindeki “Haziran rüzgarları birdenbire kesilmiş, yaz; rüzgarsız, ağır ve kasvetli iskelenin ve denizin üzerine çöküvermişti. Cıgaralar bitmişti. Tekrar iskelenin damı gölgesinden güneşin önüne çıkmak cesaretini, kendinde ilk Abdurrahman buldu” (Abasıyanık, 1940/2008d, s.11) cümleleri de işçilerin mevcut şartlar altında çalışmak istemediklerine dair açık bir izlenim yansıtmaktadır. Elbette, bu kadar memnuniyetsizliğe rağmen yazarın bir eserinde işçilerin daha iyi şartlara kavuşmak için mücadele etmiyor olmaları; dönemin gerçekleriyle birebir örtüşmektedir. Yazar durumu işçilerin kanaatkârlığı olarak aktarsa da, aynı grev ve örgütlenme başlığı altında da inceleneceği gibi “Cemiyetler Kanunu”nun ve onun yol açtığı örgütlü işçi hareketinin eksikliğinin etkileri burada da görülebilmektedir.

Yazarın *Şahmerdan* kitabının “Çöpçü Ahmet” öyküsünde, Ahmet’in “Çobanlık yaptığı günlerdeki düşünmemenin yerine bugün süpürge sapına dayandığı zaman düşünmek, kötü kötü düşünmek geliyordu, neden acaba?” (s.59) sözleri kırdan kente gelmiş insanların, şehirdeki çalışma ilişkilerine alışmakta ne kadar zorluk yaşadıklarını ve şehir çalışmasının kıra kıyasla psikolojik açıdan ne kadar ağır olduğunu göstermektedir. Yine *Birtakım İnsanlar* romanında köyden 14 yaşında gelmiş olan ve bir evde

hizmetçilik yapan Zehra hakkında evin hanımının “Hizmetçi olarak sevdiği bu kızı gelini olarak görmektense... Böyle bir ihtimal dahi Lamia Hanım’ı iliklerine kadar üşütüyordu” (s.52) şeklinde aktarılan düşünceleri de işverenlerin çalışanlarına bakış açılarını yansıtan bir örnek olarak görülebilir.

Birtakım İnsanlar romanında ada bekçiliğinin aktarıldığı bölümler, çalışma koşulları açısından ayrıca ele alınması gereken bir örnek olarak karşımıza çıkmaktadır. Ada bekçiliği, deniz feneri bekçiliği gibi tek başına, insan yüzü görmeden yapılan mesleklerden biridir. Bu roman da böyle bir işi uzun süre yapmanın kişi üzerindeki etkilerine dair çok ilginç tespitler barındırmaktadır. Bekçi Hrant’ın işi Hikmet’e devrettikten sonra içinden söylediği “Görüşürüz bakalım... 2 aya varmaz, karga bokunu yemeden uyandığın zaman nasıl bağıryorsun: “Allahım! Bana bir insan gönder!” diye. Hani nerededir insan? Fırtına köpek gibi sesler çıkartır. Hele o pis martılar! O ne kötü sesli mahlûklardır. Görüşürüz, bekçi efendi, görüşürüz!” (s.118) cümleleri, bu tür bir çalışma şeklinin insanın doğaya karşı dahi nefret duymasına yol açtığını göstermektedir. Yine Hrant’ın “İnsanları sevmezken sever olduk. Hikmet Efendi biraderim, sever olduk! Boş bir adada yalnız kalmanın da bir hikmeti vardır” (s.118) sözleri içinde bulunduğu yalnızlığı açıklamaktadır. Romanın ilerleyen bölümlerinde de bu konuyla ilgili tespitler bu kez Hikmet üzerinden yürütülmeye başlamıştır. Yazar, Hikmet’in içinde geçirdiği ilk ayını “Bir uzun, korkunç, kimse-siz ay geçirdi. Aynaya baktığı zaman yüzünü sapsarı, gözlerini altını simsiyah şişmiş buluyordu. İçinde bir yorgunluk hissediyordu. Odun yarıyor, yer belliyor, sarnıç temizliyor, domuz ahırlarını insan oturabilir bir hale getirmeye çalışıyordu. Akşama yorgun; bir ateş yaktığı zaman, bu fiziki yorgunluktan ziyade daha iç taraflarında adeta akciğerinde, karaciğerinde, midesinde, kafasında bir yorgunluk duyuyordu. Yalnız başına kimler, ne insanlar icat etmiş, onlarla neler konuşmuştu...” (s.121) cümleleriyle aktarmıştır. Söz konusu betimlemelerde, bu şekilde bir çalışma biçiminin insanın akıl sağlığına etkileri açıkça görülebilmektedir. Zaten yazarın yine Hikmet’le ilgili “Deli olmasına bir adım kalmıştı. O adımı atmamak için, aylığını almaya İstanbul’a indi” (s.121) cümleleri, yazarın da aynı tespiti doğruladığı kısım olarak karşımıza çıkmaktadır.

Eserlerde bazı işyerlerinin çalışanlarına kalacak yer sağladıkları da belirtilmiştir. “Mavnalar” öyküsünde çımacı, Paşabahçe Cam Fabrikası’nda iş bulduktan sonra orada yatıp kalkmaya başlamıştır (Abasıyanık, 1939/2009e, s.37) cümlesi buna bir örnektir. Ayrıca iki öyküsünde kalacak yerlerin ayrıntılarına da yer vermiştir. *Semaver* kitabının “İpekli Mendil” öyküsünde fabrika bekçisinin kaldığı yer “Ben o zamanlar malların istif edildiği imalathanenin üstündeki bölümde yatardım. Odam ne güzeldi. Hele mehtaplı gecelerde ne şirin olurdu. Aşağı yukarı yaz kış pencereyi açık bırakırdım. Ne serin ne tuhaf rüzgârlar eserd” (s.39) cümleleriyle açıklanmıştır. Burada işçinin kalığı mekân oldukça ferah olarak aktarılmıştır. “Türk Ülkesi” isimli öyküde ise bir şantiyede çalışan amelelerin şantiyede kaldığı kulübe “Bir yapı yerine düştüm. Yapı bir kenarda putrelleri, demir telleri, beton sütunları ile şimdilik bir harabe halinde. Köşeye tahtadan, küçük bir kulübe yapmışlar. Bekâr işçilerin barınmaları için herhalde; dışarıdan küçücük, şirin ama penceresiz bir yapı. İçerisini sonradan gördüm. Üst üste karanlık ve dar kerevetler koymuşlar, koğuş haline getirmişler. İçeride, penceresiz, dört köşe odanın içine, 35 kişiyi yığmışlar. Bereket ki kocaman bir kapısı var. İçerideki ter ve insan kokusuna dışarının yaz gecesi su gibi girip çıkıyor. Bu yapının önüne gelince bir bağlama sesi duydum. Âşık hep yaylaların ve ıssız dağın insanının kelimelerini söylüyordu.” (Abasıyanık, 1952/2009g, s.75) şeklinde betimlenmiştir. Aradaki fark dikkat çekicidir. Elbette “İpekli Mendil”de anlatılan ortamı yazarın birebir gözlemlememiş, ortamı kafasında tasarlamış olması bu farkın bir sebebi olarak görülebilir. Yine çalışılan mekânların ve yapılan işin farklılığı ya da yazarın iki kitabı yazdığı dönemlerde hayata bakışı açısından barındırdığı fark da etkili olmuş olabilir.

3.2.2. Memurların Çalışma Koşulları

Memurlar ve çalışma koşulları da yazar tarafından sık sık ele alınmıştır. İlgili bölümde incelendiği üzere memurlar genel olarak diğer ücretlilerden daha iyi ücret alan ve daha rahat şartlarda yaşayan insanlardır. *Birtakım İnsanlar* romanında “Doğançay İstasyonu’nda istasyon müdür idi...istasyon müdürünün sıcak odası... Bir aralık Doğançay’da istasyon müdürlüğü yaparken yine böyle bir koltuğa yerleşip gazeteler okuduğunu

her zaman hatırlayacaktı... Oda sıcaktı. Bir dökme soba koca kavlan yarmalarını tüketir, tükettirdi.” (s.18) şeklinde aktarılan betimleme memurların çalışma ortamlarının da işçilere nazaran çok daha rahat olduklarını göstermektedir. Fakat eserlerde bu rahatlık kendisini daha çok konfor olarak göstermektedir. Yoksa memuriyetin sıkı bürokrasisinin çalışanlar üzerinde yarattığı sıkıntıya eserlerde sık sık rastlanmaktadır. Memurlar yazarın hikayelerinde sürekli emir alan, emir veren ve sorumlulukları nedeniyle yeri geldiğinde insani görevlerini bile yerine getiremeyen insanlar olarak karşımıza çıkmaktadır. Bu gözlemlerin yazarın memuriyet hakkındaki olumsuz düşüncelerinin etkisinde kalmasıyla birlikte gerçekçi olduğu da söylenebilir. Yazar gerçekten de memurların bu durumundan duyduğu rahatsızlığı; “Şehrin Sabahları ve Adamlarından Biri” öyküsünde geçen “İşe gidecek, bir takım emirler alacak, emirler verecek, suratı kendisinden bok bir zavallıya haykıracaktır” (Abasıyanık, 1952/2009b, s.100) ve öyküyle aynı adı taşıyan kitaptaki “Son Kuşlar” öyküsündeki “Kahvecini kendisi sevimsiz bir adamdır. Kahveciden çok, ters bir devlet memuru hüviyetini taşır.” (s. 10) örneklerinde görülebildiği gibi sık sık yazılarında aktarmaktadır.

Şunu da belirtmek gerekir ki devlet memurları arasında, yazar için öğretmenlerin yeri ayrıdır. Yazar öğretmenlere işçilere duyduğu sevecenlikle yaklaşmış, sık sık insani yönlerini ele almıştır. *Semaver* kitabının “Kıskançlık” öyküsünde geçen “Siz her gün dağda bayırdasınız. Ben, çocuklarla şu kümes gibi yerde pinekliyorum. Bir cumayı da sizin gibi geçirsem çok mu?” (s. 40) cümlesinde görülebildiği gibi eserlerde öğretmenlerin en büyük sorunlarından biri, uzun süre kapalı bir ortamda sürekli çalışmak zorunda olmalarıdır. Fabrikalar ve devlet daireleri de kapalı alanlar olmasına karşın köy okullarının basık, sıkıcı ortamının çevresiyle yarattığı tezatın öğretmenler üzerindeki etkisi kabul edilmelidir. “Köy Hocası ile Sığırtaç” isimli öyküde geçen “Yakalayıp akşamüstleri köy kahvesinde bir saatçik ona ders verebilmek için bütün yaz uğraşmışım. İşte bir haftadır akşamları onu kalın bileklerinden yakalarken ve saçlarını kavrarken içimde acayip bir kardeş muhabbetinin, bir ağaç gibi dallanıp budaklandığının farkına varmaya başladım.” (Abasıyanık, 1940/2008d, s.79-80) ve “İki maaşımı hastalığına harcadığım talebe, sonbaharla bera-

ber ölmüştü. Artık hiçbir zekâ beni alakadar etmiyor; küçük, nefes ve sığır kokan sınıfın pencerelerini, dağ rüzgârlarına açtırmak aklıma gelmiyordu. Köy birdenbire hasta talebemle birlikte gömülmüştü.” (s.80) cümlelerinde görülebildiği gibi; özellikle köy okullarında görev yapan öğretmenlerin tek başlarına yaşıyor olmalarının da etkisiyle çocuklarla aralarında güçlü bir duygusal bağ oluştuğu ve onları kardeşleri veya çocukları gibi görme-ye başladıkları söylenebilir.

3.2.3. İş Sağlığı ve Güvenliği İle İş Kazaları

Yazar eserlerinde az da olsa iş güvencesine de değinmiştir. “İpekli Mendil” öyküsünde geçen “Yarın patron: “ulan üstüne ölü toprağı mı serpilmişti hayvan” diye kıcıma bir tekme, beni kovacağını bildiğim halde gık demedim.” (Abasıyanık, 1936/2009f, s.39) cümlesi, “Çöpçü Ahmet” öyküsünde Ahmet’in düşüncelerini aktaran “İnsanı onbaşı çöpçülükten alıverirse, bu kalabalık içinde aç kalırsa” (Abasıyanık, 1940/2008d, s.59) sözleri gerek işçi gerekse de düşük rütbeli memur olanların kolaylıkla işten atılabildiğini göstermektedir. Dönemde İş Kanunu yürürlükte olmasına rağmen, işçi hareketinin yükselmesini sağlayacak etkenlerin gerek yasalar yoluyla gerek de facto olarak engellenmiş olması bu durumun ortaya çıkmasındaki en büyük neden olarak görülebilir. Yine *Lüzumsuz Adam* kitabındaki “İp Meselesi” isimli öyküde bir ayrıntı olarak, hamalların elinden iplerini aldığınızda işlerini de tamamen kaybetmiş olduklarından bahsedilmektedir (s.34-35).

Sait Faik’in eserleri meslek hastalıkları ve işçi sağlığı açısından da zengin bir kaynak olarak ortaya çıkmaktadır. Aynı zamanda dönemin İş Kanunu’nun işçi sağlığı ve iş güvencesi düzenlemeleri açısından yetersiz olmasının ve sosyal sigorta sisteminin henüz kullanılmaya başlanmamış olmasının etkileri de açıkça görülmektedir. “Beyaz Altın” isimli öyküde yer alan “*Kâtip hastalıktan çökmüş halde:* otur bakalım şu sandalyeye! Al eline kalemi, şu benim hesapları görüver. Deftere geçir. Şu mektubu da yaz. Kopyasını al. Ondan sonra da ziyafete başlarız” (Abasıyanık, 1939/2009e, s.26) cümleleri, işverenlerin işçilerinin sağlık durumları hakkındaki duyarsızlıklarının bir yansımasıdır. “Çöpçü Ahmet” hikâyesinde

Ahmet'in başına gelen bayılma olayını aktaran "Akşama doğru idi. Bugün ne kadar çok yorulmuştu. Küreğiyle süpürgesini Tophane'deki kulübeye bırakıp da kahveye yollandığı zaman bacaklarının kesildiğini, kafasının döndüğünü duydu. Bir şeyler oluyor, dedi ve yıkıldı. Köyünde kocakarıların ve büyücülerin iyi edemediklerini nihayet şehre götürmeye karar verirlerdi. Şimdi, demin oracıkta bayılan Ahmet başka Ahmetmiş de sırtına onu bindirmiş, kasabaya götürür gibi, o Ahmet'e: Ahmet oğlum, dedi, sen buralarda, bu pis zanaatta edemicen" (Abasıyanık, 1940/2008d, s.60-61) cümleleri, şehir çalışma hayatının sağlık üzerindeki etkilerini ve işçilerin bu konudaki düşüncelerini aktaran bir gözlem olarak karşımıza çıkmaktadır. *Mahalle Kahvesi* kitabının "Kestaneci Dostum" öyküsünde geçen "Tam 7 ay hamallık yaptım. Ama bu işi bir türlü sevemedi. Yediği o kadar az bir şeydi ki bir gün ağır bir yükün altında ölmek bile aklına geldi. Yalnız soğuğu, sıcağı, açlığı hisseder...hararetinin 36,5tan öteye fırladığının bile farkına varmazdı. 40 derece ateşle valiz beklediği bir gün düşüvermiş. Sarhoş sanmışlar, karakola götürmüşler" (s.91) cümleleri çalışma şartlarının bazen işçilerin kendi sağlık durumlarının farkına varamayacakları kadar ağırlaştırdığını aktaran bir örnektir.

Yukarıdaki örneklerin de gösterdiği gibi işçilerin sağlık sorunları sektörden sektöre az da olsa farklılık gösterse de sağlık güvencelerinin olmayışı hepsi için geçerlidir. Örneğin, yol işçilerinin yaşadıklarına değinen "İnsanlar, Türküler ve Masallar" öyküsünde geçen "Her akşam bir hendeğin kenarına ateşlerini yakarlar. Cin, dev hikâyeleri anlatarak gecenin içinde sabahı beklerler, türkü söylerlerdi. Durmadan türkü söylerlerdi. Uzakta yol bekçisinin çadırında, çay ibriği kaynarken, bazı akşamlar birdenbire köylülerin sesi kesilirdi. O zaman yolu gezmeye gelmiş 5 müteahhitten bir tanesi yol bekçisine, kolbaşıya bakar: Ne var Hüseyin? Derdi. Hüseyin cevap vermezdi... Muhakkak birisi öldü. Bu saatte türkü söylemeseler masal anlatırlar. Masal anlatmasalar güreş ederler. Masal anlatıldığı, güreş edildiği zaman da bu kadar sessiz durmazlar. Gülüşürler, alay ederler, bahis tutarlar. Muhakkak bir ölü var" (Abasıyanık, 1952/2009b, s.87-88) cümleleri işyeri güvenliliğinin ve işverenin işçiye karşı sorumluluklarının dönemdeki vahim durumunu yansıtmaktadır. Yine aynı öyküde geçen "15ini bazen 20sini yine müteahhidin zeytin ekmeğine harcayan

40 kuruş gündelik alan ameleden bazıları ne kadar kuvvetli ise bazıları o kadar narin, zayıf insanlardı. Birdenbire, arkadaşlarının yanında küçük düşmemek için, enerjilerini toplarlar, onlar da saatlerce, günlerce türkü söyleyerek çalışırlardı. Ama sonunda bir gün yatarlar. Üşürler, titrerlerdi. Bu belik gizli bir sıtma, belki de galopan veremdi, belli olmazdı” (s.88) cümleleri, bu sektörde işçi alımında hiçbir sağlık muayenesine gidilmediği, işçilerin hayatlarının kolaylıkla riske atıldığına bir göstergesidir. Yine *Birtakım İnsanlar* romanında trendeki dalgıcın anlattıkları dalgıçlık mesleğinin ne kadar tehlikeli olduğunu göstermektedir

Dalgıcın, vurgun yiyip sakatlanan arkadaşlarını anlattığı “Şimdi İzmir’dedir, bizim cemiyet, arkadaşlar ona bakıyoruz. Bakıyoruz ama neye yarar?” (s.62) sözleri yine sosyal güvenlik eksikliğinin bir yansıması olarak karşımıza çıkmaktadır.

Sait Faik bir öyküsünü doğrudan iş kazaları üzerine yazmıştır. *Lüzumsuz Adam* kitabının “Mürüvvet” isimli öyküsü, bir fabrikada yarma makinesinde çalışan işçilerden birinin elinin kaybetmesi ve üzerine gelişen olayları anlatmaktadır (s.24-35). Bu hikâye, dönemde işçilerin hiçbir güvenceye sahip olmayışlarını ve o dönemde iş kazalarının sonuçlarını anlatması açısından önemli bir kaynaktır. Hikâyede yaralanan arkadaşlarına ilk müdahale edenlerin işçiler olması ve bu müdahaleyi yaparken yaralanan işçinin elinin saracak hiçbir şey bulamamaları fabrikaların iş güvenliği açısından ne kadar yetersiz olduğunu sözler önüne sermektedir. 4 gün sonra işçi Hüseyin’in hastanede kolunun kesilmesi üzerine yaşadıkları “Bir tazminat lafıdır tutturdu... Üç bin papel demez mi? Eşşoğlu eşek, dedim, hıyvan! Katır! Dedim, 3000 panganot bir kola kim verir be? Sonra düşündüm kendi kendime “Osman, sen kolunu verir misin birisi 3000 lira verse?” Ben vermezdim. O zaman Hüseyin’in senden neyi eksik; neden versin?” (s.27-28) konuşması, işçilerin kendi hakları hakkında ne kadar az şey bildiklerini göstermekle birlikte, bir işçinin hakkını arayan başka bir işçiye ilk verdiği tepki bir işçi mücadelesinin olmayışının işçiler üzerinde bıraktığı etkileri göstermesi açısından düşündürücüdür. İşçilerin tazminat davası için avukatla görüşmeye gittiklerinde avukattan aldıkları “Parasız dert dinlenmez. 100 liranız varsa işe başlayalım” (s.28) cevabı da işçilerin hak arama yollarındaki bir engeli gözler önüne sermektedir.

Hikayenin sonunda olayın kapanmasını ise yazar şu cümlelerle aktarmaktadır: “Bizim patron sakinleşmişti. Kasasını açtı. Bana: Sen, dedi, ömründe 3000 lirayı bir arada gördün mü? Cevap vermedim. Sonra tatlılıkla: Osman Ağa, dedi, en büyük gördüğün para kaç liralıktır? Ellilik gördüm beyim! Bir deste para çıkardı. Masanın üstüne atmaya başladı. Hani istemeye istemeye sersem sersem saydım...60 lira. Bu para, dedi, o şoparı ölünceye kadar idare eder. O Çingene be! Onlar senede 50 lira harcarlar mı sanırsın? Diyelim harcasınlar. Bu para 60 sene sürer. Kaç yaşında o? 18. Demek ki, dedi, herifi 75 yaşına kadar besleyeceğim ha? Namussuz herif(*avukat için*) 300 liramı kopardı. O zaman bilmiyordum. Bu oğlanın babası da aynı boku yemiş. Güya bilmeden dolapta kalmış, döndürmüşler, ölüsü çıkmış deyyusun. Bunlar öyledir. Mahsus yapıyorlar.Osman Ağa, dedi, al sana 150 lira ve şuna gitsin çergisine! Beyim, dedim, bir kol omzundan gitti. Bu herif nasıl çalışır? Buna biraz daha ikram yap! Osman Ağa, dedi, bunu senin hatırın için veriyorum. Beş para fazla vermem. Sen onun ağzını bir ara. Sahiden bu iş istemeyerek oldu ise 150 lira daha vereceğim... (*Hüseyin*) ,Te be! Dedi, üyle olsa ne lazım, be! Bana 300 de yeter be! İki kısraak alırım be! Canımı sokakta bulmadım ben, Osman Ağa be!... Ertesi günü 150 lirayı götürüp patrona geri verdim. Sonracığına pişman oldum. Bir hesap ettim. Haşim senede en az 300000 lira kazanıyordu. 300 lirayı Şopar Hüseyin’e çok görmüştüm.” (s.29-30). Bu yöntemin o dönemde ortalıkta neredeyse hiçbir sosyal güvenlik önlemi yokken, olanlar da kullanılamıyorken böyle birçok vakanın çözümünde işverenler tarafından kullanıldığı ortadadır. Yazar bize sadece bunun örneklerinden birini aktarmıştır. Aynı zamanda burada da yine işverenlerin işçilere bakış açısı açıkça görülmektedir.

Yazarın bazı eserlerinde, işçiler arasında dayanışma duygusuna da yer verilmiştir. Örneğin “Şahmerdan” isimli öyküde “Öteki kolda iki hemşeri oldukları sözlerinden anlaşılan iki hamalcıdan birisi acınacak zayıflıktaydı. O da bütün işi arkadaşına bırakmaya çalıştığı için kızarmıştı. Arkadaşı is ona en küçük kuvvet sarf ettirmemek için elinden geleni yapıyordu” (Abasıyanık, 1940/2008d, s.10) şeklinde anlatılan olayda, çok ağır şartlarda çok ağır bir iş yapan işçilerin bile aralarında güçsüz olanı koruduğu görülmektedir. Yine “Mürüvvet” hikâyesinde, Hüseyin yaralandığında bütün

işçilerin yardım için koşması bir dayanışma örneği olarak gösterilebilir (Abasıyanık, 1948/2009c, s.25-26)

Elbette eserlerde kaçınılmaz olarak, işyerindeki rekabetten ve işçiler arası çekişmelerden de bahsedilmektedir. “Şahmerdan” isimli öykü bu konuya ilişkin ilginç ve trajik bir olay anlatmaktadır. Öyküde şahmerdanı çalıştıran iki işçi arasındaki çekişme “Bir cıgara molası sırasında sarışın amele yardımcısı Salih’e: bana bak ulan, dedi, numaracı! Beni eşek yerine alma. Namusumun hakkı için, bir kafam kızarsa, atarım denize seni. Salih, amele başı mevkiinde olan Karahisarlı’nın komşusuydu. Zor işlerden kendini ancak bu sayede ve kancıklıkla kurtarabiliyordu. Şimdi dört amele nefes nefese idiler. Salih’in arkadaşı, sarı yulaf saçlı Abdurrahman, Salih’e dik dik baktı. Deminki duraklamanın sebebi oydu. Ulan kahpe, dedi. Karahisarlı: Kime diyon ulan, dedi, o lafı? Abdurrahman bu adamdan çekinirdi. İstese parasını bile vermez; bu kimsesiz, ne idüğü belirsiz, lakayt iskelenin köyünde Abdurrahman’ı perişan bırakabilirdi. Anama, dedi. Neden? Neden olacak, dedi, beni doğurduğundan.” (Abasıyanık, 1940/2008d, s.11-12) cümleleriyle aktarılmaktadır. Görüldüğü gibi işçiler arasındaki çatışmanın asıl nedeni kendisi de işçi olmasına rağmen işveren temsilcisi sıfatıyla orada bulunan amele başının, işçilerden birini iş yapmadığı halde kolluyor olmasından kaynaklanmaktadır. İşçilerin iş güvencesinin olmaması da bu anlaşmazlığı içten içe büyütmektedir. Zira olaylar öykünün ilerleyen kısmında olaylar “Bir ara zınk diye durdular... Abdurrahman hızla bir yarım sağ döndü. Arkadaşı Salih’i müthiş bir tekme ile denize yuvarladı. Kendisi de sırtüstü, ağzından kan boşanarak iskelelenin tahtaları üzerine düştü. Salih yüzme bilmediği için on dakika içinde boğulmuştu. Abdurrahman’ı hastaneye kaldırdılar” (s.13) şeklinde gelişmiştir. Her ne olursa olsun işverenden kaynaklanan işçi anlaşmazlıklarının böyle sonuçlar doğurma ihtimali olduğu görülmektedir. *Birtakım İnsanlar* romanında geçen “Çünkü oranın hamalları –her yerin hamalları gibi- yabanciyı pek sokmuyorlardı” (s.132-133) cümlesi de işçilerin ekonomik nedenlerden dolayı birbirlerine ayrımcılık yaptıklarını aktaran bir örnek olarak, işçi çatışmasını farklı bir yönden ele almaktadır.

3.2.4. Çalışma Süreleri

Yazarın yazdığı yüzden fazla öyküye rağmen, eserlerinde çalışma saatlerine ilişkin verilere çok nadir rastlamaktayız. Fakat yine de bu veriler dönemin çalışma sürelerine ilişkin genel bir çerçeve oluşturmak için yeterli görülebilir. Dönemin temel özelliğinin aslında bugün de hala varlığını sürdüren erkenden güne başlamak zorunluluğu olduğu söylenebilir. Elbette gerek yazarın eserleri gerek diğer kaynaklar köylerde ve adalarda da insanların çok erken saatte güne başladıklarını göstermektedir ve elbette bu insanlar da gün içinde çok yorulmaktadır. Fakat şehirde yaşamının ve devlet memuru olarak ya da endüstriyel üretim süreci içerisinde işçi olarak çalışmanın getirdiği ekstra psikolojik ve sosyal yorgunluğun varlığı dikkate alındığında ücretlilerin ne kadar az dinlenebildikleri daha açık ortaya çıkmaktadır.

Sait Faik'in öykülerinde, uykusuzluk ücretlilerin en büyük sorunlarından biri olarak aktarılmaktadır. Bütün gün çalışıp, yorgunluktan hemen uyuyan insanların sabah daha güneş doğmadan uyanmasıyla sık sık karşılaşılmaktadır. Örneğin *Lüzumsuz Adam* kitabındaki “Birahanedeki Adam” öyküsünde geçen “Yüzünün bazı yerlerinde sakal artıkları vardı. Demek ki uyku sersemi tıraş olacak, yine uyku sersemi sokağa fırlayacak kadar işe gecikmemesi lazım gelenlerden biri. O halde, kendi işinin sahibi değil.” (s.20) cümleleri, erken kalkmak zorunluluğunun ücretliler üzerindeki fiziksel etkilerinin bir gözlemi olarak karşımıza çıkmaktadır. Gerçekten de yazarın burada, kişinin yüzündeki sakal artıklarından yola çıkarak kendi işinin sahibi olmadığı yorumunu yapması manidardır. Yine *Mahalle Kahvesi* kitabındaki “Bir Bahçe” öyküsünde geçen “Biletçiyi, uyku sersemi biletçiyi, ilk tramvay arabasının çalışkan insanlarını...” (s.80) tanımını ve *Alemdağ'da Var Bir Yıla* kitabındaki “Panço'nun Rüyası” isimli öyküde geçen, Panço'nun söylediği “Yalnız sabahları işte böyle bir türlü kalkamam.” (s.29) cümlesi; ücretliler için yeterince uyuyamama problemini gözler önüne seren anlardan biridir. *Havuz Başı* kitabının “İnsanlar, Türküler, Masallar” öyküsünde (s.80) ve *Kayıp Aranyor* isimli romanda (s.9) da yol işçileri ve balıkçı teknesinde çalışan işçiler özelinde, daha güneş doğmadan çalışmaya başlayan işçilerden bahsedilmektedir.

Yazarın öykülerinde çalışma saatleriyle ilgili tespitlerinden bir tanesi de kişiye çalışmaktan, kendisine ya da arkadaşlarına ayırabileceği zaman kalmamasıdır. Örneğin *Şahmerdan* kitabındaki “Satılık Dünya” öyküsünde bir devlet memuru için, çocuğunun öldüğü günde dahi “O gün öyle bir iş vardı ki, akşama kadar yemek yemeğe vakit bulamadı.” (s.77) şeklinde yaptığı tespit; durumun trajikliğini yeterince açıklamaktadır. Yine, *Sarnıç* isimli kitaptaki “Mavnalar” isimli öyküde aynı evde hatta aynı odada yaşamalarına rağmen birbirlerini göremeyen iki işçiden bahsetmektedir (s.35-37). Yazar, zaten bu durumla ilgili düşüncelerini de *Kayıp Aranıyor* romanında “Ertesi günü yapacak işleri içinde hep aynı olanı bir yana bırakırsak bize saat olarak ne kalır?” (s.66) cümlesiyle açıklamıştır. Zaten yazarın kahramanları da sık sık, özellikle de erken kalkmak zorunda olmalarıyla ilgili olarak bu durumdan şikayet etmektedirler.

Hikayeler de karşımıza çıkan ayrıntılardan bir tanesi de uzun çalışma saatlerine en çok maruz kalanların çocuk işçiler olduğudur. İlgili bölümlerde değindiğim gibi çocuk işçiler aynı işte çalışan bir yetiştikenden daha az ücret aldıkları gibi daha uzun sürelerce çalıştırılmaktadırlar. Yazar bu konuyla ilgili özellikle “Dondurmacının Çırağı” öyküsünde ayrıntıya yer vermiş ve “17 saat çalıştıktan sonra bu iki çocuğu 5 saatlik bir uykudan...” (Abasıyanık, 1952/2009g, s.98), “Ama küçük İmrozlu çocukların sabahın saat beş buçuğundan gecenin saati birine kadar çalışmalarının...” (s.98) cümleleriyle çocukların ne kadar zor durumda kaldıklarını aktarmıştır.

Son olarak, yazar bazı meslek gruplarının diğerleri kadar erken kalmak zorunda olmadıklarına da öykülerinde değinmiştir. “Mavnalar” isimli öyküdeki değirmen amelesinin öğleden sonra işe başlıyor olması (Abasıyanık, 1939/2009e, s.37) ile *Kayıp Aranıyor* romanının başkahramanı olan gazeteci Nevin’in işe saat 10’da başlıyor olması bu duruma örnek olarak gösterilebilir (s.9).

3.3. Çalışma Yaşamında Kadın ve Çocuk İşçiliği

Sait Faik’in eserleri söz konusu olduğunda kadın çalışmasına dair neredeyse hiç veri olmadığını söylemek gerek. Hatta *Kayıp Aranıyor* romanının başkarakteri kadın bir gazeteci olmasında rağmen, kitapta bu kadının

çalışma yaşamına dair en azından kadın olarak çalışma hayatına dair hiçbir ize rastlanılmamaktadır. Buna karşılık çocuk çalıştırılması söz konusu olduğunda Sait Faik'in zengin bir kaynak olduğu söylenebilir. Kendi yaşadığı veya dinlediği olayları aktaran bir yazar olarak, Sait Faik birçok öyküsünde çocuk çalışanlardan bahsetmiştir. Zaten o dönemde özellikle çırak olarak çocuk çalıştırılmasının oldukça yaygın ve ayrıca çocukların aileleri tarafından teşvik edilen bir çalışma şekli olduğu tahmin edilmektedir ve bu durum yazarın eserlerine de aynı şekilde yansımıştır.

İncelenen eserlerde kadın çalışmasına dair tek açık bilgiye *Birtakım İnsanlar* romanında rastlamaktayız. Romanın geçtiği adanın berberi Dmitro'nun yanına çırak olarak verilen Melek için berberin Melek'in babasına yaptığı “İşi senesine kalmaz öğrenir. Kızların eli bu işe daha yatkındır” (s.13) yorumu o dönemde, şaşırtıcı olmayan bir biçimde kadınların yapabileceği işler-erkeklerin yapabileceği işler ayrımı olduğunu göstermektedir.

Yazarın öykülerinde karşılaştığımız çocuklar, genelde 14-15 yaşlarında işe başlamaktadırlar. Döneme dair yapılmış olan incelemeler göstermektedir ki yazarın eserlerini yazdığı yıllarda 12-16 yaş arası çocukların işgücüne katılımında, 2. Dünya Savaşı'nın da etkisiyle, büyük bir artış olmuştur (Makal, 1999, s.310). Elbette bu veriler endüstriyel çalışmaya yönelik olmakla birlikte, genel olarak çocukların çalışmaya başlama yaşlarıyla ilgili bir fikir verebilir. Fakat *Havuz Başı* kitabındaki “Sur Dışında Hayat” isimli öyküde 8 yaşında bir araba tamircisinde çıraklığa başlamış bir çocuktan bahsedilmektedir (s.77). Bu bir istisna gibi gözükse de çalışma yaşını korkutucu derecede aşağı çektiği ortadadır.

Eserlerde çocuk çalışması karşımıza genelde “çıraklık” şeklinde çıkmaktadır. Neredeyse öykülerdeki her esnaf yanında çırak çalıştırmaktadır. Özellikle yaz aylarında, yani okul tatil olduğunda hemen her çocuktan çalışması beklenmektedir. Bu da gerçekten çok çeşitli alanlarda çocuk emeği ile karşılaşmamıza neden olmaktadır. *Semaver* kitabının “Garson” öyküsündeki kahveci (s.63-67), “Lüzumsuz Adam” hikâyesindeki işkembeci (Abasıyanık, 1948/2009c, s.9-16), yine *Mahalle Kahvesi* kitabındaki “Kestaneci Dostum” öyküsündeki kahveci (s.89-94), *Son Kuşlar*

isimli kitabında “Dondurmacının Çırağı” öyküsündeki dondurmacı (ki bu öykü doğrudan çocuk emeğini konu almaktadır) (s.96-102) ve *Birtakım İnsanlar* romanındaki birçok değişik sektördeki esnaf çırak çalıştırmaktadır (s.11-14). Ayrıca *Kumpanya* isimli kitabın “Kriz” öyküsünde görülebildiği gibi, çocuklar hamallık gibi ağır işlerde de çalışabilmektedirler (s.75). *Semaver*’de bulunan “Garson” isimli öyküde geçen “Kahveyi açtıktan bir hafta sonra semtin çocuklarından bir tanesi, kendi kendisine gelir. Ahmet bir şey söylemeden çıraklık vazifesini alırdı.” (s.65) cümleleri, çocukların da erken yaşta çıraklık yapmaya başlamaları durumunu kabullendiklerini göstermesi açısından ilginç bir gözlemdir. Zaten *Birtakım İnsanlar* kitabında “Ada”da adettir. Fakir her erkek çocuk bir bakkal, sütçü, ekmekçi, pastacı, kasap veya berber yanına çırak alınır. Kimse dışarıdan çırak getiremez. Ta ki, Ada çocuklarının hepsi iş bulsun...” (s.11-12) ifadeleriyle dile getirildiği gibi ailelerin maddi durumu ve bu nedenle çocuklarını çalışmaya teşvik etmeleri, çocukların durumu kabullenmelerinde şüphesiz etkili olmaktadır.

Çocuklarının bir meslek öğrenmesi ailelerin çocuk çalışmasını özendirmesinin bir nedeni olsa da eserlerde de açıkça görülmektedir ki bunun asıl nedeni ailelerin ekonomik durumudur. Öykülerde çalışan çocukların pek çoğunun ailesinin ona bakacak gücü dahi yoktur. Bu da çalışan çocukların genellikle ya hiç okuyamamalarına ya da öğrenimlerini yarıda bırakmış olmalarına yol açmaktadır. Örneğin, *Şahmerdan* kitabının “Projektörcü” isimli öyküsündeki projektörcü çocuğu için “Yaş 39, oğlum 15 yaşında. Mektepte hocaları bayılırlardı. Bana hep söylediler. Okusun okusun diye. Ama biz fakir insanlarız, nasıl okutalım beyim? Hem herkes okursa sanatı kim yapacak; öyle değil mi ya? Yeter işte ilk mektebi bitirdi. Orada marangoz yanına verdik haftada 4-5 lira alıyor. Az para mı? Ama hala elinden kitap düşmez, hala okur. O da benim gibi eski gazete tiryakisidir.” (s.45) cümlelerini kullanmıştır. Bu aslında kendisi okumak isteyen ve ailesinin de okumasını istediği bir çocuğun erken yaşta çalışmaya başlamak zorunda kalmasına iyi bir örnektir. *Kumpanya* isimli kitabın “Kriz” adındaki öyküsünde de, hikâyenin kahramanı Necmi 12 yaşlarında iki tane hamallık yapan çocukla tanışmıştır. Çocuklardan biri okula gitmemesinin sebebini “Ben mi? Ayakkabım yok.” şeklinde açıklarken diğeri “Para yok.

Kitap, defter, kalem parası. Önlük parası. Önlüksüz mektebe almıyorlar. Gidiyordum; önlük al da sonra gel diye bir gün söylediler. Ertesi gün yine gittim önlüksüz; almadılar. Annem önlüğü yaptı. Yakasının beyazını bulamadık. Kitap parası da lazımmiş. Biz de vazgeçtik.” (s.77) cümleleriyle açıklamaktadır. Bu örnekler göstermektedir ki, ailelerin kötü maddi durumu çocuğun erken yaşta çalışma hayatına itilmesine sebep olduğu gibi okula gitmelerine de engel olmaktadır.

Eserlerde çocuk çalışanların aldıkları ücretler genelde birbiriyle yakınlık göstermektedir. Ücretlere ilişkin bilgilere pek çok eserde ulaşmak mümkündür. “Orada marangoz yanına verdik haftada 4-5 lira alıyor, “Sanırım ki bu saatlerde 1-2 lirayı doğrulturlardı”, “Dmitro’nun yanında haftalığı 4 liraya çıkan Melek, “Hikmet haftalığının(6 lira) 1 lirasını yanında çalışan çocuğa verir.” gibi örnekler; bize o dönem çocukların ücretlerinin haftalık 1 ile 7 lira arasında değiştiğini ve ücretlerin süreklilik arz etmediğini göstermektedir (Abasıyanık, 1940/2008d, s.45; 1952/2009g, s.99; 1944/2008b, s.21 ve s.23). Eserlerdeki diğer bilgiler göz önüne alındığında, çocuk çalışanlar aynı miktarda emek isteyen işler yapan yetişkinlere göre daha az ücret almaktadırlar. Bu ilerde değinilecek olan, çocukların çalışma saatlerinin esnek ve genelde bu esneklikten kaynaklı yetişkinlere nazaran daha uzun olması ile birleşince; ortaya çocuk emeğinin sadece kullanılması değil, daha çok sömürülmesi gibi bir durum çıkmaktadır. Fakat yine “Sur Dışında Hayat” isimli öyküdeki bir istisna göstermektedir ki çocuklar da bazen çok iyi ücret alabilmektedir. Söz konusu hikâyede bahsi geçen, araba tamircisinin yanında çıraklık yapan çocuk; günde bir araba boyamaktadır ve karşılığında 40 lira kazanmaktadır. Elbette bu bir istisna olup, tamamen çocuğun çizim yeteneğiyle ilgilidir (Abasıyanık, 1952/2009b, s.77-78).

Gerek ücretlerin düşüklüğü, gerek çocukların ailelerinin maddi yoksunlukları nedeniyle çalışmak zorunda kalmış olmaları; çocuk çalışanların yaşam standartlarının çok düşük olmasına yol açmaktadır. “Kriz” öyküsünde, yazarın hamal çocukları “Bunların birisi 12 yaşlarında gözükten bir çocuktur. Muhacir olduğu evvela mintanından belliydi. Bu çocuğu üstünde uzun bir ceket vardı. Pantolonu, golf yapabilmek için uğraşmıştı. Kınnap bağlanmış yırtık ve büyük potinleri vardı ayağında. İlk bakışta fena giyin-

memiş hissini veriyordu. Fakat biraz daha dikkatle bakınca büyük, iğreti bir ihtiyar ceketini altında hiçbir şey olmadığı anlaşıyordu. Ceketin aklarını kaldırmış ve bir çengel iğne ile boynu hizasına iğnelemişti. Diğeri de 12-13 yaşlarındaydı. Ceketini anasının çalıştığı evden verdikleri nasıl belli oluyorsa...” (Abasıyanık, 1951/2006, s.75-76) şeklinde betimlemesi ve “Bir Sonbahar Akşamı” isimli hikayede geçen “...hamal çocuğun çıplak ayaklarındaki renkten çizmeler...” (Abasıyanık, 1952/2009b, s.29) tanımlaması, çocuk çalışanların ne kendilerinin ne de ailelerinin kendilerine bir ayakkabı bile alacak durumda olmadıklarını, karınlarını zor doyurduklarını göstermektedir. Yazar, *Birtakım İnsanlar* romanında kısaca, bir balıkçı teknesinde çalışan çocuğun hayatını “Hikmet haftalığının(6 lira) 1 lirasını yanında çalışan çocuğa verir. Çocuğun yemeğini bereket Ruhi Kaptan evinin artıklarıyla üzerine almıştır. Çocuk ambarda yatar, fakat sabahları türkü çığırarak uyanır. Gözleri her zaman uykuludur. Gözlerinin altı her zaman çürüktür... Rüya görecek zamanı gelmiştir ama Ruhi Kaptan’ın artıklarıyla bu rüyayı daha birkaç sene göremeyecek. Çocuğun yapısı zayıftır. Böbrekleri bozuktur. Rutubet zayıf bünyesine göre değildir.” (s.23) cümleleriyle anlatmıştır. Bu örnekte de görüldüğü gibi bazı çocuklar çalışmak için evlerinden uzakta, çok daha zor şartlar altında yaşamak zorunda kalabilmektedirler. Ayrıca bu örnekte çocuğunun sağlığının yerinde olmaması bir yana, olsaydı bile bu şartlar altında daha fazla koruyamayacağı da söylenebilir. Çocuk bedenlerinin hastalıklara karşı dirençlerinin yetişkinlere nazaran daha az olması, çocuk çalışmasının çocuklar için tehlikelerini daha da arttırmaktadır. Yine bu örnekte yazarın, “çocuğun bu şartlar altında rüya göremeyeceği” şeklinde yaptığı betimleme, abartı gibi gözükse de durumu özetlemektedir. “Kestaneci Dostum” öyküsünde bahsi geçen çırak için yapılmış “Anası da öldükten sonra, ninesinin Kahveci Salim Usta’nın yanına verdiği bu kavruk çocuk belki 10 seneden fazla Salim Usta’nın yanında kalmış, bu 10 sene içinde onun hiç büyümediğini bütün müşteriler fark etmişti(24 yaşında).” (Abasıyanık, 1950/2009d, s.89-90) tanımlaması da hayli ilginçtir. Bu ifadeler, yukarıda bahsedilmiş olan şartlarda büyümüş olan çocukların, fiziksel olarak olması gerektiği ölçüde gelişemediklerine dair bir gözlem olarak kabul edilebilir. Son olarak *Birtakım İnsanlar* adlı romanda, çocukların ücretlerine ilişkin ilginç bir tanımlama yer almaktadır. Yazar, esnafın çocuklar hakkındaki düşün-

celerini aktarırken “...2 lira haftalıklarını aylarca biriktirdikten sonra yaz bitene yakın hepsinin sırtlarında bir mavi gömlek, ayaklarında bir beyin verdiği büyük ayakkabı vardır. Şimdi beyaz, kar gibi pantolonlarıyla onlar da arabacı çocuklarına karışabilirler. İşte o zaman da Karamanlı'nın dükkânından gaz tenekesi, sebzececinin şeftalileri, kavunları, ekmekçinin ekmekleri, pastacının kurabiyeleri eksilir. İşte bunun için haftalıklarını hemen yiyen çıraklar en makbul çıraklardır” (s.12) cümlelerini kullanmıştır. Burada esnafın, parasını biriktirip kendi ihtiyaçlarını gideren çocuklara negatif yaklaşımı ortaya konmaktadır. Bu gerçekten nedeni aranması ve tartışılması gereken bir konudur.

Yazarın eserlerinde, çocukların çalışma saatlerinin esnek ve uzun oldukları görülmektedir. Bu esnekliğe yol açan en büyük etkenin, öykülerdeki çocukların çoğunun çırak olarak çalışması; geri kalanlarının da balıkçı teknelerinde ya da hamal olarak çalışıyor olması söylenebilir. Ayrıca çocukların zaten sözleşmeye bağlı çalışmıyor olması, hem çalışma saatlerinin hem de ücretlerin esnetilmesine zemin hazırlamaktadır. Çocuk çalışanlar işe başlama saatleri bakımından diğer ücretlilerle pek bir farklılık göstermemektedirler. Onlar da sabahın erken saatinde, uykularının almadan işe gitmek zorunda kalmaktadırlar. Yazarın çocukların çalışma saatlerine ilişkin en açık gözlemleri *Son Kuşlar* kitabındaki “Dondurmacının Çırağı” öyküsünde yer almaktadır. Yazar, bu öyküde “17 saat çalıştıktan sonra bu 2 çocuğu 5 saatlik bir uykudan terütaze, kaygusuz nasıl kalktıklarını... merak edemez miyim? Ama küçük İmrozlu çocukların sabahın saat 5 buçuğundan gecenin saati 1 line kadar çalışmalarının onlara sağladığı... mükafat, her hafta papaz efendinin dükkânı tütsüleyip okuduğu dua karşılığında aldığının tam yarısıydı. Bereket ki öğleüstleri sıcak, küçük köyü 4 tarafından sardığı zaman, iş biraz hafifliyor, masaların üstüne kıvrıcık kafalarını esmer ve çilek kokulu kollarının arasına alıp uyuyabiliyorlardı. Sonra saat 3e doğru iş yeniden bütün hızıyla başlıyordu” (s.98-99) cümleleriyle bize çalışma saatleriyle ilgili ayrıntılı bilgiler vermektedir. Gerçekten günde 5 saat uyuyup 17 saat çalışmak değil bir çocuk için, yetişkin bir insan için bile kabul edilemeyecek bir çalışma süresidir. Üstelik bu çocukların bu saatler içerisinde her türlü taşıma işini de yapıyor olmaları durumun vahametini arttırmaktadır. Aynı zaman da yine bu örnekte de çocukların ücretlerinin düşüklüğüne atıfta bulunulmuştur.

Sait Faik’in eserlerinde endüstride çocuk çalışmasına dair hiçbir veri bulunmadığına bu araştırmada daha önce değinilmiştir. Bu nedenle bu alandaki çalışma koşulları hakkında da herhangi bir bilgi bulunamamıştır. Fakat eserlerde bahsedilen çocuk çalışanların, çocuklar için ağır şartlarda çalıştığı söylenebilir. *Birtakım İnsanlar* romanındaki “Üstleri yağlı, ayakları çıplak, belleri çökük, yazın koca yokuşları damacanalarla, sırtlarına yükledikleri fanilalardan suları akan buzlarıyla, zeytinyağı tenekeleriyle, sepetlerle her şeyi bu çocuklar taşır. Dükkânların önünü onlar süpürür” (s.12) ve yine çocuk çalışması konusunda yazarın eserleri arasında en önemli referans olarak adlandırılabilen olan “Dondurmacının Çırağı” hikâyesindeki “17 saat çalıştıktan sonra bu 2 çocuğu 5 saatlik bir uyku- dan terütaze, kaygusuz nasıl kalktıklarını, tekrardan dondurma kutusunu saatlerce durmadan nasıl çevirdiklerini, bir zeytinyağlı, üstüne yoğurt bile dökülmemiş bakla yedikten sonra, kurşun gibi ağır dondurma kutularını zengin ve insafsız dondurmacının evinden dükkâna hangi esrarengiz kuvvetler taşıdıklarını merak edemez miyim?” (Abasıyanık, 1952/2009g, s.98) ifadeleri çocukların, ağır işlerden uzak tutulmadıklarını; aksine bu işlerin genelde düşük ücretle çalıştırılan çocuklara yaptırılmasının tercih edildiğini göstermektedir.

Çocuk çalışanlar zaten kayıtdışı olarak çalıştırıldığından hiçbir sağlık ya da iş güvencesinin olmadığı bilinmektedir. Bu yazarın eserlerinde de açıkça gözükmektedir. Kötü şartlarda yaşayan ve ağır şartlar altında çalışan çocukların hasta olması kaçınılmazdır. Fakat eserlerde, çocukların hastalandıklarında bunu işverenlerine söylemedikleri görülmektedir. Muhtemelen böyle durumlarda işlerini kaybetme korkusu egemen olmaktadır. Daha önce de değinildiği gibi, çocuk çalışanların çoğunun maddi açıdan çalışmaya ihtiyacı vardır. Yine izinler de önceden sözlü olarak kararlaştırılmasına rağmen, oldukça esnek karakter göstermektedir. Bunun bir örneğini, yine “Dondurmacının Çırağı” öyküsündeki “Yarın izin gün, kızdım ya, dedi. On beş gün bir. Usta bırakmaz, iş var çok. Aldırma! Sen de yarından sonra gidersin. Ama köyden adam var görecektir. Yarın var izin, dedi, gideceğim var bir kahve Galata. Var bizim köylü. Bakalım köyden ne haber” (Abasıyanık, 1952/2009g, s.101) kısımlarında görmek mümkündür. Gerek hastalık gerekse de izinle ilgili bu durumların ortaya çıkmasındaki

en büyük neden iş güvencesinin olmaması olarak görülebilir. Gerçekten işverenler bu çocukları istedikleri zaman işten çıkarabilmekte ve yerlerine yeni çocuk işçiler bulabilmektedirler. “Dondurmacının Çırağı” öyküsündeki “Usta izin vermeden çıktı gitti, dedi. İstanbul’da bir hafta onu aradım. Bulduğum zaman paltosunu bile satmıştı. “Paranı verdi mi usta, Todori?” dedim. 22 gün kesti dedi” (Abasıyanık, 1952/2009g, s.102) cümleleriyle aktarılan olay, iş güvencesi olmamasının sonuçlarını ortaya koyan bir örnek olarak karşımıza çıkmaktadır.

3.4. İşsizlik ve İstihdam

Bu konuda dikkat çeken nokta yazarın son dönemlerine denk gelen 1950 sonrasında işsizliğe değinmeye başlamış olmasıdır. Bunda çok partili dönem geçiş döneminde bir muhalefetin varlığıyla birlikte işçi hareketinin az da olsa hızlanması, sosyal ve ekonomik sorunların gündeme gelmeye başlaması ile yazarın bu dönemde hayata daha karamsar bakmaya başlaması ve dünyanın karanlık yönlerini daha çok masaya yatırmasının ilgisi, mutlaka ki vardır. Ayrıca öykülerinin arka planında artık ağırlıklı olarak şehir hayatının yer almasının da bu durumdaki etkisi yadsınamaz.

Eserlerde işsizlik konusunda asıl ayırım kır-kent ayrımı olarak göze çarpmaktadır. Öykülerde köylerde ve kasabalarda mutlaka herkesin bir işi varken; işsizlik, asıl olarak şehirde baş göstermektedir. Bu işsizlik durumu daha çok parasızlıktan değil de iş aramanın getirdiği bıkkınlık üzerinden ele alınır. Bu en açık *Havada Bulut* kitabının “Ay Işığı” öyküsünde görülür. Öykünün kahramanı durumunu “Ben köyümden şehre indim. Yine iş aramaya koyuldum. Ah, bu iş aramak... Büyük şehirde bir iş aramak kadar korkunç hiçbir şey olamaz.” (s.23) diyerek tanımlamaktadır. Yine aynı kitapta “Büyük Hülyalar Kuralım” öyküsünde kahraman bu kez “Sanki ne olurdu? Bir iş bulamaz mıydı? 70-80 liralık bir şey... İşte, bu hayal, hakikat olamayacak kadar büyük bir hayal midir?” (s.37) diye sormaktaydı. Yazarın “Dört Zait” hikâyesinde ise frengi hastası bir işsizın sağlık muayenesinden geçtikten sonra kan tahlilini yorumlaması için yazara getirdiğinde ona hikayesini anlatırken söyledikleri dikkat çeker: “İşe gireceğim de şimdi. İyi bir iş buldum. Bilseniz ne kadar zamandır işsizim, beyağabey.

Nihayet buldum. Nişanlıyım da. Her tarafım sağlam çıktı muayenede. En son bir de kan muayenesi yaptılar. Şartmış. Nasıl kanım da iyi mi dersin?” (Abasıyanık, 1950/2009d, s.29).

Yazar bir öyküsünde bir elektrikçi ile onun dülgerci olan babasının dönemsel işsizliklerine de değinmektedir. *Alemdağ'da Var Bir Yılan* kitabının “Paço’nun Rüyası” isimli bu hikâyesinde yine aynı evde oturan bu işçilerin gittikleri işlerde, eğer bir diğerine de iş çıkacaksa onları da yanlarına alarak birbirlerine destek verdiklerine de dikkat çekilmiştir (s28-31).

Yazarın iki öyküsünde de iş görüşmelerinde karşılaşılan haksızlıklar ve insan kayırmalarının örneklerine rastlarız. *Havada Bulut* kitabının “Ay Işığı” öyküsünde iş arayan kahraman “Başmuharrir cenaplarının karşısına çıktım. Bana siyasi kanaatlerimi sordu.” (s.24) diyerek dönemin siyasi ortamına da bir gönderme de bulunmaktadır. “Kumarbaz Hayri Efendi” öyküsünde ise öykünün kahramanı Hayri, insanların kendine önyargıyla bakmalarını “Bütün kabahati ayda 60 papele kapıcılık, uşaklık etmemesi, lise tahsili yaptığı halde bir bankaya girecek kadar futbol oynamamasıdır.” (Abasıyanık, 1952/2009b, s.15) cümleleriyle açıklarken işe alımlarda konuyla ilgisiz olgularla da ilgilendiklerinin altını çizmektedir. Aynı zamanda insanların işsizler bakış açısını da eleştirmektedir.

Son olarak “Kumpanya” öyküsünde anlatılanlar göstermektedir ki eğitim görmüş kişiler bütün bu işsizlik sorununa rağmen özellikle devlet dairelerinde rahatlıkla alanlarından bağımsız iş bulabiliyorlardı (Abasıyanık, 1951/2006, s.67). Bu da dönemin Türkiye’indeki eğitim seviyesinin düşüklüğüne (Konuk, 2012, s.328)w ve eğitilmiş istihdama duyulan ihtiyacı göstermektedir denilebilir.

3.5. Örgütlenme ve Grev

Sait Faik’in gerek öyküleri gerekse de romanları bu konuda çok kısır kalmışlardır. Elbette bu şaşılacak bir sonuç değildir. Yazıları 1936-1954 yılları arasında yayınlanan Sait Faik yaşadığı dönem gereği bu konulara değinememiştir. Bunun en önemli nedenleri yazarın son dönemlerine

kadar kendi yaşadığı ve tanık olduğu hikâyeleri konu edinmesi ve o dönemde Türkiye’de o dönemde gerek sınıf esasına göre cemiyet kurmayı yasaklayan kanunlar gerek dönem iktidarının sınıfları tanımamaya ilişkin sert tutumları, kentlerde sürekli üretim yapan bir sanayileşme olmamasıyla birleşerek yazarın canlı örneklerle karşılaşmasını neredeyse olanaksız kılmış olması şeklinde açıklanabilir (Makal, 1999, s.447-448).

Fakat yine de yazarın 2 öyküsünde bu konulara atıf yapmış olduğunu görüyoruz. Bunlardan ilkinde *Semaver* kitabının açılış öyküsü olan “Semaver” isimli hikâyenin sonuna doğru geçen “Yün eldivenler içinde saklı kıymettar elleri salep fincanını kucaklayan... kafaları *grevli* ameller...” (s.12-13) cümlesinde rastlıyoruz. Elbette bu tanım her ne kadar o dönemde bu hak işçiler tanınmamış hatta işçiler bu hak için mücadele etmiyor gibi görünseler de yakın zamanda özellikle savaş sırasında yaşanmış tek tük grev örneklerinin bir yansıması olarak görülebilir.

Yine *Semaver* kitabının “Birtakım İnsanlar” isimli öyküsü, yazarın, örgütlenme hakları olmamasına rağmen öznel bir olay üzerine birlikte hareket eden işçilerle karşılaşması üzerine kurulmuştur. Otelde kalacak parası olmayan hamalların geceliği 5 kuruş karşılığında kaldıkları sabahçı kahvelerinden polis tarafından yasak gerekçesiyle çıkarılmaları üzerine hep birlikte gecenin bir yarısı valiyle konuşmak için konağa yürümeleri gerçekten dönemin hareketsizliği içerisinde aykırı bir örnek olarak gözükmektedir (s.69-70). Ayrıca öyküde yazarın arkadaşlarını arayan ve ona olayı anlatan işçinin kılığına kıyafetine bakıp “Valiye çıkmayı akıl edemezler. Bu muhakkak esrarkeştir.” (s.70) demesi üstünde durulması gereken bir olgudur. Gerçekten alt sınıf insanlara yakınlığıyla bilinen Sait Faik’in bile böyle düşünmesi işçi sınıfının o dönemki hareketsizliğinin insanlarda oluşturduğu ön yargının ve elitizmin bir yansımasıdır adeta. Öykünün sonunda, yazarın, tramvayın camından, valilik konağına yürüyen yaklaşık 80 hamalı gördüğü anı tanımlayışı oldukça etkileyicidir; bu an açıkça yazarı çok etkilemiştir.

Sonuç

Öncelikle şunu belirtmek gerekir ki Sait Faik Abasıyanık'ın eserleri üzerinde yapılan bu incelemeler sonucunda, son dönemlerinde sürrealizme kaymış öykücülüğünün birkaç örneği dışarıda tutulmakla birlikte, gözlemlerini olduğu gibi aktaran bir yazar olarak Sait Faik'in eserleri, dönemin çalışma ilişkilerinin irdelenmesi bakımından oldukça zengin bir kaynaktır. Yazar konuya dâhil olan pek çok alanda ayrıntılı gözlemlere dayanarak öyküler yazmıştır. Ayrıca yazarın ücretlilerle olan yakın ilişkisi, özellikle de dar gelirli insanlara duyduğu sevgi ve ilgi, eserlerinin genellikle bu tip insanlara yoğunlaşmasıyla sonuçlanmıştır. Yazarın yazı stilinin fiziksel gerçekliklerle birlikte, belki de daha çok insanların psikolojisine yönelmiş olması ve insanların duygu, düşünce ve hayallerini bizlere ayrıntılı biçimde bizlere aktarması; bu konunun psikolojik yanlarını da ayrıntılı bir şekilde incelememizi sağlamıştır. Gerçekten Sait Faik üzerinde çalışmanın en verimli yönünün bu olduğu söylenebilir. Son olarak şunu belirtmek gerekir ki yazar kendisi de gözlemleyecek fırsat bulamadığı için tarım sektöründen hiç bahsetmemiştir. Öykülerindeki ücretliler ya adalarda çalışmaktadırlar ya da daha genel olarak kırdan şehre gelmiş ve şehirde çalışmaya başlamış kişilerdir.

Eserlerinde çalışma ilişkilerine sık sık yer veren Sait Faik, gerek ücretler ve yaşam standartları konusunda gerek çalışma koşulları konusunda kamuda ve özel sektörde çalışan ücretliler arasındaki ayrımı gözlemlemiş ve bize de eserlerinde bu ayrımı görebileceğimiz şekilde aktarmıştır. Yazar aralarındaki farklara dikkat çekmekle birlikte, bu iki farklı ücretli kesiminin birbirleriyle ve işverenlerle olan ilişkilerini de mercek altına almış; değişik anekdotlarla hikâyelerinde yer vermiştir. Bu ayrımda dikkat çeken bir durum da, yazarın işçilere oldukça yakın ve memurlara da bazı istisnaları olmak üzere daha soğuk baktığını eserlerinde hissettirmesidir. Tüccarlardan ve işverenlerden hazzetmediğini ise öykülerinde açık açık belli etmiş ve hatta belirtmiştir. Yine de memur olmalarına rağmen öğretmenlerin yazarın gözünde ayrı bir yeri olduğu da açıkça göze çarpmaktadır.

Eserlerde işçilerin kendilerini hayatta tutacak kadar parayı bile zor kazandıkları görülmektedir. Bununla birlikte memurların nispeten daha rahat bir hayat sürdükleri gözlenmektedir. Elbette işçi mücadelesinin neredeyse hiç olmadığı ve kırdan kente göçün emekleme aşamasında olduğu bu dönemde işçilerin ücretlerini arttırmak için hiçbir güce sahip olmamalarının doğal yansıması olarak karşımıza çıkan ücretlerdir bunlar. Yine savaş döneminde aynı kalan ücretler ve fırlayan fiyatların yaşattığı zorluklar da eserlerde kendisine yer bulmuştur. Aynı zamanda savaş bitmesine rağmen işçi ücretleri çok değişmemekle birlikte, memur ücretlerinin dikkat çekici yükselişi de eserlerin ilgi çeken ayrıntılarından.

Dönemde yürürlükte olan 1936 tarihli İş Kanunu'nun yetersizlikleri ile işyeri güvenliği ve işçi sağlığı konusundaki sıkıntılar eserlere doğrudan yansımıştır. Takrir-i Sükûn Kanunu ve Cemiyetler Kanunu'nun engellediği işçi mücadelesi ve işçi örgütlenmelerinin eserlerde de bahsinin geçmemesi gayet doğaldır. Sait Faik bu konuda olması gerekenle değil olanla ilgilenen bir tutum almıştır. Fakat zaman zaman dayanamayıp işçilerin hareketsizliğine ve özellikle son dönemde kaynakların dağılımındaki adaletsizliğe isyan ettiği öyküleri de olmuştur.

Yazar çalışma saatlerine de öykülerinde değinmiş ve çok ayrıntıya girmese de kent çalışma hayatının zorluklarından ve insanlara kendilerine ayıracak zaman bırakmamasından sık sık bahsetmiştir. Fakat erken kalkma zorunluluğunun yazarın ilgisini uzun çalışma sürelerinden daha çok çektiği görülmektedir. Keza günde kaç saat çalışıldığıyla ilgili neredeyse hiçbir veriye rastlanılmamıştır.

Eserlerde ilginç olan bir başka ayrıntı, kadın çalışmasına dair neredeyse hiç bilginin bulunmamasıdır. Elbette bunun en büyük nedeni kadın çalışanların o dönemde genelde tarım sektöründe bulunması ve şehirlerde kadın işgücüne katılım oranının çok düşük olması olarak görülebilir. Bunun tersine, çocuk çalışmasına ilişkin çok fazla veri bulunmaktadır. O dönemde çocuk çalışan sayısında bir patlama olduğunu zaten kayıtlar ve araştırmalar göstermektedir. Bu, Sait Faik'in eserlerinde de bol bol çocuk çalışanla karşılaşılmasına yol açmıştır. Çocukları çalışmaya başladıkları yaşlar, ücretler, çalışma saatleri, çalışma koşulları gibi bilgilere ulaşmak

mümkündür. Eserlerden elde edilen bilgiler ışığında denilebilir ki çocuklar aynı işi yapan yetişkinlere kıyasla daha uzun süre daha az ücretle çalıştırılmakta ve iş güvencesi ve sosyal güvenceden mahrum bir şekilde ağır işlere yönlendirilmektedirler.

Son olarak toplamak gerekirse Sait Faik, çok önemli bir gözlemci olarak ve gözlemlerini kaleme dökme konusundaki üstün yeteneğiyle döneme dair yapılacak çalışma ilişkileri araştırmalarında referans olamayacaksa bile iyi bir yardımcı kaynak olabilecek eserler vermiştir. Gerek fiziksel, gerek sayısal ve gerekse kendisi açısından en önemli farkı oluşturan psikolojik açıdan birçok veriye, yazarın eserlerinden ulaşmak mümkündür.

Kaynakça

- Abasıyanık, S. F.(2008a), *Alemdağ'da Var Bir Yılan*, İstanbul: Yapı Kredi Yayınları(İlk baskı 1954)
- Abasıyanık, S. F.(2008b), *Birtakım İnsanlar*, İstanbul: Yapı Kredi Yayınları(İlk baskı 1944 *Medar-ı Maişet Motoru* adıyla)
- Abasıyanık, S. F.(2009a), *Havada Bulut*, İstanbul: Yapı Kredi Yayınları(İlk basım 1951) Abasıyanık, S. F.(2009b), *Havuz Başı*, İstanbul: Yapı Kredi Yayınları(İlk basım 1952) Abasıyanık, S. F.(2008c), *Kayıp Aranıyor*, İstanbul: Yapı Kredi Yayınları(İlk basım 1953) Abasıyanık, S. F.(2006), *Kumpanya*, İstanbul: Yapı Kredi Yayınları(İlk basım 1951) Abasıyanık, S. F.(2009c), *Lüzumsuz Adam*, İstanbul: Yapı Kredi Yayınları(İlk basım 1948) Abasıyanık, S. F.(2009d), *Mahalle Kahvesi*, İstanbul: Yapı Kredi Yayınları(İlk basım 1950) Abasıyanık, S. F.(2009e), *Sarnıç*, İstanbul: Yapı Kredi Yayınları(İlk basım 1939) Abasıyanık, S. F.(2009f), *Semaver*, İstanbul: Yapı Kredi Yayınları(İlk basım 1936) Abasıyanık, S. F.(2009g), *Son Kuşlar*, İstanbul: Yapı Kredi Yayınları(İlk basım 1952) Abasıyanık, S. F.(2008d), *Şahmerdan*, İstanbul: Yapı Kredi Yayınları(İlk basım 1940) Ağaoğlu, S. (1954), Sait Faik, *Varlık Dergisi*, 409

- Ediboğlu, B.S.(1954), Modern Türk Hikayesinin Kurucusu Sait Faik, *Resimli Yirminci Asır Dergisi*, 92
- Howard, D.A.(2001), *The History of Turkey*, Westport CT: Greenword Publishing Group
- Konuk, O. (2012), Bir Sorun ve Çözüm Kaynağı Olarak Türk Eğitim Sistemi, Mehmet Zencirkıran(Ed.), *Dünden Bugüne Türkiye'nin Toplumsal Yapısı* içinde s.375-386, Bursa: DORA
- Makal, A.(1999), *Türkiye'de Tek Partili Dönemde Çalışma İlişkileri: 1920-1946*, Ankara: İmge Kitabevi
- Sait Faik Abasıyanık(1993-1994), *Théma Larousse: Tematik Ansiklopedi* içinde (Cilt: 6 s. 96) Tataroğlu, M.(2012), Cumhuriyetten Günümüze Türk Bürokrasisi, Memet Zencirkıran(Ed.), *Dünden Bugüne Türkiye'nin Toplumsal Yapısı* içinde s.221-245, Bursa: DORA
- Yücel, T. (1954), Sait Faik, *Varlık Dergisi*, 413

Eremya Çelebi Kömürciyan'ın Gözüyle İstanbul Kapıları

Habibe KAZANCIOĞLU *

  zet

Tarih boyunca şehirlerin iş güvenliğinin sağlanması kadar dışarıdan gelebilecek tehlikelere karşı güvenliğin sağlanması da önem arz etmiştir. Bu amaçla ilk ve orta çağda şehirleri dış tehlikelerden korumak için şehirlerin etrafına sağlam surlar inşa edilmiştir. Kurulduğu günden itibaren jeopolitik önemini koruyan İstanbul, sürekli dış tehlikelerle karşı karşıya gelmiş şehir, bu tehlikelerden Roma ve Bizans dönemlerinde inşa edilen surlar sayesinde korunmuştur. şehre giriş  ıkışları sağlamak için bu surların çeşitli yerlerine kapılar açılmıştır. Sur üzerinde açılan bu kapıların civarları daha önceki dönemlerde olduğu gibi Osmanlı döneminde de sosyo-ekonomik hayatın en canlı olduğu yerler olarak önemini korumuştur.

Birçok seyyah ve tarih inin eserlerine konu olan bu kapıların civarındaki yaşantı, XVII. yüzyılda İstanbul'da yaşamış olan Eremya Çelebi Kömürciyan tarafından açıklayıcı bilgiler ve renkli tasvirlerle anlatılmaktadır.

Anahtar Kelimeler: İstanbul, sur, kapı.

* Yrd. Do . Dr., Trakya Üniversitesi İlahiyat Fakültesi, İslam Tarihi Anabilim Dalı  Ğretim  yesi, habibekazancioglu@trakya.edu.tr

İstanbul Doors With The Eye Of Eremya Çelebi Kömürciyan

Abstract

Throughout history, as much as ensuring internal security of the cities, it was important to ensuring security from external hazards. To this end, in the ancient times and in the middle ages, sturdy walls has built around the cities to protect them from external hazards. City that maintains geopolitical importance since its founded the İstanbul was faced with constant external threats and it is protected through the walls built during the Roman and Byzantine periods from these threats. Gates has opened to ensure entry and exit to city in various parts of the walls. As in previous periods, in Ottoman period, the around of these gates were the places where the socio-economic life has kept its importance as the most vivid.

Life around those gates which is subjected to the works of many historians and pilgrims, are explained with descriptive information and colorful depiction by Eremya Çelebi Kömürciyan, who lived in Istanbul in the 17th century.

Keywords: İstanbul, wall, gate

Giriş

İstanbul Kapıları çeşitli araştırmalara konu olmuş birçok eserde bu konu üzerinde durulmuştur. Bu eserlerden biri de Ermeni edebiyatının önemli isimlerinden şâir ve yazar oluşunun yanı sıra tarihçi kimliği ile

de tanınan Eremya Çelebi Kömürçüyan¹’ın *İstanbul Tarihi*² isimli eseridir.

- 1 Eremya Çelebi Kömürçüyan, ataları Kafkaslar’dan göç ederek Erzincan’ın Kemah ilçesine yerleşmiş daha sonra Celali isyanları esnasında Gelibolu’ya göç eden Ermeni bir aileye mensuptur.

12 veya 13 Mayıs 1637 yılında İstanbul’un Langa semtinde doğan Eremya Çelebi, ilk tahsilini babasının meslektaşı ve aile dostu Surp Sargis Kilisesi papazlarından Der Hovannes’in yanında yapmıştır. 1656 yılında Türkçe, ardından Rumca, Farsça, Arapça ve İbranice öğrenmiştir. Çocukluğu kilise muhitinde geçmesine rağmen -muhtemelen fikir ve faaliyet serbestliğini kısıtlamasından çekindiği için- ruhanîler sınıfına girmemiş ancak patrikhane kâtipliği ile kilisenin işleyişiyle ilgili çözümü güç meselelerde danışmanlık yapmıştır. Eremya Çelebi, gerek şahsiyeti gerek değişik türdeki yazıları gerekse diğer sahalarındaki faaliyetleri bakımından XVII. yüzyılda yaşamış Ermeni aydınları içinde dikkate değer bir kişidir. İlim ve faziletinden dolayı kendisine “Çelebi” unvanı verilmiştir. 1695 yılında İstanbul’da vefat eden Eremya Çelebi, Balıklı Ermeni Mezarlığı’na gömülmüştür.

Eremya Çelebi’nin eserleri, manzum ve mensur olmak üzere ruznâme ve vekayinâme şeklinde tarihî hadiselerin kayıtları, tarih, topografya, önemli şahsiyetlerin aile tarihleri ve şecereleri, dinî meselelere ait nutuk ve muhâvereler, aile efradına ve başkalarına dair mersiyeleler, ailevî ve bilhassa cemaat işleri hakkındaki mektuplar ile hiciv mahiyetindeki hikayelerden oluşmaktadır.

Eremya Çelebi, zamanın meşhur Ermeni tacirlerinden Abro Çelebi’nin himayesini kazanmış, çocuklarına hocalık yapmıştır. Abro Çelebi, devlet ricalinin özellikle de Fazıl Ahmet Paşa (1661-1676)’nın itimadını kazanmış, Mora ve Girit seferlerinde beraberinde bulunmuştur. Böyle nüfuzlu bir zatın evi Türk ve yabancı ileri gelenlerinin bir araya gelme noktası olduğundan, Eremya Çelebi bu vesile ile birçok yüksek rütbeli devlet adamıyla tanışmış, devletle ilgili konular başta olmak üzere pek çok konuda bilgi sahibi olmuştur. Daha sonra bu bilgileri bizzat şahidi olduğu olaylarla birlikte eserlerinde kullanmıştır. Nitekim, Osman Gazi’den zamanın padişahı IV. Mehmet’e kadar ki padişahların dönemlerini konu alan *Osmanlı Tarihi*, *İstanbul Tarihi*, *İstanbul Yangını Tarihi*, *Ruzname* ve *Vekayiname* bu eserlerdendir. (Eremya Çelebi ve eserleri hakkında daha geniş bilgi için bkz. Eremya Çelebi Kömürçüyan, *İstanbul Tarihi*, Hrand D., Andreasyan (çev), İstanbul 1952; Eremya Çelebi Kömürçüyan, *İstanbul Tarihi*, Hrand D., Andreasyan (çev), Kevork Pamukciyan (hızl.) İstanbul 1988; Kevork Pamukciyan, “Doğumunun 350.Yılında Eremya Çelebi Kömürçüyan” *Tarih ve Toplum*, IX, 54 (Haziran 1988); Kevork Pamukciyan, “Eremya Çelebi’ye Göre İstanbul’un 1660 Yangını”, *Tarih ve Toplum*, XIII, 75 (Mart 1990); Kevork Pamukciyan, “Eremya Çelebi Kömürçüyan’ın (1637-1695) Dörtüzyüzyıllık Osmanlı Padişahları Tarihi” *Müteferrika*, 1995/5; Ziya Yılmaz, “Eremya Çelebi”, *Diyanet İslam Ansiklopedisi (DİA)*, XI)

- 2 Eremya Çelebi, *İstanbul Tarihi (Badmutyün İsdanbol)* isimli eserini 1662-1684 tarihleri arasında, aralıklarla manzum olarak telif etmiştir. Eserin üç yazması bulunmaktadır. Müellif hattı ile yazılmış metin Kudüs Ermeni Patrikhanesi’nde, bir nüshası Eçmiadzin’de diğer nüshası ise V. Torkomyan’ın özel kütüphanesinde olup bu nüsha 1913’te Viyana’da V. Torkomyan tarafından üç cilt halinde yayımlanmıştır. Aynı nüsha Hrand D. Andreasyan tarafından Türk-

Eremya Çelebi, eserinde XVII. yüzyıl İstanbul'u hakkında bilgi verirken günümüzde tarihî yarımada olarak da isimlendirilen Eski İstanbul'un kapıları ve civarındaki sosyal hayat hakkında da bilgiler vermektedir.

İlk ve Orta Çağlarda bir kasabanın bir şehrin hatta bazen bir eyaletin güvenliği çevresine “sur” adı verilen kuleli tahkîmat duvarlarıyla sağlanırdı.³

Doğu Roma İmparatorluğu ve Osmanlı Devleti'nin başşehri İstanbul, kabaca dik kenar üçgeni andıran bir yarımadanın üstüne kurulmuştur. Bu üçgenin diğerlerine göre daha kısa kenarını kara sınırları oluştururken diğer iki kenarını ise Marmara ile Haliç sahilleri oluşturmaktadır.⁴ Osmanlılar zamanında ise “nefs-i İstanbul” olarak isimlendirilen bu kesim ile Galata, Eyüp, Üsküdar ve bunlara bağlı kadılık bölgelerinden oluşan “bilâd-ı selâse” İstanbul'u oluşturmaktaydı.⁵

Tarihî İstanbul yarımadası, savunmada iki tarafının denizle çevrili olması bakımından avantajlı, kara tarafının düşman saldırısına açık olması bakımından da dezavantajlı coğrafi bir konuma sahipti. Şehir, sahip olduğu bu doğal özelliğine göre kurulduğu günden itibaren karadan ve denizden gelebilecek saldırılara karşı özellikle Doğu Roma ve daha sonra Bizans İmparatorları tarafından yapılan muhkem surlarla çevrelenmiş ve korunmuştur.⁶

çeye tercüme edilmiş, 1952 yılında İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi yayınları arasında çıkmıştır. Hrand D. Andreasyan tarafından Türkçeye çevrilen bu eser 1988 yılında Kevork Pamukciyan tarafından ilave notlarla yayıma hazırlanmış ve 1988 yılında basılmıştır. Andreasyan'ın tercümesini yaptığı ve sekiz bölümden oluşan bu manzum eser, “Kefe vezni” denilen heceli bir vezin ile yazılmıştır. Kömürciyan, 2053 mısradan oluşan eserini halk dili ve karışık eski Ermenice olarak kaleme almıştır. Eserin birçok yerinde Türkçe, Farsça ve Rumca kelimelere rastlanmaktadır.

Eremya Çelebi, eserini zamanın meşhur Ermeni âlimlerinden Bitlis'teki “Amırdolu Vank” manastırın Başrahibi Vardepet Vardan'ın isteği üzerine yazmış ve eserini ona ithaf etmiştir. Şehrin topografik durumunu anlatıp XVII. yüzyıl İstanbul'una genel bir bakışı ihtiva eden bu eser, şehrin başlıca mevkileri hakkında bilgi vermekte buralarda geçen bazı olayları kısa bir şekilde aktarmaktadır. (Konuyla ilgili bilgi için bkz. Eremya Çelebi Kömürciyan, *İstanbul Tarihi*, Hrand D. Andreasyan (çev), İstanbul 1952, ss. XXIX-XXX)

3 Semavi Eyice “Kale”, *DİA*, XXIV, 234

4 Károly Kós, *İstanbul: Şehir Tarihi ve Mimarisi*, Naciye Güngörmüş (çev), Ankara 1985, s.21

5 Halil İnalçık “İstanbul”, *DİA*, XXIII, 220

6 Şehrin en eski surları MÖ. 658 yılında Megara şehrinden Byzas isimli bir lider başkanlığında gelip bugünkü Topkapı Sarayı'nın olduğu civara yerleşen Yunan kökenli Trakyalı halkın, baş-

İstanbul, bin yılı aşkın bir süre, karadan ve denizden gelen saldırılara, bu surlarla karşı koymuş bu sayede hiçbir yabancı güç içeri girememiştir. Bu tahkîmatı aşan tek askeri güç Fatih Sultan Mehmed'in idaresindeki Osmanlı ordusu olmuştur. 29 Mayıs 1453'te Fatih Sultan Mehmed'in sonradan adı "Topkapı" olan Romanos Kapısı'ndan şehre girmesiyle, Bizans dönemi sona ermiştir. Fetihle birlikte İstanbul surlarının emniyeti sağlama görevi de bir anlamda son bulmuştur. Bununla beraber İstanbul'un fethinden sonra Fatih Sultan Mehmed 1458'de, surların tamamını onartmıştır. Bundan sonra da deniz tarafındaki surlar II. Bayezid ve IV. Murad zamanında kısmen, III. Ahmed zamanında ise tamamen tamir görmüştür.⁷ Bununla beraber Osmanlı Devleti'nde surlar, Bizans Dönemi'ndeki kadar stratejik önem taşımaz. Zîra Osmanlı Devleti, Batı'dan gelecek tehlikeye karşı kendini korumak bir yana, bizzat kendisi fetihlerinin yönünü Batı'ya

kanlarının ismine atfen inşa ettikleri Bizantion Surları'dır. Şehrin surları bugünkü Saray-Burnu'ndan başlayıp Ayasofya ile Sultanahmet'i birbirinden ayıran yere kadar uzanmaktaydı. (İbrahim Kafesoğlu, *İslam Ansiklopedisi (İA)*, V, 1145) Tarihi yarımada da varlığı bilinen başka bir sur Septimius Surları'dır. Roma imparatoru Septimus Severus, kendisine üç yıl direnen Byzantion'u MS.196'da ele geçirdikten sonra kendi adıyla anılan surları inşa ettirmiştir. Bu surlar bugünkü Yeni Camii (Eminönü) civarından başlayıp, güneye doğru ilerleyerek Çemberlitaş'a çıkıyor buradan güneye Marmara Denizi'ne doğru iniyor, daha sonra Çatladıkapı olarak isimlendirilecek olan bölgeyi de geçerek sahil şeridinde Üsküdar'ın karşısına gelecek bir noktada nihayet buluyordu. (Metin Ahunbay-Zeynep Ahunbay *Dünden Bugüne İstanbul Ansiklopedisi*, VII, 75)

Eski İstanbul'un aynı sınırları içinde inşa edilen bir diğer sur da Konstantinius Surları'dır. MS. 330 yılında Büyük Konstantin (d.272-ö.337), Septimius Surları'nı yıktırıp yerine daha sonra kendi ismiyle anılacak surları inşa ettirmiştir. Bu surların geçtiği yerler ana hatlarıyla bilinmektedir. Buna göre bu surlar bugünkü Samatya'dan başlıyor, buradan Çukurbostan'a varıyor oradan Bayrampaşa Deresi'ne iniyor oradan Yavuz Selim Camii civarına çıkıyor oradan da kuzeydoğu istikametinde bugünkü Cibâli semtinde nihayet buluyordu. (Kafesoğlu, "İstanbul", s.1145)

Yukarıda adı geçen surlardan hiçbiri günümüze ulaşmamıştır. Bizim, bugün ayakta kalan kısımlarına şahit olduğumuz surlar, II. Theodosius (MS. 408-450) zamanında yapılmıştır. MS. 395 yılında Roma imparatorluğu, Doğu ve Batı olarak ikiye ayrıldığında Konstantinopolis, Doğu Roma'nın başkenti olmuştur. Bu tarihlerde şehir Gotlar ve Hunlar'ın tehdidi altında bulunmaktadır. Devlet adamlarının görüşleri doğrultusunda şehrin etrafına düşman taarruzuna karşı, daha sonra imparatorun adıyla anılacak olan, Theodosius Surları inşa edilmiştir. (Kafesoğlu, "İstanbul", s.1145)

1870-1873 yılları arasında Sirkeci Garı'nın yapımı sırasında Topkapı Sarayı civarındaki surların bir kısmı yıkılmıştır. UNESCO, Taç Vakfı ve İstanbul Belediyesi işbirliği ile 1980 yılından itibaren surların restorasyonu aralıklarla devam etmektedir. (Feride İmrana Altun, *İstanbul'un 100 Roma, Bizans Eseri*, İstanbul 2009, s. 152)

7 Kafesoğlu, "İstanbul", s.1145

çevirmiştir.

İstanbul surları 7,5 km kara surları, 5.5 km Haliç surları, 9 km Marmara Surları olmak üzere toplam 22 km uzunluğundadır. Eremya Çelebi'nin çağdaşı olan Evliya Çelebi'nin Yedikule'den başlayıp yine Yedikule'de tamamladığı ölçümlerine göre İstanbul surlarının çevresi, kale üzerinden 29.810 adım, sur dışından ise 30.000 adımdır.⁸ Bu da yaklaşık olarak 22 km'ye tekabül etmektedir.

Surlarla çevrili bir şehre giriş ve çıkış, surların topografik yapısına uygun olarak iktisadî ve askerî önem arz eden noktalarına açılan kapılardan sağlanmaktaydı. Dolayısıyla yerleşim, ticarî hayat ve günlük hayatın akışı buralarda kendini göstermekteydi.

İstanbul surları üzerindeki kapılar kara sınırındaki, Haliç ve Marmara sahilindekiler olmak üzere üç grupta tasnif edilmektedir.⁹ Ancak İstanbul kapılarından bazılarının fetihten sonra kapatılması, bazılarının daha sonra tekrar açılması ve pek çoğunun isimlerinin değiştirilmesinden dolayı yerleri ve sayıları konusunda tereddütler meydana gelmiştir.¹⁰

XVII. yüzyılda yaşayan Eremya Çelebi Kömürciyan'ın varlığına biz-zat şahit olduğu kapılar ile Evliya Çelebi'nin İstanbul'un kapıları hakkında verdiği malumat, bilgilerin birbirini desteklemesi açısından önemlidir.¹¹

8 Evliya Çelebi, *Evliya Çelebi Seyahatnâmesi*, Orhan Şaik Gökay (hızl.), İstanbul 1996, I, 23

9 Celal Esad Arseven *Eski İstanbul*, Dilek Yelkenci (hızl.), İstanbul 1989 s.99-107; P.Ğ. İnciciyan, *XVIII. Asırda İstanbul*, Hrand Andreasyan (çev), İstanbul 1956, s.10-12

10 İhtifalci Mehmed Ziya Bey, *İstanbul ve Boğaziçi*, Murat A. Karavelioğlu (hızl.), İstanbul 2003, I, 265

11 Evliya Çelebi, gezisine Yedikule'den başlayarak önce kara sınırındaki kapıları zikreder. Burada Yedikule, Silivrikapı, Yenikapı (Mevlevihane Kapısı), Topkapı, Edirnekapı ve Eğrikapı olmak üzere altı kapı vardır ve bunlar batıya, Edirne tarafına bakmaktadır.

Eğrikapı'dan sonra Eremya Çelebi'nin eserinde bahsetmediği kapılar; Eyyüb-i Ensari Kapısı, Balat Kapısı, Fanus Kapısı (Fener Kapısı), Petro Kapısı, Yenikapı, Aya Kapı, Cibâli Kapısı, Unkapanı, Ayazma Kapısı, Odunkapı, Zindan Kapı, Balıkpazarı Kapısı, Yeni Cami Kapısı, Şehid Kapısı (Çıfıt Kapısı) olup toplamda on dört kapıdır. Bunlar kuzeye açılır ve Haliç kıyısındadırlar.

Çıfıt Kapısı'ndan itibaren Marmara sahilindeki kapılar başlar. Bunlar Ahır Kapı, Çatladı Kapı, Kumkapı, Langa Kapısı, Davutpaşa Kapısı, Samatya Kapısı ve Narlıkapı

Eremya Çelebi, eserini, zamanın meşhur Ermeni âlimlerinden Bitlis'teki Amırdolu Vank Manastırı'nın Başrahibi Vardepet Vardan'ın isteği üzerine yazmış ve eserini ona ithaf etmiştir. Eser bir bakıma XVII. yüzyıl için İstanbul'un seyahat rehberi niteliğindedir. Müellif, "*Efendim, büyük Vardepet size hürmet ve selamlarımı takdim ederek, sizinle beraber cenuptan başlamak üzere şehirde bir gezintiye çıkalım*" ifadeleriyle güya misafiri olan Vardepet Vardan'a gıyabî olarak İstanbul'u gezdirmektedir.

Eremya Çelebi, misafirini -yedi tepe¹² üzerine kurulu bir şehir dediği İstanbul'u- sur dışından gezdirmeye Yedikule'den başlar, şehrin etrafını dairevî bir şekilde gezdikten sonra gezisini yine burada sonlandırır.

Müellif sur dışından şehri tasvir ederken, şehrin kapılarını esas alır. Kapı ismini zikrettikten sonra semt ve sakinleri hakkında genel bilgiler verir. Eremya Çelebi'ye göre İstanbul'un sahiliden ve karadan toplam yirmi altı kapısı vardır. Yazar, kapıların tanıtımına Yedikule'den başlamak yerine yakınındaki Narlı Kapı'dan başlayıp, Yedikule'yi sona bırakır.

İstanbul Sur Kapıları

1.Narlı Kapı: Eremya Çelebi'nin aktardığına göre bu kapı, vaktiyle burada nar ağaçları bulunduğu için bu isimle anılmaktaydı. Fakirlerin ika-metgâhı olan *Züğürt Yaylası* da bu civardaydı. Fakirler, buradaki meyha-nelere gelenlerden dilenmek suretiyle geçimlerini sağarlardı.¹³

Narlı Kapı, Yedikule'den sonra Marmara sahili boyunca devam eden surların ilk kapısıdır. Bu kapı, İstanbul surlarının en eski kapısı olup *Bâb-ı*

olmak üzere toplamda yedi tane olup doğuya bakmaktadırlar. (Evliya Çelebi, *Seyahatnâme*, I, 23)

12 İstanbul'un yedi tepesi şunlardır: 1.Üzerinde Ayasofya bulunan Akropolis. 2.Bugünkü Çemberlitaş'ın bulunduğu tepe. 3.Bugün İstanbul Üniversitesi binası ve Bayezid Camii'nin bulunduğu tepe. 4.Fatih Camii'nin bulunduğu tepe. 5.Yavuz Selim Camii'nin bulunduğu tepe 6.İstanbul'un en yüksek tepesi olan bugünkü Edirnekapi'nin olduğu tepe. 7.Lykos (Bayram Paşa Deresi) Vadisi'nin sağ tarafında Ayios Mokios Sarnıcı ile bugünkü Çukurbostan'ın bulunduğu tepe. (Kafesoğlu, "İstanbul" s.1149)

13 Eremya Çelebi Kömürciyan, *İstanbul Tarihi*, Hrand D. Andreasyan (çev), İstanbul 1952, s.2

Atık olarak da isimlendirilmektedir.¹⁴ Burada eskiden Hagios İonnes Studius Kilisesi bulunmaktaydı. Bu kilise, II. Bayezid'in İmrahoru İlyas Bey tarafından camiye çevrilerek İmrahor Camii adını almıştır.¹⁵ Kapının yanındaki kulenin üzerindeki kitâbeden İmparator Manuel Komnenos tarafından yapıldığı anlaşılmaktadır.¹⁶

2.Samatya Kapısı: İskelesi de olan bu kapının bulunduğu yerde Ermenilerin Sulu Manastır'ı ile Balıklı Ayazması vardı. Samatya Kapısı'nın civarında bin hânedan fazla Ermeni yaşamaktaydı. Ayrıca burası şehrin ana yolu üzerinde yer aldığından pek güzel bahçeli meskenler mevcuttu.¹⁷

Bu kapının eski adı Yunancada “kumluk” veya “sahil” anlamlarına gelen “Psamathia veya “Psamathea” olup, Osmanlı devrinde de aynı isimle anılmıştır.¹⁸

Sulu Manastır'ın, İstanbul Ermeni cemaatinin kuruluş tarihiyle bağlantısı vardır. Şöyle ki: Fatih Sultan Mehmed, İstanbul'u fethedip Rum Patrikliği'ni tesis ettikten sonra yakından tanıdığı Bursa Ermeni Piskoposu Ovakim'i bazı Ermeni aileleriyle birlikte İstanbul'a getirtmiş ve onu 1461 yılında Ermeni patrikliğine tayin etmiştir. Ayrıca İstanbul'daki Ermeni cemaatini çoğaltmak için memleketin çeşitli yerlerinden Ermeni ailelerini pâyitahta naklettirmiştir. Fatih Sultan Mehmed gelen Ermeni cemaatini şehrin başlıca altı mevkiine yerleştirmiştir. Bu cemaatin en mühimmi Samatya'da Sulu Manastır Kilisesi'nin etrafında bulunduğundan patriklik makamı da burada kurulmuş ve Kumkapı'ya nakledildiği tarih olan 1641 senesine kadar orada kalmıştır.¹⁹

3.Davudpaşa Kapısı: Küçük Vlanga Bostanı' nın bulunduğu bu yer, Yenikapı'ya kadar iki kat surlarla çevrili olup bu bölgede Rumlar oturmaktaydı. “Vlanga” Rumcada “yeşillik” anlamına gelmektedir.²⁰ Bu kapı-

14 İhtifalci Mehmed Ziya Bey, *age*, II, 17

15 Kömürciyan, *age*, s.75, mütercimnin notu

16 Arseven, *age*, s.107

17 Kömürciyan, *age*, s.3

18 İnciciyan, *age*, s.10

19 Kömürciyan, *age*, s.80, mütercimnin notu

20 Kömürciyan, *age*, s.3

nın Bizans devrindeki adı Aya Emilianos'tur.²¹ Vaktiyle bu kapı yakınında Hz. Meryem adına yapılmış bir kilise bulunmaktaydı.²²

4.Yenikapı: Büyük Vlanga Bostanı burada yer almaktaydı. Bu bölgeden Kumkapı'ya kadar olan saha, Ermeni ve Rum mahallelerinin sınırını çizmekteydi.²³

Vlanga (Langa), Bizans Dönemi'nden itibaren, Haliç'ten sonra şehrin en mühim limanı olmuştur. Bu liman Lycus Deresi (Bayrampaşa Deresi)'nin getirdiği kum ve çakıllarla dolmuş bir süre sonra da bostanlık arazi olarak kullanılmaya başlanmıştır. Langa isminin menşei hakkında farklı görüşler olmakla birlikte Grek halk dilinde "deniz limanı" anlamına gelen "avlağa" zamanla Vlanga'ya dönüşmüştür. Bu kapıya Yenikapı denmesinin sebebi fetihten sonra tamir edilmiş olmasıdır.²⁴

İnciciyan, bu isimle anılan bir kapı daha olduğu için bu kapının adına "dışarı" kelimesi ilave etmek lazımdır demektedir.²⁵

5.Kumkapı: İbrahim Han Ocağı denilen konak buradaydı. Bunun biraz ilerisinde şehzadelerin oturdukları saray bulunmaktaydı. Karşıda saraya ait katırların beslendiği Katırhanı vardı. Burası, eskiden Kadırga Limanı meydanı idi. Meydan, tahta kulübelerde oturan *çingene* (Roman) çilingirlerle meskûndü. Fakat Sadrazam Köprülü bu kulübeleri yıktırması ve çingeneler başka yerlere dağılmıştır.²⁶

Kumkapı, şehrin nüfus bakımından en yoğun yerlerinden birisiydi. Fetihden önceki adı "Küçük İskele" anlamına gelen "Kondoskali" idi.²⁷ Kumkapı, Bizans döneminde önemli bir liman bölgesi olup bu liman 1263'te Michel Paleologos zamanında yeniden inşa edilmiştir.²⁸

6.Çatladıkapı: Bu kapının karşısında çatlamış bir burç vardı. Arkasında Küçük Ayasofya denilen güzel bir bina görülmekteydi.

21 İnciciyan, *age*, s.10.

22 İhtifalci Mehmed Ziya Bey, *age*, II, 8

23 Kömürçüyan, *age*, s.3

24 Kömürçüyan, *age*, s. 85, mütercimin notu

25 İnciciyan, *age*, s.10

26 Kömürçüyan, *age*, s.3-4

27 İnciciyan, *age*, s.10

28 İhtifalci Mehmed Ziya Bey, *age*, II, 10

Buradaki bostanı geçtikten sonra surun altında *Cindi*²⁹ meydanı denilen geniş bir saha bulunmaktaydı. Cuma günleri birçok insan süratli atlarıyla burada cirit oynarlardı. Yarış esnasında atlar düşüp yuvarlanır ve birbirini çiğnerlerdi. Biniciler, atların altında kalır, gözleri patlamış ve hurdahaş olmuş bir halde “vay vay” diye bağırarak evlerine dönerlerdi.³⁰

İnciciyan, bu kapının eski adının “demir” anlamına gelen “side-ra” olduğunu nakletmektedir.³¹ Demirkapı denmesinin sebebi ise Büyük Konstantin’in Roma’dan Konstantiniye’ye nakledilen somaki sütunu Çemberlitaş Meydanı’na nakletmek üzere gemiden karaya çıkardıkları vakit aşırı ağırlığından dolayı yolu çökertmesin diye güzergâha bir nevi demir yolu yaptırmış olmasındandır.³² Bu kapının yanındaki burç 1532 yılında meydana gelen depremde çatladığı için kapıya Çatladıkapı denilmiştir.³³

7.Ahırkapı: Kapı saray ahırlarının tam karşısında olduğu için bu isimle anılıyordu. Karşısında Sultanahmet Camii görülmekteydi. Altı minareli olan bu camii, Atmeydanı’na bakmaktaydı. Meydanda Büyük Theodos tarafından diktirilen Grek ve Latin yazılı yekpâre âbideler vardı. Aynı şekilde Leon Sophos’un yılanları uzak tutmak için tılsım olarak yaptırdığı bakırdan yapılmış üç başlı ve ağızları açık yılan âbidesi de bu meydan-dadır. Bu iki âbideden daha yüksek ve taştan örme diğer bir âbide daha vardır ki padişahlar, buna tırmanıp tepesine kadar çıkabilenlere bahşış verirlerdi. İbrahim Paşa’nın adını taşıyan saray, bu camiinin tam karşısındaydı. Galatasarayın’da olduğu gibi bu sarayda da *iç oğlan*³⁴lar otururdu. Büyük

29 Cindi: “Cündi” kelimesinin galatı olup, binicilikte maharetli olan kimseler hakkında kullanılan bir tabirdir. Bu kimseler, sert huylu atları terbiye etmek için çeşitli usullerle idman yaparlar bunun için de hususi dersler alırlardı. Daha sonra bu becerilerini İstanbul’daki bazı meydanlarda gösterirlerdi. Bazen saray önlerindeki meydanlarda gösteriler yaparlar, yüksek başarı gösterenler padişah’tan takdir görürler ve çeşitli mükâfatlarla ödüllendirilirdi. (Mehmet Zeki Pakalın, *Osmanlı Tarih Deyimleri ve Terimleri Sözlüğü*, İstanbul 1993, I, 318)

30 Kömürciyan, *age*, s.4

31 İnciciyan, *age*, s.10

32 İhtifalci Mehmed Ziya Bey, *age*, II, 14

33 Arseven, *age*, s.106

34 İç Oğlanı: Osmanlı Devleti’nde saray hizmetine alınıp devletin çeşitli makamlarına aday olarak yetiştirilen gençler hakkında kullanılan bir tabirdir. (Pakalın, *age*, II, 29)

İustinianos'un yaptırdığı meşhur Ayasofya da bu meydandadır. Ayrıca burada kubbe pencereleri kapanmış bir arslanhâne vardı. Vaktiyle bir kilise olan bu bina, o dönemde fil, tilki, kurt, çakal, ayı, arslan, timsah, pars ve kaplan gibi hayvanlarla doluydu. Biraz yukarıda ise *nakkaşhâne*³⁵ yer almakta olup burada sarayın nakkaşları otururdu.³⁶

Bizans sarayının ahırlarının özellikle imparator III. Mikhael (842-867)'in atlarının barındığı ahırın da bu civarda olduğu bilinmektedir. Osmanlıların, ahırlarını selefleri olan Bizanslıların ahırlarının olduğu yere inşa etmeleri oldukça tabiidir. Ahırkapı'nın günümüzdeki görünümü Osmanlı Dönemi'ne aittir. Kapının üzerindeki mermer kitâbede Nevşehirli İbrahim Paşa tarafından surların yeniden inşa edildiğine dair bilgiler vardır.³⁷

8.Bahçekapısı: Eremya Çelebi'nin aktardığına göre *Padişah Sarayı* (Topkapı Sarayı)'nın kapısına yakınlığından dolayı bu isimle anılmaktadır. Kapının yanında Bursa Tekkesi olarak da bilinen Şeyh Mehmed Tekkesi yer almaktaydı.

Sahil kısmında, saray için kesilen koyunların mezbahası vardı. Meydan iskelesi olan bu yer, saraya odun taşıyan gemilerle doluydu. Daha ilerde Üsküdar yakasına ve *Bitinya* (İzmit) taraflarına gidip gelen gemilerin iskelesi yer almaktaydı. Az daha ileride ise Mısır ile uzak-yakın adalardan gelen gemiler durmaktaydı. Gümrük ambarlarının da bulunduğu bu yere *Eminogi* (Eminönü) denmekte olup mallar buraya boşaltılır ve buradan gemilere yüklenirdi. Bu işlerin kontrolünden sorumlu Gümrük Emîni burada ikamet etmekteydi. Yine burada oturan bir de *Pencik Emîni*³⁸ var-

35 Osmanlılar Dönemi'nde kitaplara boyalı resim yapan; ipek, ibrişim ve yünle elişip işleyip binalarda yağlı boya ya da suluboya işleri yapan sanatkârlara nakkaş denilmekteydi. Kitaplara minekârî resimler yapmak eski Yunanlılar ve Romalılarca bilinmekteyse de en yaygın olduğu devir Orta Çağ'dır. Nakkaşlık, Doğu'da İranlılar tarafından ileriye taşınmış ve usta Acem sanatkârları tarafından pek çok nakışlı kitap meydana getirilmiştir. İran nakkaşlarından Şahkulu Nakkaş, Kanunî Sultan Süleyman zamanında İstanbul'a gelerek Sarayı Âmire'de bir nakkaşhâne (nakışhâne) vücuda getirmiştir. (Pakalın, *age*, II, 649)

36 Kömürciyan, *age*, s. 4-5

37 İhtifalci Mehmed Ziya Bey, *age*, II, 23

38 Pencik Emîni: Lügat manası, "beşte bir" demek olan pencik, askerlikte kullanılmak

dı ki onun görevi de esir ticaretine nezâret etmektir. Denizin bu kısmında Galata'dan Tophane'ye kadar olan karşı sahile kayıklar işlerdi.³⁹

İnciciyan'ın “gece ve gündüz açık kalan kapı” olarak tanımladığı bu kapının Bizans devrindeki adı “Baziliki” veya “Eugeni”dir.⁴⁰ Bizans devrinde “Neori” olarak da bilinen bu kapı, Venediklilerle Bizanslılar'ın mahallelerini ayırıyordu.⁴¹ Türkler bu kapıya Yahudi mahallesinin yakınında oluşundan dolayı “Yahudi Kapısı veya Çıfıt Kapısı” demişlerdir. Eminönü ile Sirkeci arasında Yeni Camii'nin hemen arkasında yer aldığı bilinen bu kapı Sirkeci Garı'nın inşası esnasında yıktırılmış olup günümüze kadar gelememiştir.⁴²

9.Balıkpazarı Kapısı: Bu kapının Bizans devrindeki adı “Porta Perama” idi. Kapının önü eski zamanlarda balık pazarı idi. Venediklilere ait olan bu semt o zaman da ticarî bakımdan önem taşımaktaydı.⁴³ Nitekim Eremya Çelebi'nin konuyla ilgili aktardıklarına göre burada üç iskele vardı. Bunların birinden karşı yakaya sefer yapan kayıklar, diğerlerinden ise köylere giden kayıklar işlemekteydi. Avlanılan her türlü balık buraya getirilir ve buradan satışa çıkarılırdı. Yüz kadar cinsi olan balıkların adları Türkçe ve Rumca idi. Rengârenk balıklar ortaya serildiğinde bir çiçek bahçesini andırıyordu. Balıkpazarı Kapısı'nın karşısında Mısır veya *Yeni* denilen çarşıların kapıları görünmekteydi. Kurşunla örtülü kubbeleri olan bu çarşının içinde Mısır'ın bütün mahsulleri satılırdı. Kapının bulunduğu mahalde Yahudilere ait yüz kadar kasap ve manav dükkanı vardı. Daha ileride iki tarafta kunduracı dükkanları bulunur, diğer dükkanlarda ise rengârenk yaldızlı ibrikler ve kâseler satılırdı.⁴⁴

Beylik Arpa Ambarı burada olup Arpa Emîni'nin makamı da buradaydı. Bahçekapı'dan Unkapı'na kadar olan sahil, adalardan, Akdeniz'den

üzere savaşlarda ele geçen esirlerin beşte birinin alınmasıdır. Pencik Emîni ise, esir pazarlarında satılan köle ve cariyelerden alınan vergi alımlarıyla meşgul olan memura verilen isimdir. (Pakalın, *age*, II, 766-777)

39 Kömürciyan, *age*, s.15-16

40 İnciciyan, *age*, s.10

41 Arseven, *age*, s.105

42 Kafesoğlu, “İstanbul”, s.1148

43 Kömürciyan, *age*, s.166, mütercimmin notu

44 Kömürciyan, *age*, s.16

ve İzmit'ten gelen gemilerle daima doluydu. Mısır Çarşısı'nın karşısında kahvecilerin *tahmis*⁴⁵i, bir yanında da muazzam bir camii vardı ki bu camiyi Valide Sultan Turhan yaptırmıştır.⁴⁶

Haliç'in karşı yakasından Galata'ya geçmek için buradan kayıklara binilirdi ki günümüzde bu kapıdan eser kalmamıştır.⁴⁷

10.Zindankapı: Bu kapı, adını borçlarını ödemeyen, hırsız, katil, vb. suçluların cezalarını çektikleri buradaki hapisaneden almaktadır. Eremya Çelebi hapisane ile ilgili olarak “*Burada kadınların; Türk, Rum, Ermeni ve Yahudi erkeklerin yerleri ayrı ayrıdır*” ifadelerini kullanırken kapının iç tarafında “Cafer Baba” isimli bir zatın türbesinin varlığından da haber vermektedir.⁴⁸

Müellifin aktardığına göre bu kapının sahilinde türlü türlü kuru ve yaş yemişler satan dükkanlar vardı. Bundan dolayı da buradaki iskeleye “Yemiş İskeleyi” denilmekteydi. Ayrıca buradaki esnafa ve alış verişe nezâret eden *Muhtesib Ağa*⁴⁹ da buraya yakın oturmaktaydı.⁵⁰

Kumkapı'dan başlayıp Bayezid Camii'nin 100 m batısından geçip Haliç'e varan yol Zindankapı ile bitiyordu. Bu kapının diğer adı “Gemiciler Kapısı” idi. Günümüzde bu kapı harap durumdadır.⁵¹ Evliya Çelebi'nin rivayetine göre kapıya bu ismin verilmiş sebebi Halife Harun Reşid zamanında Bizans imparatoruna elçi olarak gönderilen Baba Cafer adında bir zâtın burada hapsedilerek öldürülmesi ve buraya defnedilmesi-

45 Tahmis: Kavrulmuş ve dövülmüş kahve satılan yerler hakkında kullanılan bir kelimedir. Yakın zamanlara kadar kullanılan bu kelimenin yerine günümüzde “kuru kahveci” terimi kullanılmaktadır. (Pakalın, *age*, III, 375)

46 Kömürciyan, *age*, s.16

47 Kafesoğlu “İstanbul”, s.1148

48 Kömürciyan, *age*, s.17

49 Muhtesib Ağa: Osmanlı şehir merkezlerinde günlük hayatın tanziminde, özellikle esnaf teşekküllerinde satılan malın kalitesini, fiyatını ve ölçülerinin kontrolünü yapmak ve kanunlara uygun davranmayanları cezalandırmak başta olmak üzere, İslam dininin hoş karşılamadığı şeyleri ortadan kaldırmak ile insanları iyiye yöneltmeye çalışmakla vazifeli kimsedir. (Pakalın, *age*, II, 572; Ayrıca konuyla ilgili bilgi için bkz. Ziya Kazıcı, *Osmanlılarda İhtisab Müessesesi*, İstanbul 1987)

50 Kömürciyan, *age*, s.17

51 Altun, *age*, s.161-162

dir.⁵² İnciciyan'ın naklettiği bilgiye göre bu türbe o dönemde Hristiyanlar tarafından da ziyaret edilmekteydi.⁵³ İstanbul'un fethinden sonra türbenin olduğu yer hapishane olarak kullanılmıştır. Rivayete göre borcu yüzünden zindana atılanlar, pencerelerden bağırarak borçlarının ödenmesini isterler, bazen hayırseverler bunların borçlarını ödeyerek onları zindandan kurtarırlarmış.⁵⁴

11.Odunkapısı: Eremya Çelebi'den edindiğimiz bilgiye göre İstanbul'un bütün kapılarının tam ortasında bulunan bu kapının eşiği somaki cinsinden yekpâre bir taştır. Kapının yakınında Âhi Çelebi Camii⁵⁵ ile bir de mahkeme vardı. Hasımlar arasındaki davalar burada görülürdü. Kapı önündeki iskele, gemilerden boşaltılan inşaat malzemeleriyle doluydu. Deniz kıyısındaki surun yanlarında eşya ile dolu dükkanlar vardı. Ayrıca eşkiya ve hırsızlar burada çengele vurulurdu.⁵⁶

Odunkapısı'nın adı Bizans devrinde "Durungari" veya yanında bulunan emniyet kolluğuna izafeten "Viglae" idi. Bu sahilde Büyük İustinianus zamanında kereste ticareti yapılmaktaydı.⁵⁷ Evliya Çelebi'nin verdiği bilgiye göre bu kapının iç kısmında mumcu esnafı bulunuyordu.⁵⁸ Kapı günümüze kadar gelememiştir.⁵⁹

12. Ayazmakapısı: Eremya Çelebi, bu kapı ve civarı hakkında "*Burada bazı yalılar görülür. Bu evleri zengin Türkler yaptırmış ve Yahudilere kiralamışlardır. Terlikçi ve zeytinci dükkanları bulunan bu semt satıcı ve alıcılarla daima doludur. Tekfurdağ (Tekirdağ) gemileri Gelibolu iskelesinden buraya bol miktarda pekmez, turşu ve müselles getirirler*"⁶⁰

52 Evliya Çelebi, *Seyahatnâme*, I, 32

53 İnciciyan, *age*, s.11

54 Altun, *age*, s.161-162

55 Âhi Çelebi Camii: Fatih Sultan Mehmet, Sultan II. Bayezit, Yavuz Sultan Selim ve Kanuni Sultan Süleyman devirlerinde yaşamış ve iki defa hekimbaşılık yapmış olan Âhi Çelebi Mehmed tarafından 1480-1500 yılları arasında yapıldığı tahmin edilmektedir. Kanlı Fırın Mescidi olarak da bilinen bu cami günümüzde İstanbul Ticaret Üniversitesi (Eminönü) yakınındaki Yoğurtçular sokağındadır.

56 Kömürciyan, *age*, s.17

57 Kömürciyan, *age*, s.169, mütercimnin notu

58 Evliya Çelebi, *Seyahatnâme*, I, 243; 256

59 Altun, *age*, s.161

60 Kömürciyan, *age*, s.17

demektedir.

“Drungari Kapısı” olarak da zikredilen bu kapının arkasında Venedikliler Mahallesi ile onlara ait Marc ve Sainte Marie Kiliseleri vardır.⁶¹ Kapının bu isimle anılması, kapı yakınında çukurca bir yerde su kaynağının bulunması ve ayazma olarak ziyaret ediliyor olmasındandır.⁶²

13.Unkapanı Kapısı: *Şimdi Unkapanı denilen on üçüncü kapıya vardık* diyen Eremya Çelebi, üstünde bir horoz şekli bulunan bu kapıya eskiden “Horozlu Kapı” denildiğini belirtmektedir.⁶³

Evliya Çelebi’ye göre bu kapıya “Horozlu Kapı” denmesinin sebebi, Ahmed Yesevî erenlerinden olup çok ilerlemiş yaşına rağmen İstanbul’un fethine katılan Horozî Dede lakaplı bir zâtın kapının iç tarafında medfun olmasındandır. Bu lakapla anılmasının sebebi ise fetih sırasında her ezan vaktinde horoz sesi çıkararak insanlara namazı hatırlatmasıdır. Bu zatın hatırasına binaen bu kapının üzerine horoz tasviri yapılmıştır.⁶⁴

Eremya Çelebi’nin aktardığına göre burada imâretlerin *fodla*⁶⁵’sına ve *softa*⁶⁶’lar ile askerlerin *tayin*⁶⁷’ine mahsus kurşunlu *kapın* yani büyük un dükkanları olup ekmekçiler unu buradan temin etmekteydi. Kapının iskelesinde duran gemiler kuzeyden çok miktarda un getirirlerdi. Kapı önündeki iskele darı, arpa ve buğday yığınları ile dolu olup ayrıca iskelede değirmen taşı, alât edevât, kepek ve saman taşıyan birçok kayık bulunmaktaydı.⁶⁸

İstanbul’da halkın ihtiyacı olan ekmek yüz on kadar fırında pişirilirdi. Bundan başka fırınlarda *çörek*, *kata*, *kadayıf*, *baklava*, *simit*, *gevrek*, *pek-*

61 Arseven, *age*, s.105

62 İhtifalci Mehmed Ziya Bey, *age*, I, 308

63 Kömürciyan, *age*, s.18

64 Evliya Çelebi, *Seyahatnâme*, I, 38

65 Fodla: Yassı pide şeklinde yapılan bir çeşit ekmek. (Pakalın, *age*, I, 634)

66 Softa: Halk arasında medrese talebesi için kullanılan bir tabirdir. Medrese talebelerinin ilim aşkıyla yanmalarından kinaye olarak önceleri “suhte” olarak kullanılan bu kelime daha sonraları tahrife uğrayarak “softa” şeklini almıştır. (Pakalın, *age*, III, 252)

67 Tayin: Askere verilen erzak ve yiyecek anlamına gelmektedir. (Pakalın, *age*, III, 426)

68 Kömürciyan, *age*, s.18

simed, lavaş, çakıl fodla, Halep ve Şam böreği, gözleme, francala, yağlı ve yağsız taze kuru lokma da pişirilirdi. Ekmekçiler kahyası, buradaki alış verişe nezâret ettiği gibi *İstanbul Efendisi*⁶⁹’nin burada ikamet eden *nâib* (vekil) i de bütün gün kayıtlarla meşgul olurdu. Büyük çoğunluğu Ermeni olan ekmekçi ustaları pazar ve cuma gününün dışında her gün erkenden Lonca’da hazır bulunurlardı.⁷⁰

Deniz gümrüğüne nezâret eden Balık Emmini de burada ikamet ederdi. Kılıçbalığı, Karadeniz’den buraya getirilir Balık Emmini’nin nezareti altında İstanbul’daki balıkçılara dağıtılırdı. Biraz ileride de tüfek imal edilen bir tüfenghâne vardı.⁷¹

Unkapanı’nın Bizans devrindeki adı “Porta Platea” dır. Kapı, bugünkü Unkapanı Köprüsü (Gazi Köprüsü)’nün yakınında bulunan bir meydana açılmaktaydı.⁷² Bu kapı günümüze ulaşmamıştır.

14.Cibâli Kapısı: Bu kapının iki tarafında evlerle birlikte Aya Nikola adında bir Rum kilisesi vardı. Bu kiliseden dolayı burada Yahudilerle ile pek çok Rum ikamet etmekteydi. İskeleyi, civar halkının bütün ihtiyaçlarını karşılayacak her türlü mahsulatla doluydu. Pek çok insan buradaki sahile gezmeye gelirdi.⁷³

İstanbul’un fethi sırasında Cübbe Alî veya Cebe Alî adındaki bir gazi-nin bu kapı önünde şehit olmasından dolayı galat olarak bu kapıya Cibâli Kapı denmiştir.⁷⁴ Cibâli Kapısı, Haliç Surları’nın günümüze gelen tek kapısıdır. Burası İstanbul’un fethine tanık olmuş en eski kapılarından biridir.⁷⁵

15.Ayakapısı: Eremya Çelebi’ye göre sadece bu kapının iskeleyi yoktur. Bu kapının suru *içerlektir*. Sahilinde bir mumhânesi olan bu kapı-

69 İstanbul Efendisi: İstanbul kadıları hakkında kullanılan bir tabirdir. H. 1000 (M. 1591) yıllarından sonra kullanılmaya başlanmış daha sonraları terkedilmiştir. (Pakalın, *age*, II, 92-93)

70 Kömürciyan, *age*, s.18

71 Kömürciyan, *age*, s.19

72 Kömürciyan, *age*, s.169, mütercimin notu

73 Kömürciyan, *age*, s.19

74 Evliya Çelebi, *Seyahatnâme*, I, 38

75 Altun, *age*, s.161

nın inzibatından sorumlu bir kolluk bulunmaktaydı.⁷⁶

Kapının bu isimle şöhrat bulmasının sebebi, yakınında Aya Theodosia adında bir kilisenin varlığıdır. Adından da anlaşılacağı üzere civarda bulunan ve bir azize ithaf edilen bir mabedin varlığından dolayı kapıya bu isim verilmiştir. Bu kilisenin yortusu 29 Mayıs'tır. Rivayete göre 1453 yılının aynı gününde kadınlı erkekli büyük bir halk kitlesi geceyi kilisede ibadetle geçirmiş ertesi gün bu kalabalık ellerinde mumlarla evlerine giderken esir düşmüşlerdir.⁷⁷ Bu kilisenin Osmanlı döneminde camiye çevrildiği ve Gül Camii olarak isimlendirildiği yönünde rivayetler varsa da bu konuda kesin bir bilgi yoktur.⁷⁸ Bu kapı günümüze kadar gelememiştir.⁷⁹

16.Yenikapı: Müellifin kaydettiğine göre bu kapının önünde sandallarla dolu bir iskele vardı. Sultan Mehmed ve Sultan Selim semtlerinin halkı buraya gelirdi. Konak ve bahçe sahibi *okumuş efendiler* denizde sandal gezintileri yapmak için buraya inerlerdi.⁸⁰

Cibâli Yeni Kapısı olarak da bilinen bu kapı, İstanbul'un fethinden sonra açılmıştır.⁸¹ İnciciyan bu kapıyı Marmara sahilindeki Yenikapı'dan ayırmak için "İçeri Yenikapı" dendiğini nakletmektedir.⁸²

17.Petro Kapısı: Surun burada açık olduğunu söyleyen Eremya Çelebi, kapıdan içeri girildiğinde surun iki kat olduğunu belirtmektedir. Sahilde sıra sıra Rum evleri olup surun dâhilinde yani kapının iç tarafında Rum zâdegânı ikamet etmekteydi.⁸³

"Petrikapısı" da denilen bu kapı fetihten sonra da aynı isimle anılmaya devam etmiştir. Bizans devrinde burada imparator ailesine mensup kadınlardan bazılarının da kaldığı "Petriler" veya "Petra" adı verilen kadınlar manastırı vardı.⁸⁴ Günümüzde kapıya dair herhangi bir kalıntı bu-

76 Kömürciyan, *age*, s.19

77 İhtifalci Mehmed Ziya Bey, *age*, I, 313

78 Semavi Eyice, "Gül Camii" *DİA*, XIV, 223

79 Altun, *age*, s.162

80 Kömürciyan, *age*, s.19

81 İhtifalci Mehmed Ziya Bey, *age*, 313

82 İnciciyan, *age*, s.11

83 Kömürciyan, *age*, s.19-20

84 İhtifalci Mehmed Ziya Bey, *age*, I, 315

lunmamaktadır.⁸⁵

18.Fener Kapısı: Eremya Çelebi'nin aktardığına göre bu kapının iç ve dış tarafında Rumlar oturmaktaydı. Buradan kuzeye doğru Hasköy, Okmeydanı ve padişaha ait bir bahçe görülmekteydi. Kapının iç kısmında Patrikhâne bulunmaktaydı. Patrikhane, o zamana kadar üç defa yer değiştirmişti. İlk yer Büyük Konstantin zamanında inşa edilmiş Havariyun Kilisesi idi. Sultan Mehmed İstanbul'u fethettikten sonra kiliseyi temelinden yıktırıp yerine kendi adını verdiği bir camii yaptırmıştır. Patriklik makamı az aşağıda bulunan Panmakariston adlı kiliseye taşınmış, fakat bu kilise de Sultan Selim zamanında Rumların elinden alındığı için patriklik makamı Fenerkapısı'ndaki bugünkü yerine nakledilmiştir.⁸⁶

Bu kapının eski adı "Porta Phari" olup Türkçede "Fener" anlamına gelmektedir. Kapının yakınındaki mahalle Bizans devrinde "Fanari" olarak isimlendirilmekteydi Limanın bu kısmında, o zamanlar bir fener olduğu tahmin edilmektedir.⁸⁷ Kapı günümüze kadar gelememiştir.⁸⁸

19. Balat Kapısı: Eremya Çelebi'den edindiğimiz bilgilere göre Ayvansaray'a doğru olan bu kapının dış tarafında Yahudiler, iç tarafında ise çeşitli milletlere mensup kalabalık bir halk kitlesi ikamet etmekteydi. O dönemde Yahudiler, İstanbul'un her yerinde sahile yakın yerlerde oturmaktaydılar. Burada yaşayan Yahudilerin nüfusu Hasköy, Beşiktaş, Ortaköy, Kuruçeşme, Kuzguncuk, Üsküdar ve Çengelköy'den daha çoktu. Aynı zamanda burası büyük bir iskele olup eşya yüklü gemiler buraya yanaşırdı. Ayrıca buradan Kağıthane'ye ve İstanbul'un diğer semtlerine sandallar işlemekteydi.⁸⁹

İstanbul'un fethinden sonra yapılmış olan ve "Küçük Ayvansaray Kapısı" olarak da isimlendirilen bu kapıya civarındaki Bizans sarayından dolayı bu ad verildiği tahmin edilmektedir. Bizans müelliflerince "Porta Kiliomene" denilen kapının Ayvansaray İskelesi'nin yerinde olduğu riva-

85 Altun, *age*, s.160

86 Kömürçiyân, *age*, s.20

87 Kömürçiyân, *age*, s.176, mütercimin notu

88 Altun, *age*, s.160

89 Kömürçiyân, *age*, s.20-21

yet edilmektedir.⁹⁰ Evliya Çelebi, İstanbul'un dört yerinde şişeci esnafı yani cam eşya yapan esnaf olduğunu söyledikten sonra bunlardan birinin de Ayvansaray Kapısı önünde olduğunu nakleder.⁹¹ Bu kapı günümüze gelememiştir.⁹²

20.Ayvansaray Kapısı: Bu kapı civarında -zenginleri sahilde olmak üzere- Yahudiler oturuyordu. Kapının iç kısmında, ayazması da olan *Vlahernas Pania* isimli harap bir kilise vardı. Sandallar buradaki iskeleden Eyüpsultan'a gidip gelirlerdi. Burada, şişelerin ve camdan türlü türlü kapların yapıldığı kârhâneler yer almaktaydı.⁹³

Eremya Çelebi'nin eserinde zikretmediği Ayvansaray'dan sonra *Xyloporta* isimli bir kapı daha vardır. Bu kapı Haliç sahilinde Vlaherna Sarayı'na en yakın kapı idi. Evliya Çelebi'nin Eğrikapı'dan sonra "Eyyüb-i Ensari" adı ile zikrettiği kapı bu olsa gerektir.⁹⁴

Buraya kadar bahsi geçen kapılar, şehrin sahil kapılarıdır. Eremya Çelebi, buradan sonraki gezisine İstanbul'un kara kapılarını yani sahili olmayan altı kapısı ve semtlerini tanıtarak devam eder. Nitekim hayali misafiri Vardapet Vardan'ı buradan itibaren kayıkla değil de atla gezdirir. Eremya Çelebi'nin Vardapet Vardan'ı gezdirdiği kapılar şunlardır:

21.Eğrikapı: Bu kapının iki kısmı tam karşılıklı olmadığı için Eğrikapı denmiştir. Eğri Kapı'nın olduğu yerde sur iki kattı. Buradan Eyüp'e kadar olan bölgede Topçular ve diğer köyler vardı. Müslüman mezarlığı Ayvansaray'dan buraya kadar uzanmaktaydı. Su dolu hazne buraya yakın olup Sultan Süleyman tarafından getirilmiş olan bol su, itina ile yapılmış müteaddit su yolları ile şehrin çeşmelerine ulaşmaktaydı. Su, altı saat uzakta bulunan yüksek dağlardan kemerler vasıtasıyla getirilmekteydi. Burada iki büyük havuzun ağzına *kefgir* (kevgir, süzgeç) ler konulmuştu. Su merkezinin üstünde bulunan köy ahâlisi, suyu temiz tutmak ve daima ona nezaret etmekle sorumluydu⁹⁵

90 Kömürciyan, *age*, s.180, mütercimnin notu

91 Evliya Çelebi, *Seyahatnâme*, I, 288

92 Altun, *age*, s.160

93 Kömürciyan, *age*, s.21

94 Kömürciyan, *age*, s.181, mütercimnin notu

95 Kömürciyan, *age*, s.22

Eremya Çelebi'nin sözünü ettiği su haznesi, Kırkçeşme Suyu'nun şehre girdiği mevkide bulunan *maksim*⁹⁶ olup, "Savaklar" adıyla da bilinmektedir. Bu maksem, Kanuni Sultan Süleyman zamanında Mimar Sinan tarafından inşa edilmiştir. Bu mahalle Savaklar Mahallesi olarak bilindiği gibi Cebeci Mahallesi olarak da anılmaktaydı.⁹⁷

Eğrikapı'nın Bizans devrindeki adı "çarık" anlamına gelen "Kaligaria" idi. Kapının yakınında bir askerî ayakkabı imalathânesi bulunduğu için kapıya bu ad verilmiştir.⁹⁸ Evliya Çelebi'ye göre ise fetihten sonra Anadolu'dan İstanbul'a getirilen ve bu semte yerleştirilen Eğridirli'lerden dolayı kapı, bu ismi almıştır.⁹⁹ Diğer bir rivayete göre ise Osmanlı Dönemi'nde kapıdan içeri girilmeden önce yol keskince bir dirsek yaptığı için kapıya Eğrikapı denilmiştir. Kapı günümüzde varlığını korumaktadır.¹⁰⁰

22. Edirnekapı: Eremya Çelebi'ye göre burada Türklere ait bahçeler, konaklar ile Bayram Paşa'nın bostanı vardı. İç taraflarda ise Beylik Çayırı ile Yeni Bahçe yer almaktaydı Bunların yakınında, kapının dâhilinde ise Karagümrük semti bulunuyordu.¹⁰¹

Edirnekapı'nın Bizans devrindeki adı "Porta Charsius" idi. Surların Edirnekapı ile Topkapı arasındaki kısmı İstanbul'un fethinde önemli bir rol oynamıştır. Zîra İstanbul'un fethi esnasında en şiddetli hücumlar surların alçak bulunduğu bu noktadan yapılmıştır. Bundan dolayı bu kapıya "Hücum Kapısı" da denilmiştir. Fetihden önce de Edirne'ye buradan gidildiği için Bizans döneminde burası Edirnekapı olarak biliniyordu.¹⁰² Bizans imparatorları gibi Osmanlı padişahları da Avrupa'ya sefere giderken bu kapıyı kullanırlardı. Ayrıca tahta çıkan padişahlar Eyüp Sultan'da kılıç ku-

96 Maksim: Su kaynaklarından şehre gelen suları evlere, çeşmelere ve hamamlara vb. yerlere taksim (dağıtmak) için havuz ve tekneleri olan üstü örtülü su haznesine verilen isimdir. Halk arasında bu kelime maksem olarak kullanılmaktadır. (Pakalın, *age*, II, 394)

97 İhtifalci Mehmed Ziya Bey, *age*, I, 326

98 Kafesoğlu, "İstanbul", s.1147

99 Evliya Çelebi, *Seyahatnâme*, I, 45

100 Altun, *age*, s.158

101 Kömürciyan, *age*, s.23

102 İhtifalci Mehmed Ziya Bey, *age*, I, 149

şandıktan sonra şehre bu kapıdan girerlerdi. Osmanlı döneminde buraya Rumeli'den getirilen esnafın yerleştirildiği bilinmektedir. Günümüzde var olan kapının kulesi 1999 depreminde yıkılmış o tarihten sonra restorasyon çalışmaları yapılmıştır.¹⁰³

23. Topkapı: Eremya Çelebi'nin kaydettiğine göre kapının önüne fetih alâmeti olarak toplar konulmuştu. Kapının iç ve dış tarafında *poşa* (çingene) lar oturuyordu. Poşaların erkekleri elek yapar, kadınları da bunları satmak için sokak sokak dolaşırlardı. Poşaların pek çoğu o dönemde Müslüman olmuştu. Ayrıca Edirne'ye yük götürüp getiren Ermeni katırcılar da burada ikamet etmekteydi. Kapının sağ tarafında Davudpaşa Konağı vardı. Konak ve civarı çok güzel olduğundan Paşa, haremiyle buraya eğlenmeye ve dinlenmeye gelirdi.¹⁰⁴

Rum çingenelerle meskun *Litros* da buradaydı. Bu çingenelerin kadınları hânende olup evlerde ve sokaklarda şarkı söylerlerdi. Eremya Çelebi eserinde, Ermenilerle Rumlar herhangi bir mevzudan dolayı münakaşaya girdiklerinde “bizim poşalar ekmeklerini alın terleriyle kazanırlar; hâlbuki sizinkiler ellerinde *dablak* (küçük davul veya darbuka) larla şarkı söyleyerek zevk ticareti yaparlar” diyerek Rumları küçük düşürmeye çalıştıklarını yazmaktadır.¹⁰⁵

Eremya Çelebi'nin sözünü ettiği Davutpaşa, Bizans Dönemi'nde “Aretai” olarak isimlendirilmekteydi. Burada imparatora ait köşkler vardı. Osmanlı Dönemi'nde ise çok mühim bir askeri toplanma sahası olup Rumeli güzergâhına giden ordular burada toplanırdı. Burası aynı zamanda ordunun uğurlanma ve karşılanma noktasıydı. II. Bayezid'in damadı Davudpaşa 1483 yılında burada bir camii, bir mektep ve bir de imarethâne inşa ettirmiştir. Burada daha sonra padişaha ait köşklerle bir kışla yaptırılmıştır.¹⁰⁶

Topkapı'nın Bizans Dönemi'ndeki adı, civarında bulunan bir kiliseye

103 Altun, *age*, s.158

104 Kömürciyan, *age*, s.24

105 Kömürciyan, *age*, s.24

106 Kömürciyan, *age*, s.190, mütercimin notu

izafeten St. Romen Kapısı'dır.¹⁰⁷ Bu kapıya Topkapı denilmesinin sebebi ise fetih esnasında topların bu kapı önüne yerleştirilmiş olmasıdır.¹⁰⁸ İstanbul'un fethi sırasında Fatih Sultan Mehmed'in çadırı bu kapının karşısındaki tepeye kurulmuştu. Bizans'ın son İmparatoru XI. Konstantin de Topkapı'nın iç taraflarında yapılan çarpışmada öldürülmüştür.¹⁰⁹

Topkapı, Millet Caddesi'nin yapımı sırasında yıkılmıştır. Ancak yan duvarları üzerindeki küçük bir tâlî kapı kalmış, caddenin iki tarafındaki surlar ise onarılmıştır.¹¹⁰

24. Yenikapı: Bu kapının yakınında Beylik Barut Ambarları ve muhafızları bulunuyordu. Kapının yakınındaki bahçelerin içinde derviş odaları ve bir Mevlevîhâne vardı. Ayrıca bu kapının yakınlarda bir *baruthâne*¹¹¹ ile birlikte *Ekanim-i Selâse* (Aya Triada) isimli bir de Rum ayazması yer almaktaydı.¹¹²

Bu kapının, Bizans Dönemi'ndeki adı "Rhegium" dur. Bu kapıya "Rus Kapısı" veya "Kırmızı Fırka Kapısı" da denilmekteydi.¹¹³ Bizans Dönemi'nde hipodromda yapılan araba yarışlarında mavi, yeşil ve kırmızı renkli takımlar vardı. İşte bu kapı, kırmızılar tarafından inşa edildiği için bu adı almıştır. Kapının iç tarafında bu takıma mensup olanların ismi vardır. "Yenikapı" adının ise fetihten sonra Osmanlılar Dönemi'nde kullanıldığı anlaşılmaktadır. Bu adın kaynağı tam olarak bilinmiyorsa da kapının muhasara zamanında Bizanslılar tarafından kapatılıp, fetihten sonra açılmış olduğu tahmin edilmektedir.¹¹⁴

XVI. yüzyılda Sultan III. Murad zamanında Merkez Efendi isimli hak dostunun burada bir Mevlevî tekkesi kurmasından dolayı bu kapıya aynı zamanda Mevlevîhâne Kapısı da denilmiştir. Kapı günümüze kadar ulaş-

107 İhtifalci Mehmed Ziya Bey, *age*, I, 129

108 Arseven, *age*, s.102

109 Kömürciyan, *age*, s.189, mütercimnin notu

110 Altun, *age*, s.157

111 Evliya Çelebi Tophâne, Selânik, Belgrad ve Mısır'dan gelen barutların, Yenikapı'da sur duvarları içindeki mahzenlerde depolandığını yazmaktadır. (Evliya Çelebi, *Seyahatnâme*, I, 257)

112 Kömürciyan, *age*, s.24

113 Arseven, *age*, s.102

114 İhtifalci Mehmed Ziya Bey, *age*, I, 122 - 124

mıştır.¹¹⁵

25. Silivrikapı: Bu kapının iç tarafında bir cami ve bir hamam yer almaktaydı. Kapının dışında Elekçi Dede¹¹⁶'nin mezarı vardı. Eremya Çelebi'nin aktardığına göre bu zat, hiç konuşmayan elekçilerin peşinde gezen bir kimsedir. Onun bu kadar uzun süre konuşmamış olması, hayrete mucip olmuştur. Sadece bir defa konuştuğu ve “Azizim beni niçin bu kadar rahatsız ediyorsun? Allah'ın bir kulu ve dindar bir Müslüman var mı ki konuşayım ve selam vereyim” demiştir. Bu rivayet, onun halk nazarındaki itibarını arttırmıştır. Ölmeden önce pek çok insanın rüyasına girerek kefenini ısmarlamıştır. O kadar ki Melek Ahmed Paşa'nın dahî rüyasına girmiş ve kefeni Paşa tarafından gönderilmiştir. Elekçi Dede için büyük bir cenaze merasimi yapılmış, mezarının üzerine de bir türbe yaptırılmıştır. İşaret ve alâmet olsun diye de bir elek asılmış olup hastalar şifa bulmak, çocuğu olmayan ya da erkek çocuk isteyen kadınlar da istediklerine nâil olmak için Elekçi Dede'nin mezarını ziyaret etmektedirler.¹¹⁷

Eremya Çelebi'nin aktardığına göre bu kapının iki tarafında Müslüman mezarlıkları yer alıyordu. Biraz ileride ise “Balıklı” denilen Rum ayazması görülüyordu. Burası daha önce “Panaia” adlı bir manastırdı. Ayrıca burada Balıklı Ermeni Mezarlığı da bulunmaktaydı.¹¹⁸

Bu kapı Bizans Dönemi'nde de aynı isimle anılmaktaydı. Kapıya, “Selivria” (Silivri) ya giden yolun başında bulunduğu için bu isim verilmiştir. Bu kapıdan Balıklı Ayazması'na gidildiği için kapı “Porta Pighi” olarak da bilinmekteydi.¹¹⁹

26.Yedikule Kapısı: Bu kapının yakınında *tokat*¹²⁰ denilen bir hendek vardı. Halkın kışın tüketecekleri et ihtiyacı için sığırlar burada satılır, bu hayvanların etinden pastırma yapılırdı. Daha ileride ise salhâneler bu-

115 Altun, *age*, s.156

116 Elekçi Dede: Alemdar Eba Eyyüb-i Ensari Muslihiddin isimli bir zat olup Silivrikapı'nın dış tarafının sağında medfundur. (İhtifalci Mehmed Ziya Bey, *age*, I,117; Ayrıca bu zat hakkında bilgi için bkz. Evliya Çelebi, *Seyahatnâme*, I, 163)

117 Kömürciyan, *age*, s.24-25

118 Kömürciyan, *age*, s.25

119 Kömürciyan, *age*, s.192, mütercimnin notu

120 Tokat: Kale içi, siper, ahır ve ağıl için kullanılan bir kelimedir. (Pakalın, *age*, III, 510)

lunmaktaydı. Kasaplar, hayvanları burada geceleyin keser ve sabahleyin dükkanlara dağıtırlardı. Şehirde sığır eti satan yüzden fazla dükkan vardı. Rumlar üç yüz civarındaki dükkanlarında koyun eti satarlardı.¹²¹

Çeşitli dükkanların, hanların ve debbağhânelerin bulunduğu Kazlıçeşme, bu kapı civarındaydı. Bu ismi almasının sebebi bir kazın yeri eşeleme ve oradan bir suyun çıkmasıdır. Daha sonra buraya bir çeşme yapılmıştır.¹²²

Biraz ileride deniz kıyısında Aziz Pantaleyimon'un adına ithaf edilmiş *Makrahora*¹²³ (Makriköy, Bakırköy) *Ayazması* ve İskender Çelebi'nin bahçesi görülmektedir. Burası şehirden bir saat kadar uzakta bir sahil köyü idi. Aynı yerde *taşlık* denilen bir mevkinden de taş çıkarılmaktaydı. Bu sahilde *Ayistifan* (Aystefanos, Yeşilköy)'a kadar güzel köyler vardı. Daha ileride bir ziyaretgâh olan kilisesi ve ayazması ile *Kalatarya*, bunun yanında da *Filurya* (Florya) adında padişaha ait güzel bir bahçe yer almaktaydı. Ağustos ayı içinde *Uruc-ı Meryem*¹²⁴ yortusu gününde şehrin Rum ve Ermenileri oraya ziyarete giderlerdi.¹²⁵

Bu kapının eski adı “Beş Kule” anlamına gelen “Pentapyri Pyle” idi. Başlangıçta beş kulesinin olduğu diğer iki kulenin ise 1350 senesinde inşa edildiği bilinmektedir.¹²⁶ Bizans zamanında halkın geçişi için yapılmış olan bu kapı Yedikule Hisarı'na bitişiktir.¹²⁷ Evliya Çelebi, Yedikule ile ilgili olarak “Bizans zamanında buranın *nazarete* yani karantina bölgesi olup veba şüphesine kaşı dışarıdan gelen kimselerin burada yedi gün tu-

121 Kömürciyan, *age*, s.28

122 Kömürciyan, *age*, s.28

123 Makrahora (Makriköy, Bakırköy), Bizans döneminde “Hebdomon” olarak adlandırılıp Balkanlar'dan başkente gelen yol üzerinde olduğundan dolayı önem arz etmekteydi. Bu özelliğinden dolayı buraya imparator sarayları, kiliseler ve diğer birçok abidevi eserler yapılmıştı. Bölge, genişliği ve bol suyu sayesinde aynı zamanda askerî bir karargâh olarak da kullanılıyordu. Büyük depremlerde halk buraya koşar ve tehlike geçinceye kadar burada barındırılırdı. (Kömürciyan, *age*, s.203, mütercimnin notu)

124 Uruc-ı Meryem: Hristiyanlara göre Meryem Ana'nın “göğe yükseliş” günüdür. Ağustos ayının 15'ine en yakın pazar günü kutlanmaktadır.

125 Kömürciyan, *age*, s.28-29

126 Arseven, *age*, s.102

127 İhtifalci Mehmed Ziya Bey, *age*, I, 109

tulduğunu yazmaktadır. Fatih Sultan Mehmed zamanında ise bütün derici esnafı burada iskân edilip mezbahalar da buraya toplanmıştır.¹²⁸

Yedikule Kapısı'nın hemen yanı başında Eremya Çelebi döneminde kapalı bulunup kullanılmayan Yıldızlı Kapı mevcuttu. Bizans döneminde "Porta Aurea" olarak bilinen bu kapı I. Theodoius zamanında Maximus'a karşı kazanılan zafer şerefine inşa edilmiştir. Yıldızlı Kapı, cilalı mermer blokların harçsız olarak birbirine geçirilmesi suretiyle yapılmıştır.¹²⁹

Yıldızlı kapı, resmî günlerde imparatorların ve askerlerin geçmesine mahsus bir kapıydı. Bundan dolayı halk buradan geçemezdi.¹³⁰ Nitekim I. Theodoius zamanından itibaren zaferden dönen veya Hebdomon (Bakırköy)'daki Ayios İonnis Kilisesi'nde taç giyen imparatorlar, ihtişamlı bir alayla Yıldızlı Kapı'dan şehre girer, askerlerin ve halkın tezahüratları arasında uzun bir yoldan geçerek Ayasofya'ya gelirlerdi. Askerî bakımdan da önem arz eden bu kapının iki tarafında metin kulelerden başka önünde geniş bir hendek bulunuyordu. Sultan Yıldırım Bayezid zamanındaki İstanbul muhasarasında bu kapı zorlanmıştır. Varılan antlaşmada Sultan Bayezid, kapıya yapılan ilave istihkâmların yıktırılmasını şart koşmuş ve bu istek yerine getirilmiştir. İstanbul'un fethi esnasında bu kapının karşısına muhasara aletleri ve bir top yerleştirilmiştir.¹³¹ 1960 yılında restore edilen bu kapı, günümüzde Yedikule Hisarı içinde yer almaktadır.¹³²

Sonuç

İlk ve Orta Çağlarda şehirlerin güvenliği, çevresine sur adı verilen kuleli sağlam duvarlarla sağlanırdı.

Özellikle Doğu Roma ve onun devamı niteliğindeki Bizans İmparatorluğu Dönemi'nde başkent olan Konstantinopolis (İstanbul) dışarıdan gelebilecek düşman saldırılarına karşı müstahkem surlarla korunmuştur. Bu surlar, dönemin imparatorları tarafından, şehrin genişlemesi,

128 Evliya Çelebi, *Seyahatnâme*, I, 166

129 İhtifalci Mehmed Ziya Bey, *age*, I, 94

130 Arseven, *age*, s.100

131 Arseven, *age*, s.100

132 Altun, *age*, s.153

düşman saldırılarından zarar gören surların yerine yenilerinin yapılması gibi sebeplerle inşa edilmiştir. Müdafaadan ziyade taarruz merkezli bir siyaset takip eden Osmanlı Dönemi'nde ise bu surlar stratejik önemini yitirmiştir.

Etrafı surlarla çevrili bir şehrin giriş ve çıkışları, surların uygun noktalarına inşa edilen kapılarla sağlanmaktaydı. Dolayısıyla bu kapıların civarı iktisadî ve sosyal hayatın en canlı olduğu yerlerdir. İstanbul surları üzerindeki kapılar kara sınırındakiler, Haliç ve Marmara sahilindekiler olmak üzere üç gruba ayrılmaktadır. Kapı isimleri ve sayıları gerek bazılarının fetihten sonra kapanması veya açılması gerekse isimlerinin değiştirilmesi gibi sebeplerden dolayı dönemlere göre farklılıklar göstermektedir.

Eremya Çelebi, eserinde tarihî yarımada üzerindeki surlarda yirmi altı kapının varlığından haber vermektedir. Yazar sıralamaya Marmara sahilindeki Narlı Kapı'dan başlar ancak buradan Haliç'e doğru devam etmek yerine kara sınırına doğru çıkar daha sonra Haliç sahilindekileri sayarak Marmara sahiline iner ve başladığı noktada bitirir.

Eremya Çelebi eserinde kapıların isimlerini, kapının şeklinden veya üzerindeki bir sembolden; civarındaki camii, kilise, ayazma gibi kutsal mekânlardan; yakınındaki tarihî şahsiyetlerin mezarlarından veya hatıralarından; kapının bulunduğu yerin coğrafi yapısından veya kapının etrafında gerçekleşen iktisadî faaliyetlerden aldığını ifade etmektedir.

Eremya Çelebi'nin, kapıların yakınındaki Roma, Bizans ve Osmanlı Dönemi'nde inşa edilmiş olan tarihî eserler hakkında verdiği bilgiler, kültür ve sanat tarihine kaynaklık etmesi bakımından önem taşımaktadır.

Eremya Çelebi, eserinde sadece kapıların isimlerini vermekle kalmayıp kapı yakınındaki semt sakinlerinin etnik yapısı, dinî hayatı, alışkanlıkları, örf ve adetleri ile geçim kaynakları hakkında bilgiler vermekte böylece XVII. yüzyıl Osmanlı Devleti'nin sosyo-kültürel hayatına ışık tutmaktadır. Ayrıca kapıların yakınındaki semtler ile limanlarda gerçekleşen ticaret, imalât sanayi, esnaf teşekkülleri gibi Osmanlı Devleti'nin iktisadî hayatı hakkında bizzat şahit olduğu bilgileri aktarıyor olması onu birincil kaynak yapmaktadır.

Kaynaklar

- Ahunbay, Metin-Ahunbay, Zeynep, *Dünden Bugüne İstanbul Ansiklopedisi*, Kültür Bakanlığı ve Tarih Vakfı Ortak Yayını, İstanbul 1994, VII
- Arseven, Celal Esad *Eski İstanbul*, Dilek Yelkenci (hzl.), Çelik Gülersoy Vakfı İstanbul Kütüphanesi Yayınları, İstanbul 1989
- Evliya Çelebi, *Evliya Çelebi Seyahatnâmesi*, Orhan Şaik Gökyay (hzl), Yapı Kredi Yayınları, İstanbul 1996, I
- Eyice Semavi “Kale”, *Diyanet İslam Ansiklopedisi*, İstanbul 2001, XXIV
- Eyice Semavi, “Gül Camii” *Diyanet İslam Ansiklopedisi*, İstanbul 1996, XIV
- İhtifalci Mehmed Ziya Bey, *İstanbul ve Boğaziçi*, Murat A. Karavelioğlu (hzl.), BİKA Kültür Kitaplığı Yayınları, İstanbul 2003, I, II
- İmrana, Altun, Feride, *İstanbul’un 100 Roma, Bizans Eseri*, İstanbul Belediyesi Kültür A.Ş Yayınları, İstanbul 2009
- İnalcık, Halil “İstanbul”, *Diyanet İslam Ansiklopedisi*, İstanbul 2001, XXIII
- İnciciyan P.Ğ., *XVIII. Asırda İstanbul*, Hrand Andreasyan (çev.), İstanbul Fethi Derneği İstanbul Enstitüsü Yayınları, İstanbul 1956
- Kafesoğlu, İbrahim “İstanbul” *İslam Ansiklopedisi*, Milli Eğitim Bakanlığı Yayınları, İstanbul 1987, V
- Kós, Károly, *İstanbul: Şehir Tarihi ve Mimarisi*, Naciye Güngörmüş (çev.), Kültür Bakanlığı Yayınları, Ankara 1985
- Kazıcı, Ziya, *Osmanlılarda İhtisab Müessesesi*, İstanbul 1987
- Kömürciyan, Eremya Çelebi, *İstanbul Tarihi*, Hrand D., Andreasyan (çev), İstanbul 1952
- Pakalın, Mehmet Zeki *Osmanlı Tarih Deyimleri ve Terimleri Sözlüğü*, Milli Eğitim Bakanlığı Yayınları, İstanbul 1993, I, II, III
- Yılmazer, Ziya, “Eremya Çelebi”, *Diyanet İslam Ansiklopedisi*, İstanbul 1995, XI

Development Stages of Franchising Relations in Civil Law Relations in Kazakh Law

Okutman, Galia ASSIL'BEKOVA *

Abstract:

In this paper I dealt the history and establishment process of relations of contract of package entrepreneurial license (franchising). I also discussed concept and attributes of contract of package entrepreneurial license (franchising). I showed the types of contract of package entrepreneurial license (franchising).

Key words: Franchising contracts, Kazakhstan law, the history of franchising, types of franchising.

Kazak Hukukunda Medeni Hukuk Münasebetlerinde Frañayzingin Gelişme Merhaleleri

Özet:

Bu makalede, Kazakistan hukukunda frañayz(ing) (imtiyaz verme) sözleşmelerinin tarihini ve kurulmasını ele aldım. Aynı zamanda, frañayz sözleşmeleri kavramını ve bu sözleşmelerin niteliklerini müzakere edip türlerini gösterdim.

Anahtar Kelimeler: Frañayz sözleşmeleri, frañayz sözleşmelerinin tarihi ve türleri, Kazakistan hukuku

* M. Utemişov Adına Batı Kazakistan Devlet Üniversitesi, / Asilbekova.Galiya@Mail.Ru

Franchising is the form of long-term business relations, several advantages offered by the franchising relations to its participants are as follows:

1. It offers and provides the beginning entrepreneur with opportunities to arrange own business activities through the use of profitable even-keeled business;
2. It's the way of expansion and strengthening the activities of the famous company in the market;
3. It is the beneficial method of the Government in supporting the entrepreneurship [Nazarbayev, 2008, s. 1].

Under the franchise agreement, we understand the relationship of agreement, giving license to use the methods of business, and the realization of separate licensor's business transactions on behalf of the licensor. Typically, a franchising agreement with the licensor makes it possible to closely monitor business activity during the term of the license [Law of the Republic of Kazakhstan: "About complex business license (franchising)"].

Franchise agreements are used in various fields. Issuance of licenses by owners of trademarks and patents, intellectual property, and other objects to others is often used abroad. That is, franchising is one of the most popular international legal institutions.

The process of developing of franchise system consists of the following five steps:

1. Determinate sides participating in the development stage of franchising concept, establish their duties;
2. Identify the participants at the development stage of franchising concept, establish rules and conditions;
3. Mastermind the methodical instructions;
4. Make up a plan to expand the system at the development stage of franchising program;

5. Implementation and control of this program [Zhailin, 2006, 2nd part]

According to the Association of franchising in Kazakhstan, our country has 450 franchise systems and over 3,000 franchise companies.

After studying the formation and development of franchising in Kazakhstan, it was determined that some domestic enterprises have declared themselves as social franchisors. (Table)

Description of services of companies in the field of franchising in Kazakhstan

Type of franchising	Description of services	Name of company
Service	Fast food places	“Pizza Hot”, “Kanagat”
Trading	Food stores	“Ramstore”, “Skif”
Trading	Retail sale of clothing	“Max Mara”, “Sela”, “Mango”
Master of franchisee	Telecommunications and communication facilities	“Kazakhtelecom”, “Alma-TV”, “Euroset”
Trading	Chemist’s shops	“Emity”, “Romat”
Master of franchisee	Transport companies	“Transsystema”
Service	Restaurants	“Intercontinental”
Master of franchisee	Beauty salons	“Nails Club”

The aim of franchising is to spread the consumer goods (own goods, works and services) and to distribute the means of production.

On this basis it is possible to distinguish between types of franchising.

1. Franchising - licensor grants to licensee the workplace and the license complex with capabilities of private businessman;

2. The enterprise franchising - licensor grants to licensee the enterprise with license complex;

3. The conversion franchising - defines the conditions of sides on the basis of restructuring of structural units of the private enterprises;

4. The increased franchising - the licensee is building several companies;

5. The manufacturing franchising - a comprehensive licensor gives the right to the licensee with licensor's consent to use raw materials, technologies and equipment for distribution of its trademark, to carry out a production and sale of goods and services;

6. The trade franchising - comprehensive licensor gives the right to the licensee to use the marketing technologies, given by the comprehensive licensor and specified in the contract, and to sell goods, works and services on their trademark [Schmittoff, 2012, s. 34].

For example, focus on the development stages of franchising in Kazakhstan:

The first period: Companies that have appeared in the period of 1994-1999s: "Coca Cola", "Rahat Palace" in 1994, "Adidas" in 1995, "Seymar" in 1996, "KODAK" in 1997, "Doca", "Ankara", "Ramstore" in 1999.

Key Features:

1. Lack of regulatory framework, establishing a franchise
2. Lack of competition in the market
3. Exit to the Kazakhstan market in order to expand the sphere of influence of private foreign companies
4. Beginning of the formation of industrial and service franchising

The second period: Companies that have appeared during the period of 2000-2004s:

“Baskin Robbins” in 2000, Franchise Association of Kazakhstan, the Law of the Republic of Kazakhstan “About complex business license (franchising)”, “II Patio”, “Sushi Planet”, “World Class” in 2002, “Business Consult”, “Scot Holland Estates”, “Pyaterochka”, “MaxMara”, “Sela”, “Three Fat Men” in 2004.

Key Features:

1. The law about franchising was passed
2. The competition associated with market entry of large foreign firms franchisee took shaped
3. A Franchise Association of Kazakhstan was created
4. Franchising in the direction of the development and using of USAID business

The third period: Company, existing since 2005:

“English First”, “Alma - TV”, “Tiffany Marble” in 2005, “Romat”, “Umex Realty” in 2006, “Finn Flare” in 2007, “Aquatoria of Luxury Life” in 2008.

Key Features:

1. The active using of the law on intellectual property and franchising
2. The exhibition of franchising was organized
3. Small Business Development Fund has developed a lending program of franchising
4. Competition is developing rapidly
5. The media and social franchising has been appeared

The openness of the country and the expansion of international integration exert their influence on the development of this type of business in Kazakhstan. However, most entrepreneurs believe that they are free from paying taxes. In our country, in general, the amount of taxes is not higher than in other countries. In my opinion, low prevalence and the small credibility to franchising effect on its rapid development. Now in

our country 80% of trade is franchising. This is not a professional franchise [Seitzhanuly, s. 16].

In the US a franchise business works out 30 trillion dollars. This was reported on “Franchising in Kazakhstan” the 2^d International Forum held in Almaty by the US Embassy in Kazakhstan. “For the state a franchise is economic growth. Franchise companies will contribute to the economic growth of the country. So, thanks to the franchise, 11 million workplaces were opened in the United States, \$ 2.8 billion are used to paying out salaries for employees. Also the opening of new workplaces will be increased by 10-15% due to franchising. In recent years, the franchise business is growing rapidly every year. This is the highest growth in all fields of the country”, said the US ambassador. According to him, the franchise will play an important role in Kazakhstan. Thus, franchising was founded in 1973 in Egypt. 4 years later, the Egyptian investors began to build new plants for the development of the restaurant business and in direction of the preparation of food (potatoes, etc.). And after that, in order to glorify his kitchen in the world, they adopted the best practices of Western countries and rapidly developed this business.

Coca-Cola, Baskin Robbins, MacDonald’s, World Class are the world famous franchisors. These companies have become known to the world with the help of franchising. According to the international press, the annual turnover of the franchise in the world is \$ 2 trillion US dollars. A franchising powers volume has reached 2 million.

Franchising is widespread in Western countries. Because entrepreneurs consider it as a guarantee of success of any business initiative. To what extent is the trend of the business developed in Kazakhstan? For the first time the term “franchise agreement” was used in the Civil Code in 1999. In 2002, a special law on franchising was passed. In Central Asia, now Kazakhstan has begun his career in the field of franchising. It is proved that every year in our country, a number of franchise systems is growing.

According to the statistics agency, today in Kazakhstan foreign franchise systems can be classified in several fields of business development. These are: retail trade (60%), services (30%), catering (3%), production sphere (7%), and among consumer goods is an active sale of clothing and shoes of famous foreign brands.

In our country such franchise systems as Coca-Cola, Baskin Robbins, WorldClass, British Airways and “Perekrestok” are successfully developed. Hotel business began in 1994. It must be said about the “Rahat Palace” and “Ankara” as part of the international hotels of Hyatt Regency franchise brand. Now they are part of the “Intercontinental” famous hotels. In the restaurant business, you can give the example of a “Rosinter” Russian company, took his place in the Kazakhstan market. This company in our country is known for its brands “El Patio”, “Sushi Planet”, “American Bar and Grill”, “Moka-Loka”, etc.

Looking at the global statistics, we conclude that upon expiry of 5 years among independently discovered 100 companies only 10 have continued their work. For over 5 years 90% of enterprises, being contractors, have being remained in the market.

Summing up about consideration of civil legal relations, comparing working in our country franchising companies with economic entities in other businesses, I must say that they have significant features and benefits. According to this, we believe that under present conditions it is possible to quickly solve problems associated with this system of business, develop small and medium-sized businesses and achieve positive results.

According to the Message of the President of the Republic of Kazakhstan in 2008, within the program to support domestic producers, the number of workplaces is expanding in our country due to the law about the conditions of the franchise agreement and an increase in the number of domestic franchisors, able to compete in the local and international market.

References:

- Nazarbayev Nursultan, “The main goal of public policy to improve the material prosperity of Kazakhstan people.” in Independent Kazakhstan, 2008
- Law of the Republic of Kazakhstan “About complex business license (franchising)”, in Sovereign Kazakhstan, 04.07.2002
- Zhailin G. A., Civil law. Special section, the 2^d part, 2006
- Schmittoff K. M., The law and practice of international trade, Sweet & Maxwell; 12th Revised edition (25 Sept. 2012), London, s. 34
- Seitzhanuly Beknur, “Franchising in Kazakhstan”, s. 16

Yalova Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi Yazım Kuralları

1. Dergi’de yayınlanacak makaleler Türkçe veya İngilizce dillerinde olmalı ve Microsoft Word’de yazılmış olmalıdır.
2. Çalışmanın başlığı ilk sayfada, ortada, 12 punto, kelimelerin ilk harfleri büyük ve koyu olmalıdır.
3. Başlığın hemen altında yazarların ad ve soyadları 9 punto ile sağa dayalı olarak yazılmalı, unvan, iletişim bilgileri ve e-posta adresleri ise 9 punto ile dipnotta verilmelidir.
4. Başlık ve yazarların isimlerinin hemen altında 9 punto ile 100-150 kelimedenden oluşan Türkçe Özet, onun altında en az 3 en çok 5 kelimedenden oluşan Anahtar Kelimeler yazılmış olmalıdır. Bunların altına İngilizce başlık, Abstract ve Keywords aynı kurallara göre yazılmalıdır.
5. Metin A4 boyutunda, MS Word programında “Times New Roman 11 punto” karakteriyle *tek satır aralıklı ve iki yana yaslanmış* olarak yazılır.
6. Sayfa yapısı “A4” olmalı; sağ, sol üst ve alt kenarlardan “4 cm” boşluk bırakılmalıdır. Paragraf başlarındaki boşluk “1.25 cm” ve paragraf aralığı “6nk” olmalıdır.
7. Makaleye ilişkin açıklama ve teşekkürler dipnotta yer almalıdır.
8. Doğrudan alıntılar tırnak içinde verilmelidir.
9. Bölüm başlığı ve alt başlıklar ilk harfi büyük, koyu ve sola hizalı olmalıdır. Bölüm başlıkları giriş ve sonuç hariç 1., 2., 3. şeklinde numaralandırılmalıdır.

10. Tablo, grafik ve şekiller numaralandırılmalıdır. Şekil 1: Grafik 1: Tablo 1 vb. Tablo, şekil ve grafiklerde iki noktadan sonra ilk harfleri büyük ve koyu harflerle başlık yazılmalıdır. Tablo, grafik ve şeklin hemen altına 9 punto ile Kaynakça yazılmalıdır.
11. Kaynakça ve atıflarda American Psychological Association (APA) tarzı kullanılmalıdır. Bkz : <http://www.indiana.edu/~citing/APA.pdf>